

82-84.

SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

82-84.

SZÁM

KÖRÖSI ALBIN A SPANYOL IRODALOM TÖRTÉNETE

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

A
SPANYOL IRODALOM
TÖRTÉNETE

IRTA

KÖRÖSI ALBIN

A SPANYOL KIR. AKADEMIA L. TAGJA

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1930.

Nihil obstat.

Dr. Michaël Marczell
censor dioecesanus.

Nr. 3279.

Imprimatur.

Strigonii, die 9. Sept. 1929.

Dr. Julius Machovich
vic. gen.

Kiadja a Szent István-Társulat,
Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest.
Nyomdaigazgató : Kohl Ferenc.

I. A SPANYOL FAJ. (RAZA ESPAÑOLA.)

BEKINTETTEL arra a kétségbevonhatatlan tényre, hogy a mai időben *tiszta* fajokról beszélni nem igen lehet, a spanyol vagy ibér faj tisztaságához is szó fér. Elemei azonban az archeologia, a történelem, a néprajz és a nyelvészet segítségével többé-kevésbé kideríthetők.

Kik voltak az Ibér-félsziget *őslakói*? E fogas kérdésre csak a praehistóriai leletek adnak felvilágosítást. A talált hasított és csiszolt kőbalták, a konyhahulladékok, a cölöpépítmények, a kőből, csontból készült fegyverek és díszek azt tanúsítják, hogy a régi korban a félsziget már be volt népesítve. E félvad népektől azonban épen úgy, mint másutt, írott emlékek csak csontjaikban és eszközeikben maradtak reánk.

A legrégibb koponyalelet a gibraltári, mely egy londoni múzeumba került. Jellegei: keskeny fej, alacsony homlok, kiszökő szemöldök-ívek, rendkívül nagy szemüregek, melyek határkörei egymástól messze esnek, patkóalakú állkapocs (majomjelleg), orrmányszerűleg előrenyúló arc. E negroid típusú koponyához közel áll a neandervölgyi, különösen a La Chapelle-aux-Saints-i barlang gorillaszerű koponyája. A Cro-Magnoni óriások koponyatípusa más, orangszerű (León, Aragón hosszú-fejű koponyái). A gibraltári koponyatípus elszigeteltsége dacára is arra látszik mutatni, hogy ilyenféle népek lak-

tak ott az ó- és középkör idején. Libiaiak (berberek) voltak-e ezek, kikhez később asszir szumerek járultak, nem tudni.

Ha nem is biztos, de valószínű, hogy az Ibér-félszigetbe a Kanári-szigetek berberei: a guancsok, már igen korán beszivárogtak s az ott talált ismeretlen emberekkel összekeveredve, az ibériai néptípus első rétegét rakták le alap gyanánt.

Ez az ős, kőkorbeli faj később érintkezésbe lépett a cromagnonokkal, kik Gallia felől árasztották el az egész Ibér-félszigetet, amennyiben testrészeik, ipari tárgyaik fennmaradtak nemcsak a déli, hanem az északi vidékeken is. Ezek az óriások barlangokban, sőt talán kunyhókban is laktak s a régi szerszámokon kívül már véséssel, csiszolással és faragással is foglalkoztak (csonttűk, karkötők, függők, nyakékek, amulettek), törzsekre, osztályokra szakadoztak, barlangokba temetkeztek s a holtak mellé fegyvereket, házieszközöket s egyéb dísz tárgyakat helyeztek el annak jeléül, hogy hittek a halál utáni életben. Eszközeik: lándzsák, dárdák, balták, nyilak, reszelők, fúrók, kések, kardok stb. voltak. Nem tudni, a természetes fejlődés útján-e, vagy pedig kívülről jött idegen hatás folytán léptek át e népek az új kőkorszakba. Ennek jellemvonásai mint egyebütt, úgy itt is a kő megcsiszolása, a tűz feltalálása és alkalmazása az agyagedények, vödrök, lámpák stb. kiégetésénél, a csontok megművelése, növényrostok szövése, az arany, borostyán, achátkő használata, a halászat és vadászaton kívül a föld megmunkálása, bevetése, a csónakok készítése, a kutya, kecske, bika és ló megszelidítése, a facölöpökre való építkezés és kő- és földépületek emelése. Életükről nemcsak ezek, hanem a konyhahulladékok is beszélhetnek egyet-mást. E korszaknak máig fennmaradt műemlékei itt is a *dolmenek* (Antequera), *mamoák* (földdel fedett dolmenek), *tumulusok* (kis kövekből és földből

állók), *menhírek* (sírkövek), *kromlecek* (kőkerítéses temetők). A holtakat ülőhelyzetben temették el.

Később emeletes házakat is építettek, melyek falazata kőből, teteje pedig nádból, galyakból állt. Ilyen egész falut ástak ki Almería tartományban az Andarax folyó mellett, melyet árkok védtek a külső ellenség ellen.

A fémek, arany, réz, bronz használatával járó anyagi jobblét fölkeltette más közelebbi és távolabbi népek érdeklődését irántuk. Megindul a cserekereskedés a szomszéd népek között. A Carmonában talált rézeszközök belföldi termékek lehettek, mert hisz rézben a félsziget ma is fölötté gazdag, a bronztárgyak azonban már inkább külföldieknek mondhatók. A fémek föltételezik a bányászat életbelépését, miről érdekes lelet maradt fenn a Palazuelosban talált dombormű bányászalakjaiban. Utolsó sorban és időrendben megjelent a vas is, melynek megmunkálására valószínűleg afrikai népek tanították rá őket. S ezzel megkezdődik Ibéria faji és politikai története.

A föníciaiak. Kisázsia szír partvidékéről terjeszkedtek ezek a Földközi-tengeren Afrika északi partvidékének útbaejtésével nyugatra egész Spanyolországig, sőt később azon túl nyugati Afrika óceánmenti partvidékén egészen Guineáig. A hagyomány szerint Cádizt ők alapították volna a XI. században Kr. e., valószínű azonban, hogy hajóik már előbb is fölkeresték a hispán partvidéket. Ez a hajós és kereskedő nép hozta be az írást és a pénzt. Az Andaluziában talált elefántcsontlemezek rajzai bizonyítják, hogy valóban ittjártak és éltek. Nekik tulajdonítható nyelvük és vallásuk elterjedésén kívül a sózás mestersége, a só és az egyes ércek bányászata. Uralmuk fölterjedt az Ebroig.

Legfőbb telepük Cádiz volt, ahol Melkart istenüknek arany és ezüstoszlopokon álló pompás templomot emeltek. Ezt az első szemitabetörést a spanyol nép ethniku-

mába kiegészítették később a rokon karthagóiak, arabok (Cartagena, Ibyza, Málaga) és zsidók. Ez utóbbiak szintén a régebbi időben helyezkedtek el itt. Mint-hogy ezek a népek vérbelileg is kereszteződtek a bennszülöttekkel, bizvást állíthatjuk, hogy a mai spanyolok vérében jelentős rész jut nekik.¹

A *baszkok* nem keveredtek össze sem előbb, sem később más fajelemekkel, azért őket nemcsak Spanyolország, hanem egész Európa legtisztább fajának mondhatjuk. Hogy ezek az elszigetelt népek ős bennszülöttek-e, vagy ősrégi bevándoroltak, azt a mai tudomány még nem dönthette el. Annyi valószínű, hogy mostani helyükön a kőkorszak óta laknak és sem nem kelták, seni nem ibérek. Humboldt Vilmos erősítgette a baszk-ibér azonosságot, mit Hübner is támogatott az ibér feliratok segítségével. Ám ezek még vegervényesen megfejtve nincsenek.² Koponyájuk boltozottsága a keskeny állkapcsokkal (ovális arc) oly feltűnő jelleg, mely megkülönbözteti őket mind az európai, mind az afrikai fajoktól, sőt a gibraltári koponyáktól is. Nyelvök valóságos sziget, mely rag- és képző halmozásával még az ural-altáji, az amerikai indus és filippini tagál nyelvekhez áll legközelebb. Nem áll sem a tudós Cejador nézete, mely szerint a baszk szókincs atyja a többinek, de Charencey grófé sem, aki szerint a baszk szókincs a többi nyelvnek egyvelege. Újabban ismét utat tör magának az ibér rokonság nézete. Fr. Hommel és H. Winkler nyomán Karst I. a nyugatázsiai és heszpér-ibériai népekkel genetikailag összefüggő alarodiakat a baszkok őseinek igyekszik kimutani.³

¹ De csak fizikumukra folytak be, lelkiségük úgyszólván teljesen érintetlen maradt. Vagyis a beolvadás, ha fajukat meg is fertőztette, nem vált kárukra.

² Monumenta linguae Ibericae. Berlin, 1899.

³ Alarodiens et Proto-basques etc. Vienne, 1928.

A görögök jóval később, a VI. század elején (630 Kr. e.) jelentek meg hajóikkal és áruikkal a félsziget keleti partvidékein, erős versenyre kelve a föniciaikkal. Főbb telepük voltak: Emporion (Vásárhely), Barcelona, Hemeroscopion (Valenciában), Artemizium v. Dianium (Denia) és Alonai Massilián kívül. Az V. sz. beli Piteász a félszigetet körül is hajózta, útleírása (Szkülaux Periplusza) a spanyolokról a legrégebbi forrás. Szkülauxtól ered az *Iberia* elnevezés. Az «íberoí» neve nem vonatkoztatható semmiféle nyelvre. Ez merőben földrajzi név, az Iberrmelléki (Ebro) népek közös gyűjtője faj- és nyelvkülönbség nélkül. Ezt a szót kapták fel később, helytelenül, a nyelv- és történetbúvárok egy nép konkrét jelzésére, melyet később a keltával kötöttek össze (keltibérek), sőt még helytelenebbül ez utóbbit a baszkokra is ráruházták. Volt Ibér folyó, de ibér nyelv és nép nem létezett, amint-hogy nincs osztrák nép és nyelv sem. Osztrák állampolgár volt az Ausztriában született német, cseh, morva, olasz, szlovén. És spanyol az, aki Spanyolország állampolgára, beszéljen bár kasztíliai, katalán, galíciai, vagy baszk nyelven. Ibéria tehát annyi, mint Ibérország, vagyis az egész félsziget gyűjtőneve, tehát Portugália is beletartozik.

A kelták. A görögöket a félsziget előzőnlésében úgy az V. században Kr. e. követték az írástudatlan kelták. A gallok mintegy 1000 esztendőn át tartották fenn magukat. Franciaországban a VI. sz.-ban Kr. u. még tengődtek a hegyek és erdők zugaiban, amikor a római elem teljesen felszívta őket. Míg a föniciaiak é görögök inkább a partok és folyók mentén iparkodtak érvényesülni, addig a kelták — e közép és északeurópai áriafajú népek — a félsziget belsejét lepték el nomád pásztorokkal. Ez időből származik a bennszülöttek kelt-ibér elnevezése. Az ú. n. ibérek nemcsak többféle nyelvet beszéltek (hármát), de különféle írásrendet is használtak.

(Strabo). Tacitus szerint az ibérek kistermetű, barnabőrű, göndörhajú, nem épen harcias, sötétszőrű népek voltak. Ez a föníciaiakra mutat. Plinius a görögök Iberiáját már *Hispaniának* hívja, s az előbbit nem a néptől, hanem a folyótól származtatja. A kelták főleg Galicia és Portugália területén telepedtek le tömegesebben. Egyesek Castiliában és Aragónban összevegyültek az ott lakókkal, mások pásztorszigeteket alkottak nyájaikkal együtt. Ez alacsonyabb műveltségű nép lassan-lassan aztán fel szívódott a többi népbe és csak Bretagneban, Írországban, Walesben és Skóciában tartotta fenn magát egészen a mai napig. Hispán feliratok őriztek meg néhány személynevet, kulturális hatásuk egyébként jelentősebb nyomokat nem hagyott maga után. A Kromlech stb. megalit kövek nem kizárólagosan kelta eredetűek.

A rómaiak a föníciaiak térfoglalásától félteni kezdték fejlődésben levő hatalmukat a Földközi-tengeren, azért háborút indítottak ellenük mind Afrikában, mind Hispaniában, mely tudvalevőleg az ő győzelmükkel végződött. A győzelmet Hispania megszállása követte. Hellyelközzel szívós és vitéz ellenállást váltott ki az ősi népből (Numantia, Saguntum) a római légiók előnyomulása, de csak a baszkok és a kantáberek tartóztathatták fel őket. A nagy országot öt római tartományra osztották fel. (H. Tarraconensis, Cartaginensis, Baetica keleten és délen; Gallaetia, Lusitania nyugaton.) A rómaiak nemcsak telepítettek, de adminisztráltak, bíraskodtak és műveltséget is terjesztettek. Kulturájuk, nyelvük lassanként átjárta az egész félszigetet, amiből később, az I. század óta Kr. u. a keresztény vallás is bőségesen kivette a maga részét. A romanizálás munkája serényen indult meg s nem állt meg addig, míg az egész félszigetet — a baszkokat kivéve —, át nem járta s Róma képére át nem alakította. Az előbbi népszokások csak a déli és keleti tengerparton épült római központoktól távolabb

első részeken maradtak meg továbbra is. Strabo érdekesen írja le a bennszülött független ibér és kelta törzsek életét, akik csak háború esetén léptek szövetségbe egymással. A kelták falvakban, a déli, műveltebb turdetánok városokban is laktak. Az egynejlőség jellemezte családjaikat, melyeknek feje rendszerint az apa volt, a nő csak ritkábban (a kantábereknél). A családok törzsekké tömörültek, élükön egy-egy királlyal vagy herceggel, akik a nemesek (Senatus) és a nép tanácsának (concilium) segítségével uralkodtak. A birtokos osztály alá tartoztak a befogadottak (clientes) és rabszolgák, akik hadifoglyokból vagy megvásároltakból kerültek ki. Minden törzsnek meg volt a maga istene, a holdat is imádták. Az állat- és emberáldozatok beleiből jósolgattak.

Legműveltebbek voltak a turdetánok, akik földművelést, ipart és kereskedést is űztek már. Voltak évkönyveik (Annales), költeményeik és verses törvényeik, melyek, sajnos, mind elvesztek. Föníciai írású felirataik is megfejtésre várnak még. Az északi, barbárabb népek úgymint az ősbaszkok, tölgymakkból örölték lisztjüket kenyérükhöz, melyhez vaját ettek és almabort vagy sört ittak. A keltibereknek hús volt a főelege. Strabo szerint az őshispánusok főjellemvonásai ezek: *szívóosság, hősiesség, szabadságszeretet, jegyzetlenség és holtig tartó hűség.* (R. Altamira, Civilización española.)

A rómaiak alatt álló községek vagy coloniák, vagy municipiumok voltak. Teljesjogú római polgárok csak római származásúak lehettek. Vespasianus és Caracalla ezt a jogot később érdemes bennszülött tisztviselőknek is adományozták. A római uralom, mely Kr. e. 218-tól a Kr. u. VI. század közepéig tartott, megteremtette a politikai, igazságszolgáltatási egységet és meghonosította az anyagi és szellemi civilizáció intézményeit (útépítés, közművek, ipar és kereskedelem, iskolák, irodalom, tudomány, latin nyelv használat, melyből a mai spanyol

nyelv fejlődött ki). A rómaiak korából fennmaradt műemlékek közül nevezetesebbek: az alcántarai híd, a segoviai és méridai vízvezeték, Mars temploma Meridában, saguntumi színház, diadalívek (Tarragona, Martorell, Cabanas), agyagból és kőből készült tárgyak, mozaikok, ezüstsobrok. Az őskeresztény műemlékek különböznek némileg a pogányoktól, ilyenek a sírok. Az iber-kelta műemlékek hasonlóképen más szabásúak: szobrokkal díszített sírok, domborművek, festmények, bronzbálványok emberi külsővel, bika, vaddisznó, ló szobrok stb. ibér, megfejtetlen felírásokkal. (Altamira.) A tudományt a 80-ban Kr. e. alapított oscai egyetem latin és görög tanárai terjesztették. A spanyol faj nagy szellemi képességeiről pedig a következő történeti nevek tanuskodnak: *Balbo, Trajanus, Hadrianus* és *Theodosius* császárok; *Lucanus, Martialis*, a két *Seneca, Quintilianus, Columella, Pomponius Mela, Prudentius, Iuvenalis, Sedulius, S. Isidorus* költők és tudósok.

A nyugati gótok két ízben törtek be Hispániába: először 409-ben a szuévek, vandalok és alánok, akik Galiciát, Lusitaniát, a Cartagénai és baeticai provinciákat szállták meg barbár hordáikkal; másodszer meg 414-ben a vízigótok, akik Katalóniát vagyis a tarraconai tartományt árasztották el. A római birodalom felbomlásáig (476) hol a rómaiakkal szövetségbe harcoltak a közös ellenség ellen, hol a maguk szakállára hódítottak, raboltak. Ez utóbbiak előbb az alánok hatalmát törték le, azután pedig a vandalokra vetették rá magukat, akiket sikerült Afrikába szorítani (429.). Ezzel meg nem elégedve leigázták a szuéveket Galiciában (585.). A bizánci császárság segítségül hívott hadai is megfészkelték magukat a keleti és déli partvidéken 554-től kezdve, akiket Suintila király csak a VII. század elején bírt teljesen kiszorítani országából. Rövid tartózkodásuk ellenére is nyomot hagytak a gót-spanyol művelődés terén.

A germán eredetű gótok műveltsége alig állt magasabban a keltákénál. Törzsekre szakadozva barangoltak állataikkal ide-oda. Ahol művelésre alkalmas talajra találtak, ott letelepedtek, hogy asszonyaikkal, szolgálkaikkal megműveljék azt és a termést learassák. A magas, izmos, szőke germán férfiak vadásztak, halásztak és háborúskodtak. Hajukat hosszúra növesztették annak jeléül, hogy szabadok. Szokásaik egyébként nem nagyon ütöttek el a hispánokétól. Legműveltebbek köztük a vizigótok voltak, akik 270-től a IV. sz. végéig a kelet-rómaiakkal barátságos érintkezésben állottak. Ott vetették föl az arián vallást s hozták is be azt Hispaniába. Minthogy az elrómaiiasodott spanyolok műveltsége jóval magasabb fokú volt, átvették nemcsak a nyelvöket, hanem jogi és társadalmi intézményeiket is. Alarik kódexe (VI. sz.) már magában foglalja a javított törvényeket a legyőzöttek számára, míg Eurico a vizigótok egymás közti vagy vegyes ügyeik vitelére szolgáló törvényeket gyűjtötte össze. Vallási türelmet tanúsítottak a többi felekezettel szemben. A kormányzat szálai kezdetben az ő kezökben futottak össze, később azonban ebből is engedtek a bennszülöttek javára. Hogy a vallásfelekezeti surlódásoknak véget vessenek, Rekared király nemesseivel együtt áttért a kath. hitre (587—589) s a kath. vallást államivá tette. Ez időtől kezdve a kath. püspökök nagy befolyásra tesznek szert a gót Udvarnál, melyet zsinatok tartására bírnak rá Toledóban. Ezeken meghányják-vetik az egyházra tartozó ügyeket, melyeket a királyok eléjük terjesztettek, s újakat is hoznak javaslatba. A birtok bizonytalan volta e zavaros időben a gyöngébb, de szabad elemet arra bírta, hogy a hatalmasabb nemesek védelmét vegye igénybe bizonyos hadi és munkaszolgáltatások ellenében. Ezek voltak a *bucelariusok*, akik a szerződést patronusaikkal szemben bármikor felmondhatták.

A *colonusok* ellenben uruk földjét el nem hagyhatták, tehát olyan jobbágyfélék voltak. A monostorok és az egyházak is tartottak ilyeneket. A már ez időben is nagyszámú zsidók kezdetben vallásszabadságot élvezhettek, míg Sziszebut gót király száműzetés terhe alatt megkeresztelkedésüket el nem rendelte. Sokan alávetették magukat a királyi rendeletnek, a többiek pedig kívándoroltak ugyan, de később ismét visszaszállingóztak. Sorsuk azonban a VIII. toledói zsinat után egyre rosszabbodott, különösen Egica király idején a VII. sz.-ban.

A gót elem, bár a római birodalom megdőlt, elsajátította ennek kulturáját és nyelvét. A műveltség legmagasabb polcán a keresztény papok állottak, legkiválóbbjuk Szent Izidorus sevillai érsek kora leg tudósabb embere volt, kinek «Etimológiák» c. könyve a román filológia legősibb kútforrása. *Orosius* az első világtörténet szerzője. A zsidó iskolákban a Szent Szövegeket magyarázgatták a héber és khald nyelveken kívül, amiben a keresztény egyházi iskolák sem maradtak el tőlük. Ez a második keleti hatás azonban inkább a művészetben érvényesült, mint az irodalomban. (Oszlopfejek Toledo-, Mérida-, Córdoba-ban; ecijai, alcalái domborművek; arany koronák, keresztek, pénzek stb. a vízigótok idejéből.)

Az *arabok* a legenda szerint Julián gróf, kinek leányát, Florindát vagy Kábát a király megbecstelenítette, és a rokonfajú zsidók felhívására 711-ben törtek be Hispaniába. Guadalete mellett legyőzték Rodrigo gót király seregeit, aki menekülés közben egy közeli mocsárba fulladt bele, mint Mohácsnál a mi szerencsétlen II. Lajosunk. Nem telt bele hét esztendő és Hispania, az északi hegyvidékek kivételével, *mór* uralom alá került. A cordobai emir az Ázsiában székelő kalifának volt alárendelve 758-ig, amikor is Abderramán függetlenítette magát tőle, megvetvén a sokáig oly virágzó spanyol-mór uralom alapjait.

A mór uralom Hispaniában csaknem nyolc századon át tartotta magát (711—1492), vagyis ennyi időt vett igénybe a visszahódítás, a Reconquista hősie munkája. Szomorú, de hős példákkal teli századok ezek. A mór királyok, néhány esetet kivéve, a bennszülött keresztény lakosság vallását nem bántották, velük elég emberségesen jártak el. Azokat a spanyolokat, akik megmaradtak lakóhelyükön és elfogadták a mór szokásokat, *mozaraboknak* hívták, míg azokat a mórokat, akik keresztény uralom alatt éltek, *mudejároknak* nevezték. Renegát keresztények voltak a *muladik*. A mórok és spanyolok ellenfelei voltak egymásnak, de egymásban a lovagiasságot nagyon megbecsülték. A keresztényeket rendszeren csak akkor méltatták mártirkoszorúra, amikor ezek Mohammed tanait nyíltan és szándékosan becsmérelték. A Korán az ilyenekre halálbüntetést szabott. Egyébként a keresztények szabadon járhattak-kelhettek, istentisztelet végett templomokat építhettek, földműveléssel, iparral és kereskedelemmel foglalkozhattak, sőt mórokkal össze is házasodhattak. Kivéve Navarrát és Asturiát. Itt a mórokkal való érintkezéstől nemcsak tartózkodtak, hanem gyűlölték is őket.

Az arab mórok hozták át magukkal Ázsiából a görög bölcséletet, ipart és művészetet is, mely utóbbit hihetetlenül magas fokra emeltek. *Mozarab tudomány, művészet*. A mozarab keresztények az arab írást is átvették s az ilyen spanyol- vagy latinnyelvű, de arab írású műveket *aljamiásoknak* nevezték. Akadtak ezenkívül renegátok, hitehagyó keresztények is, akiket a muzulmánok nem jó szemmel néztek ugyan, de érvényesülésük elé nagy akadályokat nem gördítettek. A rabszolgák mohammedán hitre áttérve szabadokká, egyenrangúakká lettek uraikkal s ez a körülmény csábította őket keresztény hitük elhagyására. Az iszlám tehát nemcsak karddal, hanem ezzel a jogszálllyal is terjeszkedett.

A mohammedánok vallási, társadalmi, jogszolgáltatási szokásainak ismertetése inkább a művelődéstörténet anyaga. Mélyebb nyomot hagyott a kulturájuk a költészet, bölcsélet, történelem és orvostudomány irodalmában.

A szellemi műveltség központja a 756-ban létesített cordobai egyetem volt, a középkori homály eloszlátása ebből indult ki. Hallgatói között nemcsak arabok, zsidók és spanyolok, hanem európaiak is nagy számmal fordultak elő. Leghíresebb lett közülök Gerbert, a későbbi II. Sylvester pápa, ki Szent István vezérünket királyi koronával tisztelte meg. Ez a francia szerzetes előbb a katalán vichi püspöknél, Athon-nál tanult s csak 956-ban ment Cordobába, melynek könyvtára 600.000 kötetből állt. Itt tanítottak *Averrhoes*, *Avicena* és a zsidó *Majmonidesz* is. Az arab nyelv hódításáról Szent Alvaro de Córdoba azt írja a IX. században, hogy «saját keresztény hitsorsosai közül sokan arab verseket és meséket olvasgatnak, sőt arab filozófusok és theologusok iratait is tanulmányozzák, hogy annál szebben fejezhessék ki magukat arabul. Az összes tehetséges keresztény ifjak csak az arab nyelvet és irodalmat tudják, arab könyveket gyűjtenek bámulatukban az arab irodalom iránt» (Altamira). Arabból vett szavakat használnak románcaikban, okmányaikban és nemzetközi írásaikban is. Azért bámulni lehet azon a szivós kitartáson, hogy a nép mindezek ellenére megmaradt hithű kereszténynek és spanyolnak akkor, amikor Konstantinápoly és Alexandria egyházai elszakadtak Rómától és Hispania belsejében is meglazult a hozzá való hűség és fegyelem. IX. Leónak ugyanis a rheimszi zsinaton ki kellett közösiíteni a compostelai püspököt, amiért magát az apostoli szék püspökének merte címezni (1049).

Még feltűnőbb e hatás az építészetben, melynek kiváló-ságát a mór paloták (Alhambra, a Sevillai Alcázar),

mecsetek (a córdobai) őrizték meg az utókor számára. Magában Córdobában 200.000 ház, 600 mecset és 900 fürdő volt. A főmecsetnek 21 kapuja, 1293 márvány- és jászpiszoszlópa volt, melyek feje arannyal volt bevonva. Szószéke elefántcsontból és drága fából volt faragva és 100, részben ezüst lámpa világította meg. Csodájára jártak az idegenek, még a szerzetesek is, akik a környék klastromaiban húzódtak meg. Hire még a Rajnán túl Rozvith, a híres apáca-íróhoz is eljutott.

Ez a párját ritkító pompa nagy anyagi jólétet, ipart és művészetet tételez föl. A jólét a föllandult mezőgazdaságból (rizs, gránát és nádcukor behozatala, öntözőcsatornák építése), a bányászatból, a gyapjú, selyem, eszparto, üveg, papír, fegyver és bőr ipartermékeiből táplálkozott, melyeket szárazon és vizen a kereskedők messze földekre szállítottak el. Az értékesítést az arany dinár (12 ar. frank) és az ezüst dirhem (egy frank) tette lehetővé. Az állam jövedelme a X. sz.-ban 65 millió pesetára rúgott évente. A műveltség a legmagasabb fokra Hispaniában a mórok idejében vergődött fel, de hogy kiűzetésük annak lehanyaglását idézte volna elő, azt a történet nem igazolja.

A mai spanyolság faji jellegeit ezen után 10—12 összetevő népelemre vezethetni vissza; főbbjeik a következők: 1. az ismeretlen, valószínűleg földközi-tengeri faj (berber-guancsok), melyet Szküla és Strabo iberinek nevezett el; 2. a szintén kőkorszakbeli baszk; 3. a szemita, az összlakosság kb. 10%-a (föníciai, khald, kartágói, zsidó és arab); 4. a görög, 5. a kelta, 6. a római, 7. a germán (gót). A szemitáktól a spanyol nép a lelkiiséget nem vette át, más szóval ezt az elemet a spanyol vér teljesen magába olvasztotta. Kereskedőik megbízhatók, nem lelkiismeretlen kufárok. A többi fajvonás eredetét más népeknél kell keresni. A Strabótól említett *szívóosság* (konzervatív jelleg) lehet ősi vonás, de lehet

baszk eredetű is ; a *hősiesség*, a halálmegvetés, a minden áldozatra kész hazaszeretet megnyilvánult, élt a saguntumi és numantiai védőkben, akik egy szálig elvérzettek vagy éhen haltak a ró évi római ostrom alatt, aminthogy példát állított fel annak Viriatus harcában is. A *jegyzelmezetlenség*, a széthúzás ősi bélyeg itt, akár csak a törzsekből összekovácsolt magyarságnál. Ugyanez mondható a holtig tartó *hűségről* is. E fő faji vonásokhoz járulnak a többi jellembeli sajátságok, ú. m. a vallásukhoz való rendíthetlen ragaszkodás, mely faji fokra emelkedett (a kath. vallástól megválni náluk annyi, mint megszűnni spanyolnak lenni) ; a lovagiasság, mely nagy-lelkűségben, könyörületben és igazságkeresésben tör magának utat az életbe. Ezek az erények egyes emberekben hősiessé arányokat öltöttek : innen a nagy szentek, hősök, hódítók, írók és művészek nagy száma és kiválósága, innen nemzeti irodalmukban az ilyen jellemek gyakorisága, folytatólagossága, szinte uralomrajutása.

A nagyság lehetséges határain túl már a hóbort kezdődik, mit a *reális érzék* és *humor* bőven ki tudott aknázni. A humoros elem a spanyol irodalom nem egy világhírű művét fűszerezi (Arcipreste de Hita, Celestina, D. Quijote, Quevedo, a Kópéregények stb.). Ez a humor különbözik az angoltól, mely húsba vágóbb, és a némettől, mely felszínesebb. A humor a szellem jele és megnyilvánulása.

Azonban vannak a nép életére és érvényesülésére károsan ható rossz oldalai is a spanyol jellemnek. Ezek : Az idegen befolyástól való *elzárkózás*, a *kitartó munkától való idegenkedés*, amit nemcsak szertelen éghajlatának, hanem hajdani világuralmának is be lehet tudni ; a *nemzeti gőg* a jött-mentekkel szemben, az egyéni és tartományi különbségekből folyó gyűlölködés, ami *pártoskodásra*, meghasonlásra, forradalmakra vezetett ; *közöm-bösség* a külföld, az anyagi és szellemi haladás iránt (ez később, a hanyatlás korában fejlődött ki bennök), a

régi szokásokhoz való *csökönyös ragaszkodás*, mi a haladás kerékkötője. Ezek a negatívumok csekélyebb súlyúak, mint a pozitívumok, mégis elegendők voltak ahhoz, hogy az ország anyagi és szellemi jólétét hosszú időre megbénítsák. A százados elmaradottság béklyóiból csak most kezd ismét kiszabadulni. A hosszú és mély álmom, úgy látszik, jótékonyan hatott szervezetére és munkakedvére. Mostani kirobbanása egy szebb jövőhöz vezethet.

Valamely nép lelkülete, karaktere mint állandóan ható tényező nemcsak anyagi, hanem kulturális, irodalmi, tudományos és művészeti téren is jut kifejezésre. Ez adja meg az illető nép tevékenységének a nemzeti ízt és zamatot; ez az a fonál, mely végigvezetheti a kritikust az egész irodalmon át. A spanyol irodalom ilyen vezéreszméi kezdettől fogva ezek: 1. A *becsület* (honor, pun donor, punta de honra), 2. a *gavallér tempó* (galanteria), 3. a *hűség és lojalitás*, 4. a *nők tisztelete*, 5. az ellenséggel szemben tanúsított *nagylelkűség* (generosidad), 6. a *hősi fokra* emelkedő érzelmek (a halál megvetése) becsület, szerelem, hazafiasság ügyeiben, 7. az *igazságosság* erőszakolása a szertelenségig, 8. a mély, áldozatra kész *vallásos érzület*. Ezek szolgáltatták a tárgyakat a különböző írásműveknek, de legkivált a drámának, mely az élet, a való és költészet legalább is valószínű, ha nem is mindig hű tükre. A valószínűség foka az illető mű egyik fontos és általános kritériuma. A spanyol műveké pedig a *lovagiasság*, a *vallásos és nemzeti* érzés nagyobb foka, mint más népek irodalmáé.

II. A SPANYOL NYELV.

SPANYOL nyelv alatt a kasztíliait, vagyis a mai Spanyolország hivatalos nyelvét értjük, melynek főbb szójárásai a montañés (hegyvidéki), a vizcayai meg aragóni északon, az andalúziai délen. A galíciai (gallego) inkább a portugál, a katalán (a malorcai és valenciaival) inkább a provencai nyelv rokonai. Ez utóbbiak irodalmi hajtását limózsinnak is nevezi a román nyelvtudomány. E nyelvjárásoknak külön irodalmuk is van, amelyre itt nem terjeszkedhetünk ki. (L. Pedro de Mugica, *Dialectos Castellanos*, Berlin, 1892.)

A spanyol nyelv a latin nyelvből származott úgy, hogy átvette annak nemcsak a szókincsét, hanem a nyelvtanát is. A latin akkori nyelvet (III. sz. Kr. e.) a római katonák és adminisztráció kezdték terjeszteni. A katonák között sok volt a germán zsoldos. Ezek a latin nyelvet fogadték és egyre rontogatták a maguk belekevert szavaival és fordulataival. A római tudósok, írók classicája így lett póriassá, rusticává. Az előkelők a klasszikus nyelvet használták mind egymással való érintkezésükben, mind írásaikban. A spanyol hatás azonban már erre is áterjedt, Cicero *pingue et peregrinum*-nak mondja a spanyol latint. A latint még jobban elrontották a gótok. A végzetek, az esetek, az egyeztetés, az igehajlítás és annak különösen nehéz szenvedő alakja lassanként átalakultak vagy teljesen kimentek a divatból. Az egyházi latin nyelv is mind hibásabbá, fertőzöttebbé lett. Az esetek végzeteit kiszorították a *prae-*

posíciók, az idők egyszerű alakjait az összetett segédigés formák. A kiejtés könnyebbítése maga után hozta az m, t kikopását a szók végéről, a mássalhangzói módosulásokat a hangsúly törvénye szerint, mely alól a magánhangzók sem vonhatták ki magukat, amikor kettőshangzókká alakultak, vagy kihagyattak a hangsúlytalan röviddek.

A spanyol nyelv gazdag szókincsének $\frac{3}{4}$ része latin, (Mata y Araujo) a többi baszk, arab, görög, héber, föníciai, egyiptomi, gót, provencai stb. eredetű. Az első ez irányban történt kutatások *D. Gregorio Máysans y Siscar* nevéhez fűződnek (Orígenes de la lengua castellana). Szerinte a spanyol szóanyag $\frac{1}{20}$ -a arab. *Sarmiento* atya számítása szerint 100 kaszt. szóból 60 latin, 10 görög, 10 gót, 10 arab és 10 más nyelvekből való. P. Burriel szerint az arab csak egy nyolcada. A híres baszk Larramendi szerint a Spanyol Akadémia első szótárában foglalt 13.365 főszavából latin 5385, görög 973, héber 90, arab 555, baszk 1951, ismeretlen eredetű 2786. Az újabb nyelvészek a baszk szók számát erősen lecsökkentették. Baist pl. (Gröber Grundriss) számukat mintegy 40-re teszi. Ez a nagy különbség a spanyol helynevek kétes baszk eredetére vezethető vissza. Torres y Gómez az 1884.-i spanyol akadémiai szótárt véve alapul, 100 szó között 72·7% latint, 17·5% görög, 6% arab és 3·8% más eredetű szót állapított meg. A latin, arab és görög tekinthetők tehát a spanyol nyelv szüleinek. (Gramática histórica-comparada de la lengua castellana, Madrid, 1899.)¹

Ilyen és egyéb idegen elemek hatottak a többi román nyelv kialakulására is. Hogy mégis annyira eltértek

¹ V. ö.: Raynouard, Dietz, Gröber, Mayer, Lübke, Schuchardt, Grandgent, Gorra, Baist rom. filológiai művein kívül a spanyol Nebrija, Máysans y Siscar, Rufino Cuervo, Fernando Araújo, Torres y Gómez és főleg R. Menéndez Pidal (Gramática histórica española, Orígenes del español) munkáit.

egymástól, az egyrészt a római hódítások különböző idejére, másrészt a bennlakók faji és műveltségi eltérésére vezethető vissza. Más hangtani szabályok érvényesültek Galliában, mások a Provence-ban, Italiában és Hispaniában különösen a hangzók és mássalhangzók változása terén, de az alapelvek mindenütt egyformán éreztették hatásukat (1. a latin hangsúly állandósága, 2. a rövid magánhangzó kiszorulása, 3. a középhelyzetű mássalhangzók szivóssága, 4. a kiejtés megkönnyítése és 5. az átalakulás folyamatossága).

A legrégebb *latin vulgaris* okmányok, amelyekben helyvel-közzel már román elemek is mutatkoznak: 1. Origines, Etymologiae S. Isidori az VI. sz.-ból; 2. Lex Romana Visigothorum (506), 3. Olónai adománylevél (781), 4. Codex Salmasianus (VII. v. VIII. sz.), 5. Hermói végrendelet (857), 6. Kozma- és Damján-zárdák adománylevele (984), 7. egy adás-vételi szerződés (1078) és az Emilian Glossák (X. sz., melyeket R. Menéndez Pidal tanulmányozott át először).

Romance (így nevezték kezdetben a spanyol nyelvet) legrégebb okirat volna a *Fuero de Avilés* (Avilési kiváltság-jog, leóni, bable nyelvjárásban van írva és pergaminra írt eredetijét Avilés levéltára őrzi). Ezt VI. Alfonz adta volna ki és VII. Alfonz erősítette volna meg 1155-ben. Eredetisége és ideje azonban kétséges, épen úgy, mint az 1145-ről keltezett *Fuero de Oviedo*-é is. Fernández Guerra a XIII. századra (1219) tette korukat? A romance, vagyis spanyol népnyelv használatáról kétségtelen adatokkal szolgálnak az Emilian glosszák (X. sz.), meg a XI. sz.-ból való Londoni glosszák, melyek egy latin Poenitentiálében mint magyarázó jegyzetek fordulnak elő. A kézirat a régi Silosi bencés kolostorból származik (Glossae Silenses). Tartalmuknál sokkal értékesebbek a bennök előforduló ős spanyol szók (afflare <hallar, applicare> allegar, llegar stb.). Összefüggő romance.

szövegek azonban még nem kerültek napvilágra, a kolostori Cartularékban csak nyomaikkal találkozunk. Ez azonban nem zárja ki a romance-népnyelv többszázados életét az első nyelvemlékek megjelenése előtt. Máskép szent Ferdinánd és X. Alfonz királyok nem rendelhatték volna el annak a köziratokba való bevonulását (1230). Ezzel szemben II. Ferenc király a franciát csak 1539-ben tette hivatalossá. Egyébiránt már szent Izidórusz beszél az «*elogium nostrum*»-ról, mint a lingua vulgaristól különböző nyelvről (V—VI. sz.), amit megerősít Kopasz Károly 844-ben kelt edictuma is (usitato vocabulo).¹

A nyelv élő szervezet lévén, születik, csecsemő korát éli, van ifjúsága, férfi-, öregkora és esetleg halála is, akárcsak használójának: az embernek és népnek. Luis Mata y Araujo a spanyol nyelv életét öt korszakra osztotta, melyek a következők: 1. Kezdeté és alakulása 1085-ig, vagyis Toledo visszafoglalásáig; 2. gyermeksege 1085—1230-ig (Castilia és León egyesítése); 3. ifjúsága 1230—1472-ig, vagyis a kath. királyokig; 4. férfikora 1479—1680-ig, az irodalom aranykora; 5. megszilárdulása, illetve folytonos haladása 1680-tól napjainkig. Legteljesebb szókincsét a spanyol kir. akadémia nagy szótára (XV. kiadás) foglalja magában. Ez örökös tisztaságán, fejlődése irányításán és nyelvtanán. Jelszava: Limpia y fija (tisztít és megállapít).

¹ R. Menéndez Pidal: Documentos lingüísticos de España. Madr., 1919.

III. NÉPHAGYOMÁNYOK.

AZ EMLÍTETT régi okiratok latin vulgáris szövegűek az itt-ott beléjük elegyedett romance elemek ellenére is inkább nyelvemlékek, mint irodalmi nyomok. A szó szoros értelmében vett irodalom az írásművekből, azok keletkezési motivumaiból és esztétikai méltatásából tevődik össze. Az irodalmat minden népnél megelőzik azok a népies szokásokon alapuló énekek, melyek bár írásban nem maradtak is az utókorra, létezésükről egyes régi, többnyire latin írók följegyzései, valamint a néphagyomány beszélnek el egyet-mást. Ilyenek a *nász*-, *halotti* meg *harci énekek* és *táncok*, melyek művészi utódaikban máig is élnek.

Strabo Asclepias de Mirleo-ra hivatkozva említi, hogy az andalúziai turdetánoknak már nemcsak költeményeik, de rithmus-szabályaik is voltak. (Kr. e. I. sz.) Ez utóbbi körülmény föltételezi a verselés kezdetleges technikáját. Ugyancsak Strabo őrizte meg a keltiberek holdtöltei táncainak és dalainak emlékét, melyek később átszármaztak a szentek vigiliáira és a búcsújárásokra. Az olasz balladák, a francia ballettek, a provencai bailiák is valószínűleg belőlük fejlődtek ki. A föníciai és karthagói inváziók behozták az ibériai népek közé az ő orgiás kultuszukat, az istenanyákat és a babonákat, míg a görögök a trójai háború érdekes mondáit terjesztették el, mikből a trójai mondakör fejlődött ki. (Strabo, Benoit de Sainte More költeménye.)

A kelták, lehet, hogy magukkal hozták, de lehet, hogy

már itt találták az alliterációkkal és tautológiákkal kevert énekeket. Bizonyára meg is tetszettek nekik, mert különben nem származtatták volna át azokat a nyugati gótokra is. E *nászdalokat* az iler dai zsinat is megróttá. Szent Izidorus († 636) is idéz ilyen epithalamiákat.

A *halotti énekek* (néniák) még a VI. században is szerteszét divatoztak, melyeket többnyire lanton kísérték és táncokkal élénkítettek. (Halotti torok.) T. Livius tripudia Hispanorum. (L. XXV., 17.) Scipio temetése Carthagénában is funebres ludi mellett ment végbe. Az itáliai lamentációk (síralmak) is ezekkel a gyászénekekkel állhatnak kapcsolatban. E halotti játékok nem lehettek valami nagyon épületesek, mert akkor a III. toledói zsinat nem tiltotta volna be a «funebre carmen»-eket. Virágoztak ezek már a rómaiak uralma alatt is, amint azt a Krisztus temetésére vonatkozó följegyzések is bizonyítják (Appianus).

Nem kevésbé szokásosak lehettek a *harci énekek*, himnuszok sem. Martialis egyes epigrammaiban utal is rájuk. Nem csoda, az emberek és népek élete ez időben nemcsak a családi étellel kapcsolatos szokásokból, az ősfoglalkozás módjaiból, hanem felváltva háborúskodásból is állott. Ha voltak ilyen harci dalok, akkor szerzőik és előadók sem hiányoztak. A görög Tirtaiosok névtelen utódainak tekinthetők a baszk koblarik, a kelta bárdok, a portugál albardeirók, az irlandi faith-ok és a francia faitité-k (fadista = népköltők).

Az ilyen szerzeményekben természetől fogva uralkodó lehetett egyes lírai részleteken kívül az eseményekkel kapcsolatos epikai és drámai elem, ami kifejezésre jutott az őket kísérő némajátékokban is. Ezek utódainak tekinthetők: a drámai játékok (juego), a szentek vigiliái, a szerelmesek colloquiukai, sőt talán az autók is (vallásos ünnepi színdarabok).¹ Alakjuk talán a hősi románc volt.

¹ L. L. F. Moratin: Los orígenes del Teatro Español. Obras de etc. Bibl. de aut. esp. Madr., 1850.

Erre látszik utalni az Izidorusztól említett *Canticum dramaticum*. Ily értelemben használja a *Canticum* szót Azurara portugál író is, amikor Dante *Canticái*-ra hivatkozik. A románc azonban semmiesetre sem mór eredetű, amint azt sokáig tévesen hirdették, de a nyolc szótagú asszonanciás 4-soros trochaeusi versforma sem. Ennek kezdeményezője a nép volt (mester popular), míg a tudákosok, egyháziak versformája (mester de clerecia) hosszabb verssorokból, 11-es és 12-sekből állt.

A félsziget története tulajdonképpen csak a rómaiak uralmával vette kezdetét. Ez érvényesült a jogszolgáltatásban, a kultúrintézményekben és legfőképpen a nyelvben, mely örökre megvetette a lábát. A VIII-százados mór megszállás hiába küzdött ellene. Az eredeti néphagyományokat a rómaiak többé-kevésbé tiszteletben tartották. Nem is maradtak utánuk mondák sem itt, sem Itáliában. A gót előkelőek és hatalmasok, bár teljesen elrómaiasodtak, magukhoz csatolták a szabadembereket, akikkel egy arisztokráciába olvadtak bele, eldobván maguktól nyelvöket, nemzeti hagyományaikat, sőt arián hitüket is, melyhez csak a nép szíttott. Ellentét volt tehát a nép és a nemesi osztály között.

Buckle a kath. frankok ellenállásából egyrészt, a vizigótok arián kereszténységéből másrészt messzire kiható és bámulatos történeti eredményeket vont le, úgy-mint : a politikai társadalom széttörlését, a klérus uralmi túltengését, a nép obszkurantizmusát, a vallási türelmetlenséget s ebből kifolyólag a dinasztiaiák egymás közti véres küzdelmét, végül pedig az autodafékat, az inkuiziciót, a tekintély túltengését, a tudományos szellem elhanyagolását stb. Kemény szavak, súlyos ítéletek. Hát bizony a pogányizú arianizmus állambontó hatását meg-érezte a keletrómai császárság is, de hogy a vallási és tudományi türelmetlenség fent említett esetei is épen úgy megállják a helyüket, ahhoz szó fér. Inkuiziciók,

autodafék s egyéb kínzások az ariánmentes Franciaországban, Itáliában, sőt a protestáns Svájcban is előfordultak, ha szórványosan is (Albiak, Savonarola, Servet stb.). Az is természetes, hogy az arián nép előbb hódolt be az araboknak s lett mozarabbá, mint a szigorú fegyelem alatt élő kath. nemesi osztály. Az arabokat egyébként Julián gróf családi bosszúja és a jólétüket féltő zsidók aggodalma zúdította rá az országra, akik a mohamedán arabokhoz és törökökhöz mindig és mindenütt jobban szíttak, mint a keresztényekhez.

A mozarabok csak az arab nyelvet, írást, pénzt meg a külsőségeket vették át, lelkiségük, a renegátok kivételével, megmaradt *kereszténynek és spanyolnak*. Ennek élő tanubizonysága az, hogy a spanyol nyelvből hiányoznak az ezzel kapcsolatos arab szók. Pedig volt arabra fordított biblia és arabbetűs, de spanyol szövegű, ú. n. *aljamiás* szerzemény is elég. A bibliát a mozarabok részére kénytelen volt *Juan*, Sevilla püspöke arabra fordíttatni (IX. sz.). Az arab nyelv ugyanis annyira elhatalmasodott ez időben, hogy *Alvaro de Córdoba* szerint 1000 keresztényből egy sem tudott hibátlan latin levelet írni (*Indiculus luminosus*). A vegyes házasságok a nép és ritkábban az előkelők között annyira lábra kaptak, hogy Hispániát az elarabosodás veszélye fenyegette. Csak az északi spanyolság hősiessége, nemzeti és kath. szívóssága vitte győzelemre Covadongánál 718-ban Pelayo hadát, melyvel aztán megindult a VIII-századon át tartott visszahódítás mozgalma: 1492-ben Granada elestével ért az véget. Legjobban el volt arabosodva a közép és déli rész. Az arabság legtovább Granadában tartotta magát, amikor ez elesett, alig volt 10.000 mór, ki arabul tudott. Újabban az a nézet kezd lábrakapni, hogy az ú. n. mór vagy arab bölcsélet és tudomány művelői nem arabok, hanem elarabosodott spanyolok voltak. (Hurtado-Palencia : *Historia de la Lit. Esp.* 1925.)

Az arab elem mindazáltal nem igen birt érvényesülni a költői hagyományokkal szemben. A dalok megmaradtak a maguk eredetiségében, legfőljebb arab dallamot húztak rájuk. Ez a keleti dallamrhythmus kiérezhető még a délvidékek népzenejében. Bár a keresztények féltették tőlük az övékét, nyomuk megmaradt a II. Fülöptől eltiltott *leilákban*, a Portugáliában most is népszerű *linguilinguikben*, a hádák- és a serranillákban. (Népdalok, Arcipreste de Hita, Gil Vicente.) A rómaiak maguk után mondákat, legendákat szintén nem hagytak hátra. A 800 évig tartott visszahódítási háború — Reconquista — számtalan románcnak szolgáltatott már anyagot és színt (Romancero morisco), aminthogy a gót uralom sem mult el nyom nélkül az irodalomban. (Romancero cabaleresco.) Az elbeszélő költészetben az arab befolyás tanubizonyosságai a *rawi* szent énekek, az *Ezeregy éj* és a keleti *állatmesék*. (Kalilah ve Dimnah.)

Művelődési képünk erről a korról hiányos maradna, ha kihagynók belőle azokat a vonásokat, amelyeket abba a zsidó bölcselők és költők rajzoltak bele. Ezek nemcsak héberül, hanem arab, sőt itt-ott romance nyelven is írtak. Különösen a malagai *Aben-Gebirol* v. Avicebrón (1021—1070) neve érdemel itt első helyet. Ezt a bölcselőt és költőt Duns Scotus is mesterének tisztelte. Mint költő fölötte áll a már jobban ismert *Judah ben Samuel el Levita* (Halévi, 1085—1143.), akit Heine magasztalt fel. Ez utóbbi főleg azért nevezetes a spanyol irodalomban, mert egyes verseit spanyol sorokkal fejezte be s így a spanyol verselés legrégibb művelőjének mondható mindaddig, míg egy újabb fölfedezés az első helyről le nem szorítja. Másik érdeme, hogy Dantera is hatott. E tényekből kifolyólag némelyek a zsidó és arab írókat a szellemi újjászületés előharcosainak tartják a műveikben előforduló modern eszmék és érzések révén. *Abn-Hazm* spanyol származású arab költő pl. megelőzte a

katalán *Ausías-March*-ot, a misztikus szerelmi költészet terén.

A szépirodalomnál sokkal nagyobb mértékben vett részt az arab-zsidó elem a tudományok, az ipar és közművelődés terén. Még a keresztény theológiának is hozzá kellett folyamodnia egyes szükséges esetekben. V. Kelemen pápa így rendelhette el az arab nyelv tanítását a salamancai, bolognai, párisi és oxfordi egyetemeken. A híres Raimundus Lulius is sokat fáradt e nyelv érdekében. A fenti rendeletnek azonban még sem volt tartósabb hatása. Annak ellenére, hogy Salamancában a templomi szószékekről hirdették Mohammed tanait. Az arab nyelv elsorvadt ezen az egyetemen épen úgy, mint a többin. Csak a bolognai tartott ki mellette.

Az arab-zsidó bölcsélet hatása már huzamosabb volt. A zsidóktól nagyrabecsült Averroës tanait még Luther idejében is hirdették a páduai egyetemen. Legnagyobb tekintélye volt Majmónidesznek (1135—1204), ennek a «spanyol Arisztotelesz»-nek, akit Albertus Magnus és aquinói szent Tamás «értelmi atyjának» neveztek. Kétséges, hogy meggyőződéses zsidó lett volna, mert a mohammedán környezethez, bár a kairói zsinagóga főabbija volt, ügyesen tudott alkalmazkodni. Ez a viselkedése segítette őt Szaladin szultán házi orvosi állásához. A kereszténységet nem szívelte, mert oroszlánszívű Rikárd házi orvosának nem szegődött el, bár ezt neki a keresztes hős felajánlotta.

IV. A KÖZÉPKOR. (1150—1500.)

1. Nyelvemlékek, hősi énekek és misztériumok.

EM ÉRTHETNÖK meg a franciák, spanyolok és portugálok középkori irodalmának első termékeit a korukat mozgató események, mondák és társadalmi hátterük ismerete nélkül. Ezekre, ha dióhéjban is, ki kell tehát terjeszkednünk. Nem a szaktudósok kedvéért, hanem a nagy olvasó közönség érdekében tesszük ezt, melyet munkánk folyamán állandóan szem előtt fogunk tartani.

A nyugati népek nemzeti irodalma bizony csak későn, úgy a IX. században kezd életjelt adni magáról. Nyelve, mint a beszélni kezdő kisdédé, fejletlen dadogás. Nem alkalmas még költői munkára. A szükség azonban nagy mester. A bizonytalan jogviszony rendezésére ott volt ugyan a romlott latin, de ezt sem értették már. A nép faragatlan nyelvéhez kellett folyamodni az okmányok, adás-vételi szerződések, alapító- és adománylevelek kiállításánál. Ezek a gyakorlati életszükségletből folyó okmányok szolgáltatják a romance-nyelv első iratait.

Utánuk került csak sor a nép és nemesek szellemi szóra-koztatására : a hősi énekekre. A gyakorlati jog kezdetleges prózáját felváltja a szebben, fülbemászóbban szóló kötött beszéd. A verset könnyebb megtanulni és emlékezetbe vésni, mint a simán, zökkenések nélkül folyó prózát s még könnyebb, ha dallamba van foglalva. Ezért az első versek egyúttal népdalok is. Másképp nem nevezték

volna el őket Cantar-oknak, cantilénáknak, chansonoknak, sonetteknek stb. Szerzőik többnyire ismeretlenek, tehát igazi népénekek, népdalok. Ilyenekből gyűjthette össze Homérosz a világirodalom mesteri époszát: az Iliászt, ha nem ő volna a szerzője (?)

Homérosz versgyűjtő munkáját Spanyolországban is először a névtelen szerzetesek, katonák, majd a vándor dalnokok: trubadurok, juglások végezték, akárcsak a szomszéd Provánszban. A hősi harcokban részt vett zsoldosok Háry Jánosék módjára terjesztették mind a hős vezérek nevét, mind a hozzájuk fűződött vitézi tetteket a nép között, amely azokat fölkapta és úgy, ahogy továbbadta. Akadt végre egy-egy néplantos, egy trubadur, aki azokat megrögzítette, megzenésítette és a juglásokra, hegedősökre bízta, hogy házról-házra, faluról-falura járva szétvigyék őket az egész országban, vagy annak egy részében.

A spanyol hősi ének nemcsak francia, arab, hanem germán befolyásra is vall. Ez utóbbira találó példa az Aquitániai Walter mondája. Walter nejével Attila hun király túszá. Attila kincseivel sikerül megszökniök. Utólérik, nejéért és a kincsért győzelmesen harcol, mire a győzők és legyőzöttek áldomást isznak. Ez a gót vonatkozású monda M. Pidal szerint fennmaradt a Gaiferos-románcig, de más környezetbe átültetve. Az andaluziai mór uralom is nagyban hatott a hősi énekekre.

Francia és provánszi zarándokok a IX. század óta gyakran sereglettek compostelai szent Jakab sírjához. Miért? Ez az apostol jelent meg Nagy Károlynak is, mikor a Hadak-, vagyis «szent Jakab»-útját: a Tej-utat nézegette az égen. A trubadurok és juglások azonban csak a XI. századtól kezdve látogattak el Hispániába költői lim-lomjukkal, melyben értékes holmik is akadtak. A tetszőket eltanulták, illetve szűkebb hazájuk viszonyai szerint átdolgozták, vagy mintájukra eredeti darabokat

költöttek. A trubadurok voltak a szerzők, a juglások, a szavalók, énekesek, hárfások vagy citerások, a farsantes vagy remedadores pedig azok a komédiások, akik az arra alkalmas szöveget hangosan vagy némán eljátszották. Mutatványaikért nemcsak rúgás, gúny és megvetés, hanem helyel-közzel jutalom is járt, máskülönben koplalni bírásuk mellett is éhen veszttek volna. A királyi és nemesi udvarok ellenben szívesen fogadták a trubadurokat, sőt tejben-vajban is fűrésztöttek őket, ha véletlenül nemesek voltak és az úrnőre nem vetettek szemet. Ezek abban az időben politikai ügynökök, küldöncök és kémek szerepében vitték szét a híreket, mint most az ujságok. A nép akkor is szegény volt, azért pénz helyett étellel-itallal jutalmazta fáradozásukat. «Dat nos del vino, si no tenedes dinneros» (Adjatok bort, ha pénzetek nincs) szól Cid lantosa (Poema del Cid, 3734. sor.) Mesterségük egyébiránt diszkvalifikáló volt: sem papok nem lehettek, sem nem örökölhettek. Persze voltak kivételek is.¹

Az idegenek (burgundiak, olaszok, németek) VI. Alfonz idejében (1072—1109) kezdtek tömegesebben jönni Kasztíliaába, hogy részt vegyenek a mórok elleni keresztes háborúban. A velök jött barátok és lantosok lelkesítették őket. Toledo 1085-ben újból spanyol kézre kerül, első érseke Clunyi Bernát lett. VI. Alfonz Teréz leányát besançoni Henrik burgundi herceg vette el, hozománya a portugál grófság. Camões ezt a Henriket (Imre) a magyar király leszármazottjának teszi meg. (VIII. ének, Teréz VI. Alfonz és Jimena Muñoz leánya volt.) A gót betűket akkor cserélik csak ki a frank írásjelekkel. Ekkor megy férjhez Cid egy leánya a barcelónai grófhhoz és Ermesinda, narbonnei grófnő egy Lara-nemeshez. (1143.)

Még nagyobb befolyásra tesznek szert a trubadurok

¹ Körösi Albin: A virágjátékok. Kath. Sz., 1902. és Camões, u. o. 1926.

VII. Alfonz alatt (1126—1157), aki maga is dalmok volt. E császárnak birtokai az Atlanti-óceántól a Rhôneig terjedtek. Felesége, a barcelónai szép Berenguela, előkelő szokásokat vitt be az udvarba : lantosok, zenészek, színészek mulattatták azt.

Unokája, a francia Margit, III. Béla magyar királynak volt a neje. Szépségéről és kiváló tulajdonságairól dicshimnuszt zengett a tolosai Peire Vidal trubadur, aki a Szentföldről jöve Béla udvarában is időzött egy darabig. (1189.) Félbolond viselkedésén bizonyára jót mulathattak az udvar vendégei.

VII. Alfonz unokája, VIII. Alfonz méltó volt nagypjára, mert a második döntő győzelem a mórokon az ő és Péter aragóni király nevéhez fűződik. (Navas de Tolosa, 1212 júl. 16.) Ettől az eseménytől kezdődik Kasztília túlsúlya a félszigeten s fűződik hozzá a szent kereszt ünnepe. Eleonora felesége oroszlánszívű Richárdnak volt a nővére. A fenti győzelmet a kasztiliai, aragóni és navarrai királyok egyesített hadai vívták ugyan ki, de nem csekély részük lehetett benne a trubaduroknak sem, akik ezt a keresztes hadjáratot még a Langue d'oc népei közzött is hirdették. (Guevaudán trubadurtól maradt ránk annak provencei dicséneke.) A karolingi mondakör jóval megelőzte a bretagneit mind Francia-, mind Spanyolországban. Javarésze azonban elveszett volna, ha a vitézek, búcsúsok, szerzetesek és trubadurok szájából Bölcs Alfonz át nem ültette volna azt a Crónica Generalba.

Köztudomású, különösen Bédier, Gaston Paris és mások¹ kutatásai óta az a nyugateurópai nézet, amely egyébként közel jár a valósághoz, hogy a hűbériség, ez a gall-római intézmény, termelte ki a mondakörökben megnyilatkozó lovagiasságot, a megalkuvást nem ismerő

¹ I. Bédier : *Les Légendes épiques etc.* 1908, 2 vol. — Gaston Paris : *Poèmes et légendes du moyen âge.* Paris, 1900.

becsületet oly formán, mint a mély vallásos érzület a szent legendákat. Mind a hősi énekeknek, mind a legendáknak történeti magva azonban meglehetősen sovány. Több rajtuk a sallang, mint a markolni való. Ez mondható a frank Roland-énekről, a Gestákról és a velök rokon, vagy forrásukból merítgető spanyol hősi énekekről: a cantarokról is. Szerzőik után hiába kutatnánk. Annyit már is kiderített R. Menéndez Pidal, hogy a francia minták bevándorlása előtt, vagyis a X. században már keletkeztek spanyol hősi énekek, mint a Lara-fiúk esete és Fernán González. A közvetlen francia importot tehát megelőzte a honi termelés. Bölcsőjük azonban rendszerint valamely zárda, vagy apátság szerény cellájában ringott. Ez a nézete Solymossynak is (1924).

A hősi énekek kalandos epizódjai a szereplők körül kristályosodtak ki. A frank mondakör Nagy Károlya, Roland és társai, a spanyol *Bernaldo del Carpio*, *Fernán González*, az első kasztíliai-leóni gróf, a Lara-fiúk, a *Cid* így lettek hősi énekek típusai. A Grál-monda 12 pairje és dicső tetteik azonban már tisztára csak a csapongó képzelet légből kapott szülöttei, melyek a buta babonákban hívó nép hiszékeny érdeklődésének köszönhették népszerűségüket és több százados életüket. A bennök előforduló csodás jelenetek, a kelta lélekben gyökerező természetfölötti elembe való hit ellenállhatatlan varázssal hatottak századokon át a naív, tudatlan, minden rendű és rangú emberre egyaránt.

Hősi énekek. A legelső, legértékesebb költészeti emlékek tartják a XII. század közepéből fennmaradt *Poema del Cid*-et (1150), mely csak 70 évvel későbbi a francia Roland-éneknél (1080). Ezt megelőzőleg azonban biztosra lehet venni, hogy a nép száján éltek más rövidebb-hosszabb énekek is. A *Misterio de los Reyes Magos*, a *Leyenda de los Infantes de Lara*, a *Bernaldo del Carpio*, a *Poema del Conde Fernán González* stb. egyes énekei a *Cid*

korát megelőző idők eseményeinek megőrzői és terjesztői voltak. Ezek is talán rég elkallódtak volna, ha X. és XI. Alfonz nem foglaltatták volna be őket az ő méltán híres Krónikáikba (1270, 1344). Ezekből tudjuk, hogy alakjuk asszonanciás próza. A 16 szótag 2 nyolcasra bontható, ami románc voltukra enged következtetni.

1. *A mágus királyok misztériuma*, betlehem-i játéka, 20 évvel korábban kelt volna a Poema del Cidnél? Újabban a XIII. század elejére teszik e párbeszédes kézirat keltét. Ez a 147 nyolcszótagú versből álló töredék az auto és dráma első alapköve, melyet talán Franciaországból a clunyi liturgia nyomán ültettek át spanyol földre. Forrása inkább Máté szövege, mint az apokrif Protevangelium Jacobi Minoris de Nativitate Mariae et Infantia Salvatoris¹. Vallejo, toledói kanonok bukkant rá többed magával Toledóban. Világirodalmi jelentősége abban áll, hogy a francia Ádám-játék mellett az első spanyol drámai kísérlet a középkorban. Karácsonyi és passiójátékok már előbb is szórakoztatták az épülni akaró hívek lelkét a templomokon kívül és belül, de azok elkallódtak. Létezésükről több egyházi és világi rendelet tanuskodik. Ilyen a többi közt X. Alfonz Partidáinak I. tit. VI, ley 34-ben foglalt. Ez megtiltja a papoknak a világi színjátékokban a közreműködést azok durva, a jó erkölcsöt és érzületet sértő részletei miatt. Az egyházi darabok előadását is csak a városokban engedi meg a püspökök engedélye alapján.

2. *A hét Lara-infans mondáját* XI. Alfonz Crónica generálja őrizte meg. Talán nem is spanyol, mint inkább mór-arab jellemvonás az egyéni és családi bosszú e kegyetlen példája. Salas (Lara kerület) urának, *Gonzalo Gustioznak* hét szép fia híres hőssé nőtt fel *Nuño Salido*

¹ Johannes Karl Thilo : Codex apocryphus Novi testamenti, Lipsiae, 1833., 254—261. és 388—393. l.

nevelőjük vas keze alatt. Anyai nagybátyjuk, Ruiz Velázquez, Doña Lambra (Flammula) nevű grófi hölgygel lakodalmát üli. Az öt hétig tartó dinom-dánom virtuskodó versenyjátékai közben a legfiatalabb Lara-fiú: Gonzalo feldönti a faemelvényt (tablado) lándzsájával, megszegyenítve ezzel *Alvar Sánchez*t, Lambra unokafivérét. Ez mérgében neki támad, de pórul jár, mert Gonzalo egy ökölcsapással leüti. Az ebből támadt családi perpatvart elsimítja Garci-Fernández, Kasztília grófja. Újból kitör az, mikor a sólymát fűrosztó Gonzalo pongoláját Lambra biztatására vérrel mocskolja be a szolgája. Gonzalo az asszonya köpenye alá bújt szolgát előrántja és megöli. Lambra az őt ért kettős sérelemért most már szörnyű bosszút forral. Férje neje kiengesztelése végett gonosz cselt eszel ki. Gustiozt rábeszéli, vigye el arabul írt levelét Almanzornak, Córdoba urának. Ebben arra kéri arab támogatóját, hogy az öreg Gustiozt fejeztesse le, mert ennek fiai a mórok legveszedelmesebb ellenfelei. Almanzor azonban csak foglyul ejti az öreget. Hogy a Lara-fiúk atyjukat kiszabadítsák, lóra kapnak nevelőjükkel együtt, aki kezdetben vissza akarja őket tartani s Almenar mezején a mór túlerővel szemben egytől-egyig elesnek. Levágott fejöket egy lepedőre tették ki, hogy megmutathassák atyjuknak. Őrjöngve veszi ez kezébe egyiket a másik után s mindegyikhez szól, beszél. Almanzor is megilletődik. Meghagyja szépséges nővérének, menjen be az öreghez börtönébe és vigasztalja meg. E találkozás emléke egy *Mudarra* González nevű fattyú. Ez 18 éves korában fölkeresi ismeretlen atyját, a sok sírástól megvakult Gonzalót, aki nejével együtt örökbe fogadja. Ez aztán visszaadja a kölcsönt. Ruy Velázquezt megsebesíti, összekötözteti és agyonkövezteti a nyílt mezőn. Lambra asszonyt is hasonló sors éri, de csak rokona, Garci-Fernández halála után. — A Lara-ének nemcsak tervszerűségével, hanem drámai jeleneteivel is

fölötte áll társainak. Az esemény hiteléül most is mutogatják még a salasi Mária-templomban a nyolc koponyát. A megrázó családi tragédia a X. század második felében játszódhatott le, a főszereplők neveit az ez időből való okmányok is megőrizték. A Lárák 1221 körül szent Ferdinánd ellen is lázadoztak az egykorú okmány szerint.¹ A Gustioz-ét a Cid is. Valószínűleg vannak benne költött részek. Ilyen lehet Mudarra szerepe is, mint Nagy Károly megtorló bosszúja Marsile és Ganelon ellen, amit Gaston Paris költői igazságszolgáltatásnak minősít, Lanson azonban tagad. A világirodalom újabban sokat foglalkozott a mondai énekek sorsával, tárgyuk történetével és szépirodalmi becsük megállapításával. Legbehatóbb és legkörülményesebb *Ramón Méndez Pidal* oknyomozó munkája.² Érdekes *Gaston Paris* tanulmánya, valamint *Victor Hugo* 30-dik románca az *Orientales* c. kötetében, mely Mudarra bosszúját festi szabadon, de költői ihlettel. Ez a tragikus eset Juan de la Cuevától kezdve Duque de Rivasig számos drámaírótól ihletett meg.

Az események színhelyei: Burgos környéke, Almenar mezeje és Córdoba. A darab három részből van fölépítve. I. felvonás: a nász, Lambra kettős sérelme, mint közvetlen ok a bosszúra. II. felvonás: A bosszú végrehajtása, a Lara-fiúk hősi halála. III. felvonás: Mudarra megtorolja a fiúk halálát — költői igazságszolgáltatás. Feltűnő e mondának tárgyi egyezősége a Roland-énekével, miből G. Paris ennek a hatására következtetett. Ellenmond ennek a föltevésnek az a tapasztalati tény, hogy bár semmi sem új a nap alatt, egyes eszmék és események mégis nemcsak találkozhatnak, hanem ismétlődhetnek

¹ El ayo de D. Alfonso el Sabio. Bol. de la R. Ac. Esp. 1921. febr. 7. 581. l.

² R. Méndez Pidal: La leyenda de los infantes de Lara. Madrid, 1896. — G. Paris: Les sept Infants de Lara, Poèmes et Légendes etc. — Harsányi Kálmán: Románcok a hét Lara úriakról. Budapesti Szemle, 1907. I.

is anélkül, hogy köztük oksági vagy származási viszony volna megállapítható. De a főszereplő személyek közt sincs meg a szükséges analógia. Az áruló Ganelon és a derék Gustioz jelleme és küldetése, Roland és a hét Lara-fiú halála, Nagy Károly és Mudarra személye és megtorló műve, valamint a Roland-ének *nemzeti* és a Lara-legenda *családi* színezete és háttere között mégis csak éles választófalak vannak. Ezeket nem döntheti halomra a két esemény időrendi egymásutánjára épített valószínűség, vagy egyes momentumoknak a korból és a környezetből (*milieu*) is magyarázható hasonlatossága. Tiltakozik ez ellen még a két mű eltérő versalakján kívül az ízig-vérig spanyol felfogás is, melyet V. Hugo elmórosított. A francia és a spanyol romantikus iskola alaposan kiaknáztatta a Lara-legendát. Leghíresebb D. Angel Saavedra *El moro expósito* c. eposza 1834-ből. Legeredetibb és legérintetlenebb rész az, amelyben Gonzalo-apó sorra kezébe veszi a nyolc koponyát s beszédet intéz hozzájuk. Asszonanciás, 12—14 szótagú versei a Poema del Cid-éra emlékeztetnek, vagyis nem románcok, mint a későbbi átdolgozások. A Rolandra, Nagy Károlyra és más francia hős lovagokra vonatkozó románcok tárgya francia eredetű. (L. Romancero caballeresco). Ilyen pl. a Spanyolhonban Mainete álnév alatt rejtőző Nagy Károly szerelmi regénye Galianával, a toledói szultán leányával.

3. *Bernaldo del Carpio* hősi ének tárgya legközelebb áll a Roland-énekhez, amennyiben ez is, az is a roncesvallesi vereséggel foglalkozik. Roland spanyol legyőzője némelek szerint úgy, mint Roland, Nagy Károly unokaöccse, mások szerint azonban Szűz Alfonz nővérének Sandiás de Saldaña gróffal való titkos házasságából született fia. Apját Alfonz a fenti okból Luna várában fogva tartja. Mint roncesvallesi győző követeli atyja szabadon bocsátását, amit végre is hajtanak, de csak hulláját kapja vissza, mert időközben kiszervenedett. Roland vereségét e

versezet szerint nem a mórok (szarracenusok), hanem spanyolok, illetve baszkok okozták. Ugyanezt a vereséget eleveníti fel a baszk nyelvű *Altabizkarrako Kantua* hősi ének is, mely azonban ósdi verselése és Cidre emlékeztető kifejezései ellenére sem látszik a XVI. századnál öregebbnek.¹ Mégis érdekes, mint e mondai esemény baszk tanuja, melynek spanyol hőstét a Fernán González-ének is megörökítette :

Movió *Vernaldo Carpio* con toda su mesnada,
Sy sobre moros fuese era buena provada.

4. *Fernán González gróf éneke*² 1250—1271 között keletkezett, tárgya azonban a X. századba, szülőhelye pedig a San Pedro de Arlanza-kolostor falai közé vezet bennünket, mely az énekben oly szerepet játszik, mint San Pedro de Cardena a Cid esetében. A francia bencések a gót uralom vége felé kezdenek átjönni Spanyolországba. Főtelepeik voltak még a fentieken kívül: S. Millán de la Cogulla és Sto. Domingo de Silos, mely utóbbinak okmánytára 919-ben kezdődik, amikor Fernán González alapítólevéllel lepi meg azt. A nálunk kevésbbé ismert spanyol történet kedvéért álljanak itt a következő adatok. Pelayo, a covadongai mórgyőző veje, I. Alfonz (751—764) már a Dueróig hatol. Kasztília első független grófja Fernán González a X. század elején. A búcsúsok, többnyire franciák, olaszok, dalnokok, juglások hozzák magukkal az énekeket, dalokat azokról az eseményekről, melyek nemrég zajlottak le, vagy közismertek voltak. (Nagy Károly, Roland-énekek.) Mintájukra spanyol tárgyú énekek — cantares, poemas — születnek, ha közérdekesesek a hozzájuk fűzött események. (Lara, Bernaldo Carpio stb.) Hogyne

¹ L. Körösi A.: Spanyol téli esték, Altabizkari ének. Bp., 1901.

² Marden: Fernán González. Baltimore, 1904.

keltett volna érdeklődést *Fernán González*, aki nemcsak hős és okos gróf volt, hanem a kasztíliai dinasztiának megalapítója is. Unokája Sancho a grófságot átadja a navarrai Sanchónak 1026-ban, aki veje volt. Ennek fia : Fernando király egyesíti Kasztiliát Leónnal. Ez alatt hősködik a Rímes Krónikában szereplő fiatal Cid. *Fernán González*-ből a bencés író Berceo mintájára spanyol Nagy Sándort faragott a kor, környezet és a maga szája-íze szerint. Neki nem volt elég az a történeti tény, hogy a gróf dicső harcai és küzdelmei függetlenné, önállóvá tették Kasztiliát,. Hálából a zárdalapító iránt mesébe illő epizódokat fűz hozzá, hogy népe mondai hőssé avathassa s emlékét a száraz történetnél is tartósabban megőrizhesse. Azért a költői fantáziája kétszer is fogságba juttatja, melyből mindig derék neje csele szabadítja ki. Ez nem más, mint Doña Sancha, az ő konok ellenségének : a leóni királynőnek unokahuga. Első ízben leszúrja a főpapot, aki az erdőben bujkáló megláncolt grófra és feleségére vet szemet ; másodszor meg juglar öltözetben lopózik be hozzá, s kicserélve vele ruháját, kicsempészi a fogházból. Így lett mondaivá és népszerűvé, bár a versezet csekély értékű. A történet és monda sokszor folyt egymásba a középkor énekeiben.

5. *Gesta de Sancho II. de Castilla*. D. Julio Puyol y Alonso újabban rekonstruálta a *Crónica General*ban és a *Crónica particular del Cid*-ben talált ez énektöredékeket. Tárgyuk VI. Alfonznak harca Sancho és Elvira meg Urraca testvéreivel. Ez utóbbit Zamorában ostrom alá vette. D. Sancho Vellido Dolfos orgyilkos törétől hal meg. Puyol szerint ez a *Cantar* a XI. század végén, vagy a XII. század elején íródott. Személyei történetiek. Ebből egyes Cidrománcok is eredhettek.

6. A XIII. századból való aM. Pidaltól fölfedezett *Roncesvalles* c. ének mely Nagy Károly siralmát adja elő Roland teteme fölött. Gustioz keservéhez hasonló. Ugyan-

csak Pidalnak köszönhető a *Gesta del abad D. Juan de Montemayor*-ról szóló ének felkutatása és értelmezése.

Érdekes a tartalma. Színhelye a portugál Montemayor. Az apáttól fölnevelt fattyú D. García Almanzorhoz pártol át, ostrom alá veszi Montemayort. Apátja szorult helyzetében megöli nővérét és fiait, az öregeket és a gyermekeket hasonlóképen, hogy a mórok kezére ne kerüljenek. Aztán zsoldosaival kirohan, mint Zrínyi Miklós, a várából, szörnyű öldöklést visz véghez közöttük, levágja nevelt, hálátlan fia, D. Zulema fejét s diadalmasan tér vissza várába, ahol a megölteket élve látja viszont. Ez a történet megismétlődik több spanyol város esetében is. Az esemény ideje D. Ramiro de León korára esik (967—84), tehát forrása valamely cantar de gesta lehetett, amire nemcsak egyszerű formája, de kasztíliai metruma is mutat. Később újból föléledt az eset Montemayor Dianájában és Bernardo de Brito barát Ciszterci Krónikájában (1602).

7. *A Cantar de Mio Cid*. Szándékosan hagytam utolsónak a névtelen spanyol költészet e legnagyobb szerű nemzeti eposzát, nyelv- és műemlékét, melyet korra nézve csak a Roland-ének és talán a Nibelungenlied előzött meg.¹ A 3735 versből álló szöveg rövid tartalma a következő:

D. *Rodrigo Diaz de Vivar*, a Burgos közelében fekvő hasonló nevű hely ura, sírva hagyja el Burgost s megy számkivetésbe, hova Kasztília és León királya, VI. Alfonz küldte a koronázáskor tőle kicsikart eskü büntetése fejében. Hatvan vitéz lovag és rokon kíséri el útjára és segíti céljában: harcolni a keresztények elnyomói: a mórok ellen. Győzelmei hírére 300, majd még több vitéz szegődik

¹ Aki a cid-kori Spanyolország történet-műveltségi állapotaira kíváncsi, annak melegen ajánlhatom R. Menéndez Pidal «La España del Cid» c. művét, melynek első kötete a tavasszal jelent meg Madridban az Editorial Plutarco kiadásában. (1929.)

hozzá. Alcocer mórjai után legyőzi Barcelona grófját, elveszi tőle Colada nevű kardját és beveszi Valenciát. Táborában időznek vejei, a gyáva, de előkelő gróftestvérek : Fernán és Diego González de Carrión és hűséges emberei : Pero Vermuez, a zászlós, Mynaya Alvar Fánez, Martín Antolínez (unokaöccse), Muño Gustioz stb. Az «én Cidem», így nevezi őt az ének szerzője, Valenciában pihen. Egyszer csak kiszabadul ketrecéből egy oroszlán. Láttára a két Carrión-gróf féltében az alvó Cid padja alá menekül a többi lovag gúnya közben. Cid fölébred, fölveszi köpenyét, s az oroszánt tarkón ragadva, visszavezeti ketrecébe. Közelg a felszabadító marokkói mór sereg, 50.000 sátruk öve veszi körül a várost. Cid vejein, Doña Elvira és Doña Sol urain, újból erőt vesz a félsz. Elkéredzkednek apósuktól, hogy leányaival és a nekik juttatott gazdag hozománnyal Carriónba vonuljanak vissza. Cid elengedi őket. *Corpes* tölgyerdejében feleségeiket egy szál ingre vetkőztetik, megostorozzák, sarkantyúikkal félholtra rugdossák, hűtlenül és becstelenül a vadak és madarak zsákmányául hagyják. Cid értesülvén leányainak meggyaláztatásáról, VI. Alfonz királlyal Tole-dóban országgyűlést tartat, ahol a kor szokásai szerint a két galád férjet arra ítélik, hogy adják vissza Cidnek a nekik ajándékozott két hősi kardot : a Coladát és Tizonát, a 3000 ezüst márka hozományt, a leányain elkövetett becs-telenségért pedig párbaj útján adjanak elégtételt. A per alatt az öreg Cid hosszú, szalaggal összetartott szakállával (Nagy Károly mása) nagy tiszteletet gerjeszthetett maga iránt, mikor mór szokás szerint arra esküdve leányaiért elégtételt követelt. A párbaj elintézését rábízza unoka-öccseire : Pero Vermuez-re (Tizona), Antolinezre (Colada) és Muño Gustiozra, aki Asur Gonzálezzel, a Carrión grófok fővédőjével méri össze kardját. A párbajokat Cid emberei nyerik meg. Az infánsok a közmegvetés tárgyai s a szerző egyetemes ítéletet von le az esetből :

Qui buena duenna escarnece e la dexta despues,
Atal le contesca o siquier peor.
(Ki bántja jó nejét s aztán elhagyja őt,
Ez a sors érje őt, vagy még gonoszabb.)

A per tárgyalása élénk és szinte drámai.

Számos mór győzelme és ajándéka után Alfonz kiengesztelődik és kibékül vele. Mórverő híre megszerzi neki a Cid el Campeador nevet (cid = szeid, arabul vezér, campeador = campidoctus = harcban járatos) s leányai pedig új és még előkelőbb férjekhez jutnak: Aragón és Navarra infansaiban. E két tényre céloz a szerző e dicsekvő mondata: Oy los reyes d'España sos parientes son. (Most a spanyol királyok az ő rokonai.) Az éposz Cid halála rövid megemlékezésével ér véget.

Mi az egészből a valóság és mi a költészet? Jogos ez a kérdés annyiban, amennyiben Cid létezését is kétségbe vonták, ami ellen már D. Quijote is tiltakozott.¹ A történeti Cid életét nyomozták és összeállították Dozy, Villemaer és legújabban R. Menéndez Pidal. E szerint hősünk Lain Calvo kasztíliai országbíró családjából született a XI. század közepén. (1044-ben?) Híve volt II. Sanchónak, akinek seregében vitézül harcolt a navarrai Sancho és leóni Alfonz ellen. Ekkor kapta a Campeador (bajnok) nevet. A győztes Sancho nővérét, Doña Urracát, Zamora várában ostrom alá fogta, de nem boldogult vele, míg csak Sanchót orvul meg nem gyilkolta a sátrába lopódzott Vellido Dolfos. A közvélemény Alfonzt tartotta e büntett szerzőjének. Cid is gyanut fogott, mely csak akkor oszlott el, mikor ez ártatlanságára megesküdt, hogy Sancho bátyja koronáját fejére tehesse. Cid csak ezután állt melléje. VI. Alfonz azonban neheztelt rá az eskü kikövetelése

¹ Hogy Cid hús- és csontból való ember volt és nem fantasztikus személy, az kétséget kizáró tény. (D. Q. I., 49. f.)

miatt s azért, bár Ximena neje (1074 óta) Alfonz unokahuga volt, száműzte. (1081 s 82-ben.) Cid Zaragozába megy, Beni Hud emir zsoldjába szegődik s mint ilyen nemcsak a mórok, hanem a keresztények ellen is harcol zsoldosi minőségéből kifolyólag. Berenguer barcelónai gróft két ízben is megveri és elfogja. Alfonz visszahívja, ez bizalmatlan ura iránt, s azért érdeke szerint hol mellette, hol meg ellene dolgozik. A mórok e réme 1094-ben meghódítja Valenciát, ahol 1099-ben meghal, miután 1098-ban Murviedrót is bevette. Krisztina leánya Navarra infansához, Ramíróhoz, Mária pedig III. Berengár Ramón barcelónai grófhhoz ment férjhez, akik révén vére a kasztíliai királyokéba keveredett. Teteme sok hányódás-vetődés után San Pedro de Cardeñas kolostorába, majd 1883-ban a burgosi székesegyházba került felesége mellé. Hírét vivari kastélya helyén szép emlékmű őrzi.¹

8. A *Crónica Rimada* Cidje a poemai Cidet is túlszárnyalja fantasztikus cselekedeteivel. A 12 éves Rodrigo megöli Gómez Gormazt, kinek leánya, Ximena, apja elvesztéséért Fernandótól megkéri és meg is kapja Rodrigo kezét. Aztán hadba indul, leveri a mórokat, D. Fernando ellenségeit egész Párisig kergeti. Útközben a Szavójai gróft is legyőzi, leányát megbecsteleníti és kalandot kalandra halmoz a pápától kívánt egyévi fegyverszünetig, mellyel a mű aztán véget is ér. Olyan Toldi- vagy János vitéz-féle hős ez. A krónikát a párisi Bibliothèque Nationale 9988. sz. kézírata őrzi. Egyes epizódjai Ilosvai és Arany Toldijába is elkerültek.²

¹ Dozy : Recherches sur l'histoire politique et littéraire de l'Espagne pendant le moyen âge. Leyden, 1848, 1881. — Villemaer : Le Cid, son histoire, ses légendes, ses poètes. Bruxelles, 1873. — R. Menéndez Pidal : El poema del Cid y las Crónicas de España. Revue Hispanique, T. V. és ateneói felolvasásai. Továbbá : Crónica del Cid, Historia Roderici Campidocti, Risco, Vida del Cid, J. Muller, Quintana, Huber munkái stb.

² Solymossy S. A Toldi-monda, Irod. tört. Közl. Bp. 1924. I—IV. fuz.

A *Rodrigo-ének* (újabban az írók röviden csak így említik) bár fiatalabb, értéktelenebb a poemai és történeti Cidnél, mégis nagyobb érdeklődéssel találkozott a bel- és külföldön egyaránt. A Toldi-mondába is került egy-két részlet. Megihlette Juan de la Cuevát, Guillén de Castrót, Lope de Vegát, Hartzenbuscht, Corneillet, Herdert, V. Hugót, Herediát, Leconte de Lislet, Massenet stb. Hozzásegíthette ehhez a 16 szótagú verselés is, mely 8-as románcokra könnyen volt tagolható. Az aligha egy szerzőtől való, elején prózából álló ének románcait többször átdolgozták a juglások, míg a *Romancero del Cid* keretébe kerültek. Első kompilátoruk egy ismeretlen palenciai pap lett volna. Első kiadók Fr. Michel (Wiener Jahrbücher 116. k., 1846), majd A. Durán *Romancerója* (1849—1851), legérdemesebb összegyűjtőjük a portugál származású Carolina Michaélis de Vasconcellos (Leipzig, 1872) és legújabban egy amerikai hispanologus. Az eredeti mű 1126 verssorból álló hibás, toldott-foldott töredék, hőse nemcsak történeti, de lélektani szempontból is valótlan, irreális. Mégis fennmaradtak e népszerű románcok, amit nemzeti tárgyuknak és dalszerűségüknek köszönhetnek. A *Romancero del Cid* 109 románcának leg többje tőlük ered.

A három Cid-típus közül tagadhatatlanul a legértékesebb és legrokonszenvesebb az első, a poemai. A *Poema del Cid* mai, kissé megcsonkított kézírata írójául Péter apát nevezi meg magát, kelte 1307. Ez a Péter apát azonban csak másoló és nem szerző volt, mert a költemény 50 évvel Cid halála után (1135—1170) már megszületett eredeti kutatói szerint. Hírért *Corneille* Guillén de Castro drámája után írt *Cidje* terjesztette el a világba. Thomas Sánchez volt az első, aki a *Poemát* versgyűjteményébe fölvette.¹ Legújabb paleografiai kiadását R.

¹ Th. S.: Colección de poesías castellanas anteriores al siglo XV., Madr. 1779. és Paris, 1842.

Menéndez Pidal rendezte sajtó alá (1898).¹ Lefordították német, angol és francia nyelvre. Csak néhány verssorral rövidebb a frank Roland-éneknél (ez 4002, amaz 3735 sorból áll), műbecsre nézve azonban nem áll mögötte, ha igaz volna is, hogy szerzője ismerte, szem előtt tartotta. Látszólagos egyezések: Roland és Ximena hivatkozása Dánielre és a feltámasztott Lázárra, mikor az Durandal kardjától, ez pedig Cidtől vesz búcsút. Ez a két csoda keresztény közhely is lehet. Ilyenekül említi fel Fitz Maurice Kelly: Gábor arkangyal közbejöttét, Turpin és Jeromos püspökök harci szereplését, akiket koronás — Coronado — közös jelzővel ruház fel a két ének. Feltűnő találkozás! Szerzője ismeretlen, verselése kezdetleges, az egyes sorok szótagjainak száma 7—20 között váltakozik, legtöbbjük 14-es. Megtalálják bennök a románc és az alexandrinus nyomait is. A mű egészében véve is, kora szemüvegén át nézve, kiváló irodalmi érték. Belőle nemcsak harci zaj, hanem női keserv is hangzik felénk; ez a nő Rolandból hiányzik. Hőse nemcsak nemzeti, mint Roland, de ennél jóval emberibb, nagylelkűbb és ami fő, történeti. Nagy Károly erőszakkal térít, megnyúztatja vagy felakasztatja az ellenszegülőket. Cid, a spanyol hős, mór foglyait váltságdíj nélkül ereszti el, sőt útiköltséget is ad nekik! Ha ez akkor északon szokásban volt, úgy Cid e spanyol szokásnak is kifejezője, ami semmit sem von le sem a nép, sem az ő jelleméből, mely minden tetében a lovagiasságot tükrözi vissza. Lehet, hogy az ének szerzője ismerte a Roland-éneket, de hogy azt utánozta volna, mint Baret véli, azt nehezebb bizonyítani, mint az ellenkezőt. Annyi valószínű, hogy a francia hatás és példa VI. Alfonz korában, Cid életében kezdett érvényesülni Kasztiliában, anélkül azonban, hogy a

¹ *Cantar del Mio Cid* por R. Menéndez Pidal, 3. k., Madr., 1898. és 1920. — *Poem of the Cid*, Facs. Newyork, 1897.

spanyol tartalom és külső elvesztette volna eredeti zamatját. Amint a Gonzalo Gustioz fiai koponyáihoz intézett keserveinek francia mintája után hiába kutatnánk, oly haszontalan volna fáradozásunk, ha ki akar-nánk nyomozni azt, hogy Jimena imája és búcsúja Cid-től, becsületepöre gaz vejei ellen (talán az első pundonor-eset a spanyol irodalomban) és az ő és leányainak re-habilitációja a Roland-énekből került bele. Cid idealizált jellemvonásai : dicsőségszomj, hősiesség, vallásosság, család-i, baráti és zsoldosi hűség. Nem csoda, ha e korabeli erények miatt példaszerűvé vált az amúgy is törül met-szett lovagias spanyol népnél. A Cid-ének nem Iliász és nem Eneisz, de a Roland-ének mellett az első értékesebb hőseposz, amely e klasszikus, örökbecsű minták óta Dante halhatatlan *Commédiájáig* napvilágot látott. Azt azonban máig sem értem, mért nyaggatták tanulóinkat Herdernek egy francia próza után készült Cid-románcai-val? Magyar Cidrománc-fordítók : Thaly Kálmán, Győry V., Beksics G., Patthy K. és Körösi Albin. Ez utóbbi a *Poema del Cid*ből, az előbbieket a *Romanceró*ból merítettek.

Cidnek, épen úgy mint Rolandnak, rendkívüli ember-nek kellett lennie, különben nem lett volna belőle a spanyol népköltészet mintahőse. Kora szülte és nem a kelta képzelet, mint Rolandot, a mi szent László királyunkat is, akinek dicső tetteit, sajnos, ilyen kiváló verses művek nem örökítették meg, mert csak mondákban és hagyományokban élnek tovább. Cid életéről a XII. sz. középetájából való szaffó-adonisi latin versek és a *Gesta Ruderici Campidocti* című verses latin krónika is meg- emlékeznak. Arról pedig, hogy rávonatkozó énekek már korábban is közszájon forogtak, az Almería ostromáról szóló verses latin krónika is utal és hivatkozik. Ezek összefoglalása lehet a *Poema del Cid*, melynek egyetlen eredeti példánya Pidal márki család könyvtárából végre

a Biblioteca Nacional kincsei közé került. Hasonmás kiadását R. Menéndez Pidal rendezte sajtó alá.

Nyelve közelebb áll a mai spanyolhoz, mint a Rolandé a mai franciához, ami a régi francia nyelv elmaradottságát jelzi a spanyol nyelvvel szemben. Aki spanyolul és franciául tud, az a Cidet könnyebben fogja olvasni és megérteni, mint a Roland eredeti szövegét a franciául értő. Ez saját egyéni tapasztalatom, amelyért jót állok.

A mű három énekre osztható: az első Cid száműzetése tetteit, a második leányainak férjhezmenését, a harmadik a vők gazságát és bűnhődését foglalja magában. Ez a tervszerűség is egy szerző mellett szól, a nyelv és az egyes földrajzi helyekről való tájékozottság különböző foka pedig amellett, hogy Medinaceli vidéki lehetett. (R. Menéndez Pidal.)

9. A névtelen spanyol művek e legöregebbjeihez járultak időközben a következők: 1. a *Libro de Apolonio* (2600 verssor), 2. a *Vida de María Egipciaca* (1400) és 3. a *Libre dels Tres Reys dorient*. Ezekről már Rodrigo de Castro is tudott (Biblioteca Española, 1786, II., 504—5), de a figyelem csak 1841 óta fordult feléjük, amikor Pedro José Pidal az Escorial könyvtárában rájuk bukkant és azokat kiadta.

Apolonio könyve a Gesta Romanorum 153-ik meséje, illetőleg annak főniciai vagy provanszi átdolgozása nyomán a tiruszi király történetét hozza négysoros, egyrímű, 14 szótagú versekben, melyek Berceo Sándor verseinek előfutárai, vagyis az első *quaderna-strófák*. Számuk 656. A széphistóriát az egész nyugat értelmisége ismerhette, ezért is tarthatta fenn magát olyan sokáig. Hősnője, Tarsiana jelleme újból feltámadt a *Pretiosa* cigányleány világirodalmi típusában, melyet nemcsak Cervantes (La Gitanilla), hanem Weber operaszerző is halhatatlanná tett. A *quaderna via*-strófák állítólag francia vagy pro-

vánszi eredetűek. Provánsziak nem lehetnek, mert itt a verssorok (bordók) legfőljebb 12 szótagúak, francia származásukat pedig maguk a francia irodalomtörténírók is kétségbevonják. Lanson pl. latin eredetűeknek mondja, míg a 10 szótagú Roland-verset gall-rómainak minősíti. A benne előforduló provanszizmusok pedig csak azt jelentik, hogy szerzőjük ismerte a trubadúr költészetet. Ez cseppet sem feltűnő a XIII. században, amikor ez az elbeszélés újból testet öltött. Fitz-Maurice Kelly föltevése nem állja meg tehát a helyét, ha fordítója, Bonilla y San Martín nem is emelt ellene kifogást.

Az *Egyiptomi Mária* ezzel szemben franciából való, majdnem szószzerinti fordítás, amint azt Mussafia kimutatta,¹ a *Három keleti király könyve* pedig nem más, mint *Dimasz*, a keresztfán megtért lator legendája. Az utóbbi francia vagy provánszi eredetije még nem került elő és 9-szótagú rímes sorokban van írva. E három szöveg az Escorial egy kéziratában bujkált.

10. *Julián Ribera* és *R. Menéndez Pidal* legújabb kutatásai előtt a spanyol lírai költészet bölcső-koráról csak sejtelmek forogtak közszájon. E kiváló bűvárok szerint lírai versek, ének- és táncdalok Andalúziában, illetve Galiciában már a X—XI. századokban szórakoztatták az utca népét. Amott a moaxaha és zéjel elő- és végrefrénes versformák, emitt a serranillák és villancicók, pásztori dalok divatoztak. Az előbbieket *Abencuzmán* Cancionerójában maradtak fenn, az utóbbiak a Gallegoportugál Cancionerókban.

II. Mielőtt e többé-kevésbé érdekes elmeművektől búcsút vennénk, hiba volna, ha megfedekeznenk az alább következő egynéhány költeményről. Ezek szorosan véve nem tartoznak sem a lovagiasság, sem a vallás körébe, amely e kor alkotásait jellemzi, moralitásuk és

¹ Adolfo Mussafia: *Vida de Santa Maria Egipcíaca*. Wien, 1868.

tisztes koruknál fogva mégis a XIII. század termékei közt van helyök.

A *Disputa del Alma y Cuerpo* (A lélek és test vitája) a közismert latin versű Rixa Animi et Corporis nagyrészt alexandrinusokba szedett témája, mely szintén a h. c. francia minta után készült.¹ Az oñai kolostor 1241-ben kelt okmányában maradt fenn az utókor számára ez a régi spanyol költemény. Párhuzamba hozható vele a *Debate entre et Agua y el Vino* (A víz és bor vitája) c. vers is, melynek tartalma most sem szűnt meg foglalkoztatni a két ital kedvelőit, illetve ócsárlóit. M. Morel-Fatio francia tudós 1887-ben tette közzé ezt először és még jelesebb társát, a *Razón feita d'amor* c. poemát, melyek közös szerzője, írójuk Lope de Moros volna? Ez utóbbit, talán a legelső spanyol lírai költeményt, szellemes volta, gyöngédsége és ötletessége emeli a hasonló alkotások színvonala fölé. Szerzője láthatólag jól be volt avatva a szomszéd latin népek költői titkaiba és fogásaiba, de értett a lágy érzelmek szembesítéséhez, tervszerűen átgondolt irányításához, valamint azon elvhez való alkalmazásához is, mely szerint a cél, ha nem szentesíti is, de igazolja az eszközöket. A nyelv és a környezet azonban még nem kedvezett az ilyen műveknek, azért Kasztília ezidőbeli irodalmában társtalanul áll ez a 9-szótagú versekből összerótt lírai kísérlet. Galicia múzsaberkei azonban már visszhangoztak az ilyenféle lírai zengeményektől. Az epika kizárólagos birodalmában és korában mit is keresett volna egy koraszülött lírai vers? Két szerető szív ömlengésénél az embereket még mindig jobban érdekelte a hősök viaskodása, a seregek harci zaja, a legendák csodavilága. Ide iktatható

¹ R. Menéndez Pidal : *Disputa del alma y cuerpo y Auto de los Reyes, Magos, con dos facsimiles*, Rev. de Archivos etc. Agosto-Setiembre 1900. V. ö. : G. Kleinert : *Über den Streit zwischen Leib und Seele*. Halle, 1880.

végül a R. Menéndez Pidaltól közzétett *Elena y María c.* verses vita azon : a pap, vagy a vitéz az érdemesebb ember?

2. X. (Bölcs) Alfonz és kora (XIII. század).

Mint a XI. századból toronymagasságként emelkedik ki Cid mondai és történeti hőse, úgy magaslik ki a XIII. század általános műveltségi színvonalából X. (Bölcs) Alfonz igazán európai egyénisége (1221—1284). Semmi meglepő sincs tehát azon, ha az irodalomtörténészek ezt a korszakot az ő nagy nevééről keresztelték el.

Az előbbi századok hősi énekeit hova-tovább únni kezdték az emberek. Addig-addig szavalgatták, dalolgatták őket, míg köznapiakká lettek. Az arisztokrata, nemesi társadalomnak, meg a népnek új témák kellettek. A folytonos háborúk, belviszályok erkölcstelenné tették az embereket. Az albiak vallási s politikai izgatásai felforgatással fenyegették a társadalmat. Az erkölcsi rend lazasága életre keltette a nagy szerzetalapítókat : Clairveauxi szent Bernátot, Assiszi szent Ferencet és szent Domonkost. A tekintélyében megtámadott pápaság szövetkezve a műveletlenebb, de erősebb északi franciákkal, Muret mellett 1213-ban leveri a déli albiakat. Elesik aragóni Péter is, a toulousi gróf és a trubadurok e hős pártfogója. A trubadurok elmenekülnek hazájukból. Toulouse és Provánsz a franciák befolyása alá kerül, Franciaország centralizációja megkezdődik.

A trubadurok bukásával nyelvök és mesterkéltséggel, banális költészetük is elveszti régi varázsát. E helyett mind Francia-, mind Spanyolországban a szentek és csodák felé fordul a közfigyelem, mely megnyugvást és vigaszt a vallásban keresett. A Pirenéieken innen és túl ekkor kezdenek lábrakapni a szentek és a Boldogságos Szűz legendái. A Karolingi mondakör hőseit pedig a görög-

római világ híres, nagy alakjai szorítják háttérbe (Hektor, Aeneas, Nagy Sándor).

A legendák, épületes mesék bevezetője a spanyol irodalomba *Gonzalo de Berceo* (1180? — 1264). Ez a világi pap a San Millán de la Cogolla bencés-kolostor neveltje és alkalmazottja volt. Életéről keveset tudunk. Nevét költői munkái őrizték meg, melyeket teljes egészükben először Tomás Antonio Sánchez adott ki 1779-ben. A XIV. század már alig ismerte, sőt a következő században szereplő Santillana márki sem tudott róla. Csak 1665-ben jelenik meg műveinek gyarló összefoglalása Ambrosio Gómez Második Mózesében. Most majdnem teljesen rendelkezésére állnak az irodalomnak. Berceónak nem volt költői vénája, képzelme ritkán birt csak szárnyra kelni, bár egész életét a vallási ténykedésen kívül a költészetnek szentelte. Megmaradt művei mintegy 13.000 verssort tesznek ki. Az egyrímes, 4-soros alexandrinusoknak (*quaderna via*) ő a legszorgalmasabb művelője. Ez a tudákos versalak — mester de la clerecia — legelőször egy 1100-ban kelt valdenzi énekben jelent meg. Francia mintaképei rövidebb sorúak és szabadabb ríműek voltak. Ezért sem mondható teljesen szolgai utánzójuknak. Ihlet azonban csak akkor fogta el, ha a szent Szűz keserve, a végítélet, vagy a szentmise titkain elmélkedik. A későbbi nagy misztikusoknak ezekben ő az előfutárja.

A Boldogságos Szűznek ez az alázatos, buzgó tisztelője vagy amint maga-magát nevezte juglárja, egy kis könyvtárt írt össze. Műveinek spanyol jegyzéke a következő: *Los Milagros de Nuestra Señora* (911 *copla* = *strófa*), *Vida de Santo Domingo de Silos* (777), *Vida de San Millán* (489), *El Sacrificio de la Misa* (297), *Los Loores (Dicséretei) de Nuestra Señora* (233), *Duelo (keserve) de la Virgen el día de la Pasion de su Hijo* (210), *Vida de Santa Oría Virgen* (205), *El Martirio de San Lorenzo* (105), *De los signos que aparecerán (meg fognak jelenni)*

antes del Juicio (77) és néhány himnusz. Ezek közt 8-szótagú *lírai* ömlengésű versek is találkoznak. Mintául álljon itt a szent Szűzhöz írtak első strófája (quaderna via) :

Üdvözlégy, tengerek csillaga, Mária,
Az üdv Királyának páratlan szent anyja.
Szűz voltál mindenkor, nem vétkeztél soha,
Te mennybe törekvő bűnösök kapuja.

Szentjei élete a Vitae Sanctorum, Az utolsó ítélet Petrus Comestor, A Mária síráma pedig szent Bernát nyomán készült. Szent Oría szűz életét tartják kritikusai a legsikerültebbnek, a korra legjellemzőbbek azonban *A mi Asszonyunk csodái* c. legendák. Mária ezekben a hozzá fohászkodó, bajba került bűnösöknek mindig segítségére siet. A mű 25 legendát foglal magában, 18 közülük megvan *Gautier Coinci* francia trouvère hasonló című munkájában.¹ Mai szemmel olvasva e csodás segélynyújtások megütközést keltenének, az akkori emberek naív hite természetesnek tartotta őket. Ez a Saint Médard de Soissons-i barát később Vic-sur-Aisnezárda priorja (1177–1236), kortársa volt Berceo-nak. Kéziratát X. Alfonz forgatgatta. Lehet, hogy ugyanezt megtette előtte már Berceo is. Az sem lehetetlen, hogy mind a két szerző egy harmadik, most még ismeretlen forrásból merítgetett. Egyébként a bőbeszédű, nyers Coincit lefőzi tömörségével és választékosságával Berceo, mi jobb ízlésre és józanabb ítéletre vall. Mind a két mű hozza Theofilosnak, a lelkét ördögnek eladta papnak fausti meséjét is. Mind a két szerző egyébiránt ismerte ez előbb kelt latin munkákat : Vincent de Beauvais Speculum historiale és Pothon de Prüffling Liber de miraculis Sanctae Dei Genitricis Mariae, a középkor e közforrásait.

¹ Gautier de Coinci : Miracles de Notre Dame. Edition par l'abbé Poquet. Paris, 1857.

A mult század végéig az astorgai Juan Lorenzo *Segura*-nak tulajdonították a *Libro v, Poema de Alexandre* 10.000 alexandrinusból álló műéposzt. T. A. Sánchezt nyilván tévútra vezette a Poema utolsó versszaka, melyben a fenti név tulajdonosa a mű írójának mondja magát. G. Baist¹ ezzel szemben oly kéziratra bukkant, melynek ugyancsak utolsó versszaka Gonçale de Berceót nevezi meg a dictatum (mű) elkövetőjének (fiso = megcselekedte, az előbbiben *escrevió* = írta, vagyis másolta). Az olasz P. Savi-Lopez és Egidio Gorra ezek után fenntartás nélkül csatlakoztak Baist nézetéhez, a bécsi Rudolf Beer szintén. Az angol Fitz-Maurice Kelly is csupán arra szorítkozik, hogy Segura csak másoló volt, Berceo szerzőségét pedig egyelőre vitásnak hagyja, jeléül annak, hogy Baist fölfedezését vagy még nem ismerte, vagy el nem fogadta, mert különben Bonilla y San Martín nem hivatkozott volna Baist e fontos adatára Fitz nézetével szemben. Fitz szerint a leonizmusok teszik nehezzé a fenti nézet elfogadását. De ha Berceo e strófában madridinak vallja is magát és élete javarészét Ó-Kasztiliában töltötte is, ebből nem következik, hogy nem ismerte volna León szójárását, amelynek egyébiránt csak nyomai vehetőek észre a nagyterjedelmű versezetben. A kérdés végérvényesen nincs még eldöntve, még pedig inkább tárgyi, mint alaki okokból.

Si quisierdes saber quien *escrevió* este ditado,
Johan Lorenço bon clerigo e ondrado,
Segura de Astorga, de mannas bien temprado,
 El día del juyzio Dios sea mio pagado. Amen.

Si quisierdes saber gen *fiso* esta vitado,
Gonçale de Berceo es por nombre clamato,
 Natural de *Madrid*, en San Myhan quado
 Del abat Johan Sancto notajo por nobrado.

¹ G. Baist : Romanische Forschungen. VI. 292.

A poema W. Châtillon latin, Gautier de Lille (Alexandre), Lambert li Tors és Alexandre de Bernay (Roman d'Alexandre, 1180.) francia munkái után készült. Nem jobb, de nem is rosszabb a görög-római mondakör ilyen és egyéb tárgyú francia költeményeinél. Nagy Sándor jelleme a középkori lovagé, amint hogy a környezete és cselekedetei sem mások. Az ókor szellemébe ekkor még a papok sem birtak elmélyedni. Azért megbocsáthatjuk a spanyoloknak, hogy Trójából és Aeneasból nem faragtak «öntudatlanul komoly» paródiákat, mint Benoit de Sainte-More és mások. Az egy Nagy Sándor is elég volt nekik. A Sándor-költemény hatása megállapítható a Fernán González-mondára, Hita főpapra és D. Pero Niño krónikájára. Berceo a spanyol költők közül az első, akinek neve mint szerzőé, halála után is fennmaradt. A versei közé szúrta be azt, hogy csak műveivel kallódjék el. Minthogy ez nem történt meg, az ő neve is él, ha nem is mint elsőrangú művésze, de mint szorgalmas, tanult, tehetséges munkásé, kinek nyelve és verselése az előbbi korszak pongyolaságával összehasonlítva jelentős haladást mutat.¹

X. *Alfonz*, a bölcs, király, tudós és költő volt egy személyben (1221—1252—1284). IV. Béla királyunk e kortársa szívén hordta León és Kasztília jólétét, miről az *Estoria de España* számos helye tanuskodik. Hazája szépségeit és kincseit meleg színekkel ecseteli, romlásán pedig Jeremiásként búsult és síránkozott. A hazaszeretet általa jut először szóhoz. Szent atyja, III. Ferdinánd halálos csapást mért a mór uralomra Sevilla visszafoglalásával (1248). Kasztiliát tengerhez ő juttatja Murcia meghódítása révén (1241). Egy uralkodónak agyában sem forgott annyit a spanyol országok egyesítésének eszméje,

¹ Gramática y vocabulario de las obras de G. de Berceo por D. José Jordán de Urries. Ed. de la R. Acad. Esp.

mint az övében. E tekintetben megelőzte magát Dantét, ahogy megelőzte korát a jogszolgáltatás terén is. Sevillában hadihajógyárat létesített. Föltétlen igazságszeretete nem tűrhette, hogy a jogot osztályok és kiverekedett kiváltságok szerint szolgáltatassák ki az ő királyi ítélőszéke előtt. Hirdette a *törvény előtti jogegyenlőséget* minden rendű és rangú ember részére, ami nemcsak a nemesi rendet, hanem fiát is fölkelésre, lázadásra birta. Fia e hálátlan-sága mélyen megrendítette apai szívét. A *Panasz-dalok* — *Querellas* — ha későbbi hamisítások, vagy ügyes utánzatok is, senkire jobban nem illenek, mint reá. Talán uralkodása végének e balsikereiért vonták meg egyes történetírók tőle a bölcs díszjelzőt. Nincs igazuk, mert a morális szempontból helytálló elvek nem lehetnek hitvány megalkuvás tárgyai akkor sem, ha a gyakorlatban nem váltak is be. Rájok cáfolnak egyébiránt az ő nagy művei: a *Fuero Juzgo*, a *Fuero Real* és legfőképen a *Siete Partidas* c. törvénykönyvekbe lefektetett bölcs ítéletei és tétélei.

A *Fuero Juzgo* nem egyéb, mint a gót királyok Forum judicum törvénykönyvének spanyol fordítása. Ezt Alfonz szent atyja megbízásából készítette el 1241-ben. A legelső spanyol prózamű ez. Egyéni felfogását és meggyőződését az igazságszolgáltatásról és egy jó, igazságos uralkodó személyi kellékeiről sokkal jobban kidomborítja a *Siete Partidas* — A hét törvénykönyv — c. örökbecsű műve, melyet 1256—1261 között szerkesztett két munkatársa segítségével. Nem gyakorlati törvénytár ez, mely az élet jogszokásait, peres eljárását szabályozná, hanem inkább jogbölcséleti munka keresztény morális alapon. Nemes szándékai irányítóan hatottak több mint egy századon át, sőt hatása meg-megérezhető még a spanyol, floridai és luiziánai államokban most is. Kultúrtörténeti fontossága miatt nevezte el Puymaigre ezt a törvénykönyvet «Spanyolország tükrének». E jogi és egyúttal didaktikai kódex szerkesztésénél felhasználták a római

jogot, a Pandektákat és Gratianus Decretumát. A keleti elem, mint a politikai jog érdekes kísérlete a Bonium,¹ a Poridat de Poridades² és a 12 bölcs könyveiből szivárgott bele. Így lett e törvénykönyv szent Tamás Summája és a kölni dóm mellett a XIII. század csodájává. Megállapította továbbá s átvitte Portugáliába is a trónöröklés kérdésében a női ág jogát is, minek hasznos következménye az volt, hogy León Kasztiliával, Navarrával és később Andaluziával egy államtestbe forrt össze.

Alfonz a törvényhozó, nem feledkezett meg azonban a jog gyakorlati részéről sem. A meglévő helyi és egyetemes jellegű jogszokásokból azokat, amelyeket hasznosnak tartott, összefoglalta az *Espéculo* (Tükör) c. jogi munka 5 könyvében, míg a *Fuero Real* (Királyjog) 4 könyvében a Fuero Juzgo és a municipiumok főbb szabályait igyekszik egyetemes erővel és hatállyal felruházni. Ez azonban csak 17 évre sikerült neki. A főnemesek visszaállították a régi nemesi kódexet, mely egyedül csak nekik kedvezett. Népe, testvérei, sőt fiai is ellene fordultak, a német császárság álma is füstbe ment, melyet a német követek 1257-ben ajánlottak fel neki. Mariana, a híres spanyol történetíró, méltán írhatta róla, hogy «míg a csillagokat vizsgálta és figyelte, elvesztette a földet».³ A szent király tudós fia a pápa haragját is magára vonta, ha IV. aragóni Péter e szellemes ráfogása mesének bizonyult is: «Ha Isten tanácsot kért volna tőlem a világ teremtése előtt, azt másképp rendezte volna el». A trónt politikai balsikerei elvehették tőle, de a tudomány trónjáról nem taszíthatták le sem kortársai, sem a hálásabb utókor. Ezt ugyanis mindennél többre becsülte, mert ebben találta minden földi örömét, boldogságát és vigaszát. Ezért élt-halt, fáradott utolsó lehelletéig.

¹ Egy perzsa király neve.

² Secretum secretorum : Titkok titka. Szerzőjük Honein ben Ishak.

³ Dumque coelum considerat observatque astra, terram amisit.

Babonás hittel viseltetett a hetes szám iránt, azért nevezte el a hét szabad művészetről szóló encyklopedikus művét *Septenarionak*. Ez a töredékesen ráncmaradt ifjúkori munka még kiadásra vár. De így is fényes tanubizonyossága a királyfi korai rajongásáról a tudományok minden ága iránt.

A jog után a történelem iránt érdeklődött élénkebben. Már 1260-ban fogott hozzá a *Crónica general* megszerkesztéséhez. Az ő nagynevű apósának, Hódító Jakabnak, Katalán krónikája is sarkalhatta arra. Szokása szerint hozzáértő tudósokat hívott magához munkatársakul, akik a több kolostorból és könyvtárból összehordott adatokat feldolgozták. Ő csak a szerkesztést és a stilizálást vállalta. Nyelve óriási haladást jelent az egy századdal előbb kelt latin okmányok zagyvalékával szemben. Azt az időt öleli fel, mely Európának Jáfettól való benépesítésétől atyja haláláig tartott. Főleg Ximénez de Rada toledói érsek, a spanyol történetírás atyja és Lucas de Tuy latin krónikai szövegei szolgáltak nekik forrásul és legfőbb tekintélyül. Ezek mellett Plinius, a Gesták és arabs krónikák adatait is felhasználták (Cid). Ez utóbbiak meséit is átvették, jeléül annak, hogy a forrásbírálat és oknyomozás még nem kelt életre. A kritika e hiányában szenved a *General e gran Estoria* is (1270—1289), mely a teremtetéstől az apostoli időkig terjed. Ez a többi között Babilonia és Trója eseményeire is kiterjeszkedik. A két krónika escoriali kódexe több kézen ment keresztül, használatuknál mellőzhetetlen az óvatosság. A *Crónica General* kritikai kiadását R. Menéndez Pidal tudós és éles szemű bűvár tette 1916-ban közzé. Irodalmi értékük abból áll, hogy egyes hősénekek spanyol szövegét, földrajzi adatokat, közmondásokat őriztek meg az utókor számára. Alfonz unokája, a tudós Dom Diniz portugál király parancsára erre a nyelvre is lefordították, hogy mintául szolgáljon a későbbi történetírásnak.

Nem közönséges érdemek ezek. És mégis elenyészően csekélyek azokhoz képest, melyeket az exakt tudományok művelésével, pártfogásával és terjesztésével szerzett. Mint király e tekintetben páratlanul áll a világirodalomban. Udvarában a tudósok, írók, másolók egész raja sürgött forgott. A zsidó fejkendő, a muzulmán turbán békésen megfért itt egymás mellett a leóni birétummal. A felekezeti és nemzetiségi türelmetlenségnek még csak nyoma sem volt a bel- és külföldi tudósok ez elfogulatlan táborában! Serényen dolgozott mindegyik a maga szakmájában a tudós király felügyelete alatt.

Figyelme kiterjedt a közoktatásra is. A quadriviumból kiküszöbölt egy klasszikus doktrínát, csak hogy helyébe az arab orvostant iktathassa. A zenetanítást az ez időben feltalált kóták- és hanggal mozdította elő.

Amit az exakt tudományok több százados multjának kincseiből meglehetett még menteni, azt főleg e tudós királynak és munkatársainak lehet betudni. Alfonz elveszthette a trónt, a földet merész nyilatkozatával, de megkorrigálta az eget: a bolygók ptolomeoszi tábláit, a róla elnevezett *Tablas Alfonsies* világhírű munkája. Kellő csillagászati és matematikai tanulmányok; görög, chald és arab művek fordításai előzték meg ezeket a táblákat, melyeket a XVI. századig, Kopernikusz föléptéig, az egyetemeken tanítottak és a fölfedező hajósok sem nélkülözhettek. Ezek állapították meg a nap évhosszát 365 nap, 5 óra, 49 első és 16 másodpercben. Ő vezeti be továbbá az arab számokat. Egész sereg szakmunka hirdeti még a csillagászat ez atyjának buzgalmát és tudását. Műveiből, különösen Spanyol történetéből, egy kis földrajzi helynévtárt lehetne összeállítani. E téren főleg szent Izidorusból és Claudio Tholomeóból merített. Egész sereg országot, várost, folyót, népet stb. sorol fel, de hazánk nevére nem sikerült még akadnom. Említi Sciciát (Szittya), mint Germánia ke-

leti szomszédját, továbbá ennek Istro (Duna) folyóját, sőt «Magog fantasztikus dominiumait is, melyek Szibériában, a kínaiaktól (Széresz) északra terülnek el». Európa keleti határa nála a Don folyó. A földet az Óceán folyja körül.

Alfonz meg tudta becsülni a tudomány munkásait, a jelesebb tanárokat is. Húsz évi érdemes munkásság után nemesi oklevéllel tüntette ki azokat, kik a salamancai egyetemen és az alatta létesült sevillai, murciai főiskolán hasznos munkásságot fejtettek ki. Ez a nemes példa meg is érlelte a hozzá fűzött reményeket.

Bámulatosan sokoldalú tudományos tevékenysége mellett ráért költői ihletének is áldozni busásan igénybe vett idejéből egy-két órát, napot. Az ő Múzsája nem a trubaduroktól istenített földi nő, hanem a Bold. Szűz volt. Róla zengett, énekelt a 420 dicsének és legenda, melyek a *Cántigas en loor de Santa María* c. kódexben maradtak fenn. Nyelvök nem spanyol, hanem galíciai, mely inkább a portugállal rokon. Ez a szójárás lágyágánál és hajlékonyságánál fogva alkalmasabb volt e trubaduri munkára, mint a még nyers, zabolátlan spanyol. Ezenkívül a divat is inkább kedvezett neki. A Mária-szobor és a gyűrű c. legendája modern feldolgozókat is megihletett: Mériméet és Heinét, Az apáca balladája pedig John Davidson-t. (News Ballads, 1896.) E Máriadalok legtöbbje zéjel-alakú. Értékük nemcsak verses mivoltukban, régi csodás mesék megőrzésében, lírai hangulataikban és nyelvemléki minőségükben, hanem abban is áll, hogy kóták, hangjegyek kísérik őket. Segítségükkel az arab, keleti és a spanyol ritmus egymásra hatása kézzelfoghatólag követhető. Facsimilés kiadásukról a Spanyol Akadémia gondoskodott.¹

¹ *Cántigas de Santa Maria de Don Alfonso el Sabio*. Madrid, 1889. 2. k. — A. Cueto, marqués de Valmar: *Estudio histórico y filológico sobre las Cántigas*. — Julián Ribera: *La música de las Cántigas*. Madrid, 1922. stb.

Négy kódexben maradtak fent, a toledói és firenzei csonka.

A két, remek miniatűrökkel ékes Escoriali a palotazárda könyvtárának legértékesebb kincse. Művészi kiállításra nézve vele csak a *Lapidario* — Libro de las piedras — c. ásványtani munka vetekedhetik, mely 360 kő leírását foglalja magában.¹

A Panaszdalok, a románc és néhány más munka szerzőségét elvitatta tőle az újabb kritika, aminthogy a *Libro del Tesoro* is csak halála után készült IV. Sancho idejében. A *Kalila és Dimna* c. arab mesekönyvről, valamint Arisztotelesznek Sándorhoz írt két leveléről is kiderült, hogy fordítójuk más volt. A *sakk-, kocka- és táblajáték* könyve — 20-ad magával — azonban még őt vallja mesterének. Ugyancsak az ő felügyelete alatt fordították spanyolra a *Koránt*, a *Misnát*, a *Talmudot* és a *Kabbalát*.

A *kincs könyve* 77 oktávás verse a bölcsek kövéréről szól. Enrique Villena márki — így szól egy máskezű jegyzet — két művével együtt került II. János aragóni király könyvtárába. Nyelve, versmértéke egy századdal későbbi időre és talán Villena márki szerzőségére vall, aki tudvalevőleg az alkimia nagy kedvelője volt. A másik azonos című könyv Brunetto Latino közismert prózafordítása. Dante e híres tanára 1260-ban kereste föl Alfonzt, hogy tőle a guelfek részére segítséget kérjen. Bár hivatalos küldetése nem érte el célját, mégis elragadtatással emlékezik meg róla Tesorettoja II. énekében.

Ha föltétlenül és egyetemlegesen nem is áll az a közmondás, hogy a szerencse napja csak a bolondra süt, úgy X. Alfonz csakugyan az ellenkezője volt: tudós és azonkívül jó ember is. Tragikus sorsa a Lear királyéra emlékeztet. Lázadó fia halála megrövidítette élete utolsó

¹ *Lapidario del Rey D. Alfonso X. Códice original. Madrid, 1881. Facs. Jóval előtte írta meg G. Osmont francia az ő babonás Lapidaire-jét. (1220?)*

éveit. Mindenkitől elhagyatva, senkitől meg nem értve, trónjától megfosztva vajjon nem illik-e rá is Lear e meg-rázó keserve: Vihar, zúdítsd le rám az eső és tűz özönét. Nem foglak hálátlannak mondani. Te nem vagy az én fiam! Halálos ágyánál zsidó orvosán, Mayon kívül csak a dicsőség, a nagy halottak e szerető anygala virrasztott és virraszt ma is áldott emléke fölött!

D. Sancho el Bravo (1284–1295), a IV. e néven, élete lázongásokban és háborúkban merült ki, de emellett ébren tudta tartani az ő nagy atyjától kezdeményezett szellemi felbuzdulást. Elősegítették ezt a még életben maradt többé-kevésbé névtelen mesterek is, szám-szerint vagy 50-en, kiket még X. Alfonz hívott össze a világ minden tájáról Toledóba. Ezek a többi között a régi mesék-, közmondások és egyéb hasonló könyvekre vetették magukat, megmentvén őket az elkallódás veszedelmétől. Elsősorban *Kalila és Dimna* eredetileg szanszkrit nyelvű híres mesekönyv arab-spanyol át-ültetése jelzi ez igyekezetöket. A perzsa pehleviből tudvalevőleg *Abdallah ben Almokaffa* vagy *Mocanna* (754–775) fordította le arabra. Spanyol nyelvű utódja X. Alfonz tudtával, ha nem közreműködésével, való-színűleg 1251-ben készült el. A *Pandsatantra* e spanyol szövegű mását már elég sima, hajlékony nyelv és meséi tették élvezhetővé és további forrássá a román irodalmak részére. Manuel infáns, Ramón Lull, Marie de France, Boccaccio, La Fontaine stb. színes állatmeséinek a bölcsője e híres indiai könyvben ringott. (A róka, darú, halak, rák, oroszlán stb.) Hasonló mesekönyvek még a *Sendebat* (1253), a *Barlám és Jozafát* (Budha keresztény változata a megkísértésről).

A kor encyklopédiai hajlamait és oktató irányát a Sancho serkentésére írt *Lucidario*, valamint a *Libro de los Castigos* mutatják. Az első műnek célja az isteni és emberi tudományok összeegyeztetése. A *büntetések*

könyvének bevezetése komoly és tanulságos intelmeket közöl Sancho fiához, amiből az következne, hogy ennek ez a harcias és hálátlan király a szerzője. Ezt azonban Foulché-Delbosc megcáfolta és P. Groussac kimutatta róla, hogy nem más, mint Egidio Colonna De regimine Principum c. művének spanyol átdolgozása (1345). A szöveg többi része tudós fejedelmi tükör s valószínűleg papi toll és tudás terméke.

D. Sancho parancsára indult meg a *Conquista de Ultramar* fordítása, illetve a francia *Conquete de Outremer* átdolgozása és folytatása 1271-ig, mert az utóbbi csak 1190-ig tart. E prózamű a verses gesták és cantárok csendes kimulásának határköve. Négy részből áll. Vilmos tiruszi püspök latin munkája alapján (*Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*) a keresztes hadak történetét írja le. A provánszi *Chanson d'Antioche* is utat talált magának a többi francia elem között e krónikás regény szövegébe. Érdekes, hogy ebben a spanyol munkában jelentkezik először a breton-mondakör hatása. Itt találkozunk a többi történeti hős között a Hattyú lovaggal, valamint Maynetevel (N. Károly). Ez tehát az első ibér földön termett lovagregény, mert a X. Alfonztól megindított, de csak 1350-ben elkészült *Crónica Troyana*, a *Tristán* regénye francia termékek.¹ Ezidőtájtban vajudhatott a korszellem a híres *Amadís de Gaulával* is, mely annyi korcs utódot hagyott maga után. A *Caballero Cifar* lovagmeséi később keletkeztek (1300 körül). «A Bölcsesség virágai» tarkítják őket.

Nincs nép, melynek nyelve oly gazdag volna találó mondásokban, szállóigékben, mint a spanyol. A közmondások önkénytelenül is beleszövődnek a spanyol társalgás menetébe. Ősi jellemvonás lehet ez is, mert

¹ A. Mussafia, Fr. M. Tubino, Salazar, Cornu : *Crónica Troyana* és a *Bibl. de autores españoles* 51. k. Madrid, 1860. stb.

különben nem volna érthető, mért fordult a tudósok és a nép közfigyelmé az emberi beszédnek e jellegzetes, apáról-fiúra örökölt formájához. Ha a néplélek bölcsesége és jelleme a közmondásokban nyilatkozik meg legfeltűnőbben, akkor a spanyolok büszkéek lehetnek az ő lelki tükrükre, mely több előnyös, mint hátrányos vonást őrzött meg. A lovagiasság és a becsületérzés az a két sarkpont, amelyek körül közmondásaik világa forog. Kellemes fűszerük az édes-kesernyés nemzeti humor.

A nép ajkán ősidőktől fogva élhettek ezek a sziporkázó, humoros mesék, mondások, refránok vagy proverbiumok, amint őket későbbben, virágzásuk tetőpontján, a XVI. században nevezték. Az írástudók figyelme azonban már X. Alfonz idején fordult feléjük, illetve azok keleti és klasszikus elődei felé. Négy ilyen mű kér a maga számára itt helyet. 1. Pedro Alfonso, kitért zsidó rabbi arab-latin mesekönyve, a középkorban jól ismert *Disciplina clericalis*, 2. a *Libro de los Buenos Proverbios*, 3. a *Bocados de oro* és 4. a *Flores de Filosofía*. A Kalila is idetartozik.

A jó közmondások könyve két spanyol kéziratban maradt fenn az Escorial könyvtárában. Az arab eredetinek ugyanott¹ és Münchenben, a híres *Honain ben Ishak* a szerzője (809—873). Érdekes az Apophthegmata könyve, de érdekesebb talán az írója. A középkor tudósai Johannicionak is nevezték ezt a hirai születésű khalid nesztorianust. Apja gyógyszerész, ő pedig orvos lett Bagdadban. Miután a görög császárságot beutazta, Bagdadban orvoskodott és mint Motefekkil kalifa széles tudású házi orvosa nagy tekintélyre tett szert. Mint a napnak az árnyék, úgy minden nagy embernek hű kísérője az irígység, mely vesztére tör. Irígyei megvádolták, igazolására állítólag kénytelen volt egy Mária-

¹ A. Löwenthal : Honein Ibn Ishák. Berlin, 1896.

vagy Krisztus-szobrot leköpní, mire a diákonust a görög egyház kiközösítette. Ehhez járult az is, hogy az új kalifa is megvonta tőle a bizalmát. Bánatában, vagy mások szerint titkos mérég által pusztult el kora e nagy tudósa. Sok görög klasszikus arabra való fordítása; több orvosi, bölcséleti és természettudományi munka megírása fűződik nevéhez. Hippokratesz, Galenusz, Arisztotelesz, Dioszkoridesz, Porfiriosz, Ptolomeosz az ő szír-arab fordításai révén kerültek a nyugat tudósainak ismeretkörébe. Ez a munkássága a bölcséletet, a tudományt örök hálára kötelezte le. Jehuda ben Salomo al Charisi zsidó költő héber fordítását használta fel Hódító Jakab is *Libre de la Saviesa* c. könyve megírásánál.

A *Bocados de oro* vagy a *Libro de Bonium* (arany falatok, Bonium perzsa király könyve) nem más, mint Abulvafa Mubassir ben Fatik arabul írt közmondásainak spanyol gyűjteménye. Ez talán az első fecske Európában a keretelbeszélés terén. Bonium perzsa király Indiába megy bölcséletet tanulni s az ott hallott mondásokat foglalja naplójába. Alfonz? Perzsiából hozza magával. Mobassir arab tudós a XII. század elején élt Kairóban. «A spanyol nyelv és irodalomra nézve rendkívül becses ez a könyv»,¹ mondja róla Knust, akinek alkalma volt kéziratát az Escoriálban látni és áttanulmányozni előbbi társaival együtt. Az Arany falatok egy része Angliába is átkerült, igaz, hogy jóval később, Lord Rivers fordítása révén.

A *Flores de Filosofia* 38 fejezete számos apokrif erkölcsi mondás, sententia foglalatja, melyek a már említett A 12 bölcs könyvét egészítik ki. Ezeket a keleti bölcs ötleteket a régi tudósok és bölcsek egy gyűlésükön — a cordobai Seneca is köztük van — röpitették világgá. Hasonló az *El libro de los dichos de los 12 Sabios*,

¹ Hermann Knust: Mittheilungen aus dem Escorial. Tübingen, 1879.

amennyiben ez is a keleti, nagyobbbrészt görög bölcsek arany mondásait közli 24 fejezetében. *Secundus históriája* a Hadrián császár kérdéseire adott válaszokat adja le. Knust műve érdekes magyarázatokkal szolgál mindezen kéziratokhoz, sőt *Tódor, a leány* történetéhez is. Milyen összefüggésben állanak ezek a spanyolba átszivárgott prózai közmondások a francia verses Mots dorés de Caton és a Proverbes (Dits) des Philosophes c. ugyancsak e korbeli kéziratokkal, azt csak kellő egybevetésük állapíthatja meg. Ugyanez mondható *Alars de Cambrais* trubadur ezeknél terjedelmesebb munkájáról. Les dits de Marcoul et de Salomon azonban francia szüleménynek látszik, mert a korabeli spanyol irodalom még nem tud róla.

Ezek a közmondások és mesék visszhangra találtak a többi nyugati ország népeinél, akikhez előbb vagy később jutottak el. De magában a spanyol irodalomban is három századon át újból föl-föléledt egyik-másik. Ez is érthető. De a könyvnyomtatás előtt mint tette meg az utat e kéziratok tartalma a messzebb fekvő országok más nyelvű népeihez, azt csak a további kutatások lesznek hivatva nyomról-nyomra haladva kideríteni. Az eddigi általános, inkább elméleti felfogások nem pótolhatták a szigorú, lépésről-lépésre vezető és így nehéz tapasztalati kutatást. Haller megkísérelte ezt, de csak a B. betűig jutott el.¹ Az újabb irodalombúvárok hangyaszorgalma szintén nagyban hozzájárult e középkori közmondások behatóbb ismeretéhez. Azonban vannak még betöltésre váró hézagok is. (Gaston Paris, Bédier, A. Hilka, Werner, Söderhjelm stb.)

¹ Dr. Jos. Haller : Altspanische Sprichwörter etc. Regensburg, 1883.

3. Az oktató irányzat kora. (XIV. század.)

Mint az idő, úgy az eszmeáramlatok folyásában sincs megállás, csak átmenet. Az ugrások egyikből a másikba természetellenesek is volnának. X. Alfonz halála nem jelenthette egyúttal az ő és kora uralkodó eszméinek hirtelen megszakadását. IV. Sancho, XI. Alfonz, IV. Ferdinánd, I. Péter uralkodása alatt nem ejtették el sem a krónikák szálát, sem nem állták el útját az oktató, tanulságos elbeszélések, mesék és közmondások megindult áradatának. Az elhalt költők és tudósok helyét újak váltják fel. A XIV. század legkimagaslóbb prózaírója *D. Juan Manuel infáns*, X. Alfonz unokaöccse (1282—1348). Legkiválóbb és mai időben is sokat emlegetett költője pedig *Juan Ruiz*, aki mellett Rodrigo Yáñez törpe, de azért nem mellőzhető verselő. Egy alchamiás, vagyis arabbetűs, de spanyol szövegű verses elbeszélés is maradt ránk e korból: a *Poema de José v. Historia de Yusuf*, melyet az ismeretlen szerző Al-Hadits de Yusuf-nak nevezett el. A krónikairást XI. Alfonz, *Fernán Sánchez de Tovar* és *López de Ayala*, a közmondásokat pedig *Rabbi Santob de Carión* újította fel. A híres *Amadís-regény* is e kor szülötte, a dráma azonban még mélyen alszik. *Divina Comédia-féle világ*ra és örök időkre szóló művet nem termett ugyan a spanyol szimbolikus irány ebben a zavaros, háborús, pestistől, elemi csapásoktól bőven sújtott korszakban, de amit alkotott, az megállja a helyét a más nemzetbeli egykorú alkotások mellett is. Rendszerünkől kifolyólag először a költői művek kérének meghallgatást.

Juszuf poémája József és Putifár históriáját eleveníti fel arab köntösben. Juszuf nem más mint József, Zalicha (Zulsika) pedig Putifár asszony. Az ismeretlen, valószínűleg aragóni móraráb szerző Berceo Cuaderna viáira emlékeztető strófákban korszerű és szépen folyó nyelven

mondja el ezt a jól ismert bibliai történetet. A különbség csak az, hogy forrása nem az ószövetségi Szentírás, hanem a Korán 12-dik Szurája, melyet azonban itt-ott megváltoztat, megbővíti, sőt saját epizódjaival meg is told. Jehova helyett természetesen Allah szerepel s hébe-korba a szövegbe arab szó is keveredik. Az aljámiás szövegű, elég gyakori művek között ez a legrégebb és egyúttal a legbecsesebb is. Diego Hurtado de Mendoza hozta át szövegét Konstantinápolyból és ő adta először közre.

A Cantar de Rodrigóról már szoltunk (Crónica Rimada). *A vida de San Ildefonso* énekéről csak azt tudjuk, hogy a tudákos verselés (mester de clerecia) gyarló szülötte és szerzője névtelen pap volt. Ez iskola terméke továbbá *Salamon* rímes alexandrin közmondásai.

Juan Ruiz, arcipreste de Hita nemcsak korának, hanem a korábbi spanyol irodalomnak legjelesebb költője volt. Éleadatai még hézagosak, bizonytalanok. Az irodalom-búvárok azt vélik, hogy a XIII-dik század végén született Alcalá de Henaresben, mások szerint Guadalajarában és 1351-ben még írt. Főpapi állásához illetlen goliardi életet folytatott s valószínűleg azért került börtönbe Gil Albornoz toledói érsek rendelete folytán, ahol 13 esztendőt töltött (1337—1351?). De nemcsak papi viselkedése, hanem szavai és írásai is közmegebotránkozást kelthettek, akár milyen szellemesek, megejtők voltak is. Életírói korának nyersebb szokásaival és lazább erkölceivel iparkodtak az embert és írókat megvédeni. Ezt a felfogást azonban csak a liberálisabb kritika, a l'art pour l'art vallhatja csak magáénak.

Annyi bizonyos, hogy e főpapi költő kiváló tehetség, sziporkázó elme és képzelő erő birtokában volt. Quevedóig nem is akadt versenytársa a kellemben és gúnyban. Híres műve : a *Libro de buen amor* (Libro de cantares) sok szépet és jót, de sok megebotránkozót is tartalmaz. Oktató az irányja, talán a célja is az volt, de gyermeknek,

ifjúnak nem való. Az érett, józan ész birkózhatik meg csak egymásnak ellenmondó, szeszélyes hangulataival. Amit egy helyen épít, azt máshol lerontja. Ez kitűnik a tartalmából is. A könyv a Szentháromsághoz és a Boldogságos Szűzhöz intézett fohással kezdődik, ilyen épületes még az eleje is. Azonban váratlanul csakhamar átcsap szerelmi csínyjei elbeszélésébe. Közvetítőjének, a Trotaconventosnak nevezett asszony mesterkedései nem sikerülvén, bosszúságát morális mesék és bölcs mondásokkal igyekszik enyhíteni. Mikor Ámor megjelenik neki, ezt is elprédikálja magától azzal, hogy a hét főbűn okául őt teszi meg. Elfogadja azonban Vénusz asszony tanácsait, még pedig nem sikertelen eredménnyel. Ezt a Pamphilius de Amore c. Comoedia után mondja el. Pamphiliust ő, illetve D. Melón de la Huerta, Galateát Doña Endrina, Anus kerítőnőt pedig Trotaconventos asszony képviseli. Előfutárja ez a még híresebb Celestinának. Mentségül, takaróul az akkori spanyol társadalom laza erkölceit és szokásait hozza fel, tehát igazi kor- és erkölcsrajzot nyújt olvasóinak. Jellemei e tekintetben nagyon magasan állnak Pamphiliuséi felett, mert oly benyomást keltenek, mintha magából az életből mintázta volna őket. A Pamphiliusra emlékeztető rész a könyv ötödét foglalja el, a többi rész; morális szemlélődés, búcsújárása Segoviába, mintha a megbánás, kiengesztelődés céljait szolgálná. A szép vidék pásztori dalokat — cántigas de serrana —, a közeli búcsújáróhely vallási hangokat csal ki lantjából. A farsang vége haza hívja őt. Itt várja már Bőjtasszony — Doña Quaresma — meghívója a Farsang úrral, Don Carnallal való harcra. Részt vesz ebben Szalonna úr — Don Tocino — a sok füstölt hússal, mint kitűnő harci fegyverrel. Farsang úr mégis elveszti a csatát, de csak a nagybőjt idejére, mert azután Ámorról szövetkezve diadalokat arat. De győzelmi mámorának és szerelmi sikereinek is véget vet egy időre Trotaconventos halála.

Sírfelirata ellenére is tovább folytatja *Libro de Cantares*-ét — mert könyvét így is nevezik — sőt megtoldja két kisebb költeménnyel. Az első keresztény harcát mondja el az ördög, a világ és a hús ellen ; a második a törpe leányokat dícséri és ajánlja.¹ Az egyenetlen, hosszú, 1728 versszakból álló költeményt *Mária-dalok* és egy *papi-ének* fejezi be. Humora elsőrangú, ebben Rabelais, Cervantes és Quevedo előfutára. Meséit a klasszikusokból, a francia Fabliaux-ból, a Kalila és Dimnából, egyházi és arab forrásokból merítette, de sok bennök a meglepő eredeti vonás is. Az emberi jellemeket e jól ismerő spanyol Patronius Paraszt vagy Falusi dalai roo évvel előzték meg Santillana márkí serranilláit és vaqueiráit. Zsidó és mór nők, paraszt és úri asszonyok egyformán kerülnek tolla éles hegyére. Karcai oly hűek, akárcsak Velázquez festett vásznai, azért a jóval későbbi kópéregények előképei. Erre vall önéletírásos kerete is. Az éhező hidalgó, a Lazarillo de Tormes egyenes leszármazottai az ő Luis Turónjának, ez első koplalónak, úgy mint Malónjának és Endrinának *Calixto* és *Melíbea*, akik Romeo és Júliában újjászületve halhatatlanokká váltak. Meséi sava — bors a La Fontaineinél nyersebb, férfiasabb humorból termett, mert nem a Dauphin, hanem a nép számára írta őket több száz évvel előtte. Verselése vagy 18 különböző mérték-fajra tanít. Uralkodó azonban a cuaderna via. Először T. Sánchez már említett kiadása foglalta össze mintegy 7000 versét. Legújabb kritikai kiadásuk Jean Ducamin érdeme (Toulouse 1904). Meséit a chilei E. de la Barra tette közzé (Santiago de Chile, 1898).

A *Poema de Alfonso XI.* «ímes krónikáját», melyet Rodrigo Yáñez nevű fegyvernökének tulajdonítottak, Granada arab kézírataiból D. Diego Hurtado de Mendoza

¹ A rosszból — szól a bölcs — legjobb a kevesebb,
A nők közül tehát a legeslegkisebb.

böngészte ki 1573-ban. A múlt század közepéig csak 34 coplát (strófát) ismertek belőle. Királyi rendeletre a spanyol történeti akadémia végre kiadta az egész restaurálható gyűjteményt: 2456 coplát 1864-ben. Az elejéből és hátuljából hiányzik néhány strófa az összerágott vagy másképp megsérült kézirat olvashatatlansága miatt. Egy-két hézag a szövegben is észlelhető. E valószínűleg galíciai eredetű és nyelvű fordítás a régi spanyol epika utolsó mohikánja. Románcai és redondillái (4-sorú keresztes rímű strófák) elég természetesen gördülnek, bár egyik-másik galíciai ízt árul el. Főérdemük azonban a jól megfestett korszakásokban és a 8-szótagú románc irodalmivá tételében csúcsosodik ki. Ezért egy valamire való irodalomtörténetből sem szabad hiányoznia e sokáig XI. Alfonzknak is tulajdonított költeménynek. XI. Alfonzknak tulajdonítják továbbá a Libro de Montería c. vadászkönyvet is (1340).

Don Juan Manuel infans (1282—1349?) rendkívüli szerepet játszott úgy hazája történetében, mint az irodalomban. Rajta és benne beteljesedett a régi spanyol közmondás: sem a lándzsa nem tompítja el a tollat, sem a toll a lándzsát! Tehát vérbeli katona és író volt egy személyben. Már 12 éves korában harcolt Murcia ostrománál s azután is több fölkelésben vett tevékeny részt. Nem akadályozta őt meg ebben a felforgató küzdelemben még régensi állása sem, melyet IV. Ferdinánd kiskorúsága idején viselt. Döntő szerepet vitt továbbá a portugálokkal együtt a mórok ellen folytatott küzdelemben, mely Salado mellett a mórok legyőzésével és Portugáliából való végleges kiverésével ért véget (1340).

Nevét mégsem a hadi, hanem az irodalomtörténet őrzi. Mintha érezte volna, hogy egy tucatnyi munkája idővel el fog pusztulni, elhelyezte őket a tőle alapított peñafiel domonkos-zárdában. Ez az előrelátó gondoskodása sem menthette meg azok egy részét az elkallódás-

tól. Elveszték a következő címűek : 1. Libro de la caballería, 2. Crónica cumplida, 3. Libro de los Engeños de Guerra (a hadigépek), 4. Reglas como se debe trobar (a verselés szabályai), 5. El libro de los sabios és 6. a Libro de los Cantares, melyet Argote de Molina a XVI. században még forgatott és kiadni akart. Az *Énekek e könyve* X. Alfonz mintájára írt galíciai nyelvű dalokkal van tele. Elveszte nemcsak a spanyol, hanem a portugál irodalomra nézve is súlyos veszteséget jelent. Hogy valamit mégis tudunk egyikről-másikról, azt a kir. herceg előszavainak köszönhetjük. A *lovagság könyvének* kivonatát a Libro de los Estados XLI. fejezete tartotta fenn, az énekekre pedig a Conde de Lucanor-ba szúrt változatos alakú versecskék engednek következtetni. Valószínű, hogy II. János udvarának költőiskolájára is hatottak.

A *vadászat könyve* — Libro de la caza — Bölcs Alfonz krónikájának históriáit közli vázlatosan. A *lovag és csatlós könyve* — El Libro del Caballero et del Escudero — tulajdonképen oktató célt szolgál és a többi között Ramón Lull hasonló című könyvének utánzata. A *Tra-tado sobre las armas* az ő családja törzskönyve. Legmeghatóbb része az, mely volt gyámja, az atyai átokkal sujtott Sancho király, halálát írja le. A *Tanítások* — Castigos v. Libro infinado — kilenc éves fiához szóló intelmeit tartalmazza. Az *állam* yagy másképp *Az infáns könyve* — Libro de los Estados-a Bölcsök Könyve volna, amely elveszett. Ennek megírásánál Ramón Lull Blanquerna c. regényét tartotta szemelőtt. Tartalma allegorikus és oktató. Gayangos szerint Johar, a pogány Morován király nevelendő fia maga Juan Manuel, Turin a nevelő, Pero López de Ayala, Julio pedig szent Domonkos volna. Barlaam és Jozafát históriájára emlékeztet az egész 100 fejezetből álló mű. Menéndez y Pelayo úgy találta, hogy Julio szabályai inkább egy XIII. szá-

zadbeli zsidó regény Dervisének utasításai szerint készültek.¹

Nemcsak Juan Manuel infansnak, hanem az egész XIV. századnak legérdekesebb prózai műve a *Lucanor gróf c. — El Conde Lucanor.* — Amolyan keretes mesék-könyv az egész.² A keretet magát *Lucanor gróf és tanácsosa*, vagy ha úgy tetszik, *titkárja* teszi. *Lucanor* súlyos kérdéseket intéz *Patroniushoz*, amelyekre ez rendesen egy találó mesével vagy példabeszéddel válaszol. Számuk 50-re rúg. Ezek töltik ki a keret belsejét. Az anyagot hozzá a kelet és nyugat egyaránt szolgáltatja. Fűszere a gúny, mely nem egyszer szarkazmusba csap át. «Sohasem felejtí el, hogy *Kasztília* régen se volt, hogy királyokkal és királynékkal tárgyalt, hogy megfélemlített emíreket s egyéb nagyurakat, hogy csapatait győzelemre vezette» (*Fitz-Maurice Kelly*). E személyes, egyéni élbizonyára az objektivitás rovására érvényesül, bár semmit sem von le meséi találó jellegéből és prózája komoly tisztaságából és szabatosságából. Egyes példáit a világ-irodalom nagy szellemei is átvették. A XXXV. sz. *Enxemplo* csirája helyet talált *Shakespeare Taming of the Shrew* (A makrancos hölgy) c. darabjában, ha e nagy szerző nem is olvasta *Juan Manuel* nyers erőtől duzzadó eredetijét. *Calderón* nemcsak *Conde Lucanor* címét adta oda egyik darabjának, hanem az *Élet álom* első felvonásának híres meséjét is az ő X. példája után dramatizálta. *Lesage Gil Blas*-jának értéke nem kis mértékben függ az ő szerzője olvasmányaitól, ezek közt ott van a *Conde Lucanor* is. A spanyol irodalomban e mű olyan, mint az *Ezeregyéjszaka* az arabban. *Patronio Seherazádét*, *Lucanor* (*Juan Manuel*?) a kalifát képviseli benne. *Boccaccio Dekameronját* *Juan Manuel* e műve

¹ *Abraham Aben Hasdai*: *El hijo del Rey y el Wazir o Dervis*.

² *Capmany y Montpalau*: *Teatro histórico-crítico* stb. T. I. Madr. 36—40. stb.

hat esztendővel előzte meg (1335). Az arab Ezeregyéj meséinek célja inkább szórakoztatás, a Conde Lucanoréi ezenfölül jó erkölcsre és józan életre való bölcs oktatás is. Legtöbb meséje így kezdődik: «Megkérdezvén Lucanor gróf Patroniust affelől» stb. pl. mit tegyen az olyan ifjú, ki vad és kevély nővel akar házasságra lépni, hogy biztosítsa férji hatalmát az első naptól kezdve. Patronius elmond egy esetet, mely két mór házastárs közt játszódott le menyekzőjük napján. (XXXV. sz. A makrancos hölgy meséje.)

Rabbi don Sem Tob vagy Rabbi don Santo de Carrión (röviden Santob) az első zsidó spanyol költő volt. Életradatai hiányosak. Biztosat csak annyit tudunk, hogy Kegyetlen Péter idejében élt (1350—1369), ami kitűnik a *Proverbios Morales* hozzá intézett ajánlásából. Az igazságosnak is nevezett Péter kedvence volt ő. Erkölcsi közmondásai 686 7-szótagú, négysorú strofából állanak. Inkább verses epigrammák ezek, és mint ilyenek a spanyol irodalomnak első ilyenmű jelenségei. Tartalmuk zsidó, arab és bibliai forrásokhoz vezet. Kiválóságukat az is bizonyítja, hogy túléltek szerzőjüket, mert a híres Santillana márki is elismeri értéküket. Ez pedig a következő században ugyancsak a költészetnek ezt a műfaját művelte, azzal a különbséggel, hogy ő apotegmáit spanyol forrásokból merítette. Sem Tob epigrammái elmések, józan észre vallók, erkölcsösek és költőiek is. Két példányban is fennmaradtak: az Escorialiban és a Nemzeti Könyvtárban.

Az előbbi kódex kívülök a *Doctrina Christiana* és a *Danza General* — Haláltánc — kéziratát is magában foglalja, melyeket a tudósok sokáig neki tulajdonítottak, mert egy és ugyanazon másoló kéz munkájának látszanak. Ez a kódex tartotta fenn továbbá *La Revelación de un Ermitaño* — Egy remete kinyilatkoztatása — és a már említett *Poema del Conde Fernán González* más

kézzel írt költeményét. Az Erkölcsi közmondásokból kitűnik szerzőjük neve, vallása, állása és származási helye. A másodikból (Első Rímes katekizmus) Pedro de Berague neve betűzhető ki. A harmadik a Test és lélek közti vitát újítja fel, amelyben a lelkek állapotuk szerint hol szép, hol rettenetes madarak képében jelennek meg és 1382-ből való. Keresztény felfogásuk kizárja a zsidó eredetű és gondolkodású szerzőt, aminthogy a Haláltáncé sem lehetett az, már csak azért sem, mert Sem Tob rabbi halála után született meg.

A *Danza General de la muerte* eszméje némelyek szerint Franciaországból szűrődött be Spanyolországba. Én inkább spanyol terméknek tartom; az a felfogása, hangja és formája is a 79 strófából álló drámai versezetnek. De mikor kelt és ki volt annak a szerzője, azt még mindig sűrű homály borítja. A keresztény hit e sarkalatos ténye, a halál gondolata fojtogatta az élvezetekbe merült emberi testet azelőtt is, de soha oly kegyetlenül, mint a XIV—XV. században. Volt rá ok elég. A halálnak gazdag aratása volt úgy 1348-ban, amikor az emberek egy harmada pusztult el pestisben, mint 1394—1399 között, amikor ez az undok betegség újból megtizedelte a lakosságot. Melyik pestis szolgált indító okául a Haláltánc megírásának, azt nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a Danse Macabre megrázta Német- és Franciaország költőit, úgy mint Holbein festőt, aki azt illusztrálta. A francia Villon a következő században élt, halálverse más tartalmú, alakú, azonkívül sokkal drámaiatlanabb, azért föltehető, hogy a spanyolt nem ismerte. Ennek 8-soros strófái az arte-mayorra emlékeztetnek, bár a rímek elhelyezése (a b b a a c c a) nem egészen azonos a Juan de Mena Laberintoéval. Nyelve és stílusa azonban közel jár ez utóbbi jeles költőéhez. Közismert tartalma ez: A halál táncra szólítja fel a fiatal leányokat, a szentatyát, a császárt, a bíbornokot, a királyt, a patriarkát,

a herceget stb., különböző rendű és rangú embert, eggyel sem téve kivételt. A könnyedén gördülő, megrázó dialogusú versek századokra terjedő hatást váltottak ki a bel- és külföldi irodalomban egyaránt. Ez alól csak egy kivételünk van: a Danza de la muerte Pedro Miguel Carbonell katalán szerzőtől, ki a francia Jean de Limoges versét vette mintaképül. Halálrémünk nem a szent Ferenc felmagasztalt nővére: a testi halál, mely után a lélek feltámadása következik; hanem az elkerülhetetlen, az irgalmatlan, az általános rém, mely a vallás-erkölcsi romlottság méhéből születve, ijesztgette e kor bűnözőit.

D. Pedro López de Ayala, a nagy kancellár (1332—1407) hosszú élete tele van mozgalmas eseményekkel. Még XI. Alfonz életében megnyerte a Kegyetlen Péter kegyét, akit azonban egy válságos pillanatban faképnél hagyott. II. Henrik, I. János és III. Henriknek tett szolgálatai fényes anyagi haszonnal jártak. Kiváló alkalmazkodó képessége mindig annak az oldalára állította, akinek több reménye volt a győzelemre. Szerencséje először akkor hagyta el, amikor a Fekete Herceg (az angol Lancaster) Nájera mellett elfogta (1367) és másodszor akkor, amikor Aljubarrota mellett vívott csatában (1385) a portugálok fogságába jutott. Ketrecbe zárva 15 hónapot töltött el. Ticknor szerint a *Rimado del Palacio* c. művének egy része angliai fogsága idején készült volna, amit azonban épen nem támogatnak a félsziget területén való állandó tartózkodása és a költemény egyes részeinek időadatai, melyek későbbi évekre: 1378—1403 közti időre utalnak.

A Palota rímekbe szedett élete (*Rimado de Palacio*) c. munkája kiterjeszkedik ugyan az udvar akkori szokásaira is, de oktató kritikája kora általános életmódját sujtja, melynek hanyatló iránya fájdalommal tölti el. Ruiz még símán kezeli az egyházi élet romlottságát,

mely az egyházi szakadás nyomán burjánzott fel, Ayala «vitriolba mártott ostorral» korbácsolja (Fitz-Maurice Kelly). Ruiz komédiának nézi az életet, Ayala tragédiának tartja. Az 1609 különböző alakú strófából álló költemény tartalma röviden azzal körvonalozható, hogy tükre akart lenni annak, mint kell az uralkodóknak és nagyuraknak viselkedniök, hogy koruk és társadalmuk általános hibáit és bűneit megjavítsák. Nagy tudása és egyéni tapasztalata vezeti őt a helyzetek és jellemek megvilágításánál, bár Juan Ruiz elmeéletől és költői rátermettségétől messze állott. Két kódexben maradt fenn: egy Campo Alange-, a másik az Escorialban van.

Emellett szorgalmas prózaíró is volt. A *Crónica de los Reyes de Castilla* D. Pedro el Cruel, Enrique II. (1369—1379), Juan I. (1379—1390) és Enrique III. (1390—1406) kritikai történetét és jellemrajzait foglalja magában. Az adatok és okmányok benne találnak első higgadt mérlegelőre. Hogy ezek szárazságát elkerülje, Titus Livius módjára szívesen közbeszó egyes drámailag ható beszédekét és erkölcsi intelmeket. Nem feledkezik meg azokról az eseményekről sem, melyekben «neki is nagy része volt». Így az általa szőtt összeesküvésekről, hadi győzelmeiről és vereségeiről sem. Az elfogultságot féken tudja tartani, az elbeszélt eseményeknek nem ügyvédje, hanem bírója. A hízélgés sem tör utat magának, amikor pl. oly veszedelmes királyt jellemez, amilyen Kegyetlen Péter volt. Minden teketória nélkül mondja ki: «Ez sok asszonyt szeretett és sok embert végeztetett ki, amiből sok kár háromlott rá. Azért mondjuk Dáviddal: Tanuljatok, királyok, legyetek megbüntetve mind, akik ítélkeztek a világ felett». E kemény ítéletet a későbbi történetírók Péter javára enyhébbre változtatták, sőt Mariana gyanúsna mondja hűségét és részrehajlatlanságát is. Ugyancsak Péter pártját fogta a többi között Pedro de Gracia Dei, Diego de Castilla és Francisco

de Castilla is. Mérimée ezek ellen fenntartja az előbbi nézetet róla, sőt stílusát festőinek és szabatosnak ítéli más írók «komoly és száraz» minősítésével szemben. A történelem Péter tetteiről általa közölt adatokat még nem cáfolta meg végérvényesen. Az irodalom is igazat adott azoknak, bár ezt inkább a nép ítélete irányítja. Helytállóságuknak az is egyik ismérve, hogy közöttük jó véleményűek is akadnak. Kérdemelte tehát «az új történetírás megalapítójának és mesterének» a nevét.¹

Titus Liviusnak nagy tisztelője volt, egyes könyveit francia szövegből le is fordította spanyolra. Átültette továbbá hazája nyelvére Boecio *De consolatione*, Sz. Izidór *De Summo Bono*, Sz. Gergely Morales c. műveit és Jób parafrázisát. Boccaccio A fejedelmek bukása, valamint Guido de Columna Trója-krónikájából is maradtak fenn egyes fordítástörödékek. Eredeti műveihez sorolható végül a Solyomvadászat könyve, a *Libro de cetrería*. *Bölcs Salamon rimes közmondásairól* azonban még nem bizonyos, hogy tőle valók. Ayala hajlott a *cuaderna via* verselésére felé, de azt már nem állíthatta meg pusztulásában. A *copla de arte mayor* művészibb formája lassankint kiszorította azt a forgalomból (a b a b b c c b).

Újabban előkerült az 502 négyes strófából álló *Libro de miseria de homne* c. versezet is. E vallás erkölcsi énekeket Miguel Artigas ásta ki és őrzi a santanderi Menéndez Pelayo-könyvtárban. A tudákos verselés e késői terméke a Flos Sanctorumon kívül egyéb vallási könyvekből is vette példáit.

¹ Péter Krónikájában a granadai Mór szájába adja azt a levelet, melynek keserű igazságait tulajdonképpen ő találja fel Péternek. (1367.) Ez a diplomatikus eljárásnak egyik iskolapéldája marad mindenkorra. (L. A. Capmany y Montpalau, I. 52—57. l.)

4. Az allegoria és humanizmus korszaka. (XV. sz.)

A XV. század telve van belpolitikai zavarokkal. Az ország négy része megannyi külön királynak hódol. Navarrában az uralkodóházak egyre változnak: francia királyi kézről az Evreux-családra, 1425-ben Aragónra és 1489-ben a Foix grófokra száll a koronája. Kasztiliában III. Henrik, II. János (1406—1454) és IV. Henrik (1454—1474) uralkodása nagy izgalmak közt folyt le. Ez utóbbival a spanyol rendek különösen elégedetlenek voltak. Leányát, mert törvénytelennek tartották, kizárták az örökösödésből és Izabella nővérét ültették a trónra, ki 1469-ben II. Ferdinánd aragóni királlyal lépett házasságra. Ennek fontos eredménye az volt, hogy ez a két korona végre egyesült. Önállónak már csak a granadai mór királyság maradt, mely azonban a század végén, 1491 május 5-én szintén elesett. Az anyjától megátkozott Boabdil, a fényes mór uralom ez utolsó sarja, földönfutóvá lett. Granada eleste, Spanyolország egységessége és Colón nagy fölfedezése egy nagy világmentesítőnek vetette meg alapját.

E zűrzavar ellenére az irodalmi és tudományos élet zökkenések nélkül fejlődött tovább. Főmozgatója, lelke, a múzsakedvelő II. János udvara volt. Egyes főurak, papok és világiak versenyt forgatták a tollat. Nem kevesebb, mint kétszáz költő nevét őrizték meg a kéziratok, melyeket a könyvnyomtatás előtt szinte gőzerővel gyártottak. Nem csoda, ha Th. Puymaigre «költői megittasulásról» beszél.¹ Ez a múzsáskodás Itáliából jött. Dante, Petrarca, Boccaccio és az éledező humanizmus voltak a terjesztői, mellyel az Itáliába özönlő főpapok és tudósok ismertették meg Hispániát. A konstanzi, bázeli zsinatok is előmozdították a spanyolok és olaszok érintkezését. Ez utóbbiból

¹ Le comte Théodore de Puymaigre: La cour littéraire de D. Juan II. Paris, 1873.

kifolyólag bizalmas viszony fejlődött ki a többi között Alonso de Cartagena burgosi érsek és Enea Silvio közt.

Az olasz humanista szellem a művészibb verstechnikán is éreztetni kezdte a hatását. A régi spanyol versformák : a cuaderna via, a 4-soros alexandrin, kikopnak a használatból. Helyöket az arte mayor, a terzina, a szonett mellett kisebb népies dalok (serranillas, villancicos, canciones) foglalják el, melyek Galiciából szüremkeztek át. Dante allegorikus iránya azonban csakhamar elnyomott minden irodalmi hagyományt, úgy hogy az egész századon át ez vezetett.

Baena Concionerója (1445) (most a Párisi Nemz. Könyvtár b. kézirata) a XV. század lírájának fontos kincsháza, mert 35 névtelen szerzeményen kívül 576 vers szerepel benne szerzőik nevével együtt. E kor olasz irányzatát a hírhedt *Enrique de Villena* nyitja meg (1380—1434). Több volt a márkinál, aminek az irodalomtörténet rendesen nevezi. Mint a kasztíliai és aragóni királyok rokonának, tulajdonképen D. Enrique de Aragón volna a jogos neve és címe. Erről a tehetséges, mindenféle tudástól megihletett excentrikus íróról még sok mende-monda járja. Korában varázslónak, mágusnak is tartották, szép könyvtára nagyrészt azért Fray Lope de Barrientos barát II. János tudtával és beleegyezésével máglyahalálra ítélte, amin Juan de Mena is megbotránkozott. Nagy kortársa, Santillana márki, kora legnagyobb tudósának tartotta. Tőle való az Eneis és a Divina Commedia első spanyol prózafordítása, nemkülönben a Rhetorica ad Hereniumé is (Cicero).

Az ő ösztönzésére alakult meg 1414-ben Zaragozában A víg tudás társasága (virág- v. költői versenyek), melynek használatára írta meg első művét : az *Arte de trovar*-t (a verselés mestersége), a régi trubadurok ismerete alapján. A *Trabajos de Hercules* c. allegorikus műve 1417-ben kelt, még pedig először katalán, majd kasztíliai nyelven

is. Zavaros, pedáns ízű és szertelenségre hajló képzelet szüleménye ez, melyet a fitogtatott tudákosság is éktelelt. D. Juan Manuel természetessége hiányzik belőle. Az *Artecisoria o Tractado del arte de cortar del cuchillo* (A kés-sel való bánás módja) az epikuroszi asztal szabályait írja le egy inyenc leleményével a királyi asztalnak számára.¹ A *Libro de Aojamiento* — A szemmel való megverés könyve — Avicena három ellenszerét tárgyalja. Még kisebb értékűek a *Tratado de la lepra* (bélpoklosság), a *Tratado de la consolación* és a VIII. zsoltár 4. versének *Exposiciónja*. Spanyol versei elvesztek. Mindezek után természetesnek fogjuk találni a modern kritikusok azt a nézetét róla, hogy híre nem felel meg a valóságnak. Befolyásolhatta azt előkelő származásán, udvari szereplésén kívül az is, hogy nagy írók foglalkoztak személyével. Lope de Vega, Alarcón, Rojas Zorilla és Hartzenbusch színpadra vitték, Quevedo és Larra képzelmet is izgatta. Érdeme azonban az, hogy Aragón és Kasztília egyesítésén már ő is fáradozott.

Santillana márki (D. Íñigo López de Mendoza, 1398—1458) neve és szereplése szinte elválaszthatatlan Villenától. II. János udvarának ez a nagy befolyású főura az előbbinek nemcsak odaadó barátja, hanem tanítványa is volt. Költői ízlése nem volt egyöntetű és következetes, aminthogy ihlet és tehetség dolgában sem volt épen elsőrangú. Kedves falusi parasztdalai (serranillas, villancicos, vaqueiras) a galíciai iskolához kötik; szonettei, canciónjai és 11-szótagú sorai pedig olasz iskolára vallanak. A provánszi trubadur-költészettől sem idegenkedett és ha eredetiben nem is olvasta, jól ismerte és meg is tudta becsülni az antik klasszikusokat. Jórészt az ő ösztönzésére készültek Villena Eneis és Dante fordításai, továbbá Ovi-

¹ Újabbán kiadta az andaluziai Bibliofilok Társasága. Divina Comediája kézirata most a Biblioteca Nacionalban van. (Jelzése Ii—110.)

diuséi, Senecáé, Platón Phaidonjáé és az Iliaszé. A Divina Commèdia fordítását ő látta el széljegyzetekkel. Vitéz és jó katona is lehetett, ennek, illetve az olmedoi győzelemnek köszönhetette márkisággal való kitüntetését is (1445). Befolyását, tekintélyét felhasználta az olasz irány érdekében, nagyobb mértékben, mint a génuai származású *Micer Francisco Imperial*, Dante és az olasz irány ez első hírnöke Spanyolországban. Szenvedélyesen gyűjtötte a jó könyveket. A Roman de la Rose egy díszpéldánya is emelte könyvtárát, melyből még jelentős maradványok láthatók a madridi Nemzeti Könyvtárban. Amador de los Ríos és Marius Schiff kiásták a rávonatkozókat e kéziratokból, de teljes összeállítása még várat magára.¹ *Alfonso de Baena* híres Cancionero-ja, mely 54 költő nevét örököltette át az utókorra, elmellőzte a nevét, az igaz, hogy Santillana is hallgat róla.

Santillana jóízű, gondos, csiszolt tollú költő volt a maga idejében. Egyes költeményeire és szonetteire, melyek az első ilyen művek Hispániában, büszke is lehetett, ha az elsőséget meg is kell osztania az aragóni Juan de Villalpandóval. Ma e mesterkelt szonettek inkább csak történeti értékűek, A finojosai pásztorleány (ford. Kőrösi Albin) és egyéb hasonló hangulatú könnyed versek azonban ma is tanuskodnak természetes ihletéről, bukolikus hajlamairól és ami nem utolsó, érdemük, az ő szinte «utánozhatatlan» eredetiségéről. Az arte mayor megbecsülésére vall az a 22 copla, melyeket D. Enrique de Villena halálára írt. A *Doctrinal de Privados* 8-szótagú coplái, melyek a *Diálogo de Bias contra fortuna* c. erkölcs-bölcselmi műhöz vannak csatolva, D. Alvaro de Lunát, II. János teljhatalmú kancellárját állítják pellengérre. Ez a maga önző érdekeit és nem a haza javát szolgáló állam-

¹ J. Amador de los Ríos: *Obras del marqués de Santillana*. Madrid, 1852. — Savy López: *Dantes Einfluss auf span. Dichter etc.* Neapel, 1902.

férfiú politikai ellenfele volt a becsületes grandnak, azért bukása és lefejeztetése egyetemes örömet váltott ki a spanyolokból. Legkiválóbb műve azonban a *Prohemio* (Carta), melyet a költészetkedvelő portugál kancellárhoz, Pedróhoz intézett. A spanyol irodalomtörténet ez első forrásában a spanyol költészetet ismerteti egészen az ő koráig. Érdekeselek a néprajz szempontjából Közmondásai — *Proverbios* — (100 verses darab), valamint a *La Comedieta de Ponça*, arte mayorban írt drámai költemény is. Ebben Dantét utánózva, négy spanyol hölgy felidézett szelleme búsan ecseteli az aragóniaknak a génuaiaktól való megveretését Ponza szigeténél (1425). A gyászos hölgyek az elfogott spanyol királyok özvegyei.

Santillana prózája is választékos külsőben jelenik meg. Tanuk rá: a *Refranes que dicen las Viejas tras el Huevo*, a régi népközmondások e gyűjteménye, valamint a már említett, Portugál kancellárjához intézett levél. A közmondásokat a király kívánságára szedte össze s arról nevezeteselek, hogy az elsők, melyek nyomtatásban megjelentek (1496).

Santillana irodalmi működése teljes elismerésre méltó. Nemcsak példát adott a többi költőnek vele, hanem buzdította is őket, hogy tehetségüket ne hagyják parlagon heverni. Bár lelkes bámulója volt az olasz nagyoknak, spanyol érzéke mégis visszatartotta attól, hogy teljesen behódoljon nekik, mint a nálánál is kiválóbb

Juan de Mena (1411—1456), az udvar hivatalos költője és az udvari költészet elismert feje. E cordobai születésű költő bizonyára még többre vitte volna, ha meg tudott volna szabadulni Dante hatásától, mely tudását és tehetségét szinte békóba verte. Igy is elérte azonban azt, hogy kora «a költők fejedelmének» és Cervantes «nagy költőnek» kiáltotta ki. Rómából az olasz nyelv és tudomány kincseivel tért vissza hazájába. Nemcsak tudással rendelkezett, de szerencséje is volt, mely őt II. János

latin titkárságához segítette, akinek később krónikása lett. E király szépen és lelkiismeretesen megírt Krónikájának még sem ő volt a szerzője, amit szabatos, természetes, szóvirágoktól mentes szövege is bizonyít. Mena *Coronación* és *Iliada* (az első spanyol Iliasz-kivonat) c. műveihhez írt prózája messze mögötte marad kortársaiénak. Az egyszerűség nála nem egyszer köznapiassággá süllyed le, tudákossága mesterkéltté, nem egyszer szertelenkedővé teszi, a latin kifejezések eltorzítása is rontja a hatást. Versei technikája a próza ez egyenetlenségeit el tudja kerülni, de még sem annyira, hogy a műköltészet jellegét ne lehessen észrevenni rajta. Ezt a hibát azonban megbocsátjuk neki és inkább a tárgyai rovására írjuk fel: *A hét halálos bűn, a Labyrintho* (1444) stb. Ez utóbbi az ő leghíresebb munkája, mely eredetileg 300 arte mayor coplából állt. A király óhajára később még 65-öt csatolt hozzájuk, mintha csak az lett volna a szándéka, hogy az év minden napjára jusson egy-egy.

Ez az allegóriai költemény Dante Divina Commediájának nem éppen méltatlan párja. Bellona szekérének sárkányai elviszik a költőt a Szerencse—Fortuna—palotájába, ahol feltalálja a hét bolygókört és elmondja antikori és spanyol történeti látomásait: a Szerencse forgandóságának történeti példáit, akárcsak Dante. A Gondviselés vezeti őt a Palota látnivalóin át a Szerencse három nagy kerekéhez, amelyeken a múlt, jelen és jövő forog. Minden kerék hét körből áll s a hét bolygót jelképezi, amelyek az emberek sorsát döntik el. (Planéták.) A szűzek a Holdba, a katonák a Marsba, a tudósok a Phöbuszba jutnak stb. A jelen kereke forog, a múlté és jövőjé áll. Ez utóbbit áttetsző fátyol borítja. A költemény olvasását nehézkessé teszi a tudákosság irodalmi és történeti lexikonából előrántott sok példa és vonatkozás, a lépten-nyomon érezhető unalmat csak egyes közbeszótt epizódok, események élénk ecsetelése úzi el. Legélvezetesebbek:

Niebla gróf halála, Mars rendje (160. stb. copla), Dávalos Lorenzo halála (u. o. 201. stb. copla). Feltalálható benne elődje, Lucanus színpompája és utódja, Góngora homályos cikornyája. E stílusvonások, valamint a plasztikus coplák ütemesen gördülő sorai és az egész művön előmlő hazafias érzület nagyban hozzájárulnak a költemény szépségeinek emeléséhez és értékéhez. Szerzőjük neve épen ezért fenn is fog maradni, ha XV. századbeli fényéből és varázsából idővel veszített is.

A Vénusz-körben rátalál a többi között *Macíasra* is. Ez a galíciai trubadur Villena apródja volt. Mint ilyen bele-szeretett annak egy udvarhölgyébe, kit egy főúr vett feleségül. Minthogy szerelmével ezután sem hagyott fel, tömlöcbe került, ahol őt a féltékeny férj lándzsával leszúrta épen akkor, mikor nejéhez írt versét szavalta. Állhatatos, hűséges szerelmének és nem az őt versének köszönheti *Macías* a hírnevét mind a spanyol, mind a portugál irodalomban. (Lope de Vega, Larra.) Mena négy érzelmes coplában áldozott bús emlékének. A másodikban a szerencsétlen, tragikus sorsú költő ajkaira adja ezt a coplát :

«Amores me dieron corona de amores,
Para que mi nombre por más bocas ande,
Entonces no era mi mal menos grande,
Cuando me daban placer sus dolores :
Vencen el seso sus dulces errores,
Más no duran siempre según luego aplasen,
Y pues me hicieron del mal que vos hacen
Sabed al amor desamar amadores.»¹

A szerelem szerelmi koszorút font,
Hogy ajkról-ajkra szálljon a nevem !
Mikor a kínja gyönyör volt nekem,
Az én bajom kisebb akkor se volt.

¹ Obras del Famosísimo Poeta Juan de Mena, etc., Anvers, II-a ed. 1555, Copla CVI., p. 87. — Hugo Alb. Rennert : *Macías o namorado*. Philadelphia, 1900.

Édes hibáival nem bírt az értelem,
 Örökké bár azok se tartanak.
 Sorsunk közös : s azért tanítalak :
 Szerelmes, ne szeresd a szerelmet te sem.

A Hold-kör XLVIII. coplájában felsorolja a Don (Tanais) és a Duna közti országokat, mondván, hogy látta Rhetiát, Moeziát és Pannoniát, sőt «*Magyarország (Ungria)* összes részeit». A földrajzi ismereteket az akkori költők azért bocsátották előre, hogy az olvasók a szövegben előforduló helyek fekvéséről is tájékozást kapjanak. Így látjuk ezt Camões Luziadáiban is.

Juan de Mena az udvar összes főurainak kedvence volt. Álvaro de Lunáé úgy, mint ellenfeléé, Santillánáé is, ki nek *Koronázási* copláiban halhatatlan emléket emelt. Ebben leírja a Parnasszusi útját, jelen van Santillana költői megkoronázásán. Ez az őszinte nagy Mecenása temettette is el. Akit a híres tudós, a brocai Sánchez is méltónak talált arra, hogy kommentálja, az e baráti figyelmet bizonyára meg is érdemelte.

Juan de Mena mester sokkal kimagaslóbb volt, sem hogy tanítványai, utánpótlói nem akadtak volna. Ha nem is a legjelesebb, de minden esetre a legelőkelőbb volt közöttük a már említett portugál kancellár és aragóni király, *Dom Pedro* (1429—1466). Hazájából száműzve 1449-ben, a kancellár hét évet töltött Spanyolországban. Keserves csalódásai és élettapasztalatai elég jól kezelt lantjából bús akkordú spanyol coplákat csaltak ki. Példa rájuk a *Satira de felice é infelice vida* c. próza és verses allegória, melynek értékéből sokat levon az a körülmény, hogy *Rodríguez de la Cámara* A szerelem önkéntes szolgája c. költeményének ügyes utánpótlója. A *Tragedia de la insigne Reyna Doña Isabel* tulajdonképpen nem egyéb, mint párbeszédes személyes panasz- vagy siralomének. Menával osztozik a jó és rossz tulajdonságokban : versei jobbak, mint a prózája. Ez

első portugál származású spanyol írónak költői műveiben néha meglepő lendülettel és magasztos gondolatokkal találkozunk az olvasó.

Az előbb említett *Rodríguez* inkább Macías galíciai trubadur irányát és szerelmi kalandos életét követte, minek a *Siervo libre de amor* lírai verseiben is kifejezést adott. Azonban nemcsak az udvari költészetet művelte, hanem a népies románcok írásától sem idegenkedett. Fenti műve első része önéletrajzi elbeszélés, telve önvalloásokkal és szerelmi kalandokkal allegorikus keretben. A második rész két szerelmes történetét adja elő, mely a *Vita nuova*, a *Fiammetta*, a breton mondakör és *Amadís de Gaula* behatása alatt készült. A *Triunfo de las Doñas* a nők jó és rossz tulajdonságairól rántja le a leplet (*Boccaccio*, *El corbaccio*), a *Cadira de Honor* pedig nemzetség-címertani könyv. A galíciai iskolához *Alfonso Alvarez de Villasandino*, ez a trubadurságot iparszerűen űző, egyébként ügyes verselő is sorozható.¹ *Rodríguez* nemcsak utolsó sarja az előbbi iskolának, hanem egyúttal az újnak is előfutárja az ő *románca* révén. A kronológia megcáfolta, hogy II. János vagy IV. Henrik nejeinek kedvese lett volna. Valószínűek azonban egyéb szerelmi viszonyai, melyek miatt száműzték, sőt magába szállva ferences csuhát öltött magára. Egy canticáját a zsidó származású *Baena Cancionero*ja őrizte meg. Ez 1445-ből való becses kéziratot egészében először csak 1851-ben nyomatták ki. A nevezetes gyűjtemény két ellentétes irány egymással való küzdelméről rántja le a leplet; az egyik a régi galíciai, a másik az olasz. Az előbbinek néhány utolsó mohikánjáról már volt szó, az utóbbit a már említett *Micer Francisco Imperialon* kívül a mélabús, félelmes hangokat pengető *Ruiz Páez*

¹ Ez utolsó vándordalnok egy-egy cántigájáért 100 aranyat is kapott, de bohème lévén, sohasem volt pénze. Baena éig magasztalta fel, az utókor azonban rácsáfolt. Baena II. Juan íródeákja volt.

de Ribera, Ferránt Sánchez de Talavera (Ruy Diaz de Mendozához írt elégiája), *Gonzalo Martínez de Medina* és főleg *Santillana* és *Mena* képviselik.

Jorge Manrique (1440?—1478) II. János idejében született, de csak halála után tűnt fel Izabel királynénak ez a hű és vitéz katonája. Unokaöccse volt ő *Gómez Manriquenak*, az ugyancsak jeles költőnek, ki vezére volt a IV. Henrik ellen lázadó nemeseknek (1412—1490). *Santillana* ez unokaöccse a tudós Lucio Marineo tanár bámulatát is magára vonta bátorságával, okosságával és írásaival, melyeket Cancionerójába foglalt. Amint ezen 1885-ben megjelent Cancioneróból kiviláglik, eleinte galíciai húrokat pengetett (*Batalla de amores*), sőt portugálul is megszólaltatta íhletét, de csakhamar nagybátyja irányához szegődött. Sem Tob-i erkölcsi mondásai, Menára emlékeztető didaktikai költeményei és gúnyos coplái *Antón de Montoro* foltozó szabó vicces verseivel nem állják ki a versenyt. Sokkal jelentősebb e kísérleteinél *Representación del Nacimiento de Nuestro Señor* (ideje? az olasz Feo Belcari Ábrahámja 1449) — Urunk születése — c. liturgikus dráma, misztérium, mely a calabazanosi monostorban került színre. Szereplői a Szent Szűz, szent József, Gábor, Mihály és Ráfael arkangyalok és egynéhány pásztor. Ezek nyolc-szótagú versekben mondták, illetve énekelték el mondanivalójukat. Írt IV. Henrik fivérének, Alfonzknak születésnapjára egy világi színdarabot is. Ő tekinthető tehát, a még nagyon kezdetleges Három király misztériumát csak gyarló kísérletnek minősítve, a spanyol egyházi és világi színpad első mesterének. Legjobb műve, a *Consejos* (Tanácsok) c. ihlette öccsét az ő elégiája megírása közben.

Unokaöccsének, *Györgynek*, atyja halálára írt strófái — *Coplas de Jorge Manrique por la muerte de su padre* — tartalmi és alaki tekintetben oly tökéletesek, hogy azokkal még nagybátyja hírét is elhomályosította. Nincs az

az anthológia, amely azokat, mint elégiai típust föl nem vette volna. Szó sincs róla, fülbemászóan csendül és gördül mind a 43 strófa, a csiszoló műgond szülötte valamennyi. Azért az sem vonna le értékükből sokat, ha bebizonyosodott volna, hogy szerzőjüket Abulbeka Selih Er-Rundí arab elégiája ihlette volna meg, mely azonban a mór haza vesztét siratta el. A halálról szóló közhelyek ez időben alig voltak elkerülhetők, sőt most is szájról szájra járnak anélkül, hogy valaki első megjelenésükre gondolna, ami legtöbbször ki sem kutatható. Mint elégia megállja a helyét még ma is, a maga korában pedig páratlan volt a maga nemében. Lefordították latinra, franciára, angolra (Longfellow). Lope de Vega arany betűkbe foglalandónak mondta, és meg is zenésítették. Sőt Camões sem restellette ezt a strófáját szó szerint és értelmileg átvenni:

Alak: copla de (pie que- brado tört- lábú strófa)	{	Y aún el Hijo de Dios <i>Para subirmos al cielo</i> <i>Descendió,</i> A nacer acá entre nos, Y vivir en este <i>suelo</i> , Do murió. (Jorge Manrique.)

E que do ceo a terra emfim *desceo*
Por subir os mortaes da terra ao ceo.
 (Camões, Canto I. LXV.)

Ki a mennyből a földre jött avégett,
 Hogy égbe vigye a halandó népet. (K. A.)

Viszont ő is átvett egyet-mást a Haláltáncból.

E költemény hatása alatt hagyta el a Santillana-Menáfele költői iskolát a sevillai *Pedro Guillén de Segovia* (1413—1474?), aki a hét penitencialis zsoltárt spanyol versekbe öntötte át. Ez a fordítás a bibliai elem első úttörése volna a spanyol irodalomba, ami nem áll, mert a bibliát

héberből spanyolra először Mosé Arragel de Guadalfajara rabbi ültette át (1422—1433).

A karthauzi *Juan de Padilla* (1468?—1522) működése már e század végére esik. De ama körülmény miatt, hogy költői tevékenységének allegorikus jellege van és formája is Menáét utánozza, inkább e századba tartozik. *Fabulas* és az *El Laberinto* c. munkái elvesztek. *Retablo de la vida de Cristo* (1516) — Krisztus életvázlata — meg a *Los doce Triunfos* (1521) c. allegorikus költemény azonban fennmaradt. Ez utóbbi átvezeti olvasóját az ég, a föld és mélységek, a boldogok és elkárhozottak világán. Kalauza Szent Pál. A szerző bevallott célja az volt, hogy megírja a tizenkét apostol csodatetteit. Az apostolokat behelyezi a zodiakus 12 csillagába, melynek napja Krisztus. Eltekintve egyes szónoki frázisoktól, a pokol és a purgatorium némely helye nem nélkülözi a megrázó drámai hatásokat. (A sírtól való irtózás, az elkárhozottak agóniája stb.) Dante, Petrarca és Mena volt a mestere ez utolsó tisztelőjüknek. Vele nemcsak az allegorikus irányzat, hanem a mesterkéltségek *copla de arte mayor* is sírba szállt, melyet ő nem egyszer kilenc-sorossá bővített ki. Ez a két műve újabban Londonban jelent meg (1842).

A költészet műzsája azonban, ha ritkán is, levetette gyászos, komoly, ünnepies tógáját s megjelent lenge, kacér és gúnyos öltözetben is. Az állami és társadalmi romlottság bírhatta erre. Elvégre is az élet a bús és víg epizódok egyvelegéből, azok váltakozásából áll. A spanyol jellem uralkodó vonása ugyan a komolyság, de nincs híján a «sal y pimienta»-nak, a sónak és borsnak sem. Ilyen forrásra vezethetők vissza azok az ötletek, melyek a Rodrigo Cota-nak tulajdonított *Coplas del Provincial*, a még ki nem derített szerzőtől való *Coplas de Mingo Revulgo* és Antón de Montoro szatirikus verseit fűszerezik.

A *Provinciális koplái* egyes személyek és osztályok

ellen intézett arcátlan, maró gúnyversek (149). A nemeség, a klérus és a nők érzik meg legjobban epés tolluk hegyét. Mint látni fogjuk, e kifogyhatatlan témákkal a prózaírók is foglalkoztak, az eredetiség és a teremtő fantázia rovására. Rosszmájúsága nem egyszer túllő a célon s az agyonhajszolt vad végül is inkább szánalmat, mint kárörömöt kelt. A szatirák nem egy írásúak, amiből egyesek arra következtetnek, hogy nem is egyazon szerzőtől erednek. Foulché-Delbosch a zsidó Rodrigo Cotát sejtí bennük,¹ mint szerzőt,² aki Ámor és az Öreg közti drámai párbeszédet írta.

Nem oly élesek, mérgesek a *Mingo Revulgo* pásztori szatirái, melyeket hol a fentinek, hol Menának, hol pedig értelmes magyarázójuknak: Hernando del Pulgar-nak tulajdonítanak (Mariana és Sarmiento nézete). Mingo Revulgo a népet, Gil Aribato pedig az úri osztályt képviseli párbeszédjükben. Ez utóbbi pásztor a társadalom romlottságának okát a népre, az előbbi a laza erkölcsű királyra (IV. Henrik) hárítja az állam leromlását. Végül abban egyeznek meg, hogy a polgári elem arany középszere a legjobb. Bizonyos szelíd humor és gúny vonul át az egész párbeszédén, az ostromozott vétkek megmaradnak az általánosság tisztos keretei között, amiért is engesztelőbb hangulatot keltenek az olvasóban. Ez az első gúnyos ekloga Juan del Encina-éra utal bennünket, akit a spanyol színpad atyjának tartanak.

Népszerű ember lehetett a maga idejében *Antón de Montoro el Ropero* (1404—1480), a cordobai zsidó foltozó szabó. Az udvari költők modoros formái és komoly témái a spanyol jellemnek megfelelő voltak mellett is a gúnyos elem kitöréséhez vezettek, ami szintén nemzeti bélyeg.

¹ F. D.: Notes sur las Coplas del Provincial, Revue Hispanique. V—VI., 1898—1899.

² E. Cotarclo y Mori: Algunas noticias acerca de Rodrigo Cota, Bol. de la R. Academia Esp. Madrid, 1926, t. XIII., cuad. LXI.

Ez a vonás legelmésebben Montoro verseiből csillant ki. Élces, természetes eszű és szókimondó ember lévén, azt hitte, hogy az erkölcsi foltok eltüntetése épúgy a mesteriségéhez tartozik, mint a ruhahiányoké. Neki eresztette tehát a nyelvét azoknak, s minthogy a tolla csak úgy ontotta a jobbnál-jobb ötleteket, mint fürge tűje az öltéseket, magára vonta az írástudók figyelmét. Bár kitért a hitéből, régi hitsorsosait nem szűnt meg védeni. Ezek a komolycélú versek azonban korántsem sikerültek úgy, mint azok, amelyeket pajkos, jóízű humora diktált neki. Rövidebb verseiben van valami a Ruiz Hita mosdatlan élceiből is. Technikájuk könnyed s azért — az ocsmányságok elhagyásával — olvasásuk élvezetes. *A nevetelő, tréfás művek Énektárában* — Cancionero de obras de burlas provocantes a risa — előforduló *Köpenypör* (Pleito del manto) c. és a Mena Labirintusát kiparódiázó komédia közmegebotránkozást kelt. Szerzőjük neve nincs említve, de a kritika ezeket is neki tulajdonítja. Cotarelo y Mori a XV. század legkedvesebb költőjének¹ tartja, Cejador pedig Mena fölé helyezi.

Garci Sánchez de Badajoz a Cancionero general egyik jól képviselt költője. A szerelmében megőrült elmés szerző *Álom* c. versében végig nézi a temetését, mit többen utánoztak. *A szerelem poklában* szemlét tart az erotikus költőkön Dante módjára. Copláí elismerésben részesültek még későbbben is.

Juan Álvarez Gato (1430—1496) minden tekintetben finomabb szellemű és úribb ízlésű kortársa volt Montorónak. Ez udvari költő *Cancionero*-ja első fiataalkori, szerelmi versei már közvetlenségüknél fogva is gyöngédebbek és megnyerőbbek, mint a később fogamzott okos, szellemes, vallásos tárgyuak, melyeket már elöregedett

¹ D. Emilio Cotarelo: Cancionero de Antón de Montoro. Madrid, 1900. — D. Francisco R. de Uhagón: Un cancionero del siglo XV. Madr. MDCC.

ihlet sugallt. Kiváló műgond jelentkezik vallásos parasztdalaiban (villancicos), amelyek Juan del Encina előtt versenytárs nélkül állottak. — *Hernán Mexía* nők ellen írt szatírája szellemességével és rosszmájúságával Pero Torrellas-ét is felülmúlja, bár ez mestere volt Gato e barátjának.

A próza is kezd kivetközni darabos egyszerűségéből. Tanult művelői a humanizmus befolyása alatt tiszta, világos, nem egyszer előkelő stílust ragyogtatnak meg kortükröző leveleikben, történelmi és egyéb irányú írásaikban.

Fernán Gómez de Cibdadreal (szül. 1388-ban?), II. János háziorvosa és bizalmas embere, sok érdekes és nevezetes eseményt örökölt meg leveleiben. D. Alvaro de Lunának volt az embere, de azért a másik párttal is meg tudott férni. Százöt levelét a *Centón Epistolario* őrizte meg a bennük előforduló történelmi eseményekkel együtt: Alvaro bukása és tragikus sorsa, II. János és valladolidi udvarának viselkedése, Juan de Mena verseinek fogadtatása az Udvarban, Villena halála, könyveinek elégetése, a grandok elégedetlensége és lázadása stb. Ezek a levelek nyomtatásban is megjelentek először Burgosban (1499) és másodszor Madridban (1765), jeléül annak, hogy érdekelték az utókort is. Hitelességüket Nicolás Antonio kétségbevonta, Geszner, Vasconcellos Karolina és R. J. Rufo colombiai nyelvtudós megdöntötte, vakmerő hamisításnak minősítve őket. Szerzőjük eddig ismeretlen.

Alfonso de la Torre († 1461) is tekintélyes ember lehetett I. János navarrai király udvarában, másképp nem bízták volna meg a trónörökösnek szánt politikai és erkölcsbölcselemi intelmek megírásával, amelyeket *La Visión Deleytable* — Élvezetes látomány — c. művébe foglalt össze 1436 körül. Ez a munka különös megbecsülésben részesült, még pedig nemcsak az aragóni

király kamarája részéről, ahol gondosan őrizgették, hanem a katalánok részéről is, akik azt fordításban 1484-ben ki is adták (Barcelona). Első spanyol kiadása csak ezután, 1489-ben jelent meg Tolosában. Első kópiáit a sajátja gyanánt adta ki a velencei Domenico Delfino 1556-ban, nem gondolván arra, hogy turpisságát napvilágra hozza majd a zsidó Francisco de Cáceres spanyolra való visszafordítása, mely D. Manuel portugál hercegnek ajánlva 1663-ban hagyta el a sajtót Antwerpenben. A plágium tehát kétszáz évvel később derült csak ki.¹ Minderről nem tudott Quevedo, a híres író sem, mert különben nem tévesztette volna össze a 200 évvel későbbben élt Francisco de la Torreval, Lope de Vega, Montalván, Faria Sousa nagy kárörömére. Még az idegen Ticknor is megróttá érte. Az érdekes könyv két részből áll: az első a szabad művészetekről és a természettudományokról szól; a második az erkölcsant, a politikát és gazdaságtant tárgyalja. Most is tanulságos és élvezetes az Értelemnek vitája a négy megszemélyesített főerénnyel. (Okosság, Igazságosság, Erő és Mérséklet.) Stilusa a kor közös hibáinak ellenére is férfias, világos, színes, sőt helyyel-közzel lendületes is, azért a XV. század műprózájának egyik nemes példája.

A történetírás X. Alfonz nyomdokain haladt azzal a különbséggel, hogy komolyabb, megfontoltabb és tárgyilagosabb lett. Példa rá az ismeretlen szerzőtől való II. János Krónikája (1406—1454). Ez az eseményeket D. Alvaro de Luna végzetes sorsa körül csoportosítja, akinek diktátori önkénye kihívta a király kegyvesztését és a főnemesek bosszúját. A *Crónica de Don Alvaro de Luna* szerzője fehérre akarta mosni egykori urát, de, bár jeles ügyvédnek bizonyult, a komoly történetírás még sem adott igazat neki. Ugyancsak ez időből való a *Crónica*

¹ Capmany y Montpalau, Teatro stb. I., 81. l.

del Cid végleges szövege. Ezt Bölcs Alfonz Estoria d'España, illetve XI. Alfonz Crónica de Castilla alapján állították össze különböző szerencsével. Történeti értéke épen azért csekély, románcai azonban figyelemre tartanak számot, mint a Romancerók első változatai. *Diego de Valera* (sz. 1412-ben) katona, államférfiú és író volt egyszemélyben. Versei kisszámúak és nem is értékesek. Levelei és Krónikái ellenben a *Crónica General* c. alatt összefoglalva nem annyira tartalmuk, mint annál fogva nevezetese, hogy első ilyenmű nyomtatványok.

Mindezeket a krónikákat messze fölülmulja *Fernán Pérez de Guzmán* (1376?—1460?) *Mar de Historia* — Históriai Tenger — c. műve és legfőképen annak harmadik része: *Generaciones y Semblanzas* — Nemzedékek és Arcképek (Madrid, 1775).¹ Az első és második rész Guido delle Colonne Mare Historiarum francia átdolgozása után készülhetett, a harmadik olyan jellemrajzokat festett, amelyekre egy Plutarchos, vagy egy Saint Simon is büszke lehetett volna. Az igazságérzet vezeti és irányítja tollát e lélekelemzésekben s egyéneit oly pontosan, oly lelkiismeretesen és hűen eleveníti meg, mintha lelki szemeink előtt állanának és régi ismerőseink volnának. A történetíró feladatát komoly kötelességnek tartja és mondja ki már Előszavában is. Nem is téríti el ettől sem a királyi kegy, sem a népszerűség és barátság. Hogy részrehajlatlanságáról meggyőződjünk s egyúttal lássuk képeinek találóságát, olvassuk el a beteges III. Henrikről, antequerai Fernandóról, López de Avalos udvarnagyról, Gonzalo Núñez de Guzmánról, Villenáról, D. Álvaro de Lunáról, Lancaster Katalinról, az udvaroncokról stb. szóló jellemképeket. Szinte lehetetlen férfiasabban, őszin-

¹ Néhány ismeretlen versét Rennert Albert adta ki. (Baltimore, 1897.)

tébben és egyúttal szebben írni oly korban, amelyben az igazért előbb betörték az ember fejét, mint most. P. López de Ayala ez anyai unokaöccse korán visszavonulhatott batresi kastélyába az Udvertől, melynek tanácsosa és katonája volt, mert az olmedoi 1445-iki csatában már nem vett részt. A biografia e nagy művét 1450 körül írta meg úri magányában a maga és kortársai okulására és szórakoztatására, melyet azonban V. Károly rendeletére adott csak ki Dr. Lorenzo Galindez y Carabajal. Ez a műve maradandó értékű, míg az életében népszerű verses coplái feledésbe mentek, bár 1564-ben Lisboában ki is nyomtatták.

Jeles, találó arcképeket írt szellemi tanítványa, Hernando Pérez del Pulgar (1436—1492) *Claros Varones de Castilla* c. alatt. Stílusuk előkelő, akárcsak Izabellához intézett leveleié és *Katholikus királyok krónikájáé*. Ez utóbbi hivatalos állásából kifolyólag gyakran nélkülözi a tárgyilagosság szükséges kellékeit. Ő ugyanis a kath. királyok titkára, tanácsosa és egyúttal krónikása is volt.

Sokkal kisebb értékűek *Diego Enriquez del Castillo* († 1470) és *A. Fernández de Palencia* krónikás könyvei. Az előbbi IV. Henrik és a mágnások viszályára világít rá, az utóbbi a Gestá-t fordítja le latinos nyelven. A farkasok és kutyák harca, valamint A hadi győzelem tükélye c. művek nyelve már kiválóbb.

Néhány szórakoztató és oktató könyv is maradt fenn még e korból. Az utóbbiak közül való *Juan de Lucena* Boldog élet-e, egy Fazzia Bertalan-mű szépen megírt utánzata. Régen elcsépelt eszmeokainak végkövetkeztetése: földi boldogság vagy nincs, vagy el nem érhető. Az előbbiekből a legérdekesebb az autobiografikus keretű *Vida y Hazañas del gran Tamorlán*. Nagy Tamerlán életét és tetteit saját úti tapasztalatai és benyomásai után (1403—1406) Ruy González de Clavijo írta meg († 1412). Marco Polo sem érdemel több hitelt, mint ez a részletezése

mellett is élvezetes útirajzokat nyújtó író. Nem kevésbé érdekes *Pedro Tafur* keleti és középeurópai utazása sem. *Díaz Gámez* ura, Buelna gróf krónikáját írta meg elfogult tollal és don quijotei nagyításokkal. Nem csoda, ha ezek egyike-másika helyet talált D. Quijote azon beszédében, mely az irodalomról és fegyverekről szól. A kalandor lovagregények képtelenségei tovább izgatták a kedélyeket és az egyesek írói viszketőségét. *Pero Rodríguez de Lena* Paso Honroso c. művében leírja azt a lovagi párbajversenyt, mely kedveséért 1439 július 10-től augusztus 9-éig tartott. Nem kevesebb, mint 700 külön-párbaj folyt ez ügyben. Az egészben nem is az írói munka érdekes, mint inkább az a történeti tény, hogy az ilyen kalandok valóban is megtörténtek. Sokan voltak azelőtt azon a véleményen, hogy *Alfonso Martínez de Toledo* (1398?—1470?) *Reprobación del Amor mundano* c. korhű munkája hasonlít Boccaccio Corbaccio-jához. Amador de los Ríos szerint a szerző inkább F. Eximenis: A nők szekere, Morel Fatio szerint pedig a valenciai Jaime Roig: Nők könyvé-t forgatta a fenti mű megírása előtt. Legnagyobb hatással azonban mégis csak Hita főpap lehetett rá, akire a 4-ik fejezetben hivatkozik. Ő sem bánik keztyűs kézzel a nőkkel, azok fűfűjének leírásával, de tiszta, választékos nyelve még a csiklandós közmondások csípősségét is letompítja némileg. A nők kigúnyolását, pellengérre való állítását ily eszközökkel vélte elérhetőnek a «A világi szerelem korholása». Hogy egy század óta a nők ostromozása a könyvekbe is eljutott, az e kor erkölcsi világára szomorú árnyékot vet. Mivé lett a trubadúr-világ istenített asszonya, a Mária-csodák közvetlen kultusza? Beatrice, Laura példái mintha elhomályosultak volna, annak ellenére, hogy a lovagregények gombamódra szaporították az ideális hősnők sorát!

II. János kasztíliai köre nem maradt minden hatás nélkül. Ez már talán hanyatlásnak is indult, mikor

V. Alfonz aragóni király az általa meghódított Nápolyba tette át székhelyét (1443). Ezen tudománykedvelő fejedelem nemcsak pártfogolta az olasz és spanyol tudósokat és írókat (Jorge de Trebisonda, Aeneas Sylvius, Philelpho, Valla), hanem egy külön költő-társulatot is alapított. Tagjai: *Lope de Stúñiga*, *Carvajal*, *Juan de Tapia*, *Arguello*, *Suero de Ribera* meg sem közelítették írásműveikkel II. János udvari költőit, de azért működésük nem maradt minden nyom nélkül. A *Cancionero General* (1511) és a *Cancionero de Stúñiga* több versüket őrizte meg az elkallódástól. Ez utóbbi címe a költő nevéből ered, mint akinek verseivel kezdődik.¹ A hódító királyon kívül nekik tulajdonítható Dél-Itália elspanyolosítása. Az általa alapított és fiától, I. Ferdinándtól is támogatott könyvtárból értékes példányok jutottak később a párisi Nemzeti Könyvtárba. A költők közül különösen *Carvajal* tűnt ki, akinek néhány régi románcot és szép lírai költeményt köszönhetünk. Férfias és martialis hangú versei élesen különböznek a többi kartárs modoros, finomkodó irányától. V. Alfonz Olaszországban is spanyol volt. Nem térítették őt ki e kerékvágásból sem Niccoló de Tudeschi, Francesco Filelfo, sem Lorenzo Valla, Enea Silvio humanisták, akiket egyébiránt esetenként fejedelmi módon támogatott. Aeneas Sylvius azzal hálálta meg Alfonz jóindulatát, hogy elismerte Ferdinánd trónigényét Nápolyra. Az olasz humanizmust azonban már nem lehetett megállítani útjában. Diadalmasan tört az előre és át minden akadályon és minden irányban egyaránt, amiben a görög tudósok Bizáncból való menekülésén kívül a *könyvnyomtatás* fölfedezése és elterjedése is segítette. Az első nyomtatott könyv Spanyolországban: a *Catena Aurea* de Santo Tomas volt, mely 1463-ban jelent meg Barceloná-

¹ Cancionero de Lope de Stúñiga: Cod. del siglo XV. por primera vez publicado. Madrid, 1872.

ban. Az 1468-ra tett, de valóban csak 1474-iki valenciai nyomtatvány (Les Trobes en lahors de la Verge Maria) későbbi. Igaz, hogy Barcelona akkor még Aragónhoz tartozott. Az első biztos keltű mainzi nyomtatvány: A zsoltár-kódex csak hat évvel jelent meg előbb (1457).

A *katholikus királyok* uralkodása szerencsét hozott az országnak minden téren. Izabella (1474—1504) nagy munkaereje, szigora és tekintélye egyszerre véget vetett a belzavaroknak, melyek az erélytelen IV. Henrik húszéves uralkodása alatt napirenden voltak. Ferdinánd ez alatt az államkincstár rendbehozásán fáradozott, hogy nyélbeüsse az ország egységét s a mór uralmat teljesen megtörje. Izabella figyelmét nem kerülte el az olasz újjászületési mozgalom, sőt maga is annak legbuzgóbb élesztője és terjesztője lett hazájában. Ezért megtanult latinul és oly könyvtárt teremtett magának, melynek több százra menő kézírata most is bámulatot kelt, akárcsak Mátyás királyunké, ki kortársa volt. Udvarába a legkiválóbb tudósokat igyekezett megnyerni nevelőkül s példájára nem egy mánás cserélte fel kardját a tollal. A főurak egyik könyvtárt a másik után alapították: Gómez Manrique, Pedro Fernández Velasco és Haro gróf jártak elől jó példájukkal. A főbb kolostorok is kivették részüket a könyvgyűjtés nemes szenvedélyéből. Izabella tisztában volt a könyvnyomtatás nagy horderejével is, mert tőle telhetőleg pártolta. Alemán Frigyst, a sevillei nyomdászt, 1477-ben felmentette az adózás alól, 1480-ban pedig elrendelte a könyvek vámmentes behozatalát.

Izabella királynő volt nemcsak születésénél és rangjánál fogva, hanem úgy is, mint minden szellemi és lelki mozgalomnak buzgó pártfogója, irányítója és a kultúrmozgalmak lelke. Neki köszönhető elsősorban, hogy Colón fölfedezte Amerikát, ha ez az esemény már nem is váratott volna sokáig magára. A latin nyelven kívül talpraesetten kezelte a spanyolt is, amit fennmaradt levelei

bizonyítanak leginkább. Ezek nemcsak az ügyes tollforgatót, hanem az ő nemes, keresztény, alázatos lelkét is szemünk elé állítják. Ez okból legyen szabad ideiktatnom granadai gyóntató atyjához írt levélszakaszt: «Míthogy nézetem szerint többet mondtak annál, ami történt, elmondom, hogy rámutassak a tévedésre. Táncról lévén szó, azt hiszem, engem is belevontak abba; holott én nem táncoltam és nem is gondoltam rá, mert arról teljesen megfeledeztem. Új ruha sem volt rajtam, sem udvari hölgyeim, mert amit magamra öltöttem, azt már Aragónban is viseltem s a franciák is látták azt... A drága öltönyöket sem én rendeltem meg a férfiak számára. (Egy akkori olasz író szerint a spanyolok az ünnepeken dőzsöltek, az év legnagyobb részében pedig szűkösen éltek.) A bikaviadalokról úgy gondolkoztam, mint ön, bár nem értem azt el; de mégis elhatároztam magam arra, hogy sohasem fogom őket megnézni többé, eltiltásuk, sajnos, nem egyedül tőlem függ... A mór király távozásának örültünk, az ő infáns fiáé azonban nagyon fáj.» (1492.) Egy másikban pedig így nyilatkozik a halálról: «Látjuk, hogy a királyok úgy halhatnak meg valamely baleset folytán, mint mások, azért jól el kell készülni a halálra... A nagyság és a jólét még inkább figyelmeztet rá és ijesztget tőle».¹

Colón (1451—1506)² Amerika fölfedezője, nemcsak bátor, leleményes hajós, hanem jó tollforgató ember is volt a maga korában. Levelei lehetnek hibásak, mondattanilag kifogásolhatók, de természeti leírásai az Antillákról most is megállják a helyüket. «Az ország vonzóereje — írja — fölülmulja a córdobai mezőét. A fák zöldbe öltözködnek és állandóan gyümölcscsel vannak megrakva; a talaj felszínét magas és virágzó füvek borítják. A levegő

¹ Capmany y Montpalau i. m. I. Cartas de la Reina Católica.

² Az olaszok szerint 1441 v. 45-ben született volna egy liguriai városban. Újabban spanyol származását bizonyítgatják.

langyos, mint Castiliáé április havában. A fülemüle oly édesen dalol, hogy azt leírni nem lehet. Éjtszakákon át más kisebb madarak is énekelnek s hallom tücskeink ciripelését és békáink kunkogását . . . Úgy éreztem, hogy sohasem tudnám otthagyni ezt a helyet, hogy száz nyelv sem volna képes eléggé fölmagasztalni azt a látványt, melyet kezem leírni sem mer.»¹ Az eredetinek zamatos, spanyol ízű stílusa is amellet kardoskodik, hogy szerzője aligha lehetett olasz születésű. Ha az lett volna, úgy meglepő, sőt egyenesen bámulatraméltó, mennyire el tudott spanyolosodni a magát Colombo-nak soha nem írt Colón! E titokzatos előéletű kalandor és világfölfedező Spanyolország egyik dicsősége marad azon mellőzés és megaláztatás ellenére is, mely állítólagosan ok nélkül (?) érte őt a spanyol katolikus királyok részéről. A nagy emberek életükben rendesen meg nem értés és üldöztetés az osztályrészük, haláluk után pedig megdicsőülésük egyik legfőbb eszköze.

Jiménez de Cisneros, az egyszerű ferences testvérből lett bíboros, majd Spanyolország kormányzója V. Károly kiskorúsága alatt, kiváló ember lehetett, különben nem nyerte volna meg a katolikus királyok bizalmát. Nevét nem annyira írások, mint tettek örökítették meg. Ezek egyik legkiválóbbja az alcalái (*Universitas Complutensis*) egyetem alapítása (1508), mely annyi jeles tudóst és nagy embert nevelt az országnak. A madridi központi egyetemnek ez a tiszteletreméltó őse híres volt humanista tudósairól. Bel- és külföldiek, mágnesok és köznemesek, férfiak és nők egyaránt fáradtak Izabella kedvéért a tudományok e jeles csarnokában. A híres *Nebrija* és leánya mellett *Beatriz Galindo*, akit «latiná»-nak neveztek, *Gutierre de Toledo* (Alba hg.) *Pedro Fernández de Velazco*, a későbbi főlovászmester stb. ültek a katedrák-

¹ *Diario del primer viaje* : Octubre 29 etc.

ban. Örök nevezetessége marad e jeles kormányzónak és Alcalának az első Poliglott-Biblia kinyomatása is (1520). Ez négy nyelvű : görög, latin, chald és héber. Nemzeti nyelvre való fordítása még tilos volt. A még fiatal alcalái egyetem lelkes tudományterjesztésénél is kiválóbb volt az ősi Salamancai. A jeles Zacuto zsidó matematikus, Colón e pártfogója mellett, ott hirdették az újjászületés evangéliumát az olasz Lucio Marineo és Lucio Flaminio Siculo, a portugál szül. Arias Barbosa, az ország első hellenistája, Lucia de Medrano és Juana de Contreras, e latin műveltségű tudós nők. Ily előzmények után Spanyolországban is föl kellett lendülnie az irodalomnak, a tudománynak és művészetnek egyaránt. Dante, Boccaccio és Petrarca fordított művei törtek először utat maguknak a megújhódás kezdetére érkezett félszigetnek szűk, de annál képzetesebb köreibe. A ferences barátok terjeszkedésének is megvoltak a maga üdvös gyümölcsei. *Iñigo de Mendoza* «Krisztus életét» kellemesen csengő románcokba és villancicókba öntötte, míg a püspökké lett *Fr. Ambrosio Montesino* n. rendtársa az olasz Jacopone da Todi, ez olasz szent regős, realizmusát ültette át spanyol földre. A katolikus királyok ez egyházi szónoka az ő meghagyásukra adta ki *Cancionéróját* 1508-ban. Folyékony villancicói az Oltáriszentség és az Üdvözítő születése, kinszenvedése stb. misztériumait dicsőítették, illetve énekelték meg. A miszticizmus ezekben a népies formájú cantilénákban indult el későbbi dicsőséges útjára.

E nevekre idők folytán a feledés fátyla borult. Ma is él azonban a *Juan del Encináé*, az olasz Poliziano, Bojardo és Sannazaro e versenytársaé (1469—1529).¹ Ez a figyelmet keltő tehetség a Salamancai egyetemről, illetve székesegyházból, ahol kántori teendőket végzett, került

¹ Igazi neve Juan de Feroselle volt.

Alba herceg szolgálatába (1498), ahol eklogáit előadták. Ezzel együtt részt vett Granada győzelmes ostromában, majd Rómába ment, hol VI. Sándor pápa kedvenceként éldegélt 1502—09-ig, megismerkedve a nevezett olasz költők népszerű termékeivel. A pártfogás 7 év múlva malagai kanonoksághoz segíti, fölszentelteti magát, Jeruzsálembe utazik, hol első miséjét is elmondja (1519), végül pedig a Leóni székesegyház priori székébe ül. Nem tudni biztosan, hol halt meg, szülővárosáról is sok vita folyt, míg kiderült, hogy Salamancában egy szegény varga lakásán ringott a bölcsője (E. Cotarelo).

Encina *Cancioneróját* tartják az első magán ének-tárnak, mely kizárólag csak az ő termékeit közölte (Salamanca, 1496). A muzsikusz *Lucas Fernández* kar- és kortársa csak 1501-ben kezdte előadatni autós Eklogáit és farzáit. Korán kezdett írni, 14—25 éves kora között mintegy 160 lírai verset szerzett, köztük 80-at zenére is alkalmazott. Ez utóbbiak Asenjo Barbieri *Concionero Musical de los siglos XV—XVI.* c. művében maradtak fenn. Őt tarthatjuk a közép- és újkori költészet összekötő láncszemének. Nem volt vérbeli költő ő sem, bár népies verseitől a játszi képzelmet és jóízlést nem lehet elvitatni. *Trivagia* c. jeruzsálemi útjának verses leírása is úttörő munkás kézre vall (1521). Még inkább áll ez az ő *Eglogáira*, amelyek drámai párbeszédkekből állanak. Az elsőket Alba herceg udvarában játszotta el, a későbbiek Rómában vagy másutt kerültek színre. Klasszikus képzettségének tanujele Vergiliusz Eklogáinak spanyol fordítása, melyeket kapcsolatba hozott a katolikus királyok dicső tetteivel. A fordítást a rímes versek élénkítik meg. A később annyira divatba jött olasz Eclogákat is ő vezette be a spanyol irodalomba, aminthogy a pásztorok szerepeltetése és a mezei élet színrehozása is Vergiliusz, Sannazaro nyomán neki köszönhető. A *Triunfo de Amor*-nál sikerültebb a *Triunfo de la Fama*, melyre

öt Granada megvívása ösztönözte. Eglogáinak legszébb részletei az ő villanciói. Encina liturgikus drámái tekinthetők a misztérium-autók első kísérleteinek, maga a szentmiseáldozat is azokra emlékeztet még. Az autók tudvalevőleg Calderónban jutottak a tökély legmagasabb fokára. Az olasz humanizmus derékbe törte őket, a spanyolok erős hite a humanizmus ellenére is 100 évnél tovább istápolta és fejlesztette őket. Irodalmuk méltán büszke lehet rájuk. Encina érdeme az ő megmentésük. Jelesebb darabjai e nemből: Eglogas de Navidad, Auto del Repelón (verekedések autója), továbbá az ő Farsangi autói (Farsang úr és Bőjt kisasszony), Gil és Pascuala pásztori víg-eklogája. Hosszas római tartózkodásának benyomásaitól nem birt teljesen megszabadulni, aminthogy Rodrigo de Cota, Celestina és Diego de San Pedro *Cárcel de Amor*-ja is hatással volt egyes darabjaira.¹ Ügyessége a technikában Verg. 4. eclogája e soraiból is látható:

Musas de Sicilia, dejemos pastores,
alcemos las velas de nuestro decir,
razón nos convida aver de escribir
misterios más altos de cosas mayores etc.²

Sicilia múzsája, hagyd pásztoraidat,
Emeljük föl mondni valónknak szavát,
Vannak okaink rá: írjunk le tehát
Nagy dolgokat az ő nagy titkuk miatt.

A *regény*. Angol eredetre vezethető vissza a *Libro de los gatos* c. mesekönyv tartalma, míg Clemente Sánchez de Vercial *Libro de los exemplos*-a Lucanor mintája után készült. Sokkal érdekesebb ezeknél a Pedro del Corral

¹ Teatro completo... Ed. de la Real Acad. Esp. Madrid 1893, mely ellenségének, Lucas Fernández Farsáit és eklogáit is kiásta.

² Egy régi birtokomban lévő kéziratból.

Crónica Sarracena c. történeti regény azért, mert D. Rodrigo gót király végzetes szerelmét, csatavesztését és szörnyű bűnhődését írja le úgy, ahogy azt a bel- és külföldi írók gyakran felújítottak. Hírben versenyez vele az *Amadís de Gaula* (=Wales), a középkori lovagregények ez ősi főtípusa. Meséje Franciaországból Portugáliába, innen pedig Hispániába vándorolt, honnan aztán az egész nyugaton elterjedt. A breton mondakörhöz csatolják a lovagi és vallásos érzület kifogástalansága, a föltétlen női kultusz és tiszta szerelem önfeláldozó szolgálatában álló hős minden vakmerő cselekedete, e kor beteges, szertelen fantáziájának e szüleményei. Az eredetileg három könyvből álló regényt Th. Braga portugál tudós szerint 1297-ben írták. Mások szerint már 1278-ban. Szövegét ugyanis Miguel Leite Ferreira portugál trubadúr egyezőnek találta a Dom Diniz király korában használttal. Első átdolgozója Vasco de Lobeira volna (1385), ennek egy kézírata az Aveiro-hercegi házban kézről-kézre járt. A regényt egyébként előtte már López de Ayala is ismerte (1360), aki Amadís és Lançarote nevét egy versbe foglalta nem épen hízeltő módon. A katalán Tirant lo Blanch c. regény (1490) ugyancsak említi Urganda tündért. Első spanyol fordítója, illetve folytatója és megtoldója *García Ordoñez de Montalvo* (1492, 1508).

Amadíst, Perion walesi király és Elisena bretagnei hercegnőnek titokban született fiát, egy bölcsőben kiteszik a nyílt tengerre (Doncel del mar). A sorsára hagyott szép fiúcskát egy skót lovag megtalálja, Urganda tündér neveli, míg az angol udvarhoz nem kerül. Itt beleszeret Lisuarte király Oriána nevű leányába. Hűséges szolgálatában messze földeken kalandot kalandra halmoz, érte fárad, küzd lovagok, óriások, varázslók, sárkányok és kísértetek ellen, mint gáncs nélküli lovag. Fivére, Ganaór, szakasztott ellentéte: prózai, könnyelmű, anyagiás, érzéki férfi.

A spanyol nyelv e műemlékét a híres Juan de Valdés mindenkinek ajánlotta, aki meg akart tanulni spanyolul. (Diálogo de la lengua.) Számos folytatásnak, átdolgozásnak, utánzásnak és fordításnak adott életet. B. Tasso, Torquato atyja, még oktávás versekbe is szedte ura óhaj-tására a l' Amadigit. Ma csak az irodalmárok és nyelvészek érdeklődnek iránta. Hatása a maga korában szédítő volt. Az előkelők és a köznép józan eszejárása esett neki áldozatul. Királyi rendeletekkel üldözték társaival együtt, de csak Cervantes D. Quijotéja irtotta ki őket. A maró gúny, a nevetségessé tétel jobb fegyvernek bizonyult a tekintélynél és erőszaknál.¹

A kalandregények a XV. században burjánoztak el. Nemcsak a divat, hanem a könyvnyomtatás is kedvezett nekik. Mikor Cervantes a lelkész és borbély személyében kiszállt D. Quijote könyvtárába, hogy megrostálja annak lovagregényeit, néhánynak megkegyelmezett részint kegyeletből, részint egyik-másik ajánló tulajdonsága iránt érzett rokonérzésből. Amadís is ezek közé tartozott, de 14 hasonló nevű utóda sok mással együtt a lángok martaléka lett. A *Palmerin de Inglaterra* c. regényt megmentette a tűzhaláltól két körülmény: «mert magában véve is nagyon jó és mert állítólag egy okos portugál király írta volna». Hogy tévedhetett Cervantes a szerzőségében, nem tudom, hisz bizonyára olvasta az ő születése táján megjelent munkát. Ez a regény egyébként nem is portugál eredetű. Francisco de Moraes követ hozta el s ajándékozta kéziratát D. Mária infánsnőnek Párizsból 1543-ban, de csak 1547-ben került ki a sajtóból névtelenül az ő spanyol fordítása. Máig sincs eldöntve még, vajjon a portugál Moraes, vagy a spanyol Luis

¹ Baret, De l'Amadis de Gaule etc., Paris, 1873. — Pagès, A. de G., u. ott 1868. Braunfels, Krit. Versuch über d. Roman A. de G., Leipzig, 1876. — Th. Braga, Lit. Port., Lisboa, 1873. — A. de G., British Museum, 1912. — La novela de A. de G., Rev. Cast., Madrid, 1919. stb.

Hurtado volt-e a szerzője ennek a később is sokat olvasott kalandregénynek. Cervantes célzása valószínűleg III. János királyra vonatkozik. Ez ugyan nagyon szerette a lovagregényeket, a Cervantestól nem említett *Clarimundo* fejezeteit is buzgóan másolgatta, de hogy a Palmeirim-et ő írta volna, annak a portugál irodalomtörténetben nyoma sincs. (Braga, Lit. port. 292 l.) Elkerülte a máglyát továbbá a katalán *Pedro Juan de Martorell*-től való *Tirant lo Blanch* (Tirant, a fehér) c. híres lovagregény (1490, 1511). Nem csupán azért, mert «lovagjai esznek, isznak és ágyban halnak meg», mint más emberek, vagy mert jó a stílusa «és fölötté szórakoztató a tartalma», (Cervantes), hanem mert valószínűségre törekszik és történeti érzéket árul el. Tirant lo Blanch hősi élete Roger de Flor katalán hadvezért példázza, ki 1303-ban elfoglalta Konstantinápolyt s azért a császár unokahugát kapta meg feleségül a nagyhercegi címmel együtt. Ez tehát az első lépés a modern regény felé, mert az író 1470 előtt ajánlta Ferdinánd portugál királynak, ez pedig ez évben halt meg.

A *Szerelem a börtönben* — Cárcel de Amor — érzelgős regénnyel a világirodalom is foglalkozott, amennyiben franciára és németre is lefordították. Az allegorikus vízió hőse Leriano, láncra verve egy várban eped, vív kedvesért, Laureoláért, mígcsak ennek tragikus halála be nem következik. A szerelemért való küzködés s az ebből folyó öngyilkosság izgatta Amerika fölfedezésének első éveiben az írók és olvasók képzelmet. Vagy 25 bel- és 20 külföldi kiadást ért ez a szép stílusú mű, mely a Celestinára és Cervantesre is hatott a többi között. Kelte 1492.

A *Celestina*, ez a maga nemében páratlan dialogizált regény, Calisto y Melibea c. alatt szintén 1500 előtt egy-két évvel születhetett meg, végleges alakjában azonban csak 1499, 1501 és 1502-ben került ki a burgosi, illetve sevillai sajtóból. Az első kiadás csak 16, a leg-

utóbbi pedig 21 jelenetből áll. E salamancai tragikomédia élethűen megrajzolt főalakja a hasonló nevű Celestina. Ez a gonosz kerítőnő bonyolítja, rendezi az események szálait. Sok fondorkodás után végre sikerült a szüleitől féltve őrzött Melibeát Calisto kezére játszani. Mikor a turpisság kiderül, a bűnhődés megrázó kifejtésben nyilvánul meg: a bűnszerző Celestinát megölik Calixto bajba került inasai és bűntársai, Calixto szörnyet hal, leesve a kertfalnak állított létráról, Melibea pedig leveti magát házuk tornyáról. Párbeszédeinek eleven folyása, erkölcsbölcselemi reflexiói, a szolgák és Celestina mesterkedései az ártatlan leány törbe ejtése céljából, az egész társadalmi háttér találó megvilágítása, Celestina és Melibea jellemrajza teszik érdekfeszítővé ezt a világhírű drámai regényt. Előszavának egy érdekes észrevétele a létért való küzdelmet állapítja meg talán a fajfenntartási ösztön mentségére. Az élethű jellemek szájába adott szó ügyesen leplezi el a gyakran sikamlós kértelműséget. A helyzetek drámaisága is meglepő, úgy hogy Ferd. Wolf a mű e jelességeit még Shakespeare-hoz is méltóknak merete mondani. Ez túlzás. Van azonban egy erős árnyoldala is: az ízetlen tudákosság fitogtatása, ami kelleténél jobban nyujtja meg a beszélőket és unalmat szül. Az előszó akrosztichonjából: El bachiller Fernando de Rojas neve kerül ki, mint szerzőé, mint «aki a Calysto y Melyvea komédiát *be-fejezte* és született Montalvan községben». Az első felvonást Mena, Rodr. de Cota vagy más írta volna Rojas szerint, míg a többit két hét alatt az utóbbi? Ennek a szerzői önvallomásnak azonban ellenmond az egész mű egységes fölépítése és ami még bizonyítóbb, a mű, egyöntetű nyelve (Menéndez Pelayo). Mena nem írhatta meg szerintem már csak azért sem, mert már 1456-ban meghalt. Ily messzire aligha vezethető vissza a kelte. Talán csak a tudákosság szól mellette. F. Rojas idejében

szövege kézről-kézre járt a salamancai diákok között. Nem lehetetlen tehát, hogy innen vette, tovább folytatta, Proza pedig közbeszúrásokkal toldotta meg. Ruiz de Hita művéhez való viszonyát megvilágítottuk. A Trota-conventos neve is előfordul benne. Még csak azt jegyezzük meg róla, hogy nemcsak sok kiadásban, folytatásban és utánzatban jelent meg,¹ de versbe is öntötték (Urrea, 1513) és latinra, franciára, olaszra és németre is lefordították. Szerzősége ideje és helye sok vitára szolgáltatott alkalmat a tudósok között² és több későbbi író képzelmét termékenyítette meg. Forrásaira való boncolását F. Castro Guisasola végezte.³ Celestina a pénz hatalmáról szóló nyilatkozatát Cervantes és Quevedo is átvette: a pénz mindenható: «sziklákat tör, folyókat szárít ki, nincs oly magas hegy, amelyre egy arannyal megterhelt számár föl nem jutna» stb. Érdekesekek a szerelemről, az öregségről, a gazdagságról mondott szentenciái. «A szerelem titkos tűz, kellemes csapás, izes méreg, édes keserűség, élvezetes fájdalom, vidám kín, édes és kegyetlen seb, szelíd halál», mondja Celestina. A spanyol irodalom ősi jellemvonása: az egészséges realizmus lüktet e mű majdnem minden egyes itéletében és közmondásában, melyeket a szereplők nyakra-főre dobálnak egymás fejéhez, mint Sancho Panza és Don Quijote. A nyelvész is találhat e párbeszédekben több furcsa szerkezetet, a többi között ezt: *he frio, tengo frio* helyett. A latin *habere* ugyanis a spanyolban tisztára segédige, birtoklást ennélfogva nem fejezhet ki, mint a francia: *j' ai froid* !

¹ La ingeniosa Elena, hija de Celestina de Salas Barbadillo, 1612. Celestina ezen álszentelkedő leánya még szemtelenebb, mint előképe.

² Két újabb kiadása nevezetes: 1. Foulché-Delboscé. Barcelona és Madrid, 1900 (az 1501-diki nyomán) és a Vigo-ban megjelent (1900), az 1516-diki valenciai után Menéndez y Pelayo előszavával.

³ F. C. G., Observaciones sobre las fuentes literarias de la Celestina. Madrid, 1923.

Celestina. Acto primero.

Sempronio. «Fájt neked? Olvasd a történeti könyveket, tanulmányozd a bölcseket, nézd a költőket : a könyvek tele vannak az ő rossz és aljas példáikkal és a bukásokkal, amelyek azokat érték, akik mint te, tiszteletben tartották őket. Hallgasd meg Salamonnak azt a helyét, ahol azt mondja, hogy a nők és a bor a férfiakat hitszegővé teszik. Kérj tanácsot Senecától, s meglátod, mire becsüli őket. Hallgasd meg Aristoteleszt, nézd meg Bernátot. — Pogányok, zsidók, keresztények és mórok mind e nézeten vannak. De a mondottakból és amit róluk mondani fogok, valamennyire következtetni, hiba volna. Mert sokan voltak és vannak köztük, akik szentek, erényesek és nemesek, akiknek ragyogó koszorúját elkerüli a közgyalázat. De ezek mások ! Ki tudná elbeszélni hazugságaikat, üzleti fogásaikat, változásait, ledérségüket, könnyecskéiket, szeszélyeiket, vakmerőségeiket? Mert mindaz, amit gondolnak, azt megfontolás nélkül meg is merik tenni. Az ő alakoskodásukat, nyelvüket, csalásukat, szeretetlenségüket, hálátlanságukat, állhatatlanságukat, tanuskodásukat, tagadásukat, szemforgatásukat, elfogultságukat, dicsekvésüket, levertségüket, örültségüket, közönyüket, gögjüket, megalázkodásukat, fecsegésüket, nyalánkságukat, kéjhajhászásukat és piszkosságukat, félelmüket, bátorságukat, varázslásaikat, csalfaságukat, gúnyolódásukat, szemtelen beszédeiket, szemérmertlenségüket, kerítésüket? Fontold meg jól, mily érzés rejtőzik azok alatt a nagy és karcsú ruhák alatt, mily gondolatok a nyakkendők alatt, a pompa, a hosszú és bátorító szoknyák alatt ! Mily tökéletlenség, mily személtgödrök a festett templomok alatt ! Ezekre szól : az ördög fegyvere, a bűn feje, a paradicsom elvesztése. Nem imádkoztad-e el Szent Iván ünnepén ezt a mondását : *Ez az asszony, a régi gonoszság, aki Ádámot kidobta a paradicsom gyönyöreiből ; ez az emberi nemet lelökte a pokolba ; ezt vetette meg Éliás próféta* stb.

Calisto. Akkor hát ez az Ádám, Salamon, Dávid, Aristoteles, Virgilius és a többiek, miért vetették alá magukat nekik? Talán én nagyobb vagyok, mint ők?» stb.

A Celestina, a korabeli spanyol gondolkodás és társadalmi élet e szülötte, kezdte egyengetni a realiztikus műalkotás drámai és novellisztikus talaját. Egy teljes század kellett azonban hozzá, míg leszoríthatta az idegenből származott és vele majdnem egyazon időben nyomatott Amadist és gyarló utódait az élet színpadáról. A spanyol nemzeti érzés lett uralkodóvá minden téren s rányomta a maga eredeti bélyegét az irodalom, tudomány, művészet és ipar külföldi termékeire is. Az ország V. Károly szerencsés uralma alatt a világ első nagyhatalmává lett, mert oly területen uralkodott, amelyen a nap nem áldozott le soha. Nem csoda, ha feltűnt az irodalom aranykorának a csillaga is. Ennek több tekintetben eredeti fénye már fél századon át tartott s megtermékenyítette oly népek talaját is, amelyek az olaszok kivételével még csak a kezdet kezdeténél tartottak.

V. A SPANYOL IRODALOM ARANYKORA (XVI—XVII. SZ.).

KATHOLIKUS királyok uralma előkészítette a talajt a rákövetkező bő termésre, melynek megérlelése az első Habsburgok: *V. Károly* és *II. Fülöp* királyok idejére esett. V. Károly fényes hadjáratai Francia-, Német- és Olaszországban sok művelt spanyol katonát ismertettek meg ez országok kultúrájával és annak elsőrendű tehetségeivel. Ximénez de Cisneros bíboros nemcsak a kormány gyeplőit tudta tapintatosan vezetni, hanem a maecenási feladatot is ügyesen meg tudta oldani, míg V. Károly trónra nem került. (1516—58.)

A fiatal Károly trónralépése idején sem Spanyolország, sem Németország állapotai nem voltak megnyugtatók. Bent a községi szervezetek autonómiája mellett szálltak síkra a kommunárdok, akiknek mozgalmát vérbe fojtotta. Kint, Németországban, melynek császári koronája szintén a fejére szállt, a vallásújítási forradalommal kellett megküzdenie. Spanyolország nagyra törő hatalma azonkívül fölkelte Franciaország féltékenységet, mely V. Károly minden tervének gáncsot iparkodott vetni. A térhódító törökség elleni harcok is lefogva tartották az egyik kezét. Szinte csoda, hogy e hatalmas ellenségekkel szemben a spanyol erőkre támaszkodó V. Károly nemcsak meg tudott állni, hanem jelentős eredményeket is elkönnyelhetett a maga

politikai számlájára. I. Ferenc francia király seregeit nemcsak megverte, hanem őt magát is elfogta és Madridba záratta. A német protestantizmussal azonban már kevesebb szerencséje volt. Annyit elért, hogy megakadályozta Spanyolországba való bevitelét, hogy a tridenti zsinat az egyház szellemében folyt le és hozott végérvényes határozatokat, de a protestáns fejedelmekkel, országokkal már nem bírt boldogulni. Ezért azokról öccse, II. Ferdinánd javára le is mondott és csak Flandriát tartotta meg, melyet spanyol katonái és tábornokai révén féken is tartott.

Az olasz és német hadjáratokban igen sok spanyol katona és nemes ember vett részt. Ezek megismerkedvén ez országok szellemi és művészi mozgalmaival, azok lelkes terjesztőivé lettek. Amely elvek veszélyeztették a spanyol függetlenség két oszlopát: az egy király és egy vallás intézményét, azokat természetesen nem engedték be. Csak így volt lehetséges a nem régen megalakult nemzeti egységet fenntartani és megszilárdítani. A katalánok, navarraiak és aragónok mintha megértették volna Károly uralkodói célkitűzését, beadták a derekukat annak ellenére, hogy e centralizmus bevezetése nemzeti és nyelvi fejlődésök rovására történt. Nagy-Spanyolország érdekében hozták meg ezt az áldozatot, melynek fénye és fél világot átfogó hatalmájok is kiterjedt. V. Károly egyébként tapintatosan bánt el a katalánok nemzeti és nyelvi igényeivel és érzékenységeket sem sértette vérig, mint V. Fülöp, ki ősi jogait, illetve azok okmányait nyilvános autodafén égettette el Barcelonában (1713).

Az olasz humanizmus és Rinascimento ez időben indult el európai hódító útjára. Tudósai, költői és művészei lelkes tanítványokat neveltek Spanyolország számára is. Ezek átvették a nagy olasz mesterek szellemét, de egyúttal át is gyúrták, saját nemzeti egyéni-

ségükhöz szabták. Munkáik épen ezért nem szolgai utánzatok. Mesteri alkotásaik az egyéni rátermettség kétségbe vonhatatlan bélyegét viselik magukon. Az irodalom Erasmuséktól átvette a szellemet, az olaszoktól pedig a formát: a canzonét és sonettöt. Ezekkel azonban csínyjával bánt s nem járatta le őket, mint az olasz Cinquecento. Nem vágta el további útját a mult tradíciójának sem, melyet dalgyűjteményeiben őrzött meg az utókor számára. Nevesebb Erasmisták Spanyolországban a XVI. században: Alfonso és Juan Valdés, Juan de Vergara és fivérei, Pedro Juan Oliver, Pomponius Mela magyarázója, Juan Luis Vives, Pedro és Cristóbal Mejía, Francisco de Vitoria, Fernando Alonso de Herrera, Sánchez el Brocense, Alonso de Fonseca toledói érsek stb. Erasmus így ír spanyol híveiről: Spanyolországnak többel tartozom, mint az enyéimnek vagy bármely más nemzetnek. Ezek legtöbbje nem tántorodott el hitétől, mint az egyébként tudós Juan de Valdés. De voltak erős ellenfelei is Erasmusnak: fray Luis de Carvajal, Juan Ginés de Sepúlveda,¹ kinek Antapológiájára válaszolni sem mert és Diego López de Stúñiga. Erasmus halála után (1536) a spanyol egyház megtiltotta Erasmus műveinek olvasását, nehogy a vallási Reform útját egyengessék.

1. I. Károly és II. Fülöp korszaka (1516—1598).

Az előbbi században lábra kapott kézirati másolást fölöslegessé tette a könyvnyomtatás életbelépése. Ha figyelemre méltó volt az írott művek, szellemi termékek megtartására irányult gond, még nagyobb mértékűnek mondható az a szellemi megújódás kezdetén. Ennek következtében megindult a versek összegyűjtése és

¹ Sepúlveda, Obras, ed. 1780.

kiadása az úgynevezett Cancionerók és Romancerók révén, melyeknek alapjául kéziratok, röpülő ívek és szóbeli hagyományok stb. szolgáltak.

1. *Cancionerók* már régebben is keletkeztek, de azok csak mint kéziratok bujdostak egyik könyvtárból a másikba. A XVI. század sajtójának lehet betudni azoknak az ország határain túl való elterjedését. Kétféle Cancionerót szokás megkülönböztetni: 1. egyetemes, vagy generált és magán Cancionerót vagy particularat. Az előbbi több, az utóbbi csak egy szerző műveit foglalja magában. Irodalomtörténeti szempontból hasznos azok bibliografiai ismerete is, azért a főbbeket én is közlöm, mert sokszor hivatkoznak rájuk.

Cancioneros generales és particulares. Cancionero del Marqués de Santillana. Argote még látta és használta, T. Sánchez pedig keltéről, illetve írásidejéről megemlékezik 2., 3., 219., 220., 221. sz. jegyzetében.

C. del Rey D. Diniz de Portugal. Sánchez, núm. 198.

C. general de Sevilla. Ebben emlékezik meg Garcí Sánchez de Badajoz Macíasról. Sánchez, n. 218.

C. de Villasandino. Sánchez, n. 283—286. Cevallos 22., 23.

C. del portugués Garcia de Resende, Cevallos, n. 22., 39.

C. portugués de D. Pedro Ribeiro, Cevallos, n. 22.

C. de los Poetas en tiempo de D. Enrique el III. Cevallos n. 24.

C. de Juan Alfonso de Baena tulajdonképpen a Villasandinóé megbővítve, melyet Velázquez után hibásan elsőnek tartanak (1445, 1851).

C. de Fernández de Constantina.

C. general por Hernando del Castillo 1511. (A legbővebb, többször adták ki, így Sevilleben 1540, Antwerpen 1573, 138 költő szerepel benne névleg.)

C. intitulado Relox de Namorados. (A szerelmesek órája.) Valencia, 1565.

Tesoro de Divina Poesia (Az istenes költészet kincsesháza) recogido por Esteban Villalobos, Toledo, 1587. I.a parte.

Flores de Poetas ilustres de España, 1^a parte, por Pedro de Espinosa, Valladolid, 1605.

Colección de Romances Amatorios intitulada Jardín de Amadores (Szerelmes románcok kertje) por Lorenzo de Ayala, Valencia, 1588.

Romancero general de Mig. de Madrigal, 1604.

Romancero general de Pedro Flores, Madrid, 1614.

C. particular de López Maldonado, D. Nicolás Antonio, tom. 2. p. 407.

C. (El Cavañero Cancionero) por Juan de Timoneda, impreso en 1570, en 8°.

C. particular de Juan de la Encina, Salamanca 1496; Burgos, 1505, Zaragoza 1516. Madr. 1928 Acad. Esp., prol. por E. Cotarelo y Mori.

C. particular de Fr.^{co} Ambrosio Montesino, Toledo, 1508, 1537.

C. particular de Jorge de Montemayor.

C. general de Ubeda, 1579, 1586.

C. de López Maldonado, poeta anónimo, Madrid, 1586.

C. M. S. del Escorial, Sánchez, n. 307, 306.

C. musical y poético del siglo XVII. por Jesús Aroca. Ed. de la Ac. Esp.

C. del Siglo XV. Der spanische C. des Brit. Mus. Erlangen, 1895.

C. de Isabel Católica, ed. de la R. A. Esp. por Cotarelo y Mori, Madr. 1922. Flor de romances viejos por R. Menéndez Pidal, Madr. 1928.

A spanyol költészet e kincsesházai rengeteg anyagot őriztek meg az irodalmi, kortörténeti és társadalmi életből, azért a kutató bűvárok már réges-régen e szinte kimeríthetlen forrásokhoz fordultak, amikor a spanyol költészet fejlődését akarták megállapítani. Közbe rá-

jöttek arra is, hogy az első Cancionerót D. Juan Tavera toledói érsek, a hasonló nevű krónika szerzője írta, amiről még *D. Nicolás Antonio Biblioteca-ja* por Fr. Pérez Bayer is mélyen hallgat.¹ A Cancionerók kutatása körül még a következő régibb irodalombarátok szereztek maguknak érdemeket: *D. Tomás Sánchez*,² *D. Joseph Rodríguez de Castro*,³ *D. Joseph Cevallos*,⁴ *Gonzalo Argote de Molina*,⁵ *D. Luis Velázquez*,⁶ *Fr. Pérez Bayer* (1763) és az újabbakból: *Ferd. Wolf*, *Ticknor*, *Milá y Fontanals*, *Menéndez y Pelayo*, *Carolina Michaelis*, *Karl Vollmöller*, *Adolfo Mussafia*.

A Baena-féle Cancioneróból ismerhetjük meg mindazokat a XV. századbeli *udvari költőket*, akiket nagyrészt már letárgyaltunk. A szerzők, kimagasló állású egyéniségek lévén, a népköltészet termékeit: a régi, tiszteletreméltó korból és gestáktól származó román-cokat lenézték. Minden igénytelenségük mellett azonban ezeknek is akadtak pártfogói, akik azokat vagy közvetlenül a nép ajkáról lesték el, vagy pedig a röpívekről és kéziratokról másolták le gyűjteményeik: a *Romancerók* számára.

A *románc* nevét a spanyol romancetól kapta, mely szóval a még ki nem alakult spanyol és katalán nyelvet egyaránt illették. Jelent továbbá vers- és műfajt is. Az előbbi határozatlan számú, 8-szótagú verssorból áll, a párosak asszonanciákban végződnek, de előfordulnak keresztesző, sőt ölelkező asszonanciák is. Ritmusuk trocheusi. A műfajt nagy változatosság jellemzi. Egyesek lírai, mások epikai jellegűek, de vannak vegyesek

¹ *Bibliotheca hispana vetus et nova* por Nic. Antonio-Francesco Pérez Bayer. Madrid, 1783—1788.

² *Colección de Poetas castellanos anteriores al siglo XV.*

³ *Bibliotheca de Escritores Españoles.*

⁴ *Notas a la carta del Marqués de Santillana.*

⁵ *Nobleza de Andalucía.*

⁶ *Orígenes de la Poesía Castellana.*

is. A románc egykorú lehet a spanyol nyelv megalakulásával s kifejezésre juttatja a spanyol nemzeti élet társadalmi, politikai és vallási szokásait, hagyományait, mondáit a legrégibb időktől kezdve. Összeségük épen ezért valóságos nemzeti éposz, «a világ ballada-költészetének leggazdagabb bányája» (Fitzmaurice Kelly). A népköltészet e vadvirágai szájról-szájra terjedve maradtak fenn, azért több változatuk van. Tárgyuk szerint csoportosították őket: Romances moriscos, caballerescos, históricos, pastoriles, satíricos, jocosos (tréfás), místicos, alegóricos, villanescos (falusi) stb. Irodalomtörténeti szempontok azonban négyféle románcot különböztetnek meg: őseredeti néprománcot, mórt vagy határmentit (az arab és spanyol népek érintkezési helyéről), idegen mondakörbelit (Nagy Károly és palatinusai) és műrománcot. Milá y Fontanals, Menéndez y Pelayo és Gaston Paris szerint a *történeti* románcok a hősi krónikák és Gesták közvetlen utódai, a lovagi és határmentiek pedig csak a XV. században keletkeztek. Cejador szerint a románcok a spanyol epopeya első megnyilatkozásai, recitátoraiak a juglások = regősök voltak, ezek, illetve a nép ajkáról kerültek bele a Crónica generalba. Ez volt Durán nézete is róluk, mellyel szemben M. Pidal az előbbi tudósok nézetét hangsúlyozza (1921). A kérdés tehát korán sincs még eldöntve.

Versformájuk könnyűnek látszik és mégis nehéz jól írni. Történeti érzék, költői ihlet és alapos nyelvtudás kell hozzá. Jeles műrománcokat írtak: Góngora, Calderón, Lope de Vega, Fr. Quevedo, J. Meléndez Valdés, Mármol, Duque de Rivas, J. Arolas, gr. López Muñoz stb. Magyar fordítók: Győry V., Beksics G., Thaly K. Körösi A., Harsányi K., Patty K., Szalai E., s:b.

Nevezetesebb *Romancerók*: Silva de Romances de Est. de Nájera, Zaragoza, 1550; Cancionero de romances de Martín Nucio, Amberes, 1580; Romancero general

(1600—1614); R. del Cid (1613); R. general por A. Durán y Bas (1849—1850) és különösen Menéndez y Pelayóé (1899—1906).

A Baena-féle escoriali kéziratos Cancionero költőiről három névjegyzék is maradt: egy a gyűjtőtől, egy teljesebb J. Rodríguez de Castrótól és egy még részletesebb Bayertől (1763), aki azt behatóan áttanulmányozta és jegyzetekkel is ellátta.

2. *Petrarca követői.* Juan Padilla és Santillana márki voltak az elsők, akik Petrarca és Dante nyomán kísérletezve, az olasz mérték- és versformák terjesztőivé lettek. Szonetteik azonban idővel feledésbe mentek, illetve utódok nélkül maradtak. Ezért nem túloznak azok, akik *Juan Boscán Almogáver* örök érdemének rójják fel az olasz cinquecento formáinak átültetését spanyol földre. A versek szellemét és hangulatát Petrarca mellett *Ausias March* katalán költő is irányította.

Boscán (1490?—1542) barcelonai nemes család sarja volt. Gondos nevelésben részesülhetett, tanulótársa volt a híres Lucio Marineo Siculonak. Fiatal korában került Granadába a királyi udvarhoz, majd a nagy Alba herceg mellé nevelőnek és gyámnak (1520). Az olasz mesterekkel mint katona ismerkedett meg. Írói hajlamát Andrea Navagero olasz követ ébresztette fel, amint azt egy fennmaradt följegyzése is bizonyítja.¹ Nem minden aggodalom nélkül próbálkozott meg az olasz terzinával, szonettel, oktavával és a szabad tizenegyessel. Ez utóbbit Garcilasóval együtt ő vitte be a spanyol metrikába. Félt a balsikertől, mert érezte, hogy nem született se kasztíliainak, se költőnek. Első ilyenmű kísérlete 1526-ból való. Maga sem sejtette, hogy ezzel a szerelmes oktavás versével fogja megnyitni az olasz formák előtt az utat a spanyol

¹ Las obras de Juan Boscán. Madr. 1875. Ed. de William I. Knapp, p. 169.

irodalomba. Barátja, Garcilaso de la Vega biztatására lefordította 1533-ban Baltasar Castiglione «Cortegiano» c., a jó nevelést szolgáló munkáját is. A fordítás ellenszenves feladatát elismerésreméltó szorgalommal és ügyességgel oldotta meg, bebizonyítva vele, hogy a próza volt az ő igazi eleme. Nehézkes verseléséért már F. Herrera is megróttta. A régi klasszikusok iránt is érdeklődött. Utánozta Horatius nemes egyszerűségét, lefordított egy Euripidesz-drámát és Musaeus meg Tasso Favola-ja nyomán megírta *Hero és Leander* esetét zökkenős, prózai menetű versi scioltikban. A közismert szerelmi történet természetellenes elnyújtása nagyban ártott annak. Az eredetinek mintegy 300 hexameterét vagy 3000 endecasilabóban vizezi fel. Valamivel sikerültebb *Octava rima* c. alegóriája a Szerelem és Féltékenység Udvaráról, melyet Thomas Stanley angolra fordított (1652). Azonban erről az Octava rimáról kiderült, hogy Bembo Stanzáinak legjobb esetben csak ügyes utánzata, de semmiesetre sem eredeti. Az eredetiség amúgy sem volt Boscán erénye. Ambíció is hiányzott hozzá. Maga sem hitte, hogy az olasz irány győzni fog a hagyományon. Ez a nem várt siker az ő egyetlen dicsősége, ha nem is kizárólagos érdeme. Garcilaso és társai nélkül az ő újító törekvése is ép úgy dugába dőlt volna, mint Santillanáé.

Garcilaso de la Vega (1501—1536), Pérez Guzmán anyai ágon ez unokája, megörököltette nevét mind a történetben, mind az irodalomban. Már 18 éves korában királyi testőr volt. Mint ilyen résztvett a komunérok elleni harcokban, bár soraikban Péter fivére is vitézkedett. E tétével megnyerte V. Károly kegyét és bizalmát. Magával vitte és hadseregébe osztotta be. Bár vitézül viselkedett a Pavia melletti ütközetben, egy időre elvesztette a császár kegyét, amiért titokban unokaöccse házasságát egy udvarhölgygel közvetítette. A császár Bécsből, melynek védelménél is kitüntette magát, Csallóköz szigetére

száműzte, ahol unalmában a költészet múzsájával társalgott. Itt született meg az a színes költeménye is, melyben az «isteni Dunát» említi (1531). Karjára, harci készségére azonban szüksége volt a császárnak, melynek seregével Tuniszba és Nápolyba került. Szép eclogáit és a Gnido virágjához intézett híres cancióját itt írta. Eclogáinak canzonéiban és oktáváiban önti ki a pásztorok szerelmi keserveit. Legsikerültebb az első, a *Salicio y Nemoroso* c., melyet pártfogójának, Pedro de Toledo nápolyi alkirálynak és Alba herceg atyjának ajánlt. Salicio és Nemoroso a költőt, Elisa pedig kedvesét ábrázolja. Ez a portugál Izabel Freyre volt, aki érzelmeit nem viszonzotta. Vergiliusi hangulat ömlik el rajtok. Nyelve emelkedett, költői báj és kellem folyik verseiből. Semmi meglepő sincs tehát abban, hogy kora «a spanyol költők fejedelme» címével tüntette ki. Nizza közelében egy vár ostrománál kőcsapás érte fején. Lombay márkí, a későbbi Borjai Szent Ferenc, fogta fel estében. Sebe következtében három hét múlva meghalt. Károly kardélre hányatta boszújában az 50 főnyi parasztőrséget e kedves emberének elvesztéséért. A toledói születésű vitéz költő híre nem homályosodott el idővel sem, mint annyi másé. Nincs valamirevaló anthológia, ahol műveivel ne találkozoznánk. Szonettjei is megállják helyüket, az pedig örök dicsőségére lesz, hogy a később annyira felkapott líra-strófát (ötös versszak, a b a a b) ő találta ki és vezette be a spanyol metrikába (quintillas).¹ Boscán özvegye tette közzé először férje munkáival együtt az ő választékos, finom és érző kebelből fakadó verseit 1543-ban. Az olaszok (Bembo, Tansillo) is őt szerették legjobban a spanyol költők és katonák közt. Megérdemelte ezt már csak azért

¹ Bernardo Tasso ötösei korábbi keletűek lehetnek, de más összetételűek és riműek (abbaa, 3 azonos rímű 11-es és 2 hat és feles versorrból állanak). V. ö.: Bern. Tasso «Si duole delle sue ruine» c. versével Garcilaso Ala flor de Gnido c. ódáját.

is, mert az olasz szellemet és formát (Petrarcát, Sannazarót) senki sem szolgálta előtte hívebben és tartósabb sikerrel. Ezt, valamint az édeskés, minden erő híján levő modort meg is rótták ellenfelei (Sánchez, Herrera, Castillejo). Viszont Menéndez y Pelayo az érzelmességet tartja főerényének. Mentségéül az a körülmény szolgálhat, hogy az egész XVI. század érzésmódját az arkádiai szellem irányította és hatotta át, amelytől ő sem bírt egészen megszabadulni. Egyszerűen behódolt e divatnak és ha utánozta is Vergiliust, Sannazarót (2. ecl.), eredetibb és behizelgőbb módon senki sem szólaltatta meg azokat. A modernebb idők persze mást is hibáztatnának benne, nevezetesen a hosszú, körmondatos verselést. Hiába, a mai költői ízlés elfordul az ilyen szónokias szólamoktól. A pásztorok régen is sokkal egyszerűbben és természetesebben beszéltek. Korának felfogása azonban igazolja ezt az irányát. Garcilaso iskolájából kerültek ki a következő alsóbbrendű költők: *Hernando de Acuña*, *Gutierre de Cetina*, kinek madrigáljai és szonettjei nemcsak édesek, de szépek is, és *Francisco Sá de Miranda*. E portugál költő hazája irodalmában Garcilaso irányát képviselte.

3. *A tradicionalisták.* Azok, akik az olasz árral szemben a régi tradíciók vitorláiban bízva úsztak, ma csak irodalomtörténeti nevek. Műveik esztétikai értéke, Garcilasóéval összehasonlítva, jelentéktelen. Összezsugorodott a legszellemesebbé, az olasz irány legkérlelhetetlenebb ellenfeléé,

Cristóbal de Castillejo is (1490—1556). Ez a képzett, könnyen verselő költő élete utolsó 30 esztendejét, 1526—1556-ig Bécsben töltötte, ahol a fősvény I. Ferdinánd titkárjaként működött. Bécsújhelyben, a ciszterciták templomában van eltemetve, amely rendnek ő is tagja volt. Szatirájának élet különösen Boscán ellen fordította. Versei egyébiránt a románc egyszerű formájá-

ban jelentek meg. A nagyképűséget, az olaszos szóvirágot és pompát szándékosan kerülte, azért természetesekek és felcsillanó humoruknál fogva élvezhetők is. Ugyanez mondható 3—4 színdarabjáról is. Schaumburg Annára, Starkenberg Erasmus grófnéra utaló szerelmi versei gyöngéd érzésű szívre vallanak. Élete Ferdinánd Wolf bécsi hispanologus adatai ellenére sincs még egészen tisztázva. A. Sardó y Vilar, a bécsi spanyol-amerikai kör elnöke, most dolgozik azok kibogozásán, illetve kiégszítésén.

Castillejo olaszellenes irányát követték *Sebastián de Horozco*, a szintén szellemes *Antonio de Villegas* († 1551), a Piramus és Tisbe érmelygős meséjének a felújítója, meg az élcés és egyúttal udvarias *decimák* elterjesztője, továbbá *Francisco de Castilla* és a portugál eredetű *Gregorio Silvestre* (1520—1569). Ez a jóízű költő mind a régi, mind az új iskolához sorozható villancicói, redondillái, meg olaszos versformái révén. Nem ütközhet meg senki sem ezen. Ő ugyanis Sevillában kántorkodott, ahol az e városról elnevezett költői iskola ép akkor lépett életbe. Hiába szidta, átkozta ki Castillejo és fenyegette meg a szent Inkvizícióval az új versszakadárokat: Boscánt, Garcilasot, *Luis de Harot*, *Diego de Mendoza*t és a többi «anabaptista petrarkistát». Új ösvényüket tovább taposták a salamancai és sevillei iskolák mesterei és tanítványai. *Diego Hurtado de Mendoza* is hiába fáradott azon, hogy a régi nemzeti és az új olasz irányt egymással kibékítse.

4. *A salamancai iskola.* *Fray Luis Ponce de León* (1528?—1591) Belmonte de Cuencában született. Iskolái elvégzése után Szent Ágoston rendjébe lépett, megtanulta Alcalában a héber, latin, görög nyelvet, jeles theologussá képezte ki magát s mint ilyent, az egyetemi ifjúság befolyására salamancai egyetemi tanárrá választották meg 33 éves korában. Nagy híre és népszerűsége magára

vonta két dominikánus atya irígy féltékenységét, mely vesztére tört. Szemére vetették neki később megcáfolt zsidó származását, az Énekek énekének spanyolra fordítását. Amikor ez sem volt elég, belekapaszkodtak a Vulgata egyes helyeinek szerinte nem egészen helyes szövegfordításába. Erre az inkvizíció elfogadta, börtönbe vetette, meggyanúsította és meggyötörte (1572—1576). Négy és fél év múlva a döntőbíróság ítélete fölmentette és állásába is visszahelyezte. A klasszikus műveltségű és finom ízlésű költő még börtönében sem vesztette el ihletét. Pindaros, Horatius, Petrarca és Bembo szelleme szebbnél-szebb költeményeket csalt ki lantjából. Mint Garcilaso, úgy ő sem írt sokat. Mindössze 30—40-re tehető eredeti verseinek száma. *A jalusi és menynei élet dicsérete, A zenét magasztaló ódája* (Salinas-hoz), a *Tajo jóslata, A derűs éjszaka* ötös versszakai a legmagasztosabb és legmélyebb eszmék kifejezői. Ahogy ő a túlvilágot látja és szemlélteti, ahogy az olvasó elé állítja egy bölcs nyugodt életét, ez a mód misztikus vágyakat ébreszt, szárnyakat ad a léleknek az eszményi élet titokzatos birodalmába repülni. Misztikája klasszikus formában nyilatkozik meg, azért átlátszóbb, érthetőbb, ha nem is oly mélységes, oly lélekbe látó, mint Keresztes Szent Jánosé vagy Szent Terézé. Az «isteni», de még mindig nem eléggé ismert Miguel Sánchez, «A megfeszített Jézushoz» írt remek költeménye is sokáig az ő neve alatt forgott. Az én 1763.-i valenciai kiadásomban is az övé gyanánt szerepel. Ezt a tévedést is Francisco Quevedo követte el, ki León munkáit először adta ki 1631-ben, hogy velők a gongorizmusnak gátat vessen. León mester azonban nemcsak költő, de jeles műfordító, kritikus és tudós volt egyszemélyben. Börtönében fogamzott meg Máriához szóló éneke, valamint a spanyol misztika egyik legjelesebb terméke: *Krisztus nevei*-nek két első része (Barcelona, 1583.) Béke, összhang, egyensúly szól belőle.

Ugyancsak ebben az évben jelent meg Salamancában *A tökéletes feleség* — *La perfecta casada* — c. műve. Mind a kettő több kiadást, sőt az utóbbi két olasz fordítást is megért (1595—1598). Ezek révén házassági életelvei átmentek a világirodalomba. Az előbbi mű egyik-másik tétele kiváló egyházi szónoklattá alakítható át.¹ León Szent Teréz műveihez írt előszava és levele a karmelita szüzekhez, méltó a nagy és szent írónőhöz (1587). Kár, hogy életét már nem írhatta meg. A maga korában is már európai hírnű költőben Vergilius, Horatius, Tibullus, Pindaroszt méltó és hivatott tolmácsra talált, aminthogy *Dávid zsoltárai* is megifjodtak az ő művészi líráiban. *A Proverbiumok* utolsó fejezete (terzinák), *Jób könyvének* több része, *Az énekek éneke* és *alexandriai Szent Kelemen* korinthusiakhoz írt levelének parafrázisa is az ő ékesszóló és világos stílusában lett otthonossá a spanyolok közt. *Jób könyvének* magyarázata több ilyen megállapításra vezette őt. «Rosszak a kormányra és hatalomra jutott hipokriták, mert az igazság örve alatt erőszakoskodnak, mint kormányzók csak rontanak, s mint a törvény őrei saját érdekeiket szolgálják.» Aki így mert írni, az bizonyára nem volt rab lélek, de ezért meg is kellett szenvednie! A kasztíliai nyelvet nemcsak megédesítették versei, hanem numerust, harmoniát is hozott bele a prózájával. Érthető tehát az a lelkesedés, mellyel a spanyol nép ezt a világköltőjét 400 éves jubileuma alkalmából 1928-ban megünnepelte. Múzsája most is üde, beszéde megejtő, zenéje fülbemászó. Ma sincs semmi javítani, semmi szépíteni való rajta. Versei azért abszolút becsú műremekek. Cervantes és

¹ «*Krisztus nevei és a Tökéletes feleség* — írja Gr. Mayáns — nyelve tiszta, világos, előkelő, mindenben utánzásra méltó. Kiragogy belőlük a könnyedség, a módszer a gondolatok fennköltisége, az eszmék talpraesettsége és mindazok a kellékek, amelyeket egy műtől csak elvárni lehet.»

Lope de Vega égis magasztalta, Queveto magyarázta és nagy mesterük életét Mayáns y Siscar vázolta először. Mily együttes ez! Főnsége, egyszerűsége és művészi formatökélye kemény próbára teszi a fordító türelmét. Magyarra Körösi Albin ültette át néhány remek költeményét. (A sp. költ. gyöngyei. Bp., 1895., Kath. Sz.)

Francisco de la Torre (1534?—1594?) élete folyásáról kevés megbízható adat van. Említettük Quevedo baklövését, mely az egy századdal előbb élt Alfonso de la Torreval tévesztette össze. A. Fernández Guerra y Orbe szerint csak annyit tudunk róla, hogy Alcalá de Henaresben jegyezték be az anyakönyvbe 1536-ban, hogy a «Filis rigurosa» az ő megénekelt szerelmese volt, hogy részt vett V. Károly olasz hadjáratában, melyből visszatérve kedvesét egy toledói dús öreg feleségeként látta viszont. Plátói szerelme(?) ellen a papságban keresett vigaszt, feledést. Quevedo, a kiadója, meglepően abban is tévedett, hogy olasz minták után készült formás szonetteit és canzonéit eredetieknek tartotta. Az utánzatoktól úgy, mint az eredetiektől, különben nem lehet eltagadni a gyöngéd hangnemet, az előkelő, bár érzelgős modort, a természeti képek és hasonlatok őszinteségét, egy szóval Garcilaso ajánló vonásait. Erről tanuskodnak a többi közt a Filis-hez írt I. óda ötösei meg a Gerlicéhez intézett bús canzone. Akkor tetszetek az ilyen szerelmi ömlengések, ma émelgyőseknek minősítené a divat nyelvének mai hangzása ellenére is.

Van valami igaz Ernest Mérimée azon nézetében, miszerint Fr. de la Torre és *Francisco de Figueroa* (1536—1617) költészete szinte azonosnak mondható. Ennek a sokat tanult, utazott katonaköltőnek is megvolt a maga «hálátlan Filis»-e, akin azonban úgy bosszulta meg magát, hogy Alcalában, az ő szülővárosában, megnősült. A pásztori iránynak is hódoló költő *Tirsi* c. eclogája keltett tartósabb hatást. (Lope de Vega.) Spanyol szo-

nettei versenyeznek a Petrarcaéival bájban és formában, szellemes ötletek dolgában sokszor még felül is mulják azokat. Finoman cizellált kámeák. Olaszul is jól verselt, amiért ezek isteninek nevezték. A szabad versi-scioltikát is mesterien kezelte. A verstechnika teljesen uralma alatt állott. A legnehezebb olasz és spanyol rímes formákat a legnagyobb könnyedséggel kezelte. Kár, hogy halálos ágyán szerzeményeit a tűzbe dobatta. Így is megmaradtak kéziratokban, melyekből Luis Tribaldos de Toledo közölt egy gyűjteményt (Lisboa, 1625, Madr. 1785, 1804). Újabban Menéndez y Pidal is kiásott egynéhányat a levéltárakból. (Bol. de la R. Acad. Esp., 1915). «Add vissza» címűt a Kath. Sz. 1926, IV. sz. adott le Kőrösi Albin fordításában.

Az «isteni» Miguel Sánchez életéről eddig még kevés megbízható adatunk van. Az utókor a későbbi misztikusoktól annyira kizsákmányolt ódát «A megfeszített Jézushoz» visszaitélte neki. Ezt ugyanis Luis de Leónnak azért tulajdonították, mert a Miserere-zsoltár fordításával együtt jelent meg 1618-ban. Mintha megfeledeztek volna arról, hogy 1605-ben Espinosa is fölvette azt Flores de Poetas ilustres c. könyvébe. Övé továbbá a D. Quijotében említett *Oyd señor don Gayfero* híres románc is 1595-ből. Irt később néhány józan drámát is, amelyeket azonban az újdonságokra éhes kor nem bírt kellőleg méltányolni. Lope de Vega elnyomta hírét. Csak Baist és Rennert tanárok mutatták ki, hogy Lope de Vegát is megelőzte egyes drámai módszerek alkalmazásában. Az 1927 decemberében meghalt Rennert Albert, a filadelfiai egyetem román filológusa, adta ki a *La Isla bárbara* és a *La guarda* címűeket először (Boston, 1896).

Francisco Sánchez, el Brocense (1523—1601), a salamancai egyetem retorikai tanára «nemcsak jeles grammatikus, hanem szerencsés költő is volt», jegyzi

meg róla Gregorio Mayáns y Siscar, a Luis de Leónról írt életrajzában. Luis de León a Horatius O Navis c. allegória három spanyol fordításában kéretett fel bíról, ezek közül az egyik Fr. Sánchezt volt. A megtisztelő megbízásnak úgy tett eleget, hogy bókokkal visszaküldte mindegyiket, megtoldva azt a magáéval, mely természetesen a legjobb volt. A Garcilasoért rajongó kortársak rossz néven vették tőle, hogy kimutatta e költőnek más szerzőktől átvett helyeit a Garcilaso-kiadásban (1576). Megismételte és talán kelleténél jobban ki is élte a szeplőket Herrera négy év múlva, ami aztán heves, sőt indulatos vitára adott alkalmat Garcilaso imádói és ellenfelei között. Haro gróf nem restelte «sörényes számárnak» nevezni Herrerát, a sevillai költői iskola fejét e kritikáért és azért, mert Sánchezt egyszer sem említette föl benne. Ezért neheztelhetett volna rá Sánchez, de nem az epés gróf, mert Herrera Garcilasot nemcsak megbecsülte, de meg is dicsőítette; «Cuantas veces reí del blando llanto — De Laso, cuyo igual no sufre España — Ni tiene a quien venere y precie tanto!» Elegia II. (Hányszor nevettem Garcilaso szelid siralmán, kihez hasonlót nem szült Spanyolhon s akit annyira tisztetek, becsülök).

5. A sevillai iskola. Fernando de Herrera (1534—1597) dominikánus létére is sok verset írt Milán Eleonorához (Gelvez grófnő), aki Alvaro Colón y Portugál gróf hitvese volt. A grófnőnek tetszetek verses ömlengései, de szerelmét nem viszonzta. Az eset hasonlít a Petrarca-Laurához és Camões Ataydeéhez. Ihletre serkentő műzsája Eliodora. Művésziek, ha nem is mindig eléggé búsak és melegek a hozzá intézett terzinás *elegiák*. Eszményképe méltán büszke lehetett rájuk mind földi, mind túlvilági életében, akár csak Beatrice Dante keservére. *Vadászati eklogája* nem egyenletes verselésű, *Idillje* azonban Herrera «költői koszorújának ha nem is leg-

ragyogóbb, de legtisztább virága». (Quintana). Magasabban, szinte elérhetetlen légkörben szárnyalnak az ő lendületes *ódái*. Mennydörgő hangjok megreszketeteti a levegőt, fület és szívbe-észbe markol. Szónokias tűz, forró honfiérv és ellenállhatatlan erő lüktet bennök. (Don Juan de Austria, Sebastian király halálára, A lepan-tói ütközet; ez utóbbi magyar szövege Kőrösi Albintól való.) Az *álomhoz* írt cancionja az elfáradt, megviselt idegzetű költő megkapóan szép fohásza. Bölcséleti reflexiói, bánata, gondolatainak mély és meglepő volta első elegiájára emlékeztetnek, mely a világban és emberekben csalódott szívének hű tükre. Mint ilyen még mindig győzelmesen állja a versenyt Quevedo és Quintana hasonló című és tárgyú szép költeményeivel.

Akinek az előkelő, egyszerűségében is fönséges és zavartalan hangulat tetszik, az Luis de León mester ódáit fogja első helyre tenni; aki azonban a nemes pathosz barátja, az az «isteni Herrera» mellé fog állni. A vita egyébként meddő, mert mind León, mind Herrera külön-külön költői egyéniség. Megítélésük ennél fogva nemcsak a kritikusok személyi adottságai, hanem a korok változó divatjai szerint sem lehet egyöntetű. Abban azonban minden jóízlésű olvasó egyetért, hogy a XVI. századnak ők voltak a legkiválóbb spanyol dalnokai. Képét Pacheco festette meg, aki nemcsak nagy tisztelője, de jó barátja is volt. Ugyancsak ő szedte össze a tűzvészttől megmenekült verseit és adta ki újból Sevillában 1619-ben. Első kiadásuk még 1582-ben került ki a sajtó alól. Minden spanyol anthológiában olvashatók, mert most is sokan szavalják és megtanulják őket el nem múló költői szépségükért.

Baltasar de Alcázar (1530—1606) is Sevillából származott, szabadon, kedélyesen enyelgő műzsája azonban nem tűrte állandóan olasz iskolája nyűgét. Szellemes epigrammái, élcei, románcai és tréfás redondillái a

renaissance-tól megfinomult alakjokban nem váltak a vitéz, kedélyes katona szégyenére. Most is mosolyt csalnak az olvasó ajkára *Az udvarló és ekho közötti párbeszéd* egynémely szonettje és mindenekfölött *A vacsora* című Inessel folytatott enyelgés. Nagy könnyedség a verselésben és szelíden csipkedő úri humor teszi ezt a verset bájossá. Hozzá hasonlót csak Lope de Vega és Quevedo tudott még alkotni. Van valami benne Horatius és Martialis kötekedő kedvéből. Izeltőül álljon itt a következő epigramma :

Azt gondoltuk, hogy a hajad,
Inesz, tiszta színarany,
Pedig minden ezüstszálon
Csak az arany máza van.
Azt szeretnéd, Inesz, most is
Való legyen, ami ál,
De nem lesz nyúl a macskából,
Sem ezüstből aranyzál !
(K. A.)

Az olasz Cinquecento bő aratásra valót vetett el a versi scioltikból, a szonettekéből, az oktávákából és a még mesterkéltabb canzonékból. Az irodalomtörténet alig győzte csűrbe gyűjteni a reális és platói pásztori szerelem ez ömlengéseit. A költés e mániája megszállta a spanyol és portugál kebleket is. Az áldott búza közé azonban sok konkoly is keveredett, amelytől csak az utókritika szabadította meg azokat. A gyakori és szigorú megrostálás ellenére is még találkozni helyel-közzel egyik-másik anthológiában *Luis Martin* verses játékra emlékeztető madrigáljaival, *Bernardo de Balbuena* portoricói püspök eklogáival, *Juan de Arguijo* költő-maecenás édes és formás szonetteivel, *Baltasar de Escobar* Herrerát dicsőítő híres szonettjével. A herrerai húrokat pengető *Francisco de Rioja* természeti képeket festő «silvái» (Az *Italica* romjaihoz c. híres elegikus canciónt

nem ő, hanem Rodrigo Caro írta), a kiváló történész *Diego Hurtado de Mendoza* régi és új irányú versei, *Gil Polo* pásztordalai és a sokoldalú művész és költő *Pablo de Céspedes* a Festészetről szóló tankölteményének becses töredékei még mindig az érdeklődés tárgyai az irodalom-történet szempontjából.

Különösen *Az Italica romjaihoz* s az ugyancsak Fabius-hoz írt *Epistola moral*, melyet szintén el akarnak vitatni Riojától, dacolnak az idő hervasztó szelével. Ez az utóbbi méltó párja Luis de León Falusi életének. Tomás Viñas piarista generálistól való ékes latin fordítása.

6. *A misztikusok.* A profán irodalom és élet ellensúlyozását, a léleknek a Megváltó felé fordítását tűzték ki feladatukul a XVI. század nagy *misztikusai*. A régibb időkben, mint láttuk, a vallásos ihlet inkább a Boldogasszony nevét fonta körül a költészet lombkoszorújával. A Cinquecento százada az ő isteni Szent Fiára irányította a lélek minden erejét. E lelki koncentráció oly elragadtatásokat váltott ki, melyeket az érzékek már nem voltak képesek követni. Mintha csak az ég nyílt volna meg a lelki szemlélet érzékei előtt. Ez a túlvilági ihlet és vágy szórványosan megnyilatkozott már Luis de León és más misztikusok költeményeiben is, de csak Szent Teréz és Keresztes Szent János lelkét bírta tüneményesen lebilincselni.

A világirodalomnak ez az érdekes írónöje *Teresa de Cepeda y Ahumada* (1515—1582) a szentes Avilában született nemes családból. Női ágon rokona lehetett annak a hős Ahumada tábornoknak, aki Temesvárnak a töröktől való visszahódítása alkalmával sebesült meg. Terézünk hét éves korában már mártírkoszorú után vágyakozott. Serdültebb korában szívesen elábrándozott az Amadís királyfi kalandjain, sőt maga is írt egy lovagregényt. Egyszerre azonban csak megszállta az isteni kegyelem. Belső sugallatát követve a sarútlan Karmelita-

rendbe lépett, melyet az ő vaserélye reformált meg. Buzgalma akkora volt, hogy maga az apostoli nuncius is megvádolta érte. «Kóbor, nyugtalan vérű nő ez — írja — aki a vallás szent örve alatt ábrándokba merül». Teréz rendületlen biztossággal valósította meg célját. Az eredmény fényes volt. A spanyol rendházakba visszatért a szerzetesi fegyelem.

Santa Teresa de Jesús sokat és tiszta spanyol nyelven írt. Közvetlen *Levelei* (3 kötet, 1928) *Elmélkedései az Isten szeretetéről*, a *Tökéletesség útja* ma sem tűntek el a tudósok könyvtárából. Még mindig szívesen mélyednek el az iránta érdeklődők az ő *Élete könyvében* s időznek a *Belső vár* hét lelki lakosztályában, hol a látomások egymást érik. Egész irodalom keletkezett róluk. Legtöbb vitára «*A megfeszített Krisztushoz*» című szonett szolgáltatott alkalmat. Alapeszméjét ugyanis Loyolának, Xavéri Szent Ferencnek, Pedro de los Reyesnek stb. tulajdonították. Magam is kutattam a szerzője után. D. Juan Estelrich tudós barátom és Petőfi-fordító Jacopone de Todi ez eszméjére irányította a figyelmet:

Del inferno non temere,
Nè del cielo speme avere,

mely módosulva már assiszi Szent Ferencben is előfordul:

Tanto è il bene ch'io aspetto,
Che ogni pena m'è diletto,

amit szent Teréz is egyre variált. Szent Teréz nem követte az olasz formákat, azért ha a szonettet nem is ő írta, de eszmemenete az ő lelke visszhangjának látszik.

A megfeszített Krisztushoz.

Uram, ne hidd, hogy csak azért imádlak,
Mivel a mennyet nekem megígérted,
De a pokol se kész rajongni érted,
Mely vár azokra, akik téged bántnak.

A kereszt bírt rá, amin függni látlak,
 A gúny, mely torzul hajt előtte térdet,
 A szörnyű seb, mit szent kebledre mértek,
 A csúf halál, amellyel meggyaláztak.
 Mindez, legfőbb Jó, úgy sajnál át e keblen,
 Hogy szeretnélek, még ha a pokolba'
 S a mennybe' nem is hinnék rendületlen.
 Szerelmemért ám tőled mit se kérek,
 S reményem is ha dőre álom volna,
 Kevésbé akkor se szerethetnélek. (K. A.)

Szent Teréz a lelki világ fölfedezője és térképezője, jegyzi meg róla M. Joris-Karl «En Route» című munkájában. Spanyolország méltán ünnepli ezt a férfias lelkű leányát, mert csak az ő ihlete, földje és légköre szülhette őt. Iskolát teremtett. Luis de León szerint egyes helyeiből nem emberi lélek beszél, azért a nagy mester nem is igen mert javítani a szövegén, amelyet átnézett és kiadott. 400 levelében sok korára és rendjére vonatkozó adat van.

Legkiválóbb tanítványa *Keresztes Szent János*, családi néven Juan de Yepes y Álvarez volt (1542—1591). Mint sarútlan karmelita csakhamar megismerkedett Szent Terézzel, akinek eszméit és reformmunkáit igyekezett megvalósítani. Ő is szentül hitte, hirdette és magán is tapasztalta, hogy a lélek megelégedve a külvilágról, levette magáról a testet és mindazt, ami a földhöz köti, képes átszellemülni, beleolvadni az Isten lényegébe pusztá szemlélődés útján. Közel jár ez a tan a buddhizmushoz és mégis távol áll tőle, mert a lélek végcélja nem az oktanan nirvána, a teljes megsemmisülés, hanem az Istenséggel való egyesülés. Ennek útját és módját megjelölték misztikus énekei: *A sötét éj* — En una noche oscura — (ford. Dombi Márk), *A legfőbb tudós* — El suno saber — (alak és tartalomhű fordítása Kőrösi Albintól)¹ és rávezetik *A Karmelhegyi kalauza*. Magasztos célú

¹ Keresztes Sz. János művei, ford. P. Ernő (Szegi), Budapest, 1926.

irány ez, de valljuk meg, nehéz a mai léleknek erre a tövisekkel teli rózsautra lépni, azon haladni, ormára feljutni. Megfelelő hajlam, készség, magába való elmélyedés és malaszt kell hozzá. Szent Teréznek és Jánosnak nemcsak könnyű lehetett ez az út, hanem elképzelhetetlen örömet, gyönyört is okozhatott nekik. A földi szenvedések, testi-lelki kínok tövisai rózsákká változtak bennök jegyesökre, Krisztusra irányult és összpontosított forró sóvárgásukban. A minden kétségtől mentes hit, a csüggedést nem ismerő remény és az érdektelen természetfölötti szeretet képes csak a vallásos íhlet, az égi pax e boldog és szent hegyére eljutni. Ezt megérteni, sőt megérezni, nem a világi ész, sem a tudomány dolga.

9. S ha hallani szeretnétek,
 Megmondom : a tudomány
 Isten titkos lényegének
 Érzetében áll csupán.
 Ez isteni kegy híján
 Nincs, ki értse, mert az ész
 És tudás itt kárba vész. (K. A.)

Szent Teréz és Szent János behatóan foglalkozott az Énekek énekének misztikumával is. Megérezték, meglátták a köznapi, az érzéki világból átvett képekben a szimbolizált isteni jegyes végtelen szeretetét a gyarló emberi lélek iránt és elragadtatásba estek tőle. Nincs az a mágnes, amely úgy vonzaná magához a vasat, mint az ő lelküket az isteni Megváltó lény. E titkos, e bennök valóra vált vonzalomban a mulandó világ elvesztette minden értékét s vágyva-vágytak a Jegyesükkel mentül előbb egyesülni.

Bár élek, nincsen élet bennem,
 Szívem oly magas éltén andalog,
 Hogy meghalok, amért meg nem halok.
(Szent Teréz glosszája.)

Mind a két szent meghalt, de meg is dicsőült. Nevüket tisztelettel és őszinte csodálattal emlegeti a világ, az irodalom. Az egyház pedig nemcsak szentjei, hanem doktorai közé is avatta őket. Macauleynek igaza volt, amikor szent Terézről így írt: «A protestantizmus a XVI. század óta egy lépést sem tett előre. Loyolai Szent Ignác és Szent Teréz a katolikus reakció esze és lelke. Az előbbi nagy pártvezér, az utóbbi az egész emberiségé». Bennök a XVI. századi Spanyolország lelke és szíve dobogott.

Spanyolországban nemcsak az irodalom és tudomány, hanem a vallási megújulás lángja is erősen lobogott. Szent Teréz és Ker. Szent János nem voltak elszigetelt jelenségek e téren. Igéik termékeny talajra találtak minden spanyol szívben és talán a kelleténél több rendházat és szerzetest termeltek. E buzgó igyekezetben lelkes munkatársakra tettek szert, a többi között Luis de Granadában, P. Malón de Chaideben és Juan de Ávilában.

Luis de Granada (1504—1588) is a misztikusok közé számíthat, bár inkább szónok és író volt. E jeles dömés-
 atya legtartósabb sikert *A bűnösök kalauza* — *Guia de los Pescadores* — c. művével aratott (1567), mert még Molière is hivatkozik rá a *Sganarelle*-ben, melyet száz évvel később hoztak színre :

Le Guide des pécheurs est encore bon livre :
 C'est là qu'en peu de temps on apprend à bien vivre ;
 Et si vous n'aviez lu que ses moralités,
 Vous sauriez un peu mieux suivre mes volontés.

Ez a kiváló munkája az 1554-ben megjelent *Az imádság és elmélkedés* könyvével együtt az egyház felfogásának meg nem felelő tételei miatt Melchor Cano trienti theologus vádjára Indexre került. Megkorrigálva és újból kiadva csakhamar visszanerték népszerűségüket, amelynek most is örvendenek még. Biztosítja ezt részükre nemcsak

a szerző megnyerő őszintesége, nemes szónoki heve, hanem nagy tudás és a bűnök és emberi gyarlóságok tapasztalati ismeretéből fakadó bölcsesség és szeretet is. Kévé szónoknak állt rendelkezésre a hol erőteljes, hol édes, behizelgő, természetesen folyó nyelv, amelybe az emberi rossz szokások, meggyökerezett bűnök elleni orvosságot takarni tudja. Meglehet, hogy a beszéd művészi formájában és előkelő hangjában Bossuet, Massillon fölül is mulják őt, de a bűnös szívekbe egyikük sem tudott úgy belemarkolni, mint ennek a nagy spanyol szónoknak a lélek minden rejtekébe belátó éles tekintete. A spanyol Pázmány szava régen elhalt már, de «írásai most is elevenek és színesek s úgy hatnak az olvasóra, mint egykor a hallgatóságra». (A. Capmany y Montpalau, III. 65.) Kit is nem hódított volna meg ez az Istenről mondott beszéd? «Hogy mondjam én meg, Uram, kicsoda vagy Te? Azt fogom mondani, amit Te mondottál egy prófétának: Te az vagy, aki vagy és mindannak, amit a Te lényegeddel hasonlítanak össze, nincs létalapja. A csillagok nem fénylenek a te jelenlétedben, az angyalok nem tiszták a te közeledben, minden szépség csúfság, minden hatalom gyöngeség, minden tudás tudatlanság, minden jóság vétek veled szemben, mert Tekivüled nincs más jó a világon.» Vida cristiana.

Nagy szónoki erejénél csak a szerénysége volt még nagyobb. Elhárította magától a portugál Katalin királynőtől felajánlott viseoi püspökséget, nem különben a bragai érseki széket. Előnyben részesítette a magányt, melyet tartományi rendfőnöksége után a lisboai Szent Domonkos-zárdában töltött el tanítva, gyóntatva, prédikálva és művein dolgoztatva. A *keresztény élet emlékeztetőjét* hatvan, a *Hit szimbolumát* pedig hetven éves korában fejezte be. Ezen kívül kiadta latinul *Beszédeinek* hat kötetét (1575—1587) és *Egyházi szónoklattanát*. Magányát még sem kerülte el a dicsőség. Andrea Doria, Alba

herceg, főpapok, főurak keresték fel ott, ami megvigasztalhatta az irigyei részéről ért méltatlan rágalmakért, üldözésekért a példás életű szerzetest! És bizonyára keresztény megadással tűrte, viselte a megaláztatásokat az a lélek, amely ezt hirdette a szószerkről: «Hadd kiabáljon a világ, tiltakozzék a test az Isten ígéje ellen; hadd ugasson az emberi okosság, hadd dicsőítsék a föld összes tudósai a mulandó erkölcsöket; hadd bujjanak el a főurak, királyok és császárok életének példái mögé, mindez csak egy kis szellő, merő hiúság az evangéliumi tan és az égi fénnel szemben».

Ezt a hiúságot, ezt a bibliai «vanitas vanitatum vanitast» hajtogatták e kor misztikusai és aszkétái, de talán egyikük sem úgy, mint Granadai Lajos salamancai szónoktársa: *Fray Diego de Estella* minorita atya. (1523—1578.) Közhelyek voltak-e, vagy kölcsönvételek egyes kifejezések, szólamok, amelyekben ez a két jeles szónok egyezett, nehéz eldönteni. A hitújítás e korában nagy keletje volt a szószerknek. Az onnan elhangzott szebb szólamok futó tűzként terjedhettek egyik községből, városból, vidékről másikra s mert sajtóba nem igen kerültek, első szerzőjükről csakhamar megfeledkeztek. Estella és Granada művei megőrizték az ő nevükhöz fűződőket. Az előbbinek *A világ hiúságáról* szóló prédikációs könyve volt a legolvasottabb. Legkiválóbb műve még sem ez, hanem a *Száz elmélkedés* c.

Körülbelül ugyanezeket az erkölcsfilozófiai eszméket hirdette a szintén navarrai származású *Fray Pedro Malón de Chaide* (1530—1589). Ez az Ágoston-rendű szerzetes még túlszárnyalta híres kortársait a szórakoztató irodalom lebecsülésében, amikor annak egyes termékeiről, ú. m. Boscán, Garcilaso, Montemayor műveiről, valamint a hazug mesékről azt állította, hogy «kések az örült ember kezében». Ő maga «*Magdolna megtérése*» c. könyvében még sem áttallott a tudákosság ez eszközeihez folya-

modni, hogy hatást érjen el meglepő ötleteivel. *Salamon Énekének* utánzata még jobban sikerült, mert kenetteljesebb Juan de la Cruzénál. Kár, hogy stílusa nem egyenletes. Előkelő, bájos helyek elég gyakran váltakoznak pongyola és közönséges szövegrészekkel. Magdolnája, a bűnös, a bűnbánó és megszentelt, most is kellemes és tanulságos olvasmány. Közbeszúrt versei Fray Luis de León mellé állítják.

Fray Fernando de Zárate madridi születésű, de andaluciai ágostonrendű szerzetes az osunai herceg kegyeltje és bizalmasa volt. Egyházi és világi ismereteit *A keresztény türelemről szóló beszédeiben* ragyogtatja meg, sokszor az eredetiség rovására. (1593.) Vannak azonban szerencsés hasonlatai és képei is, pl. : «Más királyok alattvalóik vállán vitetik magukat, míg Krisztus azok összes nyomorúságát hordta vállain» stb.

Bizonyos misztikus vonások észlelhetők a mintegy 3000-re menő ilyen író között a nagy tudású és tekintélyű *Arias Montano* humanista kevés versén is. (1527—1598.) Ritkán találkozni velük, azért még mindig Böhl de Faber Floresta de rimas antiguas antológiájához kell fordulnunk értük. Nevét egyébiránt nem ezek, hanem politikai, tudományos és theologiai szereplése örököstették meg. A biblia antwerpeni poliglott kiadása is az ő méltán megcsodált nyelvtelhetségének eredménye. Nem annyira misztikusok, mint skolasztikai bölcselek voltak a dömés Soto és a jezsuita Suárez. Tanaik nagy befolyással voltak a XVI. és XVII. század bölcseletére. Még a protestánsok is kénytelenek voltak hozzájuk fordulni hitvitáikban. (Timpler, Scheibler, Revius. 1520.)

Befejezzük a spanyol misztikáról vázolt képünket azzal, akivel kezdenünk kellett volna : *Juan de Ávilával*. (1500—1569.) Andalucia ez apostola kora ifjúságától kezdve szüntelenül prédikálgatott és oktató leveleket írogatott előkelő világi és egyházi személyekhez, melyeket

olasz és francia nyelvre is lefordítottak. 1757-ben összegyűjtött művei kilenc kötetben jelentek meg. Az üldöztetésektől ez a szent életű pap sem menekült meg. Az alcalái egyetemen a híres Soto volt a tanára, ő viszont Istenes Szent Jánost irányította bölcs és szent tanácsaival.

7. *Az epikusok.* A katolikus királyok, valamint az egész XVI. század több világra szóló eseményt és nemzeti hőst vetett felszínre, melyek méltó megéneklésre vártak. Tehetséges költőkben sem volt épen hiány. Hogy a spanyol epika még sem termelt ki magából oly szélesebb és egyetemesebb értékű eposzt, mint aminő Ariosto Orlando Furiosója vagy Camões Os Lusiadasa volt, azt talán a kiválóbb költők inkább lírai hajlamának tudhatjuk be. Az epikusok megpróbálkoztak ugyan egyes világra szóló események költői feldolgozásával, de ezek az igyekezetek nem sikerültek. Hiába iparkodott hangulatot kelteni Lope de Vega, Luis Barahona y Soto *La Angélica* (1586) 12 éneke iránt, hiába tapsolt nekik Diego de Hurtado és iparkodott megmenteni *Angélica könnyeit* a pusztulástól D. Quijote érzékeny lelkésze: Az őrjöngő Roland e spanyol mintája nem bírta az érdeklődést sokáig ébren tartani. D. Juan de Austria lepantói győzelme is hatalmas hullámokat vert az európai közvélemény tengerében, hőse nevét szájára vette a hír és Juan Rufo Gutiérrez *Austriadája* idővel mégis csatavesztes lett a költészet harcmezéjén. Hasonló sors érte Luis de Zapata *El Carlo famosoját*, pedig tizenhárom évet szentelt ötven énekének és 40.000 versének megírására. (1566.) Sokkal élvezhetőbb a *Miscelánea* c. anekdotás könyve. Rímes versekbe szedett históriák és nem íhlettől hevített költői művek voltak ezek épen úgy, mint Jerónimo de Semper *Caroleája*, Juan Castellanos *Híres indiai hősei* (3 rész, 90.000 vers!), a *Mexicana*, *Argentina* és egyéb rímes krónikák. Csak egy hősköltemény állta meg úgy,

ahogy a sarat s foglalkoztatta a világirodalmat és ez az *Araucana*. Szerzője

Alonso de Ercilla y Zúñiga. (1533—1594.) E baszk eredetű, de madridi születésű vitéz II. Fülöp apródja volt. Mint ilyen elkísérte urát olasz és angol útjaira. Kalandra vágyó hajlama fiatalon, 21 éves korában Chilébe csalta, hol tevékeny részt vett az araukán indián törzs ellen folyt véres és elkeseredett harcokban.

Szerzett tapasztalatai és benyomásai megörökítésére írta meg 37 énekből álló hőskölteményét. Ebben tagadhatatlanul sok a költői szépség, az üde közvetlenség. Érdekesítő epizódjai is elég bőven vannak, nyelve is tiszta, emelkedett, verselése folyékony és még sem szabályszerű eposz. Főhibái ugyanis: nincs főhőse, mert Caupolicán indián törzsfő csak haláláig az, Garcia Hurtado de Mendozát pedig bosszúból nem tette meg azzá, amiért egy esetből kifolyólag elfogatta, halálra ítélte. Mikor ártatlansága kiderült, megkegyelmezett neki. Igaz, hogy az első rész eseményeit nem Mendoza, hanem Pedro de Valdivia irányította. Így lett e hősi versezet «fejetlen törzs!» De a cselekménye sem egységes, a S.-quintini ütközet, a lepantói csata, Dido epizódja fölösleges terhek, a történeti igazsághoz való szolgálai ragaszkodás sem válik előnyére. Mindezek ellenére is értékesebb ez a mű Pedro de Oña *Arauco domadójánál*. (1596.) (A megfélemezett araukán.) Mert ha versben nem is Vergilius, mint Alonso de Carvajal mondta róla, «de fegyverben igazi Mars» volt.

Az *Araucana* I. része már 1569-ben, a többi megszakítva 1578-ban és 1590-ben jelent meg. Hogy a világirodalomban is szóhoz jutott, azt élénk részletein, színes képein és zengzetes nyelvén kívül főleg Voltaire-nek köszönheti, aki Henriadeja előszavában nagy elismeréssel nyilatkozik róla. Több kiadást, sőt francia, német fordítást is megért, ami életképességének csálthatatlan jele.

Legszebbek : a madridi (1776, 2 k.) és a centennáriumi (Santiago de Chile, 1918). Jean Ducamin 1900-ból való párisi kiadásában jellemző kritikát közöl róla. Egy kiváló vonása a műnek a szigorú tárgyilagosság, amely a világ-irodalom eposzaiból hiányozni szokott. A költő ugyanis gyakran rokonszenvesebben festi az indiánokat, mint a spanyolokat. Ezt honfitársai rossz néven vették tőle, pedig az igazság, a humanizmus föltétlen szeretete és tiszteletben tartása ősi, donquijotei jellemvonás. Minden tárgyilagossága mellett is el-elragadja szónoki heve, mely oly beszédet ad az indiánok, pl. Colocolo indián Nestor szájába, aminőt egy vad néptörzs tagjáról nem igen lehet föltételezni. Eléggé kiaknázza a görög mitológiát, ellenben a csodás elemmel szűkösebben bánik, mint a korabeli époszok nagy írói. Ezeknél tehát reálisabb érzés vezette őt. Az egyes csaták ecsetelése, az öreg Caupolicán főnök karóba huzatása és agyonnyilasztatása az életből vett jelenetek, még sem váltottak ki egyetemes érdeklődést. Ennek oka valószínűleg a távoli színtérben és egy ismeretlen vad néptörzs küzdelmében keresendő.

Ercilla fölmentése után elkedvetlenedve hagyta oda Chilét és utazott vissza hazájába. Megfordult Francia-, Olasz-, Német-, Cseh-, sőt Magyarországon is. A XXXVI. énekben említi Pozsonyt is. (Posonia, Ciudad sobre el Danubio de Pannonia.) Élete utolsó 15 évét Madridban töltötte el, vagyonkáját jól-rosszul forgatgatva. II. Fülöpnek ajánlta fel nagy művét, aki látszólag nem sokat törődött egykori apródjával, a vitéz katonával és költővel. Szinte észrevétlenül halt el. Folytatói is akadtak művének, de az Araucánát sem meg nem közelítették, sem el nem homályosították. Megmaradt annak, ami ma is : a spanyol irodalom legjelesebb eposzának.¹

Ezenkívül még három figyelemreméltó műről illik

¹ Első francia fordítója Voltaire volt.

megemlékeznünk. Vallásos eposz valamennyi. *Fray Diego de Hojeda* dominikánus atya a szerzője a *La Cristiada*-nak. Tárnya Krisztus kínszenvedése és halála. Az események főnségének hatásában annyira bízott, hogy elhanyagolta egyéb emelő eszközök felhasználását. Pedig a misztika mennyivel szolgálhatott volna neki! Oktávái sem szárnyalnak mindig erőteljesen, időnként elfáradnak és megtörve esnek a földre. Klopstock Messiásának ez előfutárját Quintana kiadása sem bírta megmenteni az elfeledéstől, melyben José de Valdivieso *Szent József patriárka élete* c. elbeszélő költeménye is osztozott.

Cristóbal de Virués (1550—1609) *Monserate* c. verses legendája mindjárt megjelenése idején feltűnt és tartósabb érdeklődést váltott ki a vallásos irodalom kedvelőiben. Hozzásegítette őt a népszerű, regényes és nemzeti legendának érdekfeszítő, erős drámai lüktetésű tárgya, folyékony verselése és helyenként kenetteljes, emelkedett stílusa is. Sz. Máriához intézett meleg fohásza ma sem vesztette el megindító hatását. Patrona alakját gazdag és nemes veretű irodalom fénykoszorúja övezi körül. A legenda rövidre szabott tartalma a következő: a remete *Juan Garín* a barcelonai gróf leányát először megbecsteleníti, azután pedig megöli. Lelkiismerete furdalásaitól rábírva Rómába zárandokol bűnbocsánatért. Visszatérve a Szent hegyre, keményen vezekel. A leány feltámad, Garín bocsánatot nyer. Szép és ízetlen lapok váltakoznak benne. Minden áron bámulatot akart kelteni. A bencés kolostor a katalánok szent palládiuma, kegyhelye; fekete Máriája, a *Moreneta*, kultusza ma is ott ég minden katalán szívében és feje köré a költészet örök virágaiból állandó, hervadhatatlan koszorú fonódott. *Tragedia de Atila furioso* c. darabja azonban tele van sületlenséggel. Attila jelleme nem történeti felfogásra vall.

8. *A dráma, Lope de Vega elődei.* A világon a leggazdagabb drámai irodalma a spanyolnak van. A vallásos és a lova-

gias érzület karöltve a látványosság kedvelésével, fejlesztette azt ki alapköveiből: a régi misztériumokból, a Reconquista eseményeiből, a románcokból, a pásztori játékokból és a Celestinából. Gómez Manriqueet tartják egyébiránt az első, legrégebb drámafrónak, bár Juan del Encina tevékenysége e téren sokkal több nyomot hagyott. Eklogái is inkább drámai jelenetek és témák. Egy fokkal följebb vitte a drámát.

Bartolomé Torres Naharro († 1531?). Életéről kevés biztos adatunk van, körülbelül annyi, amennyit a műveihez írt Barbier de Orléans-féle levél őrzött meg. Annyi bizonyos csak, hogy e Torreből (Badajoz) származó katonai író algeri kalózok hatalmába került és miután tőlük megváltatott, Rómában telepedett le 1513 körül. Aztán Nápolyban élt mint Fabrizio Colonna alkalmazottja, ahol nyolc színműve *Propaladia* címmel 1517-ben jelent meg, Vittoria Colonna férjének, Francisco Dávalosnak ajánlva. Érdekes újítása az, hogy darabjait ötfelvonásra — jornada — osztja. A szereplők számát 6—12 közt szabja meg, amit azonban ő sem tartott meg mindig (Comedia Tinellariában 20 személy van). A legfontosabb azonban az, hogy a színdarabokat két csoportba osztotta: comedia de *noticias* és de *fantasía*. Az első a való élet eseményeiből meríti tárgyát és személyeit, a második a képzelet világából és csak valószínűségekre törekszik. Írt lovagi drámákat is. Legjobb műve az *Hymenea*. A Propaladiát 1900-ban adták ki újból M. Menéndez y Pelayo előszavával. Ha nem Itáliában élt és írt volna, a spanyol dráma talán előbb fejlődött volna oda, ahova Lope de Vega emelte. Nagy érdeme az, hogy meghódította az olasz színpadot fogymozásai ellenére is (bohózatok, furcsaságok keresése, több nyelv beleszövése). Ezt nyolcas verssorainak, ügyes bonyodalmainak, élénk párbeszédeinek és elfogadható jellemeinek köszönheti. Ezzel nem tévesztendő össze a toledói Navarro színigazgató, ki 1570 körül a színházat díszletek-

kel, jelmezekkel, gépezettel, zenével és egyéb kellékekkel látta el. A magyar tárgyú Comedia Aquilana hőse, Aquilano és hozzáfűzött cselekménye légből kapott.

Gil Vicente portugál költő (1470—1536?) 43 különböző mű szerzője, ezek közül 11 kasztíliai és 18 vegyes, kasztíliai-portugál nyelven van írva. A *Monólogo de Visitação* az első darab, amely Portugáliában színre került. (1508.) Portugál a címe, de a szövege spanyol. Encina e követője autókat is írt, melyek sikerültebbek mesterénél is. Tőle vette át Calderón *A fehér és kék lilium* — El Lirio y la Azucena — c. autóját. Portugál *bohózat*ai időrendben az elsők, versei pedig a régi irányt képviselik.

A pásztorjátékokat Encina vezette be a spanyol irodalomba, a szorosabb értelemben vett dráma azonban *Lope de Rueda* nevéhez fűződik, akinek darabjait Lope de Vega szerint sok kortársa nézte végig. Nem lekicsinylendő érdem ez oly időben, amikor V. Károly leánya esküvőjén, 1548-ban L. Ariosto olasz darabját adták elő és az ugyancsak olasz Alberto Ganasa mimikus színész kincsekkel megrakodva térhetett vissza hazájába. Ez a sevillai aranyműves 1558 körül virágzott, Córdobában halt volna meg és Cervantes szerint az ottani székesegyházban temették el (?). Rueda nemcsak író, hanem színész is volt. «Összes cók-mókja elért egy zsákban : 4 fehér, aranyos szegélyű báránybőr, 4 szakáll és páróka és 4 pásztorbot. Két-három pásztor és egy pásztorleány beszélgetéséből állította össze egyszerű, de érdekes darabjait. Színpadát 4—6 deszkából rótta össze, mely egy arasznyira emelkedett ki a földből. Legfőbb dísz egy ide-oda húzható takaró (függöny) volt, mögötte öltözködtek a szereplők és muzsikáltak a zenészek. Az éneket gitárszó mellett régi románcok szolgáltatták. (Cervantes.) Előfordultak színésznők is, de csak nagy ritkán, mert a spanyolok a nőt nem igen engedték ki a házból játszani. Színpadát köztereken állította fel. Cervantes az ő költeményeit is megdicsérte, sőt ez az eredeti

szerző egy töredéket is megőrzött tőle *Algéri börtön* — *Los baños de Árgel* — című darabjának 3-ik felvonásában. Kitűnt verses pásztori párbeszédeiben is, ezek, sajnos, elvesztek. Ismerte a spanyol színpad e pátrárája Theokritoszt és Plautust is. *El rufián cobarde* — A gyáva kerítő — c. darab bajvívója a Miles gloriosus leszármazottja. Nem vonakodott az olasz színészet utánzásától sem. *Eufemiája* a Decameronból, *Armelinája* Ant. Franc. Ranieri Attiliájából, a *Comedia de los engaños* — Csalódások — Bandelloból van merítve stb. Tőle ered a *paso* — felvonások közi betét — is, mely bohókás, mulattató eseteket tált fel a közönségnek a lehető legmeztelenebb realizmussal. Jobb darabjai: *Deleitoso Compendio* (1567), *Registro de Representantes* (1570). Pasók: *Coloquio de Camila*, *Coloquio de Timbria*. Celestinából sokat tanult, viszont az ő nyomdokain haladtak: *Alonso de la Vega* (Medora < Tolomea), *Luis de Miranda*, *D. Pedro de Naharro*, *Avenidaño*, a háromfelvonásos darabok kezdeményezője és főleg *Juan de Timoneda* († 1583), aki Plautus Menechmijét dolgozta át. Pasoi (= entremeses) közepes Rueda-utánzatok, de mesegyűjteményének tréfái józúek. Forrásai nagyobbrészt olaszok (Boccaccio, Bandello stb.) *Juan de Mal Lara* (1525—1571) fölötte termékeny író lehetett, de hogy 1000 színművet írt volna, az alig hihető el. Ezeknél érdemesebb munkája a *Filosofía vulgar* c. közmondásgyűjteménye (6000 drb). *Juan de la Cueva* (1550—1610) nevét a *Siete Infantes de Lara* és a *Cerco de Zamora* — Z. ostroma — c. történeti darabjai őrizték meg. Nevezetes továbbá azért is, hogy az *El Infamador* művének Leucino-ját tévesen a D. Juan de Tenorio első típusának hitték. *Virginia halála* azonban előfutárja a későbbieknek (Alfieri, Tamayo). *Gerónimo de Bermúdez* dominikánus neve az irodalomtörténetbe azért került, mert a portugál Ant. Ferreira Ines de Castro-ját ő dolgozta át spanyolra, mire galíciai származása is sarkalta (Nise las-

timosa és Nise laureada). *Andrés Rey de Artieda* Los amantes-e szolgáltatta a tárgyat Tirso de Molina-nak, Montalbánnak és Hartzenbuschnak Los Amantes de Teruel c. híres darabjaihoz. A tudós Fernán Pérez de Oliva mester Plautus Anfitrionja, Szofoklesz Elektrája és Euripidesz Hekubájának fordítója, valamint az isteni *Miguel Sánchez* is megpróbálkoztak a tragédiával, de csak a tudósok érdeklődtek irántuk. *L. Leonardo Argensola* más területekről szedett babérokkal tette híressé nevét. Az összes itt vázolt írók és művek készítették elő a talajt a spanyol dráma halhatatlan megalapozójának, akit a világirodalom Lope de Vega néven dicsőít és emleget.

A színdarabok tárgyuk szerint részint vallásosak: autos sacramentales, comedias de Santos, részint világiak: comedias de capa y espada (lovagi drámák) és comedias del teatro (udvari díszelőadások, királyi darabok). Terjedelmük szerint volt loa (előjáték), entremés (felvonásköz), mely utóbb énekkel kísért tánccá, sainetevé vagy baile-vé (balett) fejlődött ki. A zarzuela, mely nevét a Pardo nevű királyi lakhoz épített színháztól kapta (1656), a mai operettnek őse, Calderón pedig az atyamestere.

A vándorszínészek ideiglenesen felállított színpad-emelvényeken (tablados) játszottak. Állandó színház a XVI. század első felében csak Valenciában és Sevilleben volt. Madrid csak 1561-ben lett az ország székvárosa, azért színházai valamivel későbbiek. Az állandó színházakat egyes arra alkalmas magánházak udvarai pótolták. Az udvar háttérében állt a színpad, előtte a padok, székek a szegényebb sorsú nézők részére, az ablakos emeleti folyosókat az előkelőbb közönség bérelte ki. Ezek a mai páholyok ősei. Az előadásokat műkedvelő, vallásos társulatok (cofradía = céhegyesület) tartották nem egyszer kórházak udvarain és ezek javára, illetve a jövedelemben való részesedése céljából. (Valencia, 1526.) Madridban a

Teatro de la Cruz színháza 1579-ben, a Teatro del Principe pedig 1582-ben állandósult az ő udvaraikban.

Agustín de Rojas Villandrando az ő Mulatságos utazás — *Viaje entretenido* — c. érdekes munkájában (1603) a vándorszínészeket ily fokozatba osztotta be: 1. A *bululú* faluról-falura jár és kalapjába gyűjti össze a garasokat. 2. A *ñaque* két személye pászókat játszik. 3. A *gangarilla* 3—4 színésze már kisebb darabokkal is megpróbálkozik, a nőszerepet fiú játsza. 4. A *cambaleo* 5 férfi- és nőszereplőből áll. A jegy ára: egy kenyér, egy fürt szőlő, egy fazék káposzta, népesebb községben 6 fillér, egy kolbász, egy köteg kender. Fölszerelésüket, jegyzi meg gúnyosan, egy pók is elhuzhatná. Műsoruk 1 színmű, 2 auto és 3—4 entremés. 5. A *garnacha* személyzete 6 férfi, 1 primadonna (dama primera) és 1 fiú (ez a naiva). Műsoruk: 4 darab, 3 auto, 3 entremés, elég volt egy hétre. Négyen is aludtak egy ágyban, marha- és birkahúst ettek, némely este több is jutott nekik. Gázsijuk félmesszely borból, 2 lat húsból, egy font kenyérből és $\frac{1}{4}$ akó éhségből állt. 6. A *Bojiganga* személyzetét 6—7 férfi, 2 nő és 1 fiú alkotta. Igás szekéren járták a falvakat. 7. A *farándula* 16 rendes és 14 számfeletti személyből tevődött össze és 50 darab előadására volt berendezkedve. Ilyen társaság igazgatója volt a toledói *Naharro* is. Színészei ládákban öltözködtek, az énekeseket már muzsikások pótolták, borotválkoztak. Volt elemi gépezete is: felhőt, dörgést, villámlást, párbajokat és harcot vitt a színpadra.¹ Ily kezdetleges eszközökből és alapból nőtt ki a világhírű spanyol dráma!

A színészek a XVI. században társaságokba tömörültek, hogy monopoliumszerűleg üzzék mesterségüket. Az ily Hermandadok bérelték ki a helyiségeket. A *Sagrada Pasió*n színészcehe jövedelmeit jótékonycélra fordította. Ehhez társult később a *Soledad* céhe (cofradía), akik

¹ Cervantes, Ocho comedias y ocho entremeses nuevos.

aztán megosztottak a színházi bevételeken. Megkísérlem Shack, Ticknor, Mudarra és mások nyomán vázolni egy ily előadást.

A színpad, mint tudjuk, deszkaemelvény volt. Előtte az udvar földszintjén a szabad ég alatt foglalt helyet a szegénysorsú közönség: az infanteria vagy a moszketérok. Mögöttük voltak a tribün-padok és a nőknek fenntartott nézőtér, a cazuela. Fent az erkélyeken és ablakokban, az ú. n. desván-okban az úrinők szorongtak, arcukat álarc fődte el a kíváncsiak szeme elől. Az előadott darab sikere a földszint füttyétől, illetve tapsától függött: a mesteremberek voltak tehát a kritikusok. Kezdetben csak vásár- és ünnepnapokon játszottak a színházakban, később hetenként többször is. A darab egy románc elszavalásával vagy egy gitárdallal vette kezdetét. Aztán a szerző vagy rendező Előjátéka — a loa — következett. Ez volt a Prologus. Ez után vagy tánc (baile), vagy az első felvonás (jornada) mulattatta a közönséget. A felvonásközoeket közbeszúrt jelenetekkel — entremeses, pasos — töltötték ki, a darabot végül a sainete zárta be. Befejezte az egészet a nemzeti táncmulatság, mai szóval a bál, melynek sok neve maradt fenn. A tisztességes névre azonban nem minden egyes ilyen táncestély volt érdemes.

Lope de Vega korában már magában Madridban több mint ezer színész éldegélt a negyven társulatban. Ezek foglalkoztatása magyarázza meg a szerzők nagy számát és termékenységet. Sorsuk még sem volt épen rózsás. Úgyszólván nap-nap mellett újabb és újabb darabokat kellett betanulniok, nem úgy, mint a mai színészeknek, akik ugyanazt a szerepet százszor is elismételhetik. Ez még most is ismeretlen jelenség Spanyolországban

9. *A pásztorregény.* Az általános föllendülésből kivette a maga részét a próza is. A lovagregények elavultak. Még az Amadís, a Lisuarte de Grecia s a Palmerínok is elvesztették varázssukat. A humanizmus divatja a Vergilius-féle

pásztoridillek felé fordult. Az emberek annyira el voltak ragadtatva a mezei élet költőiségétől, hogy otthagyták a rendes lakásukat, foglalkozásukat, kimentek a szabadba, hogy a valóságban is megízleljék a pásztori élet egyszerű örömeit. Fokozták, illetve fölkeltették ezeket a vágyakat a pásztorregények, melyeknek őse *Jacopo Sannazaro* *Arcadia* c. olasz műve volt. (1504.)

Sannazaro (1456—1530) nápolyi és hozzá spanyol származású lévén, az aragóni Frigyet haláláig szolgálta és annak sorsában is osztozott. Jelesen képzett humanista lehetett. Kitűnően verselt latinul s az olasz verselés és műpróza egyik mestere volt korában. Világhírét azonban nem virgiliusi poémáinak, hanem *Arcadiájának* köszönheti, melyet 1481—86 között írt. Képzelt hőse, Sincero, maga a költő. Mikor a pásztori élet sem űzi el szerelmi bánatát, álmától indítva egy nimfára bízta magát, ki őt *Arcadiából* földalatti barlangokon, folyókon az Etna mélyén át Nápolyba vezeti. Itt mellőző kedvese, Carmosina Bonifacio halála felett érzett bánatát megható sípnótában önti ki. A regény 12 prózából és 12 verses eklogából áll.

Az *Arcadia* az antik nagynevű görög és latin költők fel fogását, érzését és stílusát elevenítette föl, de Boccaccio hatása is meglátszik rajta. Az élet, a pásztorok világa hazug benne. Soha és sehol a világon a pásztorok ilyen tanult műveltségre nem tettek szert. A költői idilli báj, a szép természeti leírások, az érzelgős hangnem mégis meg ejtette az olvasókat. Számos utánpótló akadt Itálián belül és kívül egyaránt. De sehol sem kápráztatta el a költőket annyira, mint Portugáliában és Spanyolországban. Amott Bernardo Ribeiro Menina e moça-ja, emitt Jorge de Montemayor (Montemór) Dianája tekinthető első utánzatának. A portugál Gil Polo Diana enamoradája csak talpraesett folytatása az előbbinek. (1564.)

Jorge de Montemór (1520—1561) a hasonló nevű portu-

gál községben született s iskolatársa volt Camoesnek Coimbrában. Juana spanyol infánsnőt elkísérte Lisboába, ahonnan 1554-ben tért vissza. Ez udvari muzsikusként később Turinba került, ahol nem tudni, felekezeti vagy szerelmi nézeteltérésnek esett áldozatul. Olaszos verseinél szélesebb és mélyebb nyomot vágott az ő *Diánája*, az Arcadia e diadalmas versenytársa (1559 ?) Tárgya élénkítése végett a pásztori szöveg közé mithologiai meséket, lovagkalandokat, csodás jeleneteket és életéből vett epizódokat is beleszótt. Az előbbi betétek persze a valószínűség rovására mentek. Versei gyarlók, előkelő prózája tiszta, de a pásztorok szájában ez is ízetlenné, tudárossá válik. Mégis tetszéssel találkozott, mert divatos volt. Megnyerte Cervantest, befolyásolta d'Urfé Astrée-ját, sőt Felismena pásztorleány epizódja Shakespearet is megihlette. (The tow Gentlemens of Verona.) A megígért második résszel adóssá tette őt váratlan meggyilkoltatása. Későbbi kiadását megtoldották *Jarifa és Abindarraez* mór történettel. (Villegas Abencerraje-jának utánzata.) A sok sületlen utódot mellőzve, elég lesz, ha futólag megemlítjük itt még *Luis Galvez Montalvo* El Pastor de Filida- és *Valbuena* Siglo de oro-ját. A pásztorregény divatja a század végéig tartott. Cervantes és Lope de Vega is behódolt neki. Az első Galatea-jában, a második Arcádiá-jában áldozott neki, de az áldozat már csak halotti tor volt. Sannazaro Arcádiája és Montemayor Dianája a multé. A jelen nemzedéknek már élvezhetetlen. Akit ez a regényirányzat közelebbről érdekel, az forduljon, Rennert Albert tanár jeles tanulmányához.¹

10. *A kópéregény.* Vannak irodalombúvárok, akik a milieu, a környezet befolyását az irodalmi művekre dogmának vélték és annak alapján kimondták, hogy a spanyol

¹ Prof. Hugo Albert Rennert: The Spanish Pastoral Romances. Baltimore, 1893.

kóperegények elszomorító erkölcsrajzai az akkori spanyol társadalmi viszonyok hű tükörképei. Elfogadható volna ez a nézet még azokra a regényekre, amelyek az ország hanyatlása idején, a XVII. század folyamán jelentek meg. Akkor is csak azzal a megszorítással, hogy a bennük előforduló torzkép csak az érem visszáját mutatja és nem egyúttal az eredeti oldal kedvezőbb reliefjét. Tévesnek látszik az a másik állítás is, hogy a kóperegények a misztikus irány ellenhatásaként keletkeztek. Minden kornak megvannak a maga fény- és árnyoldalai. Egy éles szem észrevette az utóbbiakat és mert érdekesnek találta, megírta az első kóperegényt :

a *La Vida de Lazarillo de Tormes* egy önéletrajz keretében. Ki volt ennek a világirodalmi nevezetességű regénynek a szerzője, azt még most is homály takarja. Hogy az nem volt Diego Hurtado de Mendoza, akit évszázadokon át annak tartottak, azt A. Morel-Fatio és W. Laufer kétségtelenül kimutatta. Cejador y Frauca, a kiváló spanyol irodalomtörténész szerint Sebastián de Horozco írta volna. A regény első kiadása nincs meg. Második, javított kiadásban 1554-ben jelent meg Antwerpenben, Alcalá de Henaresben és Burgosban, de szerzője már 1525-ben dolgozott rajta. Antiklerikális iránya és egyéb húsba vágó jelenetei bírhatták rá a szerzőt neve eltitkolására. Az inkvizíció tényleg foglalkozott is vele, sőt be is tiltotta. Ez olaj volt a tűzre, mert annál jobban kaptak rajta és terjesztették. Hat év alatt 27 kiadást ért. Erre megrostálták a tartalmát és megtisztították trágárságaitól. Ma persze a kíváncsi olvasóknak újból az eredeti, visszaállított szöveg kell. Legjobb kiadásai : a Foulché Delbosc-féle (Biblioteca Hispanica) meg a Julio Cejador y Frauca-é (Madrid, 1914). Lefordították olaszra, németre és nemrég magyarra is. (Gombocz Zoltán.)

Ez az önéletrajz keretében folyó élménysorozat a XVI. század alsóbb rétegű erkölcsének maró szatírja. Költött

hőse egy csavargó kópé (pícaro), aki a Tormes egy salamancai vizimalmában született. Innen a neve. Lázárocskánk vak koldus vezetőjéből egy szegény pap, egy éhenkórász hidalgó, egy kolduló barát, egy fegyverhordozó, egy búcsúárus, egy káplán, egy hivatalszolga inasa, végül pedig árkikiáltó lesz. Eddig tart az első rész. A második részt *H. de Luna* írta hozzá 1620-ban. Ennek az előszavában azt olvassuk, hogy Lázár beleesve a tengerbe, tinhallá változott, egy nőstény tinhaltól három kölyke lett, résztvett a tinhalak harcában, mint azok kapitánya és több sületlenséget követett el. Folytatásai és utánzatai közül ezt a párisit (?) tartják még a legsikerültebbnek. Amit e kópéregényben olvasunk, annak előképeit már Hita főpap műveiben is megtalálhatjuk. Különösen áll ez a főpap minden hájjal megkent szolgájáról, Lázár ez előfutárjáról. Bár az önéletrajz fogalma az események megtörténte mellett szólna, azok valóságához mégis kétség fér. Az életrajz csak kerete a prózai daraboknak. A valószínűség hárát azonban nem lépik át. A köznép nyomora, éhsége nyilvánul meg bennük, melyet Cervantes is a hidalgók egyik jellemvonásának mond.

A Lazarillo páratlan sikere több íróat serkentett ez irány folytatására. Azonban félszázad is elmúlt, mire Mateo Alemán (1547—1614 közt élt) *Vida del pícaro Guzmán de Alfarache* (= Atalaya de la vida humana) első része elhagyta a sajtót (1599). Életéről kevés megbízható adat maradt hátra. Belőlük csak az tűnik ki, hogy Sevilleben született, bakkalaureus (bachiller) lett, Itáliában katonáskodott, kincstári tisztviselő, majd nyomdász is volt Méjicóban, hol kasztíliai helyesírását adta ki (1609). A Lázaro nyomdokait követte az ő Guzmánja is többkevesebb szerencsével. Epizódjainak száma azonban meghaladja Lázárét. Tiszta, de terjengős, tudákos nyelve nem állja ki a versenyt Lázár tömörségével és humorával. Akadt, mint Cervantesnek, egy irigye, a valenciai Juan

Martí-ban, aki tudta nélkül megírta Guzmán második részét (1601). Alemán erre sietett közrebocsátani a maga folytatását. A divat ezt a kóperegényt is annyira felkapta, hogy rövidesen 26 kiadás fogyott el belőle mintegy 50.000 példányban. Még angolra is lefordították (1623) és Lesage-ra is hatott. Alemán ebben a művében öntötte ki epéjét sérelmeiért. De nem volt elég bölcs ahhoz, hogy mint Cervantes napirendre térjen felettük. Így az epe egy része benne maradt és megmérgezte az életét. (Figueiredo).

Francisco López de Úbeda orvos (Andrés Pérez dömés atya szerzősége kétségesebb) *Pícara Justina* nevű nőhőse már munkában volt, mikor Guzmán megszületett, akivel szerzője össze akarta házasítani (1605). Guzmán, a szállodai inas, a madridi csirkefogó, a genovai katona, a római bohóc jóval erkölcsösebb, találékonyabb, szellemesebb és tisztább nyelvű, mint az ő fent említett élettársa. Tájszólásait a filológia mégis figyelmére méltatta, amikor kiadásait megismételte. A Cervantestől is megrótt csonka versek (versos de cabo roto) ugyanis nem érdemesítették volna erre a kitüntetésre. Kiválóbb író volt nála

Vicente Espinel (1550?—1624). Ez a muzsikusz szerelte föl a gitárt az 5-ik húrral s találta fel a tízes versszakokat (décimas). A szegény salamancai diák előbb Itáliában és Flandriában katonáskodott, azután pedig papi és tanítói hivatásának élt Madridban, ahol Lope de Vegát is oktatta. Híres kóperegényét, a *Marcos de Obregónt*, 1618-ban nyomták. Ez a mulattató epizódokban, élces megjegyzésekben és találó ötletekben bővelkedő regény ma is élvezhető olvasmány. Az lehetett még egy század múlva is, másképp Voltaire nem mondotta volna róla, hogy Lesage híres Gil Blas-ja nem egyéb, mint egyszerű kópia. Túlzás, mert az eszmén és kereten kívül csak 15—20 epizódot vett át tőle úgy, mint Vélez de Guevarából a Santa ördögét. A többi mind Lesage műhelyéből való, aminthogy a Gil Blas is inkább francia, mint spanyol jellem. Célja és tárgya

érdekelte a francia közönséget is, ami nem volt más, mint a hanyatló Spanyolország szomorú állapotainak megfestése, bár sohasem fordult meg benne, sem nem látta Lerma vagy Olivares minisztereket. Ez jórészt sikerült is neki s így akaratlanul is a *«fekete legenda»* egyik elterjesztőjévé lett.¹ Képei elevenek, jellemei reálisak, erkölcsi világnézete tiszta, szatírája elmés és nyelve folyékony. Spanyolországra nézett és Franciaországra ütött. Mint a sanda mészáros. Lehet, hogy így volt, de az valószínű, hogy két legyet ütött agyon egy csapásra. Lesage műve abban mulja felül a spanyol modellt, hogy az életnek és embereknek egyetemesebb festője s így Molière és La Bruyère utódja. Ez a nyitja egyúttal nagyobb népszerűségének is.

Lesage a fentemlített kópéregényeken kívül ismerte *Estebanillo González élete és tettei* c. névtelen szerzőtől való művet, mely először Antwerpenben (1646) és utóbb Madridban is megjelent (1652). Valószínű, hogy *Francisco Quevedo El gran Tacaño*-ja és Luis Vélez de Guevara *El Diablo cojuelo* — Sánta ördöge — sem kerülte el figyelmét. Quevedo e fiataalkori munkája Don Pablos, a Nagy csaló életének diákcsinyjeit festi. A szatirikus humor nem hiányzik ugyan belőle, de az mintha nem volna olyan egészséges és erőteljes, mint elődeiben. A munka már 1600-ban készen lehetett, de csak 1626-ban jelent meg Zaragozában. Hogy nyomban meg is hódította a közönséget, azt számos kiadása bizonyítja. Legyen szabad a segoviai borbélyfiú (Pál diák) egy csalafinta «stiklijét» itt bemutatnom, hogy fogalmunk legyen a többiről is.

Megesett a következő történet velem és a gazdasszonnyal. Ez udvara tyúkjait hívogatta, nekem kedvem támadt egynek az elfogyasztására. Volt neki vagy 12—13 kisebb-nagyobb

¹ A *legenda negra* alatt a spanyol jó hírnév befektetése értendő.

csirkéje. Amikor egy napon magot szórogatott nekik, így szólt hozzájuk : *pío, pío* (magyarul pizse, ne), még pedig nem is egyszer. Rákiáltottam : Maga boldogtalan és jaj nekem is. Amikor látta, hogy mily kétségbeesetten viselkedem, zavarba jött és így szólt : De hát Pali, mit csináltam én? Ha tréfálsz, ne tégy belőlem bolondot. — Hogyan, én tréfálok? Ha csak ez volna! De én nem akarok az Inkvizíció elé kerülni, nekem az esetet be kell jelentenem, mert különben ki leszek átkozva. Inkvizíció? — szólt ő, egész testében remegve. — Hát vétettem én valamit a hit ellen? — Hát lehetséges, hogy nem vette volna észre? Nem emlékszik-e, hogy a csirkékhez így szólt : *pío, pío*? Pío a pápák neve, akik az Isten helytartói és az egyház fejei. — Halálra válva így válaszolt ez : Pali, az igaz, hogy ezt mondtam, de ne bocsássa meg nekem az Isten, ha rossz szándékkal mondtam volna azt. Keress módot a följelentés elkerülésére, mert különben meghalok, ha az Inkvizíció elé kerülök. — Ha megesküszik egy szent oltár előtt, hogy nem rossz szándékkal tette, akkor én fölmentve érezhetem magam a följelentés alól, viszont azonban nekem kell adnia azt a két csirkét, amelyeket a szentséges pápai piusz, piusz névvel illetett etetés közben. Majd elviszem őket egy rokonomhoz, hogy megégesse őket, mint elkarhozottakat. Ezután pedig meg kell esküdnie, hogy nem fog visszaesni többé. Megkönnyebbülve szólt erre ő : Hát vigye őket, Pali, holnap pedig meg fogok esküdni.

Ez a jelenet hű képe az akkori nép együgyűségének, a viszonyoknak és a rendkívül szellemes író megfigyelő képességének, de tegyük hozzá, nagyítani tudásának is!

Valamivel később jelent meg Quevedo e szatirikus regényénél *Luis Vélez de Guevara* Sánta ördöge — *El Diablo cojuelo* — (1641). Ez a korszatira csak tárgyánál fogva tartozik ide. Guevaráról, mint drámaíróról, később lesz szó. Az ő Sánta ördöge azonban már csak azért is helyet kér itt magának, mert címét, keretét és egyik-másik jelenetét Lesage is átvette a *Le Diable boiteux* c. regénye számára. Az epizódnál, illetve kalandoknál többet érnek az ő mély és szellemes ötletei. Hőse, az ördögös diák el-

mondja többi között azt is, mint szabadítja ki üvegpalack-börtönéből a Sánta ördögöt, aki aztán hálából légi utazást végeztet vele, hogy lássa a madridi udvar, a padláslakások és bordélyházak élettitkait. Lesage a kis művet megjavította, de az eredetinek humorát nem bírta utolérni. Hogy fogalmunk legyen róla, közlöm a Bolondok házának ismertetését. *Ex uno disce omnes !*

«Ez itt a bolondok háza, válaszolt a Sánta, ahol az örültségeket büntetik és gyógyítják, azokat is, amelyek eddig nem látszottak azoknak . . . Ez itt egy szerelmes vak, ki kedvesének képét tartja kezében a papirosokkal együtt, amelyeket hozzá írt, mintha láthatná az egyiket és el tudná olvasni azokat s azt hajtogatja egyre, hogy ő a füleivel lát . . . Ebben az iratokkal és papirokkal tele szobácskában lakik egy grammatikus, aki egy görög ige gerundiumának keresése közben vesztette el az eszét . . . Amott egy történész van, aki a fölött való keservében bolondult meg, hogy elvesztette Titus Livius három Decasát. Valamivel tovább egy kispap látható a papi süvegek közül próbálgatva, melyik illenék jobban a fejére, mert azt mondotta, hogy belőle püspök lesz . . . Ebben a cellában, egy aranyokkal teli ládán, mely háromszoros zárral van becsukva, üldögél egy gazdag fősvény, aki bár se fia, se atyafia nincs, nagyon rosszul él, mert pénzének a rabja, nem is eszik mást, mint egy süteményt és nem vacsorázik mást, mint uborkasalátát, számolynak pedig elég neki a saját kincse . . . Ezzel szemközt abban a szegényes zúgban él egy házas ördög, aki a felesége miatt örült meg. — Ekkor Don Cleofás így szólt az ő társának, aki a gyász e faragott képeit megmutatta neki: «Menjünk innen, nehogy itt fogjanak bennünket valami bolondság miatt, amelyről magunk sem tudunk, mert a világon mindnyájan bolondok vagyunk, az egyik úgy, mint a másik».

A kóperegény e világhírű példányain kívül egész sereg eredeti vagy utánzott fércelmény kereste a hír útját. Ilyenek: *El doctor Carlos García* A tolvajok ősisége és nemesége, *Jerónimo de Alcalá Yañez* Alonzója, *Salas Barbadillo*

Ingeniosa Elenája, a kitért zsidó *Antonio E. Gómez* El siglo pitagórico és Vida de don Gregorio Guadaña stb. A kisebb elbeszélések is ekkor jöttek divatba. Mintájuk Cervantes *El curioso impertinente*-je lehetett. Bejárták ezek Portugáliát és Franciaországot is. A legsikerültebbek *Maria de Zayas y Soto mayor* női tollából valók (1599—1661).

Még csak egy-két szót. A kóperegény a spanyol szellem és kultúra egyik jellemző nemzeti terméke. Spanyolország az eredeti hazája. Itt született, itt nevelkedett, itt érte el tetőfokát Cervantes D. Quijotéjában és itt is halt meg, azonban nem nyomtalanul, utódok nélkül. A dévaj kópéságok, mulattató képek és csínyek meghódították az egész nyugatot, sőt Németországba is elkerültek. Ma is élő tanui ennek: *Grimmelshausen* *Simplicissimus* (1669), *Lesage* *Santa ördöge* és *Gil Blas*-ja. Szellemük most is kísért még.¹ A sajátságos spanyol néphumor valóságos tárházai ezek, amellyel szemben a mai kor ideges arcfintorításait keltő kedélykirobbanások szálnalmas erőlködések csak. Amott a szellem, a lélek akrobatáskodik, emitt a kultusz középpontjába került test. Annak fűszeres, természetes vizében felüdül a lélek, ennek mesterséges szénsavas fürdője az érzékiséget keltegeti csak. Ez a humor lehet olykor durva, nyers, száraz, mely a művelt ember jóízűségét sérti, de még mindig erkölcsösebb, mint a mai kabaréké.

2. Cervantes élete és művei.

Cervantes D. Quijotéja ugyan nem szorosan vett kóperegény, de kerete és több epizódja, valamint a *Példás Elbeszélések* egyike-másika, mint pl. a *Rinconete y*

¹ Vida del soldado español Miguel de Castro, escrito por el mismo y publicado por A. Paz y Melia. Bibl. Hisp. ca 1900. — Vida del Capitán Alonso de Contreras, Caballero del hábito de San Juan, natural de Madrid etc. Madrid, 1900.

Cortadillo azok minden kellékét kimerítik, azért köztük van a legmegfelelőbb helye.

*Miguel de Cervantes Saavedra*¹ a spanyol irodalom legkimagaslóbb alakja — Príncipe de los ingenios — 1547 szept. 29-én született Alcalá de Henaresben és 1616 április 23-án halt el Madridban. Gyerekkorában Lope de Rueda színműveit látta előadni Toledóban és Sevillában. Madridban meg az alcalái egyetemen tanult, de hogy a salamancain és sevillain is megfordult volna, az még mindig kétség tárgya. Szigorlatokat azonban nem tett, pedig minden keze-ügyébe került írást és nyomtatványt mohón olvasott el. Minthogy családja nemes létére is szegény volt, korán kereset után kellett látnia. Bár költeményeinek zsengéi bekerültek Valois Erzsébet Emlékkönyvébe, tőlük maga sem volt elragadtatva. Kalandokba is keveredett, melyek kellemetlen következményeitől úgy menekült meg, hogy a fiatal Acquaviva Giulio pápai nunciussal, mint annak kamarása Rómába utazott. Lehet, hogy a párbaj stb. is csak mende-monda s akkor a pápai nunciushoz való csatlakozása egyrészt kenyérkeresetre, másrészt ismeret és tapasztalatszerzésre vezethető vissza. A nuncius szolgálatától már 1570-ben megvált, hogy Marco Antonio Colonna hadseregébe lépjen be s e pályán tüntesse ki magát. Részt is vett a híres lepantói ütközetben (1571. okt. 7.), vitézül harcolt, de meg is sebesült: két mellövés érte és bal-karja megbénult. Bár rokkant lett, továbbra is katona maradt, míg hazafelé tartó gályáját a mór kalózok vele együtt el nem fogták (1575). Öt hosszú évig raboskodott Algirban, folyton szökési terveken törve a fejét. Kudarcot vallott mind. Végre is anyja, nővére és a trinitáriusok

¹ Fr. Rodríguez Marín, a legkiválóbb Cervantes-tudós, adta ki C. műveit legújabbban. A róluk írt tanulmányokat egy Cervantes-kutató sem nélkülözheti. — Györy Vilmos: Az elmés D. Quijote. Budapest, 1873—75. és 1925.

gyűjtötte váltságdíj fejében bocsátották szabadon. Bár rokkant volt, ismét fölvette a kardot, hogy a portugálok ellen villogtassa, a harci babér azonban ekkor is elkerülte. Szomorúan válhatott meg tőle a tollért. Vagyonhoz ugyan ez sem segítette, de örök, világra szóló dicsőséget szerzett neki, igaz, hogy csak halála után!

Hazatérve 1583-ban azonnal tollat ragadott, hogy megírja *Galatea* c. pásztorregényét. Újabban kétségbe-vonták, hogy a főszerepet szíve választottja: Doña Catalina de Palacios Salazar y Vozmediana vitte volna, akinek ő tette a szépet Elicio pásztor személyében. Ez esquiviasi nemes leányt nőül is vette 1884-ben s ennek falusi birtokára költözött.

Galateája nevet és egy kis aprópénzt is hozott ugyan a konyhára, a második részt azonban még sem írta meg. A drámaírás divatosabb és jövedelmezőbb forrásához fordult. Mintegy 30 darabja közül csak kettő maradt reánk: az *El trato de Argel* (Algériai fogság), meg a *Numancia*. Az első nem keltett feltűnést, bár az ő és algéri foglyok sorsát ecsetelte; a második is csak 1809-ben lett híressé. Előadása ugyanis annyira feltűzelte a zaragozaiak hazafias érzését, hogy a francia hódítókat a férfiak és nők haláltmegvető harca az Ebro-hídján döntően verte meg. Érdekes vonása ennek a híres darabnak az is, hogy kísértet-szellem — Ticknor szerint — megrázóbban hat, mint Shakespeare Macbethjéé és azonfölül meg is előzte azt.

Mindezek a darabok nem versenyezhettek Lope de Vegáéival, nem is hajthattak neki különösebb hasznót, azért állást, fizetéssel járó hivatalt keresett magának. Beállt sevillai hadseregszállító-biztosnak, majd granadai adószedőnek (1594). Bizonyos elszámítások miatt azonban börtönbe kerül (1597-ben) Sevillában, sőt állítólag Argamasilla de Albában is. Erről sokáig azt hitték, hogy abban fogott volna hozzá D. Quijote megírásához,

amit Előszavában maga is állít. A börtönben való irocsgálás sokáig irodalmi divat és ürügy is volt. Camões-sel és másokkal is megesett ez. Cervantes igazoltatván a hűtlen kezelés vádjában, három hónap mulva szabadlábra helyeztetett. Éles szeme nem kerülte el a börtöntöltelék népét, jellemrajzot készített egyikről-másikról. Az említett Rinconete y Cortadillo (Sarkocska és Zsebmetszőcske), a Példás Elbeszélések egyik legélvezetesebb kópé-novellája. A *Novelas ejemplares* társadalmi rajzai összegyűjtve csak jóval később, 1613-ban jelentek meg. Az Ál nagynéni — *La tia fingida* — nem volt még köztük. Tárgya és egyes részletei hasonlítanak az olasz Pietro Aretino egy raggionamentójához. Icaza ebből kifolyólag tagadja, hogy Cervantes írta volna. Bonilla és Cejador Frauca pedig azt főképp Villalón a maga korában híres Crotalónjából származtatta, melyet a Curioso impertinente c. elbeszélése megírásakor is szem előtt tartott. A Persilesben leírt vihar, meg a Két leányzó c. elbeszélése is a Crotalón 9-ik énekéből kölcsönöztnék látszik. A XVI. századnak ezt az egyik legérdekesebb művét eszerint alaposan kizsákmányolta az eredetiségére sokat tartó szerző. A Crotalón egyébként Lucianus Párbeszédei-nek szabad és elfogulatlan átdolgozása s egyúttal a spanyol társadalom találó jellemzése.

Ha nem is a legjobb, a legeredetibb, de a legismertebb valamennyi közt a Cigányleány — *La Gitanilla* — c., mert Preciosa alakja újra született az angol Middleton (Spanish Gipsy), a német Goethe és Werther, valamint a francia Victor Hugo ihlete jóvoltából (Esmeralda a Notre Dame de Parisban stb.), Fletcher «Loves Pilgrimage»-ét Cervantes «Két leányából», «Rule a wife and have a wife»-ját a «Hamis házasság»-ból és «Chance» c. novelláját «Cornélia asszony»-ból vette át. «A kutyák párbeszéde» — *El coloquio de los perros* —, valamint az «Üvegtestű mester» — *El Licenciado Vidriera* —

mintha a D. Quijote előfutárai lennének az igazság kimondásának bátorságában. Az előbbi mesét G. C. Pfeffel, E. T. A. Hoffmann és G. Keller vitte át Németországba. A Pélás Elbeszélések fennmaradásában Cervantes nagyon bízott. Máskép érthetetlen volna az Előszavuk végére csapott arcképének önleírása. E nélkül úgy, mint a Jáuregui-festette arckép meg a D. Quijote személyleírásai nélkül lehetetlen volna Cervantes és D. Quijote arcképek egyezőségét megállapítani, amely fölfedezés Kőrösi Albin nevéhez fűződik.¹ A példás elbeszélések majd minden művelt nyelvre le vannak fordítva, magyarra is.² Példájok nem maradt utánzások nélkül. A sok közül olvasókra találtak a *Los cigarrales de Toledo* — A toledói kertházak —, meg a *Deleitar aprovechando* — Hasznos mulattatás — címűek. Az első nyári népszokásokat, ünnepeket ír le, a második komolyabb és erkölcsi irányú, de befejezetlen, mint amaz. Salas Barbadillo, Montalbán, María de Zayas ugyancsak megkísérelték elbeszélő képességöket, de egyik sem érte el Cervantes és Tirso drámai erejét.

Azonban még sem ezek tették világhírűvé Cervantes nevét. Ezt kizárólag a szellemes, elmés D. *Quijote de la Mancha*-nak köszöni. A világregények e királyáról egész irodalom fejlődött ki. Meglehet, hogy az esztelen kalandregények kivégzése volt kezdetben a célja, és hogy börtönében fogott hozzá (1597), ahol alkalmá volt tapasztalni az igazságszolgáltatás vakságát, ám nem ott fejezte be. Csak az bizonyos, hogy 1604 végén első

¹ Kőrösi Albin: Cervantes élete és művei. Szent István Akadémia kiadása. Budapest, 1918.

² The nov. ejempl. of Cerv. in Germany by Burkhard Oscar. Baltimore, 1920. — El casamiento engañoso y Coloquio de los Perros por D. Agustín G. de Amezúa. Madrid. — Fr. Rodríguez Marín, Rinconete y Cortadillo és El Loaysa de El celoso estremo. Sevilla, 1901. — Ramón Menéndez Pidal: Un aspecto en la elaboración del Quijote. Madrid, Ateneo, 1920. stb.

része már készen volt, 1605-ben pedig meg is jelent. Még ez évben öt kiadás követte és 1614-ben álnév alatt (Alonso Fernández Avellaneda) egy második rész is. Cervantest a sötétben bujkáló szerző gyalázkodása és hencegése annyira kihozta a sodrából, hogy nyomban hozzáfogott a II. rész befejezéséhez, úgy hogy 1615-ben el is készült vele. Bár lázas sietséggel dolgozott rajta, nemcsak méltó folytatása lett az elsőnek, hanem azt túl is szárnyalta meséjének logikusabb szövésével, egységesebbé tevésével, a kitérések kerülésével, mélyebb bölcséletével és tisztább nyelvezetével. Kivonatos, az ifjúság számára készült kiadásainak révén az elmés, ideális, az igazságért mindig kiálló D. Quijoténak és a rusztikus, anyagiasság gondolkodású csatlósának, Sancho Panzának kalandjait, vitézi tetteit és elpáholásait a világ minden iskolás fia ismeri. Azt is meg tudja állapítani, hogy D. Quijote a nap, Sancho pedig az árnyéka. Egyik sem lehet el a másik nélkül. Ha D. Quijotét megsajnálja, Sanchónak is megbocsát, mert ez a világ szerezetre legméltóbb gracioso-ja. Nem irigy, de jólelkű. Ha elgondolkozik a sorsukon, talán még azt is észreveszi, hogy a világ színpadán az anyagiasság Sanchók szerepelnek és érvényesülnek, míg a D. Quijoték csak olykor és elvétve kerülnek közéjük. Sebaj! Azoké a bizonytalan vagyon, a múló gyönyörök élvezése, gyakran a hatalom is talán, egyszóval a ma: ezeké a szenvedés, a lenézés, a megaláztatás, de a holnap, sőt a halhatatlanság is.

Ám nagyot tévedne az, aki e népszerű regény értékét csak a költött élmények humoros előadásából akarná kimagyarázni. Mindez csak *keret* és nem a lényeg. Renaissancekori eszmetartalma sem biztosítja neki az örök ifjúságot,¹ hanem az ő főszemje. Ez az élet azon tapasztalati megfigyelésén, illetve szemléltetésén fordul

¹ Reményi Ferenc: A Don Quijote eszmetartalma. Kőszeg, 1925.

meg, melynek alapja, indító oka és lesújtó tragikus vége az elvi idealizmusnak meddő küzdelme a realizmussal, az önzetlen, megalkudni nem tudó D. Quijote nemes bukása, de ki nem békülése a coniuncturás, csak anyagi érdekeknek szolgáló Sancho Panzával. Egy portugál tudós ezt így fejezte ki nem régen: «A mély búskomorság végső következtetését, mely végül is ránk ragad «Quijote» tiszta idealizmusának bukásából és a Sanchoizmussal való megbékülés lehetetlen voltából, Rodríguez Marín a regény önéletrajzi jellegéből fejt meg és ez egyúttal Kőrösi Albin tétele is.»¹

De nemcsak ez a száraz, de főséges igazság, az eszmény és valóság örökös küzdelme az egyetlen érdeme ennek a világszép regénynek, hanem az a mód is, ahogy azt szemlélhetővé tette és az az utólérhetetlen humor is, amellyel azt fűszerezni tudta. «Ez a derűs pesszimizmus, amely oly nagyon hasonlít a magyar lélek sírva-vigadásához, D. Quijote eredeti vonása.»² Cervantes tehát a derűs humor és pesszimizmus mindenkor legnagyobb mestere, «D. Quijote pedig annak az evangéliuma».³ Shakespeare emberi tragikuma lehet mélyebb és főségesebb, de mindenesetre leverőbb és megrázóbb, mint Cervantesé, amely megbékít és kiengesztel a sorssal. Ki tudja, melyik a nagyobb bölcs közöttük? Az azonban kétségtelen, hogy ők a teremtető képzelem legnagyobb mesterei.

A D. Quijote 1911 előtti ábrázolása hamisnak bizonyult. Jáuregui 1600-ból való festménye más, olyan,

¹ Fidelino Figueiredo, Rodríguez Marín. El Debate 1928 jan. 28. sz. Madrid. Kőrösi e tételét a Szent István Akadémiában 1917-ben, a madridi Ateneóban pedig 1921 ápr. 12-én tartott felolvasásában mutatta be. Azóta megjárta Ausztriát, Németországot és Amerikát is.

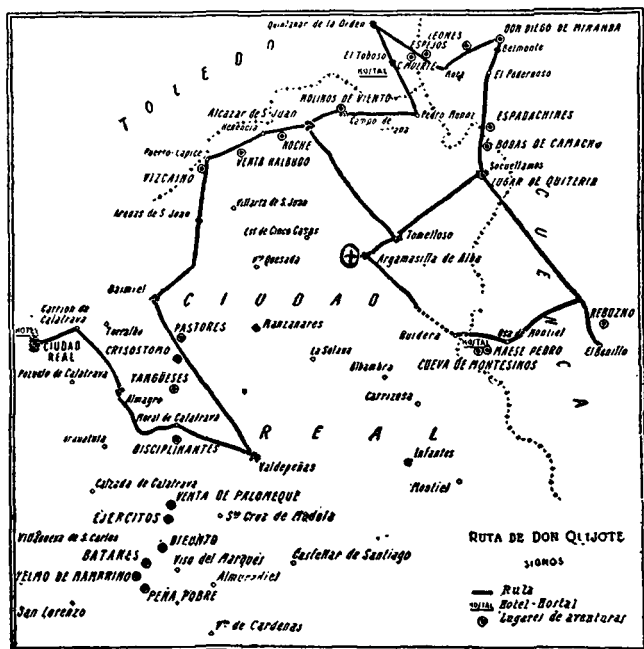
² Albino Kőrösi: Cervantes comparado con los mayores representantes de la literatura Universal. 1921. Córdoba de Argentina.

³ M. H. Neumann: Cervantes y la guerra actual. Francfort, Abril, 1916.

minőnek az ő és D. Quijote személyleírása vallja.¹
A Plaza de Españára kerülő szobor nemcsak nagy-

D. Quijote útjai.

LA RUTA DE DON QUIJOTE

szerűbb, de egyúttal hübb és találóbb lesz, mint a Cortes épülete előtt álló szerény kivitelű régi.

Cervantes utolsó műve a *Persiles y Sigismunda* c.

¹ La congruencia de la imagen de Cervantes con la de D. Quijote por Albino Körösi. La Raza, Buenos Aires, 1922, nov. I. sz.

bizanci stílus regénye, melyet szerzője többre becsült, mint a D. Quijotét. Az utókor nem osztotta ezt a nézetét róla. Hihetőleg azért, mert eszméjét: a hű szerelem apotheozisát nem támogatta már az ő öregkori humora. Életbölcselete, tiszta erkölcsi felfogása nehézkessé, epizódhalmozása pedig fárasztóvá is teszi a megható, de nem épen valószínű mesét. Egy azonban úton-útfélen kicsillan belőle: s ez az ő szokatlan jogi, teológiai, esztétikai, tengerészeti, földrajzi és bölceleti tudása, mely azonban nem mentes a tévedésektől sem.

Az 1914-ben kiadott *Viaje del Parnaso* — Parnasszusi utazás — szatirikus költői szemle kora íróiról. Ez sok helyütt sziporkázó humorú, de egészben véve fölszínés és erősen egyéni színezetű is. A D. Quijote kalandhelyeit a fenti vázlat mutatja s egyúttal helyettesíti tartalmi ismertetését. Most autók járnak erre.

3. Bölcelet, történet és exakt tudományok.

Az általános anyagi, szellemi és politikai föllendülés, melyet a Renaissance hozott magával, áterjedt a tudományokra is. Az egységessé, gazdaggá és hatalmassá vált Spanyolország Európa vezető államává küzdötte föl magát minden téren. Egyetemei: a salamancai, alcalái, valenciai, bőségesen termelték a tudósokat. Nevök átlépte határait, szavukat hallani akarták a külföldön is. Viszont az első Habsburg-királyok nyitva tartották az ország kapuit a külföldi tudományok és vívmányok előtt. A vallásújítás eszméit azonban nem engedték be az országba, aminthogy a reformáció ellen kézzel-lábbal dolgoztak bent és kint egyaránt. Talán nem épen túlzás az az általánosan elfogadott nézet, hogy a spanyol Habsburgok és a jezsuiták síkra szállása nélkül a reformáció sokkal nagyobb területeken vetette volna meg a lábát.

A jezsuita hitvitázók közé tartozott *Pedro de Rivedeneyra* is, aki az angol hitszakadás történetét írta meg. Ennél is nevezetesebb munkái Szent Ignác élete és a híres *Flos Sanctorum*, melyből oly sok irodalmi mű sarjadt ki! (1527—1611.) Minden éber igyekezet ellenére mégis akadtak olyan spanyol tudósok, akik a reformáció egyik vagy másik tanát elfogadták. E heterodoxokról érdekes és tanulságos történetet írt a híres Marcelino Menéndez y Pelayo.¹ *Miguel Servet* unitárius lett. A genfi kálvinista uralom a vérkeringés tanának e fölfedezőjét, a tudomány e vértanuját máglyán végeztette ki.

Juan de Valdés († 1541), Luthernek ez első spanyol híve, az Inkvizíció elől még idejében Nápolyba menekült (1531), ahol V. Károly e latin levélfője és Erasmus barátja, D. García de Toledo alkirályt szolgált. Egyébként nem valószínű, hogy e cuencai születésű kiváló írótt üldözték volna. Hasonló elveket valló öccse, Alfonso, V. Károly alkalmazottja volt és bátyja is háborítatlanul élhetett Rómában és Nápolyban. Ezen alcalái egyetemen tanult tudós legelső műve, a *Diálogo de Mercurio y Caronte*, polemikus irányú, mint a vallásújítás legtöbbje (1528). Szép, gondos stílusban foglal állást benne az Állam és Egyház újításai ellen, amelyeket egy szellemes mese keretében gúnyol ki. Kéziratnak maradt meg a legújabb időkig az ő *Ciento y diez Consideraciones divinas* c. műve, mely arianus tanai miatt nem keltett visszhangot hazájában, de Angliában és Németországban igen. Amott azért, mert Farrer Miklós fordításában jelent meg (1638), emitt mert 39 Konziderációját (a 110-ből) Boehmer tette közzé Bonnban (1880). Az ő tollából keltek életre továbbá: Szent Pál római levelének magyarázata, Dávid spanyol zsoltárai, Lactantius és egy főesperes közti párbeszéde

¹ Menéndez y Pelayo : Historia de los Heterodoxos españoles. Madrid, 1880.

és Krisztus jótéteményének igen hasznos tana. Valamennyi oktató művét azonban messze felülmúlja a *Diálogo de la lengua* c. párbeszédes alakba öltöztetett munkája (1536). Ez ugyanis általános vélemény szerint «az irodalmi kritika egy jelentős műemléke» (Fitz-Maurice Kelly). Tartalma a spanyol nyelv eredete és sajátosságai. Valdés legtöbb ítéletét az utókor is helybenhagyta, míg a D. Quijote lelkésze és borbélyja nem egyszer vetette el a sulykot. Szépprózáját a Cervantesével majdnem egy rangra helyezik. Csak 1737 után ismerték meg és kezdték értékelni jobban, amikor Mayáns y Siscar először kinyomatta. Miguélez ágost.-rendű atya J. López de Velascot tartja szerzőjének. (1918.) E. Cotarelo azonban Valdést mondja annak. (1920.) A kérdés még eldöntetlen.

A salamancai egyetem kiváló rektora és szép reménysége dőlt korai sírba a Córdoba-ban 1492-ben született *Fernán Pérez de Olivában* († 1531). Ez a nem közönséges ész salamancai és párizsi egyetemeken szerezte meg nagy exakt és bölcséleti ismereteit. Azokat mágneses távirójával, ezeket az Emberi méltóságról, A gazdagság használatáról és a Jótékonyyságról írt munkáival gyarapította. Az irodalom hálás neki egyrészt azért, mert a latin nyelv helyett a hazait részesítette előnyben, másrészt mert a klasszikus színpad meghonosításán fáradozott spanyolba átültetett klasszikus tragédiáival. Bár rövid ideig a párizsi egyetemen is tanított, híre nem lépte át hona határait, mint az ő tanítványáé: *Francisco Cervantes de Salazaré* sem, aki a *Diálogo de la dignidad del hombre* c. művének folytatását írta meg (1527—1575). Ennél becse-sebb azonban *Méjico krónikája* c. forrásműve. Moralista irányát követte *Luis* és *Pedro Mejía* is. Közös nevök ellenére sem voltak testvérek. Pedro nevét az ő *Historia Imperial y Cesarea*-ja őrizte meg, mely azonban nem eredeti munka. Értékesebb V. Károly császár története, mely a komunardok lázadását és kivégzését tárgyalja.

Antonio de Guevara-nak (1480—1545), ennek a ferencsrendi szerzetesnek az az ötlete támadt, hogy A fejedelmek serkentő órája — *El Reloj de Principes* — c. oktató novelláját hiteles történetnek nyilvánította, aminek botrányos leleplezése nem keveset ártott jó hírvének (1529). Mégis lefordították angolra (1557), franciára, németre és magyarra is, mert nem tudtak róla. Ami érdeklődést keltett iránta, az hőse, Marcus Aurelius volt. A régi bölcs oktatások ugyanis V. Károlynak és más fejedelemnek is szólhattak. V. Károly e krónikása (*Decada de los Césares*), Kálvária, A szerzetes kápolnája c. hitbuzgalmi iratokon kívül több gyakorlati műnek is szerzője. Ilyenek: Az iránytű és fölfedezése, A falu előnye a város fölött. Értékük múltó volt, mint a Serkentő óráé, mely a könyvtárakban porosodik, mert nincs aki felhúzza és ketyegésében élvezetet találja. Hírét főleg a Telemachos homályosította el.

Csak amióta Mayáns y Siscar közrebocsátotta *Juan Luis Vives* munkáit és kifejezésre jutott a gyanú, hogy Fray Luis de Leónt a Tökéletes feleség megírásában Luis Vives: *Institutio feminae christianae* (1523) c. munkája ihlette, kezdett élénkebb érdeklődés mutatkozni e valenciai nagy humanista és theologus iránt. Méltó helyet foglal el ez a mélyen szántó bölcselő-pedagógus *Arias Montano*, *Soto*, *Suárez*, *Bañez* hitbölcselők körében. Ő mutatott rá bátran az akkori oktatás hibáira és tévedéseire, aminthogy ő osztályozta leghelyesebben a maga korában a tudományokat és foglalta rendszerbe azok didaktikáját is. (*De disciplinis*.) Erasmus és Budé e versenytársa Henrik angol király leányának volt a nevelője. Szülővárosa most követeli vissza hamvait s egyúttal egyetemi tanszéket szándékszik emelni nevére, amint azt a salamancai egyetem is megtette *Francisco Vitoria* tiszteletére, aki a nemzetközi jog megalapítója és első tanára volt.

Ben. Arias Montano, a poliglott Biblia kiadója, az Escorial első könyvtárosa is nevezetes tudós volt és emellett jelentős szerepet vitt II. Fülöp flandriai politikájának irányításában. Nagy nyelvismerete képessé tette őt arra, hogy a spanyol humanisták egyik vezéremberöket tiszteljék benne Luis Vives és *Juan Páez de Castro* mellett.

A klasszikus ismeretek gyűjtésében, terjesztésében és pártolásában is kiváló érdemeket szerzett magának egy nagybefolyású főúr: *Diego Hurtado de Mendoza* (1503—1575). Előkelő családja papnak szánta, de hajlama a katonai pályára sodorta. Babérait és V. Károly kegyét az olasz és tuniszi harctereken tanúsított vitéz magatartásával szerezte meg. Majd diplomáciai küldetésben járt Angliában. Itt azon mesterkedett, hogy házassági frigyét hozzon létre két angol hercegnő és a spanyol meg portugál udvar között. Képviselte uralkodóját a tridenti zsinaton is és követ volt Velencében meg Rómában. II. Fülöp visszahívta udvarába. Hirtelen természete bajba keverte őt: II. Fülöp egy meghitt udvari emberét szóváltás közben kidobta az ablakon. II. Fülöp ez udvariatlan tettéért granadai birtokára száműzte 64 éves korában. Magánya üdvös gyümölcsöket termett az irodalomnak és a tudománynak. Szabad idejét régi és új alakú versek, történeti művek írására és régi kéziratok kiadására fordította. Jól tudott arabul, görög kéziratok után kutatott az Athosz-hegyi kolostorban, melyből Nagy Szolimán segítségével többet magával is hozott gazdag könyvtára számára. Ez most az Escorial kincse. *Jusszuf* első kiadása az ő másolatai után készült (1544). Egy kötetre való négysoros redondilláinak csipkedő tartalma népszerűvé tette e főúri költő nevét csakúgy, mint számos episztolája és szonettje. A prózának is nagy mestere volt. A granadai mór háború — *La Guerra de Granada* — nemcsak megbízható, hanem szépen megírt,

személyes és tárgyismereteken alapuló történet, mely először 1627-ben Lisboában jelent meg. A mór lázadást írja le benne (1568—1570). Tacitus és Sallustius voltak mesterei. Szabatos a homályosságig, mint az első, és fontos meg harmonikus, mint a második.

Tárgyilagos történeti érzékét a tacitusi modorban írt Előszó c. befejező mondata tünteti fel: «Fogadják szívesen ezt a szabad, a gyűlölet és szeretet minden indítókától távol álló akaratokat azok, akik belőle példát vagy tanulságot akarnának vonni; mert erre tartok egyedül igényt munkám jutalmául, ezen kívül ne maradjon fenn más emléke nevemnek». A mór lázadás okait és előzményeit pedig így világítja meg: «Megtiltották nekik a fürdők használatát, mi tisztaságuk és mulatságuk volt. Eltiltották a zenét, dalokat, ünnepségeket, lakodalmakat az ő szokásaik szerint, nemkülönben szórakoztató összejöveleteiket. Mindez egyszerre rendeltetett el megfelelő őrség és katonaságról való gondoskodás nélkül; hozzá még a régi várakat sem erősítették meg és újakat sem építettek. És bár a mórok már eleve értesítve voltak arról, mi van készülőben, az annyira hatott rájuk, hogy inkább bosszúra gondoltak, mint orvoslásra. Évekkel ezelőtt tárgyaltak arról, hogy az országot átadják a berber fejedelmeknek vagy a töröknek; de az ügy nagysága, a kis fegyver-, élelem-, hajókészlet, egy erős hely hiánya, hol megvethették volna a lábukat, a császár és Fülöp fiának, a királynak nagy hatalma gúzsbakötötte a reményeket és megghiúsította a határozatokat, látva, hogy az afrikai partmenti helyőrségek ébren vannak, a török ereje távol van, az algériai kalózok figyelme pedig inkább a zsákmányolásra és személyi haszonra irányul, mint nehéz szárazföldi vállalkozásokra. Szándékaik e nehézségek miatt eltolattak, elváltak a valenciai királyságaitól is, melynek népe kevésbé érezte magát megsértve és több fegyvertől

látta magát fenyegetve. Végül, míg terünk egyrésről úgy megnövekedett, mint másrésről sok az ellenség túlkapásainak a száma, amiket sem az igazság büntető keze, sem a Főkapitány kevés serege meg nem szüntethetett: titkos voltuk ellenére is erőik gyanút keltettek, ha gyöngéeknek is tartattak arra, hogy velök akcióba lépjenek».¹

Ugyanilyen monografiai alapon és célból, bár nem ugyanazzal a tárgyilagossággal örökítette meg *D. Luis de Ávila y Zúñiga* V. Károlynak németországi hadjáratát 1546—47 között. A *Comentarios de la guerra de Alemania* szerzője maga is résztvett e háborúban, de az ura iránt érzett mély és őszinte hódolat megvesztegette a tollát úgy, hogy maga a császár is megsokallta a ráhalmozott dicséreteket.

Nagyobb fába vágta a fejszéjét *Florián de Ocampo*, V. Károly hivatalos krónikása (1499—1555), amikor Bölcs Alfonz nyomán a *Crónica general de España* megírásába fogott. Ő is a vízőzönnel kezdte, mint elődei e téren, azért csak a *Scipiókhoz* juthatott el. *Ambrosio de Morales* (1513—1591) tovább folytatta azt egészen I. Ferdinándig. Módszere megbízhatóbb, mert érmekeket és feliratokat is felhasznál. Kiváló elismerés illeti meg azonban a jeles történetírót: *D. Juan Mariana* jezsuita atyát (1535—1624) az ő *Historia de España* c. 30 kötetes művéért (1592). Nem mintha iránya a történetbölcséleti tárgyalás szempontjából újítást vagy haladást jelentene, mint inkább a források felkutatása, hű közlése, valamint komoly, tömör és mégis emelkedett stílusa miatt. Bevallott célja nem is a történeti események igazolása, mint inkább azok rendszeres és genetikus csoportosítása volt. «Sokkal többet írok, mint amennyit hiszek.» Nagy műve első 25 kötete latinul jelent meg, tekintettel a külföldre.

¹ A. Capmany, Teatro stb. III. k. C. IV., 15—16. l.

Később maga fordította le spanyolra, megtoldván ez irodalmilag is becses művét 5 új kötettel. Kiválóságát római, sziciliai, párizsi és toledói egyetemi tanárkodása is hirdeti. Tudományos meggyőződése mellett mindig síkra szállt. Az Arias Montano ellen folytatott pert ő döntötte el védence javára, bár ez, valamint a *De rege et regis institutione* c. művében elfoglalt álláspontja: a zsarnok királyok láb alól való eltevése, üldöztetést is vont maga után. Ekkor esett ugyanis áldozatul IV. Henrik az orgyilkos késnek. E máglyára ítélt híres könyvben vezeti le a felségjogot a népek jogából, amivel meghozza a nemzeti szuverenitás tanát (1599). A lélek halhatatlanságáról és A pénz megmásításáról szóló tanulmányai miatt szerzőjük börtönbe került. Pártatlansága, igazságszeretete és pragmatikai eljárása biztosította neki kortársai és az utódok megbecsülését. Ez a nagy tekintély túlzásba is ragadta egyik-másik tisztelőjét. Gil y Zárate pl. így ír róla: Rómának csak egy fél-, Hispaniának csak egy és a többi népnek egy történetírója sem volt. A spanyolok ősi szokásait így festi: «A spanyolok erkölcei régente durvák, faragatlanok, minden nevelés nélkül valók voltak. Lelkületük inkább vadállatokra, mint emberekre emlékeztetett. A titok megőrzésében rendkívül kitüntették magukat, nem árulták azt el a legkeményebb kínzások közben sem. Lelkük nyugtalan, forró, testük könnyedsége rendkívüli. Átadták magukat hamis vallásoknak és több istent tiszteltek, utálták a tudományos tevékenységet, bár nagy tehetségeik voltak. Amit eléggé megmutattak akkor, amikor más tartományokba vitettek, hogy sem az ész világosságában, sem az emlékezet kiválóságában, sem a szónoklásban, sem a szavak szépségében nem múlták felül őket a nemzetek. A harcban vitézebbek voltak az ellenséggel szemben, mint ravaszak és körültekintők. Az ifjuk egyszerű és durva, élelmezésük inkább bőséges, mint finom és választékos; rendszeren

vizet és kevés bort ittak; a bűnösökkel szigorúan bán-
tak, az idegenekkel szemben nyájasan és kedvesen visel-
kedtek». Ügylátszik, a korabeli spanyolokról következ-
tetett vissza a régiekre.

A filozófia és pedagógia terén kitűntek még érdekes
kezdeményező munkásságukkal *D. Juan Huarte*, az
Exámen de ingenios szerzője és *Doña Oliva Sabuco*, az
érzéki empirizmus hirdetője. Az első a frenológiát,
anthropológiát és a pszicho-fizikát, a második az indu-
latokat elemezte.

Komoly, a simancasi és olasz levéltárakban búvárkodó
történetíró volt *Jerónimo de Zurita* (1512—1580). *Anales
de la Corona de Aragón* 6 kötetes munkája mintaképe az
eredeti kútforrások lelkiismeretes feldolgozásának. Őt a
személyek, az események kevésbé érdekelték, mint kor-
társait. Figyelmét inkább az alkotmány fejlődése kötötte
le, ami az ő korában még elég ritka esemény volt.
Évkönyvei, melyek megírása 1562—1580 közé esik, a
mórok megszállásától 1516-ig tartanak. Rendkívül gaz-
dagok adatokban, stílusuk azonban száraz. Tanulságosak
a kortársaival váltott levelek — *Cartas* — is. Belőlük a
kor irodalmi élete tükröződik vissza. Zurita Anneleseit
B. L. Argensola folytatta 1520-ig. Ennek választékosabb
a nyelvezete. viszont azonban nem oly pártatlan és
szabatos, mint elődje.

Szomorú hírre tett szert a maga korában *Antonio Pérez*
(1540—1611). Atyja, Gonzalo, V. Károly titkára volt.
Kitűnő nevelésben részesült. Ismereteit Velencében és
Louvainben is gyarapította. Ezek, valamint atyja nagy
személyes befolyása államtitkársághoz segítette II. Fülöp
udvarában. Ez a kitüntető állás és bizalom azonban
vigyázatlanná tette. Valahogyan belekeveredett II. Fülöp
és Eboli hercegnő magánviszonyába és Don Carlos lázadó
kamarillájába, ami élete pályáját derékban törte ketté.
A király tekintély- és szívügyekben nem ismert tréfát.

Haragja börtönbe juttatta egész családjával együtt. Zaragozai fogságából sikerült ugyan kereket oldania 1591-ben és Franciaországba szöknie, de neje és hat gyermeke csak III. Fülöp kegyelméből szabadult ki 9 éves fogságából. Párizsban éldegélt IV. Henrik és egyes előkelő francia nagyok kegyéből. Innen írta megható leveleit fogoly családjához és egyes bizalmas jó embereihez, melyek szellemes és kiváló írói tehetségének máig élő tanui. Élete történetét tartalmazzák a *Relaciones de mi vida* és *Cartas* c. művei. Az utóbbi levelek részben latin, részben spanyol szövegűek. Az előbbiek főképen Essex grófhhoz és Smith Lordhoz voltak intézve. Az utóbbiakban nagy állású hercegekhez, hercegnőkhöz, magnásokhoz és befolyásos világi és papi személyekhez fordult. Ezek a levelek Franciaországban és Genfben jelentek meg, számos érdekes korvonatkozás maradt fenn bennök, de nyelvök kevesett őrzött meg eredeti tisztaságukból, közvetlenségökből és szépségükből. Pedig ami a spanyol nyelv erőteljességét, báját, képeinek és hasonlatainak újságát illeti, Fray Luis de Leónnak méltó társa lehetett. Tragikumát *La mujer propia* cím alatt D. Carlos Coello színpadra vitte Madridban (1873).

A nagy fölfedezések történetének megörökítése is több értékes műnek adott életet. Úttörőjük *Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés* (1478—1557). Előbb D. Juan apródja, majd a Nagy Kapitány titkára volt, míg Amerikába ki nem vándorolt, ahol az Indiák első krónikása lett. Mint ilyen írta meg a többi közt az ő legkiválóbb munkáját: *Historia general y natural de Indias* (1535). Ez három részből és ötven könyvből áll. Kiterjeszkedik ebben nemcsak a spanyol hódításokra, hanem az országok és népek föld- és néprajzi leírására is. Becse adatainak bőségében, szavahihetőségében és világos előadásában áll. A kritika azonban hiányzik e katonáiróból.

Ismeretesebb az irodalomban *Fray Bartolomé de las*

Casas neve, mint olyané, aki első ízben merte pártját fogni az elnyomott indián fajnak, ami később nem mindenben igaz támadásokra szolgáltatott alkalmat a spanyolok állítólagos kegyetlenségei ellen. Mexiko e püspöke Sevilleben született 1470-ben és Madridban halt meg 1566-ban. Az Indiák ez apostola tollából fakadt az *Indiák egyetemes története* 1492-től 1520-ig, meg az *Indiák pusztulásának rövid leírása* (1552). Ez utóbbi munkát használták fel a spanyolok ellenségei a spanyol gyarmatosítás befeketítésére. Ezt a fekete legendát legújabbban az amerikai Ch. Lummis tudós nemrég cáfolta meg. *Antonio de Herrera Tordesillas* (1549—1625). *Historia general de Indias* és történeti Dekaszai is figyelemre méltók.

Méjico történetének megismertetéséhez járult maga *Hernán Cortés* is a Doña Juanához és fiához V. Károlyhoz intézett öt levelével. Ez az erélyes és vitéz hódító magáról csak keveset ír, annál érdekesebb a népekről és egyes csatákról festett képe. Aki testi és lelki rajzára kíváncsi, az forduljon Gomara róla adott jellemzéséhez. Megtudja belőle, hogy Cortés nemcsak kemény, rettenthetlen hős volt, hanem szerette a nőket, a játékot és tudott úr lenni, de nélkülözni is. Ugyancsak ennek a *Francisco López de Gomarának* köszönhetjük az *Historia general de Indias* és a *La conquista de Méjico* c. történeti műveket. Mindakettő tele van érdekes és megbízható adatokkal. A *Biblioteca de Rivadeneyra* ezeken kívül még számos újvilági történetírásról és munkáról számol be. Ezek közül *Bernal Diaz del Castillót* csak azért említjük még fel, mert az általa megírt Méjico meghódításában maga is tevékeny szemtanu volt. A már említett *Bartolomé Leonardo de Argensola* (1562—1631) nevét főleg a *Conquista de las Islas Molucas* (1609) című műve őrizte meg. Nem sok és nem is valami megbízható adat van benne, de ős, romantikus keleti meséi, mondái, nép- és természetrajzi vázlatai ma is élvezetes és vonzó olvasmányok.

Bátyja, *Lupercio Leonardo A.* dráma- és lírai költő volt. Ez annyira egyezett az írásaiban öccsével, hogy a kettőnek műveit nevek nélkül alig lehetne megkülönböztetni. Hideg, de ötletes és formás verseikért spanyol Horatiusoknak is nevezték őket. E ravennai eredetű írók Lemos gróf kegyéből jelentős szerepet játszottak a közéletben.

Az újjászületés eszméi, az egyetemi oktatás föllendülése, a pezsgésnek indult műszaki élet, a királyok meleg érdeklődése a szellemi és anyagi kultúra iránt, karöltve a nagy fölfedezésekkel velejáró szükségletekkel, serkentőleg hatottak az *exakt tudományokra* is. Aki ez utóbbiak vívmányaira kíváncsi, az olvassa el M. Menéndez y Pelayo, Acisclo Vallín spanyol műveit.¹ A csak magyarul tudónak azonban hasznos útmutatóul szolgálhat e téren Kőrösi Albinnak Előszava, melyet Böle Kornél művéhez írt. (Spanyolország hajdan és most.)²

Spanyolország magas szellemi fokára vall az a körülmény, hogy Kopernik és Galilei tanai minden nehézség nélkül léphették át határait és hogy Colón tervét elfogadta és végrehajtatta. Amerika fölfedezését egyébként már *Nebrija* is hirdette. A Gergely-féle naptár munkálataiban *Francisco Sánchez* meg *Clavio* vezetett. A napfogyatkozás megfigyelését *López de Velasco* végezte (1577 febr. 26). A térképezés, fok- és földmérés terén is spanyolok vezettek (*Martín Cortés*, *Juan de la Cosa*, *Alfonso de Santa Cruz*, ez utóbbi Magyarország térképét is megrajzolta). *Pedro de Liria* meghatározza az északi sarkot, a *Roquete*-testvérek megelőzik Galileit a távcsövükkel. *Pedro Esquivel* geodéziai háromszögeléseket végez félszázaddal a hollandi Willebrand előtt. A boncolás, a vérkeringés spanyol orvosok nevéhez fűződik. (*Servet*, *Lovera de Ávila*, *Reyna* stb.) A botanikának

¹ M. Menéndez y Pelayo : La ciencia española. Madrid, 1882. — A. Fernández Vallín : Discursos etc. Madrid, 1894.

² Böle Kornél : Spanyol földön. Budapest, 1927.

nagy szolgálatokat tettek Nebrija, Leguna, Monardes, Hernández stb. A mezőgazdaságtant *Alonso de Herrera*, a nemzetgazdaságtant pedig *Alfonso de Castro* művelte tudományosan. Az építészet magas fokát az Escorial palotazárdája hirdeti. Az ingyenes elemi és középoktatás megalapozója *Kal. Szent József*. Az egyetem oly tudósok kezében volt, mint a minők a már említett *Fr. Vitoria*, *Luis Vives* és mások voltak. A gőzhajót *Blasco Garay*, a mágneses távíróát pedig *Pérez de Oliva* találta fel. Az ipar és kereskedelem is számos kezét foglalkoztatott a XVI—XVII. században.

4. III.—IV. Fülöp és II. Károly korszaka (1598—1700).

II. Fülöp makacs erélye, nem közönséges államférfiúi képessége a politikai körülményekkel kapcsolatban egye-síteni tudta jogara alatt az egész Ibér-félszigetet Por-tugáliával és annak gyarmataival együtt. Mikor 1598-ban örök álmra hűnyta le fáradt szemeit, az ő nagy világ-birodalma is roskadozni kezdett. Már élete utolsó éveiben a nagy Armádia összeroppanásával és pénzügyi kimerü-lése következtében jelentkezett a hanyatlás. Ezt gyöngé utódai, III. és IV. Fülöp, nem voltak képesek megaka-dályozni, még pedig annál kevésbbé, minél inkább előre törtek állama versenytársai: Anglia, Hollandia és Franciaország. A szerencse ezekhez fordult, Hispánia pedig, amely gyorsan felvirágzott, époly rohamosan hanyatlott is el. Nem telt bele egy század sem, hogy szertelen hatalma, tekintélye és fölénye megdőljön. A rendkívüli energia kimerült, halálra fáradt. Majdnem kétszázad kellett hozzá, hogy kipihenve magát, talpra álljon és új munkába foghasson.

Az irodalom és művészet szerencsére nem tartott lépést ezzel a gyors iramú hanyatlással. Fénye, ha nem

is oly erővel, mint a XVI. században, még mindig erősen ragyogott. Ennek oka az, hogy a nagy szellemek termelési ideje már a XVII. századba nyult bele. Góngora, Quevedo, Lope de Vega, Calderón Velázquez, Murillo stb. e század nyomot hagyó lángelméi. A politikai és társadalmi hanyatlás képét az irodalom csak 1680 körül, Calderón halála után, öltötte magára, amikor a gyöngé elméjű II. Károly, az utolsó spanyol Habsburg került a trónra.

A kulteranizmus és konceptizmus.

1. *A líra.* Az irodalomnak épen úgy, mint emberi kitermelőjének teste és lelke van. Teste a nyelv, a külső forma, lelke pedig az eszme, a gondolat. Ha a nyelv durva, fejletlen, a gondolatot csak gyalrlón adhatja vissza. De ha egyformán fejlett a test és lélek, akkor egészséges termékek származnak tőlük, föltéve, hogy megvan hozzá a szükséges környezet, a szabadság. A spanyol nyelv a XVI. században már teljesen képes volt minden gondolat méltó és szép kifejezésére, de vagy elfogyott már új mondanivalója, vagy ha lett volna is, a környezet, a társadalmi szervezet megakadályozta a szellemeket abban. Hogy ezt a fonák helyzetet valahogy kijátssza az ész, a nyelvet kellett mesterkéltté, talányossá, dagályossá s ennek folytán homályossá és nyakatekertté tenni. Így lépett Luis de León, Luis de Granada és Cervantes kristálytisztá, világos és természetes stílusa helyébe a barokk építészetre emlékeztető *kulteranizmus* és *konceptizmus*. Az előbbi irány a Spanyol Akadémia nagy szótára szerint abban áll, «hogy a fogalmakat nem egyszerűen és természetesen, hanem hamisan, modorosan, idegen szók, keresett és erőltetett fordulatok, meg homályos és affektált stílus útján fejezi ki.» Szerzője az olasz Marino volt és *Luis de Gongóra Argote* (1561–1627)

ültette át a spanyol irodalomba 1609-ben, ahol (Polifemo) az ő neve alatt tenyészett egy egész századon keresztül.¹

E nem mindennapi tehetségű költő anyja nevét vette föl és tette híressé az irodalomban. Szülővárosát, Córdobát, 15 éves korában Salamancával cserélte föl, ahol jogot kellett volna tanulnia. E helyett azonban jobban kedvelte a kardot, táncot és költészetet, ami romantikus természetéről tesz tanuságot. Legjobban kitűnt az ő formás, szép, ötletes verseivel, melyek Cervantest is arra bírták, hogy szerzőjüket «páratlan észnek» nyilvánítsa. Minthogy a versírásból megélni akkor sem lehetett, a negyvenéves költő pappá lesz és anyja befolyására cordobai, majd toledói káptalani javadalmakhoz jut. Elsőbb a nagy Herrerát és annak lángihletét utánozta költeményeiben. A nagy ambíciójú költőt azonban nem elégítette ki a gyenge siker, melyet velők aratott. Azért szakított ez iránnyal és arra az útra tért, amelyen az olasz Marino, az angol Lyly (1580), a spanyol Luis Carrillo (1608) és Alonso de Ledesma haladt. Ez utóbbi *Conceptos espirituales* című művében olvasható stílusi szertelenségek és homályos kifejezések vezettek a *kulteranizmus* divatba hozásához. Pedáns tudakosság, természetellenes érzékelés, nyakatekert metaforák, bizarr hasonlatok, cikornyás és keresett kifejezésmódok meszterkélte ellentétekkel, messze fekvő képekkel tarkítják a keveset mondó dagályt, vagy a szükséztelű homályt. Carrillo nyomán írt *Polifemójában* és az 1626-ban megjelent *Soledades* című verskötetében váltakoznak a fent említett újdonsült furcsaságok. Ez az új, meglepetésekre alapított irány végre meghozta neki a kívánt feltűnést, népszerűséget, mely egy teljes századra megrontotta a józan költői ízlést és útját állta egészséges fejlődésének.

¹ L. D. Luis Carrillo y Sotomayor y los orígenes del culteranismo. Bol. de la R. Ac. Esp. Madrid, 1926, T. XIII., Cuad. 65. Foulché-Delbosc és Artigas újabb világításba helyezték Góngora költői működését.

A gongorizmus még olyan nagy elméket is megejtett rövidebb-hosszabb ideig, aminők Tirso de Molina, Calderón, Lope de Vega és Quevedo voltak. Még a próza, a dráma és a szónoklat sem riadt vissza e szellemi bohóckodásoktól és akrobata-szólamoktól. A szószékből szertepörpködő szellemszikrák vakítottak, de nem szálltak a szívekbe. Ezt az újítást csak a műveltebbek, az úgynevezett cultók bírták valahogy megérteni és méltányolni. Akadtak persze szertelen bámulói is, akik hasravágódtak előttük. De voltak kemény ostorozói is, a többi közt maga Quevedo és Gracián. Mit szóljunk mai, késői utánzóikról: az impresszionistákról és szimbolistákról? Minden nemzetben vannak ezeknek csodálói, dicsérői és ócsárlói. Prózánk is mintha újból be akarna hódolni e régi iránynak: eléggé dagályos, cifra és homályos, mint a versek, melyek hol dadogók, hol szárnyaszegettek, refrainekbe kapaszkodók és mindenek fölött homályosak, vagy titokzatosak. A homály, a rejtelmesség lehet érdekes egy bizonyos fokig, mint az exoticum, de nem érdemli meg a fejtörést, amelybe a titok megfejtése kerül. Hagyjuk ezt a talányfejtegetőkre, tartós hatást úgy sem keltethet ez az újból fölfrissített régi divat, még ha Verlaine és Ady is a mesterei. Ami Góngora mutatványain túlmegy, az csak karrikatúra, csak szörnyszülött lehet! A perverz ízlés gyönyörködik csak ilyenekben.

Góngorának azonban két arca volt mint Janusnak. Az egyik az a szfinx-szerű, amelyről az imént rántottuk le a leplet; a másik az ifjúkori, a természetes. És amit ezzel a képpel látott, átélt és megérezett, az mind szép, bájos és maradandóbb értékű az irodalomban. Ilyenek az ő humoros *letrillái* és *románcai*. Senki olyan édes, fülbe-szívbemászó műrománcokat nem írt, mint Góngora. Ariosto után mintázott Angélica és Medoro-ja nemcsak versenyez az eredetivel, hanem a spanyol románc-költészet legszebb műremeke (Magyarul Körösi

Albintól a Spanyol költészet gyöngyeiben). Élete alkonyán elvesztette emlékező képességét s testileg-lelkileg kimerülve, szélütés vetett véget szertelenkedő és munkás életének Córdobában. Követői közül kiváltak a következők: *Villamediana*, *A. Pantaleón de Ribera*, *S. J. Polo de Medina*, *Francisco de Trillo y Figueroa* és *Francisco H. F. Paravicino y Arteaga*.

Még értékesebb egyéniség, ha talán a külföldön nem is olyan ismert, mint Góngora, *D. Francisco Gómez de Quevedo y Villegas*. (1580 szept. 26. Madrid és † Villanueva de los Infantesben, 1645-ben.) Életpályája és irodalmi tevékenysége egyaránt hozzájárult neve fennmaradásához és világhírűségéhez. Atyja V. Károly leányának, Máriának titkára, anyja pedig komornája volt. Az eszes ifjú Alcalá de Henares egyetemén sajátította el a klasszikus keleti nyelveket, a Valladolidin pedig a theológiát, a világi és egyházi jogot. Alig mult el huszonhároméves és már levelezésben állott Justus Lipsiussal (1605), aki őt «Ibéria nagyemberének» nevezte. Lovagiassága és erős igazságérzete több olyan kalandba kergette bele, mely szóbeszéd tárgya lett, mint rendkívüli, szikrázó szellemessége és mély, meg széles tudása. Rövidlátó és sánta létére egy ízben kiverte a kardot a legjobb vívómester kezéből. Amidőn azonban 1611 nagycsütörtökének délutánján, mint szemtanu egy bántalmazott nő védelmében a lovgiatlan nemest leszúrta, az igazságszolgáltatás elől menekülnie kellett. Sziciliába ment, ahol tehetsége révén Osuna herceg alkirály titkára lett. 1613-ban visszament hazájába s egyideig Villa de la Torre de Juan Abad mellett birtokán gazdálkodott. Megúnván ezt az egyhangú életet, volt ura, a herceg magához hívta Nápolyba, ahol a pénzügyeket látta el. Mikor 1620-ban ura kegyvesztett lett s helyét Olivares gróf-herceg foglalta el, ő is búcsút mondott a fényes közpályának, mely a Szent Jakab-rendhez és évi 400 arany javadalomhoz segítette. A hajótörött

államférfiúban ekkor újból feltámadt az írói hajlam, a tudomány szeretete s azt csak 1632-ben cserélte fel a királyi titkári hivatallal.

Igazságérzete és bátor szókimondása már előbb is sok bajt és kellemetlenséget okozott neki. Még velencei tartózkodása idején 1618-ban belekeveredett valami összeesküvésbe. A biztos haláltól koldusnak öltözve tudott csak megmenekülni. 1627-ben a Szent Szék és egyes befolyásos spanyol körök Szent Terézt Szent Jakab mellett az ország patronájává akarták emelni. *Szent Jakab lovagja* a maga pártjára támaszkodva ellenezte ezt, mire a pápai bullát visszavonták. Ez a győzelme egy évi száműzést vont maga után. Egyesek szerint a király, mások szerint Olivares kancellár tányérjára egy gúnyos vers került, mely ezt távozásra szólította fel. Hogy, hogyan s talán nem is alaptalanul ezt a verset Quevedónak tulajdonították. 1639 dec. 7-ének éjjelén kihurcolták lakásából és egy nedves földalatti börtönbe zárták, ahonnan csak három és fél év múlva, Olivares bukása után, 1643-ban szabadult ki betegen és megtörtén. Kiapadhatatlan humorára vall ez a válasza a pap azon felszólítására, hogy gondoskodjék temetési zenéje földözéséről: «a zenét pedig fizesse meg az, aki hallani fogja». Testi fájdalmaira a sierramorenai Villanueva-ban keresett enyhülést, ahol e montañai származású nagy spanyol meg is halt. Fennmaradt egyetlen képe Velázqueztől való.

Életéből sok tanulság vonható le. A többi közt az is, hogy még a kivételes tehetség sem képes a koráramlattal szemben érvényesülni, minthogy «az igazság egy időre megbetegedhet ugyan, de nem halhat meg». (Cervantes.) A magyar nép ebbe sem tud beletörődni, mert másképp nem mondaná, hogy késő bánat eb gondolat. Quevedo nagyságából mit sem von le az a körülmény, hogy szembe mert nézni a vesztébe rohanó árral és meg merte mondani a maga véleményét. Megtették ezt előtte mások is:

Cristóbal de Villalón az ő epés *Crotalónjában*, *Cervantes* az *Üvegtestű Mesterben* és *A kutyák párbeszédében*, *Sebastián Horozco* *Colección de varios sucesos* c. prózai művében és *Cancionerójában*, valamint a *Lazarillo de Tormes-ben*. Mégis talán senki sem látott úgy bele a beteg *Hispania* lelkébe, mint ő. Nem szerette az orvosokat, mint *Cervantes*. *Almaiban* — *Sueños* — a gyilkosok közé látta őket besorozva a pokolban, *Sancho Panza* akasztófára valóknak tartotta őket. És ő mégis orvosa akart lenni hazájának! Megnevezte betegségét, szemére lobbantotta romlott, korcs kormányzatát, leleplezte társadalma bűneit, *M. Brutus* életében megjelölte orvosságait, *Almaiban* feltárta hibáit, ostorozta vétkeit, megrótt a jogtalan protekciót, szakítást hirdetett a nemesség előjogaival, az ősi göggel, szembehelyezve ezzel a paraszt, a köznép egyes egyéneiben megnyilvánuló tisztességet, a tudást és erkölcsi túlsúlyt. Mind hiába. A pusztába kiáltó prófétaaszó, mely a gyarmatok elvesztését kétszáz évvel előbb megjósolta, nem bírta felrázni a nemzetet. Erkölcsi szatírái, költeményei, levelei tele voltak szellemes ötlettel, képpel, hasonlattal; *Almai* terhesek dantei látomásokkal, a *Gran Tacaño* tanulságos életképekkel. Az *Isten politikájá*-ban a haza megváltását a józan monarchiában, *Krisztus követendő példájában* és az evangélium szerinti adminisztrációban állapítja meg. Ha a költő bizonyos tekintetben látnok is, úgy *Quevedo* bizonyára mind a kettő volt egy személyben.

Háromezer költeményéből — silvák, canción-ok, letrillák, szonettek, epistolák, ének- és táncdalok (jácaras), szatírák, románcok — vagy 600-at őrzött meg a bűvárok és gyűjtők buzgalma. Maró gúny, pajkos tréfa, mély elmeél és játszi könnyedség fűszerezi valamennyit. (Kőrösi A. : A spanyol költészet gyöngyei.) Prózai műveiből a *Política de Dios y gobierno de Cristo* címűt tartja legkiválóbbnak a kritika. E rendszertelen munka IV. Fülöp

elé állítja Krisztust, mint uralkodói mintaképet, kötelességévé teszi a közjó szolgálatát, a koronának az ország érdekének való alárendelését. Megerősíti és alátámasztja ezt a keresztény államférfiúi felfogást *Marco Bruto életével*, akit klasszikus, Senecához és Tacitushoz méltó komolysággal állít be Caesar dicső, tragikus útjába. Súlyos szentenciák szorongnak tömör, velős mondataiban. A rómaiak korerkölcsein tűnődik, azokat állítja Caesar és társai tükre elé, de ezt azzal a szándékkal teszi, hogy a torzképekben a romlott, beteg, hanyatló spanyol állam lássa meg magát és igyekezzék jobb útra térni. Ime egy romlatlan spanyol Berzsenyi a romlott országban, egy keresztény Cato, aki minden rendű és rangú, férfi- és nőnembeli ferdeséget pellengérre állít és ostromoz!

Quevedo igazi képe, lénye mégsem ezekből a művekből bogozható ki, hanem az ő *Álmaiból*. Ezekben felölti Dante tógáját, hogy végigvezesse a poklon, az elkárhozottakon, a Végítélet elé kerülő bűnözőkön az olvasó tekintetét. Dante inkább festő és szobrász, Quevedo az éles, elfogulatlan szemlélő, az ellentéteket kidomborító kritikus és bíró szerepét játssza a tolla hegye alá kerülő spanyol közéleti alakok típusá váló alakításában. Erős szarkazmusa elevenbe vág, humora azonban nem nevettet meg, mint Cervantes-é, de megráz, gondolkozni, mérlegelni késztet, mert inkább egyéni, mint egyetemes. E nagy gondolkodó agya csakúgy önti, halmozza tartalmas, bár szomorú eszméit. És mégsem fárasztó vagy úntató az eljárása, hála az ő egészséges erkölcsi szatírájának.

Ezek az Álmodók, számszerint öt, mert a hatodikat: A szerelembolondok házáat elvitatták tőle, hordozták körül a világban az ő nevét annak ellenére, hogy rendkívüli nyelvkincse a spanyol nyelv alapos ismeretét tételezi fel.¹ De nemcsak ezek a körülmények keltették fel kortársainak

¹ Quevedo y Villegas: Wunderliche Träume, Umdichtung von Curt Morech. München, 1919.

bámulatát, hanem az ő ritka termékenysége is, amiben egyes regényírókat kivéve, talán csak az egy Lope de Vega múlta fölül. Ennyit, ily alapos és értékes munkát csak az írhatott össze, aki, mint ő, fukarkodott az idővel. Neve, ha idővel vesztett is egykori varázsából, méltán a spanyol irodalom legnagyobb alakjai között ragyog. Hozzáfogható poligráf író nem igen akadt a spanyoloknál, de más nemzetek között sem. Ami Jean Paul kicsiben, az volt Quevedo nagyban. A *konceptizmusnak*, bár helyelközzel meg is csipkedte, egyik legkiválóbb művelője ő. Ennek a torz, helytelen divatnak akarva nem akarva, behódolt az ő kivételes szelleme és önálló eredeti egyénisége is. A *Pluto disznóólai*-nak elnevezett Álom-ból való az alább következő részlet. (Las zahurdas de Plutón.)

«Három dolog teszi nevetségessé az embereket: a nemeség, a becsület és a bátorság. Mindnyájan boldogok vagytok abban a tudatban, hogy apáitok erényesek és nemesek voltak, hogy ti is ugyanezt mondhattátok magatokról, holott ti a világnak csak haszontalan szülöttei vagytok. A földműves fia sok tudományra tesz szert, a parasztból érsek lesz az ő tiszteletreméltó tanulmányai révén, míg a nemes úrfi, aki neves ősektől származik, a maga érdeméül kívánja tudni azok háromezredét, majdnem elfelejtett erényét, s ferde szemmel nézi azt, akinek csak saját egyéni erényei vannak . . .

Mit szólnak a másodikról: a világi becsületről? Éhen hal a szegény nemes, nincs ruhája, rongyosan és foltosan jár, vagy tolvajjá lesz. Nem kér, mert ez bectelen volna. Amit az emberek tesznek, az mind a becsület fenntartásából folyik. Mennyibe kerül ez a becsület? Ezért koplal az, akinek jó étvágya van; ezért hal meg az özvegy két fal között; a becsületért él harminc évig önmagával házaseletet a vén leány . . .; ezért mennek az emberek a tengerre, ezért öli meg az egyik ember a másikat; ezért költ mindenki többet, mint amennyit elbír . . . Ti a becsületet, az életet és a vagyont becsültétek legtöbbször. A becsület vezeti az asszonyokat; az élet az orvosokat és a vagyont a jegyzők tollát . . .

Egy más ajtó mögött sok-sok ember szorongott azon panaszkodva, hogy nem kínozzák őket. Kik ezek? — kértem az egyik ördögtől. Ezek egytől-egyig mind *ügyellenek*, balog kezűek. Az a Scaevola azért tette tűzbe a jobbkezét, mert elhibázta Porsennát, megérdemli tehát, hogy elveszítse azt. A többi is azért balog, mert a jobbjaival balul cselekedett . . .

A kocsmárosokat azért tartjuk tisztos távolban a tűztől, nehogy fölvizezzék azt. A költőket — folytatja az ördög — a szerelmespárok közelébe helyeztük el. Egy nagy ketrec tele van velük. Ezek a szép hölgyek a férfiak komornái voltak egykor, mert levetköztetik őket, de nem öltöztetik fel. Még itten is *conceptusokkal* dobálóztok. Az egyik poeta eközben így sóhajtott fel: Méltán lakol ez itt, amért feltalálta a rimeket. Van-e ennél kedvesebb örölség? — szóltam én. — Ezek itt — jegyzé meg egy másik ördög — megéneklék a bűneiket, míg azok ott siránkoznak rajtuk, mert szeretőiket pásztor- vagy mórlányokká téve meg, a világ elé hurcolják minden szégyenérzet nélkül az ő románcaikban. Ha szeretik hölgyüket, megajándékozzák azt egy szonettel vagy néhány oktavával, ha pedig megúnták azt, akkor csak egy szatirát hagyának nekik öröklül. Mert vajjon nem az-e, amikor elhalmozzák őket egy kis rétecskéval, teleaggatják smaragdokkal, földíszítik aranyfürtökkel, hajnali gyöngyökkel, kristályforrásokkal, amely nagy kincsekből még egy ingrevaló se telik ki? És még azt sem lehet tudni róluk, milyen fán termettek? Mert gondolataik bárdolatlanok és szavaik pogányok . . .

Elsiettem erről a helyről egy másikhoz. Egy kapuban az ijesztő Igazság állt, egy másikon a szemtelen és gőgös Bűn; a hálátlan és tudatlan Gonoszság; a vak és határozott Hitelenség, az állati és piszkos szájú Engedetlenség . . . Egy másik ajtó mögött nagyszámú Eretnek fogadott. Ott volt Manicheus és Calvin, akit társai egyre vakargattak. Köztük volt a legnagyobb: Scaliger József, aki káromkodott, aztán a fel-fuvalkodott Luther és a keze ujjait ráigcsáló Melanchton, a renegát Beza. Sírva fakadtam Enrique Estéfanos láttán. A héber nyelvből kérdeztem valamit tőle, de az ő nyelve nem bírt választ adni, csak ordítani . . .

Innen is elsiettem. Egy csarnokban nőstényördögök között állt Lucifer. A női ördögöktől elfordulva, szemem megakadt

a felaggatott élő császárokon és királyokon. Itt volt az egész ottomán ház, Róma. Sardanapal szőtt-font, Heliogabal nyálankoskodott. Viriatus követte a rómaiakat, Attila forgatta a világot és a vak Belizár vádolta az aténieket . . .

Említettük, hogy a konceptizmusnak *Alonso de Ledesma* spanyol költő adott először hangot 1600 körül. A gondolatokkal való ez a szellemes játék sok új író t bódított el; a többi között Quevedót, a történész Franc. Manuel de *Melót*, *Bonillát* és *B. Graciánt* is. Ez utóbbi az ő prózájában nyakra-főre kifejezést is adott neki s minthogy elme-élet meg tudta benne ragyogtatni, példájával másokat is meg tudott nyerni ennek az új stílusnak. Quevedo szinte ösztönszerűleg bánt vele, tudatossá és rendszeressé azonban *P. Baltasar Gracián* (1601—1658), ez az eszes és tanult jezsuita páter tette. Ő a konceptizmus theoretikusa. Lényege a kétértelmű vagy többjelentésű gondolatoknak homályos mondatfűzése körül fordul meg. Aki tisztába akar e módszerrel jönni, az olvassa el az *Agudeza y arte de ingenio* c. 1642-ben megjelent művét, melyben ezt az irányt művészetté (?) emelte. Az agudeza élcet, elme-élet, az arte de ingenio szellemes művészetet jelent. Szépen, nem közönségesen és ami fő, előkelően és szellemesen fejezni ki magát: ezt a célt szolgálták ez irány hívei, ez hódította meg a francia précieuxet, az angol euphuistákat, a német-sziléziai iskolát. Így lett az általa felmagasztalt Góngora a költők, ő maga pedig a prózaírók bálványja az egész XVII. századon át. E művében a természetes, világos stílust, mint könnyen keresztülvihetőt, nem tartja erénynek. «Megelégszenek egyesek — mondja ő — az élc lelkével, mellőzve annak *bizarrr* kifejezési módját. Nem paradoxon, hanem tudatlanság volt elítélni minden conceptust. Ezek a stílusnak életet, a nyelvnek szellemet és finomságot adnak. Törekedni kell arra, hogy a tételek megszépítsék a stílust, az ötletek megélénkítsék, a titkok terhessé tegyék, a gúny borsot-

sót adjon neki» stb. Quevedo inkább költő és szatirikus író volt, Gracián inkább bölcsele. Az sem látta épen rózsásnak kora erkölcsi, politikai és társadalmi állapotát, de azért még sem vesztette el a megjavulhatás reményét. Gracián tovább ment egy pár lépéssel és a pesszimizmus-hoz jutott. Quevedo megsuhogtatja ostorát a női nem gyarlóságai fölött, lovagias érzése azonban visszatartja attól, hogy végig is vágjon azokon. Gracián már tipikus nőgyűlölő. Az ő sötét, komor világnézete nemcsak kortársait hódította meg, hanem magát Schoppenhauert is. Ez oly nagyra becsülte őt, hogy *Oraculo Manual*-ját is németre fordította. A szerző *Criticon* című művének (1650—1653) angol fordítása hívta volna fel figyelmét Defoenak Péntek megrajzolandó jellemére. Ez az allegorikus mű ugyanis magát az életet példázza: az ifjúságot, a férfikort, meg az öregséget. A vad Andrenio megtanulván a spanyol nyelvet, feltárja lelkét a hajótörött Critilónak, az ő spanyol útítársának. Elmondja benyomásait az ország minden rendű és rangú rétegéről, akivel érintkeznie alkalma nyílt. Bonyodalma szellemes, színei élénkek, utánozhatatlan bájainak egy példája száz foltot moshat fehérre.

La Rochefoucauld e spanyol előfutárja, az *Oraculo Manual*, bejárta a világirodalmat, bár bölcsesége vete-kedik a Delfoszi jósda homályával. «Minden tétele egy-egy talány, mely nemcsak az olvasóból, hanem magából a Szfinxből is izzadságcsöppeket sajtol ki» (Huesca, 1637). Ennek ellenére, mint láttuk, eljutott a külföldre, sőt hozzánk, magyarokhoz is. Faludi Ferenc 1750-ben adta ki Az udvari ember c. alatt. Ezt a címet Faludi valószínűleg Nicolas Amelot de la Houssaie volt bécsi francia követ-ségi titkár fordításából vette át (L'homme de la Cour, 1684). Ugyanezt magyar disztichonokba szedte Nagy János Udvari Káté cím alatt. Gracián e munkáját meg-előzték *A hős* — El Héroe — (1630) és *Az okos* — El

Discreto (1647) című könyvei. Az előbbi egy szerencsés hadfi, az utóbbi egy udvari politikus ideálját rajzolja meg nem valami szerencsés módon, mert frázisaik kényszerűen húzzák az olvasót. E nagy spanyol gondolkodót e szerint a külföld jobban meg tudta érteni, mint saját hazája és kora. Schoppenhauer, Borinski és A. Farinelli Gracián-kiadásai és tanulmányai legalább ezt mutatják. Mesterművéből: a Criticonból vettük át a következő szemelvényt, mely a vásári tapasztalatokat szemlélteti.

«E sátorban árucikk a nő. A vevők jönnek-mennek, azt kérdezve, vajjon vasból valók-e ezek, vagy valóban asszonyok. Az mindegy, mert mind a kettő fogságot jelent. És az áruk? Ingyen adják őket, sőt ennél is kevesebbért. Hogyan lehetséges ez? Hát csak úgy, hogy ráfizetnek, ha elviszik őket. Gyanús egy portéka lehet, szolt az egyik. Ezt nem viszem el, mert sem nem látják, sem nem ismerik. Bizonyára ismeretlen tehát. Aztán odajött egy másik s a legszebbiket kérte. Nagy fejtörés árán adták oda neki. A közvetítő pedig így szolt: Az első napon nagyon fog magának tetszeni, a többiekén másoknak. Megbotránkozva ezen, egy másik a legcsúnyábbat kérte. Maga meg fog fizetni érte állandó haraggal. Egy legényt is felszólítottak, hogy vegyen magának feleséget, s ez így válaszolt: még korán van. Egy öreg meg így sóhajtott fel: már késő . . .» Másutt az emberek mivoltáról így okoskodik: «Egyik oroszán olyan, mint a másik, de egy ember sem hasonlít a másikhoz. Találtam bölcseket tettek, öregeket okosság nélkül, fiatalokat engedelmesség, nőket szemérem, gazdagokat jótékonyosság, szegényeket alázatosság, urakat nemesség, érdemet jutalom és embereket emberség nélkül . . .» Ki az, aki ott megy, kérdi Andrenio, a hála leplében? Az a *Simonia*, és az a másik? az az *Uzsora*. A bőjt címén gyűjt a fősvénység, az igazságosság leple alatt kegyetlenkedik a bíró, a közjólét és haza érdeke leplében szónokol a nagyravagyás» stb. — S miért van ez így? „Mert az emberek önzők s azért lábbal tiporják az igazságot! Még a jóbarátban se bízzál, mert holnap elárul!»

Lássunk egy-két példát a konceptizmusra is. «Nem a legjobb

az, aki *arcátlan*, hanem aki senkinek sem néz az *arcába* és mindenki előtt leveszi a kalapját.» «Az ilyen világból kivetett áldott ember láthatatlan *arccal* jár-kel magában, mert mások dolgával törődött és nem a magáéval. Meztláb jár, hogy a lépését se hallják. Annyira fél a zajtól. Ki ez? — kérde Andrenio. Csak nem szerzetes? — Az. Mondják róla, hogy oltárfosztogató, hogy az Istenből neki is jusson valami. Furcsán él: egész éjjel ébren van, sohasem nyugszik, nincs semmije (*cosa*), sem saját háza (*casa*), így minden másnak a gazdája. Oly jószívű, hogy mindenkit felruház s akivel csak találkozik, arra köpenyt terít (a todos ayuda a llevar la ropa, y a cuantos topa, los capa, e rokonhangzású szavak játékaért vetette oda ezt a gondolatot). Ez a mások ékeivel feldíszített ember — szól Andrenio — inkább tolvajra, mint barátira emlékeztet.» — «Megesküszöm e remete helyett, hogy sohasem láttam szájában fogolymellet és mégis minden önsanyargatása ellenére azt mondom, hogy nagyon jámbor (*suave*), mert éjjel is van *ave*-ja (Ave Máriája) és nappal is megvan a maga *ave*-ja. (Szójáték stb.) Van mondanivalója mindenről és mindenkiről, még a bíróról is: ez száműzi a tolvajokat, hogy maga maradjon csak; az igazságot hajtogatja egyre, de a maga házát kiveszi alóla; s erre neki *titulusa* és *jussa* van». Az ötletek és elmés észrevételek mondatonként követik egymást, válogatni is alig lehet belőlük. Legjobb volna az egészet lefordítani, de erre itt nincs sem időnk, sem helyünk, sem jogunk. Azért ezt az elhallgatást mentse ki az ő hallgatás-elmélete, melynek értelme ez: jobb hallgatni, mint beszélni. «Elhallgatja a bíró az igazságot, hallgat az atya, mikor meg kellene dorgálnia a fiát; hallgat a hitszónok, ahelyett, hogy a bűn komoly voltát latolgatná; hallgat az adós, letagadva adósságát; hallgat a tanu s nem tisztázódik a bűncselekmény; hallgat ez is, az is, elpalástolva a rosszat. De ha alamizsnát kell adni, mindenki kimentti magát: A tisztviselő nem ad, mert nem fizetik; a munkás, mert nem keres; a nemes, mert el van adósodva; a fejedelem, mert senki sem szegényebb nála és a pap, mert szegény rokonai vannak» stb.

Es visszavonhatatlanul az utolsó legyen az, amit az orvosokra ráolvas (természetesen a rosszakra). Az a lovas ott fordítva cselekszik mindig, az egészségesekből betegeket, a bete-

gekből még betegbbeket csinál. Ő háborút izent az életnek és halálnak egyaránt, mert mind a kettőnek ellensége. Nem szeretné, ha betegek meghalnának, de azt sem, ha teljesen meggyógyulnának. Hogy ő ehessen, a többieket ebben megakadályozza; ő meghízik, azok megsoványodnak. Amíg kezeli őket, nem bírnak enni, és ha megszabadulnak tőle, ami ritkán esik meg, már nincs mit enniök. Azért rosszabbak a hóhéroknál, akik hamar végeznek az áldozatukkal. Így a közvélemény, de nincs igaza, mert én azt mondom, hogy az orvosokról senki sem mondhat sem jót, sem rosszat, mielőtt a kezük közé esnék, mert addig nincs tapasztalata; azután pedig azért, mert már nincs élete . . .»

Míg a konceptizmus e művei szatirikus irányuknál fogva Hita főpap Libro de Buen amor és a kóperegények folytatásainak látszatát keltik, addig Nieremberg és María de Ágreda szemlélődései a mult századi misztika utósarjadásainak tekinthetők, amelyek után a keresztény filozófia ez érdekes fája lassacskán el is sorvadt.

Juan Eusebio Nieremberg (1590—1658) spanyol jezsuita atya neve ma már úgyszólván alig kerül szóba. Csak a spanyol irodalom ismerői találkoznak még vele hébe-hóba. Pedig a maga korában elég nagy érdeklődést keltettek erkölcstani elmélkedései és politikai maximái. Az 1641-ben kiadott *Tratado de la Hermosura de Dios* — Isten szépsége — c. misztikus munkája sok szépet és jót tartalmaz, bár a konceptizmus ennek a nyelvezetét is megfertőzte, mint *Parravicino* szónoklatait. E tiroli származású spanyol atya talpraesett maximáiból többet már csak azért emlegetnek, mert kitűnő példái a konceptizmusnak.

Hosszabb életű volt *Sor María de Ágreda* apácánővér *Mistica Ciudad de Dios* c. munkája, mely számos kiadásban és fordításban forgott és forog most is még közkézen. E fiatal apáca nagy hatással volt IV. Fülöp királyra, akivel sűrű levelezésben állott. A Correspondencia con Felipe IV. huszonnégy évig tartott. A levelezés a Bold.

Szűz szeplőtelen fogantatása kérdéséből indult ki s kiterjedt a király házi és külügyi viszonyaira is. Nem egyszer serkentette a királyt erélyre és uralkodói kötelességeire is. A gyűlölt Cromwell halálát senkisem óhajtotta jobban, mint ő.

A «megbabonázott» II. Károly király — Carlos el Hechizado — szánalmas uralkodása alatt már csak egy író akadt, akinek neve népszerűbb lett a külföldön, mint honfitársai körében: *Miguel de Molinos*, a kvietizmus megalapítója volt ez (1627—1697.) Talán, sőt valószínűleg azért nem beszéltek róla a spanyolok, mert nagy feltűnést keltett műve: *Guía espiritual* — Lelki kalauz — olasz nyelven jelent meg. Akárhogy is volt, tény, hogy az ő kvietizmusa nagyobb port vert föl a külföldön, mint hazájában, ahol alig vettek róla tudomást.

A konceptizmus volt ugyan a XVII. század uralkodó divatja, de azért voltak olyan költők is, akik nem vetették magukat alája föltétlenül. A két finom ízlésű *Argensola* testvéren kívül ilyen többé-kevésbé eredeti színezetű költők voltak még *Francisco de Rioja*, *Juan de Jáuregui*, *Esteban Manuel de Villegas*, *Francisco de Borja*, *Antonio Mirademesqua* és a nagy drámaírók, akik mellékesen, szabad óráikban vagy alkalmyszerűen a lantot is pengették.

Góngora határozott híve volt *Juan de Tassis y Peralta*, Villamediana II. grófja. (1582—1622.) E bergamói származású spanyol főúr kalandos életet élt. Mint szerencsés kártyás kénytelen volt Madridból eltávozni. Beállt katonának s Olaszországban folytatta mesterségét: a játékot és szatirát ellenfeleivel szemben. Lerma, Osuna, Rodrigo Calderón stb. voltak céltáblái. Újból száműzték és 1621-ben újból visszatérhetett Bourbon Izabella királynő kíséretében. Az ő kérésére írta a *La gloria de Niquea* c. híres balettet, melyben a szereplő királynő ruhája is lángba borult egy feldőlt lámpa tüzé-

től. A gróf karjaiban vitte ki a színpadról, megmentve az életét. A rossz nyelvek azt mondták, hogy ez szándékosan előidézett jelenet volt. Más mende-mondák is maradtak fenn a gróf és királynéja viszonyáról. Áldozatul is esett nekik. Leszállva kocsijáról, a 17 éves király később kinevezett főerdésze leszúrta. Regényes, színpadra került életpályája is hozzájárult ahhoz, hogy neve fennmaradjon, mert bár a nagytításokban és furcsaságokban néha túltett magán Góngorán is, és bár voltak világosabb és szerencsésebb percei is, szonetteit és Fabuláit ma csak az olvassa, akinek szüksége van rájuk. Ugyanezt mondhatni *Fray Hortensio Félix Parravicino* «Égi és földi munkáiról», akit Lope de Vega «spanyol Chrisostomus»-nak nevezett el. Sem verseivel, sem szónoklataival nem szolgált rá e kitüntetésre. Ehhez valószínűleg csak az udvar kegye, meg a gongorizmus dicsőítése és terjesztése segítette *Arteagát*, mely név alatt művei forgalomba kerültek.

A gongoristák irányától távol tartotta magát Juan de Arguijón kívül *Juan Martínez de Jáuregui*, Tasso Amin-tájának jeles fordítója. (1563—1641.) De csak első kísérletei mutatják be ilyennek. Orpheusa és még inkább Farsalia-fordítása már hemzseg a gongorizmus szó- és gondolat művirágaitól. Örök dicsősége az, hogy megfestette Cervantes arcképét, melyet a szerencsés véletlen mentett csak meg az elkallódástól. (1911.)

Senkisem tagadhatja el *Esteban Manuel de Villegastól* a költői vénát. (1589—1669.) Erotikái és Amatoriái annak ellenére, hogy Anakreon és Catullus utánzatai, a költői íhlet nyomait mutatják. Kár, hogy a hozzá fűzött reményeket csak részben váltotta be. A sors nem kedvezett élete folyásának, melyet állhatatlansága és tudákossága alaposan megkeserített. Az Inkvizíció 1659-ben pörbe fogta és száműzetésre ítélte, melyet nejétől és gyermekeitől távol, Santa María de Ribarredonda rideg éghaj-

latú községében élt át nyomorban és búbánatban. Boetius fordítása ugyanis nem sok élvezetet szerezhett neki. Két kisebb versét Körösi anthológiája közli.

A mejicói apácának, *Sor Juana Inés de la Cruz*-nak, van egy verse, mely elmésen, sőt okosan kel védelmére a nőnek a férfiak lovagiatlan kirohanásaival szemben. Abból indulva ki, hogy amiért a nő gyarlóságát megróják, az tulajdonképen az ő kísértésük eredménye: fejükhöz vagdossa minden egyes redondillájában az ő erőszakosságukat. Szeretnék — úgymond — tisztán látni a tükröt, melyet maguk homályosítanak el, mikor lefitymálják a kegyét és leszólják a közönyét. Ki a nagyobb bűnös? Az a nő-e, aki eladja magát, vagy az a férfi, aki megveszi? A megvesztegetett-e vagy a vesztegető? Férfiak: tőletek függ, hogy Thaiszok vagy Lucreciák legyünk.

— — — — —
 Oktalanul sujtja szátok,
 Balga férfiak, a nőt.
 Hisz amért szidjátok őt,
 Azt bizony ti okoztátok.

A ti arroganciátok
 Fegyverzete sokat ér:
 Mert ha ígér vagy ha kér:
 Világ, ördög, hús tör rájuk.

— — — — —
 E színmű-író szonettjei is bájosak, ékesek, fordultak. Meglepő őszintesége és bátorsága korképi vonás.

Francisco de Borja, másképp *Esquilache* hercege, kiváló románcai ellenére is ma csak árnyéka annak, aki a maga korában Riojával együtt jótékony hatást fejtett ki a jóízlés terjesztésében. (1581—1658.) *Mira de Amescua* «Ufano, alegre, altivo, enamorado» kezdetű allegorikus canciónja azonban fenn fog maradni mindaddig, amíg a spanyol nyelv élni fog.

Canción (befejező sorai).

A boldogság, ez ábránd,
 Eszembe hozza a madarat, bárányt,
 A büszke kócsaggémet,
 A hadvezért, kit győzelem kísértget,
 Venust, az ünnepeltet,
 A bárkát, mit a tenger elsüllyesztett,
 Mert sorsukat föltétlen
 Egymás után magam is általéltem.
 Menj az oszlophoz, ének,
 Ez támasza volt egykor szerencsémnek,
 Itt bizonynal meglátod,
 Hogy az, ami márványnak, bronznak látszott,
 Nem egyéb im egy nőnél
 S kegyéhez nem kell más, mint kedvező szél.

(K. A.)

Az ember sorsát e remek ének az erősebbnek áldozatul esett kis madárban, a farkastól elnyelt bárányban, a sastól szétmarcangolt kócsagban, a harcban elvérzett vezérben, a vihartól elsüllyesztett bárkában és a szép, de állhatatlan nőben látja meg. Egy-egy strófát szentel minden egyes képnek, míg a két utolsóban összefoglalja a valóságot: az ember boldogtalanságát. Ha e szép gondolatot nem is sajátíthatták ki, szintetikus menetét fölelevenítették: Calderón, Martínez de la Rosa, Duque de Rivas. (V. ö. a Csodatevő mágusban Justina megkísértését, Martínez Keserveim és Rivas A rágalom c. verseivel stb.) E remek verset némelyek Bartolomé Argensolának tulajdonítják.

2. *Elbeszélő költészet. Luis de Ulloa Ráquelje.* A történet meg is cáfolta VIII. Alfonzknak e szép zsidólánnyal való érdekes viszonyát. A szépség és szerelem e poetikus esete megrázó kifejelete ellenére is sok megszívlelni való tanulásra oktat. Verselése is oly finom, nemes veretű, hogy igazat adhatunk Quintanának, aki ezt a remeket

«a kasztíliai múzsa utolsó sóhajának» mondta. Az akkori költői mesterfogások, melyek közt itt-ott egy-egy gón-goraízü kép is akad, a mi szemünkben nem keveset von le a közvetlenség rovására. Akár való volt Ráchel és VIII. Alfonz viszonya, akár nem, az eset sok költőt ihletett meg. Huerta y Muñoz méltatlanul elfelejtett Ráquelje (1778) a spanyol drámairodalom egyik sokat megtapsolt gyöngye volt. Mikor VIII. Alfonz a zsidók kiűzetési rendeletének végrehajtásán gondolkodott, a toledói zsidó hitközség elhatározta, hogy a szépséges Ráchelt küldi hozzá visszavonatást kérő memorandumával. Ráchelre tehát Eszter szerepe várt. A király beleszeretett, palotájában tartogatta s a rendeletet ki nem adta. Az ország-nagyok felháborodtak a király e botrányos tettén. Kicsalták őt vadászni, s amíg távol volt, az összeesküvők otthon maradt része rátörte Ráchelre az ajtót és meggyilkolta. Ime a «Toledói zsidó lány» romantikus meséje, mely annyi vitát keltett a történelemben és költészetben egyaránt. Színművé Lope de Vegán és Juan Diamanten kívül mások is feldolgozták La Judía de Toledo c. alatt.

Ne feledkezzünk meg végül a *La Mosquea* c. tréfás eposz szerzőjéről, *José de Villaviciosa*-ról sem (1589—1658), bár talán megérdemelné, mert e szellemesen megírt paródia megjelenése után ő maga is búcsút mondott a múzsaíróknak. Amikor beleült majorátusi és cuencai kanonoki székébe, a vele járó jólét és kényelem elaltatta sokat ígérő költői ihletét. A legyek és hangyák harca (Cuenca 1615.), Béka-egérharc e paródiája, méltó versenytársa Lope de Vega Gatomaquíájának. (Kandúrok harca.) Olvasását nem annyira bőven ömlő formás és sziporkázó oktávái, mint, inkább 12 énekének terjedelme teszi untatóvá. Hiába, a bájjal és szépségekkel is takarékoskodni kell, mert a legízesebb ételeket is megúnja az ember, ha mindennapiakká válnak. Mégis eléggé érdek-

lődtek iránta, máskülönben nem adták volna ki azt később és több ízben arcképével együtt.¹

3. *Költői iskolák.* A gongorista és konceptista modort és elveket nem minden költő követte vakon. Ez utóbbiak a sevillai és aragóni iskolába tömörültek. Az előbbi iskolából valók *Juan de Arguijo*, a költő és maecenás, *Juan Martínez de Jáuregui*, a festő, *Rodrigo Caro*, *Francisco de Rioja* és *Pedro de Quirós*. Az utóbbi díszai voltak: *Lupercio* és *Bartolomé Leonardo de Argensola*-testvérek, *Pedro Liñán de Rianza*, *E. M. de Villegas* és *Esquilache* herceg. A valenciai csoportban kiváltak: *Gil Polo*, az éjjelező Akadémia tagjai, ú. m. *Francisco Desplagues*, *Franc. Tárrega*, *Gaspar Mercader*, *Guillén de Castro* és *Andrés Rey de Artieda*. A granadai és antequérai iskola feje *Pedro Espinosa* főleg azért nevezetes, mert *Flores de poetas ilustres* c. «arany könyve» sok jeles költőt és verset őrzött meg az utókor számára. (1605.) Legtöbbjét már ismertettük.

5. A spanyol dráma virágkora (XVII. század).

Lope de Vega és kortársai.

Hogy a drámaírás és a színpad felvirágozhassék, ahhoz bizonyos körülmények szerencsés összetetalkozása szükséges. Ilyenek: 1. érdeklődő közönség; 2. maecenási szellem; 3. rátermett szerzők; 4. állandó színház és 5. jeles színészek. Ezekből adódik a környezet, a milieu. Ha ez megvan, akkor a színház élete és virágzása biztosítva volna a logika kérlelhetlen szabályai szerint. De csak akkor, ha az ország és nép jóléte is hozzájárul. Mennyiben voltak meg ezek a föltételek a XVII. századbeli

¹ José de Villaviciosa, por A. González Palencia, a madridi Universidad central tanára: Bol. de la Ac. Esp. Madrid, 1926, Tomo XIII. Cuad. 64—66.

Spanyolországban, amikor az ország nagyhatalmi állása nemcsak megrendült, de meg is szűnt s a társadalmi élet a politikaival karöltve rohamosan hanyatlott? Az elszegényedés torzárnya ott imbolygott a nemesi kúriák külső és belső falain, a zsoldtalan veteránok fakó ruházatán csakúgy, mint az éhező nép és iparososztály tűzhelye körül. Ez az élet alkalmas volt a koldusregények kitenyésztésére, de nem a színpadi látványosságok és szépművészet nagyméretű föllendülésére. Hol és miben keressük hát e talány kulcsát? Az általános nyomorban, a szomorú rideg valóban a spanyol társadalom, mint aki vesztét érzi, vigaszt, reményt, szórakozást keresett és talált az ősi nemzeti dicsőségben! Felvonultatására már készen állt a színpad, a nagytehetségű írók gárdája s a királyok és főurak bőkezű pártolása. A tárgyakat és jellemeket bőven ontotta a faji érzület, a szertelen fantázia, a történet, monda, hagyomány, a napi élet és a rajongás fokára emelkedett hit. Soha és sehol a világon nem akadt oly szín- és művészetpártoló király, mint IV. Fülöp. Az ő balkezes miniszterének, Olivares grófnak politikája baklövést baklövésre halmozott, de urának a művészetek iránt oly kiváló érzéke volt, mely a nagy mesterek egész seregét termelte ki. A király és a madridi hatóságok pénztárán hatalmas eret vágott a rengeteg új darab színrehozása. Ami elveszett e réven, megtérült a vámon: Spanyolorzágnak az akkori dramaturgiai és művészeti felsőbbbsége ma is a közbámulat tárgya. Lope de Vegát különösen eredetiség, üdeség és íhlet jellemzi; Calderónt a reflexio, a tervezőképeség és műgond emelte fel társai fölé. A kettő a jellemrajzoló Tirso de Molinával együtt alkotja a spanyol klasszikus dráma triumvirátusát.

Lope de Vega Carpio. (1562—1635.) a) Élete. Ha valaki, úgy ez a hihetetlenül eredeti és bámulatosan termékeny író érdemelte meg a Fénix de los Ingenios és a Monstruo de Naturaleza kitüntető jelzőit, melyekkel kor-

társai és Cervantes megtisztelték. Hogy ez a madridi teatinusoknevelte fiú valóságos csodagyermek lehetett, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy öt éves korában latinul olvasott, 12 éves korában verselt s 13 éves korában már színdarabot írt. (*El verdadero amante*.) A 17 éves ifjú beleszeretett a szépséges Elena Osorióba, aki Cristóbal Calderón színész neje volt. A viszony 4—5 évig tartott. Nem tudni önként-e, vagy hogy Filisztől megszabaduljon, Albához szegődött be a Nagy Armádiába, titkárnak.¹ Mikor ez a hollandi-angol hajók áldozatává lett, a hajóhad romjaival ő is Cádizba s onnan Madridba tért vissza. Alig hihető, amint azt életírói említik, hogy Filiszt nőül vette volna, ha egyik Eklogájában tett nyilatkozata azt valószínűvé teszi is. Az sem lehetetlen, hogy ez csak fikció, mert 1627-ben kelt végrendeletében, tehát egy komoly okiratban azt hangsúlyozza, hogy életében két házasságot kötött: az elsőt Doña Isabel de Urbinával (1588),² a másodikat pedig Juana de Guardóval. (1598.) Az elsőt előbb megszöktette, mert szülei ellenezték a házasságot. Kis időre Valenciába költözött száműzetése kitöltése végett. (1589.) Hogy megélhessen, színdarabokat írt. A rákövetkező évben már Toledóban, majd Alba de Tormesben éldegélt, mint a herceg alkalmazottja, feleségével együtt, aki 1595-ben halt el. Antonio és Teodora leánya csakhamar követték anyjukat a halálba. E városban írta meg Arcadiáját. Egy ideig aztán Antonio Trillo de Armentával folytatott tiltott viszonyt s egyúttal Micaela de Lujánnal is, amiért perbe fogták. (1596.) Ez utóbbi színésznőt magával vitte Toledóba és Sevillába is annak ellenére, hogy 1598 óta újból házas volt. Ettől

¹ D. Cayetano Alberto de la Barrera y Leirado: *Nueva Biografía etc. és Catálogo biblio-biográfico del Teatro antiguo español* az Akadémia Lope-kiadásának 1. kötetében. Madrid, 1890. (Pályadíjat nyert.)

² Narciso Alonso Cortés, *Doña Isabel de Urbina, primera mujer de Lope de Vega*. Bol. de la R. Ac. Esp., 1927 dec. f.

hét gyermeke született, a többi közt Marcela és Lope Félix. Botrányos élete sok ellenséget szerzett neki, a többi közt Gongorát és Villegast is. Az előbbi élesen neki támadt, szemére vetve, hogy új házassága csak üzlet volt; a második tehetségét fitymálta le.

Juanával előbb Toledóba, majd Madridba költözött. Fia Carlos Félix és neje halála (1613) nagy csapás volt. De csakhamar megvigasztalódott Jerónima de Burgos oldala mellett. Magába is tért, ezt mutatja legalább az ő pappá szentelése 1614-ben. A költő és ember azonban erősebb volt benne a papnál. Két év múlva már Amari-lisnek udvarolgatott (Marta de Nevares Santoyo). E fér-jes asszonytól született Antonia Clara nevű törvény-tele lánya. Megvakult anyja 1632-ben halt meg.

Lope de Vega sok gyermeke közül csak három élt hosz-zabb ideig. *Marcela* (1605—1688) trinitárius apáca lett, *Lope Félix* (1607—1634), a venezuelai Margarita-szigeten hajótörés áldozatja lett, *Feliciano* (1613—1657) férjhez ment az indiai tanács egy titkárához, *Antonia Clara* pedig megszökött egy udvari tisztviselővel, ami atyját rendkívül elkésértette s talán halálát is előmozdította. Hattyúdala a *Siglo de oro* volt. Négy napra rá örökre kiesett kezéből a varázstoll, örök dicsőségének ez a fürge szerszáma. (1635 aug. 27.) Temetéséről Sessa herceg feje-delmi módon gondoskodott. Az egész nemzet gyászba-borult. Az üzleteket bezárták, a törvénykezést felfüg-gesztették, a gyászszertartások kilenc napig tartottak. 153 spanyol költő parentálta el a Montalbántól kiadott *Fama postumában* és 104 a velencei *Essequie poetiche* c. műben. Az általános bámulat istenadta tehetsége iránt még holta után sem szűnt meg, sőt annyira ment, hogy a szent Inkvizíciónak kellett eltiltania ezt a szájról-szájra szálló Credót: «Creo en Lope de Vega todopode-roso, poeta del cielo y la tierra». (Hiszek a mindenható Lope de Vegában, az ég és föld költőjében.)

Ha talán az utolsó szálig nem is úgy volt és történt minden, amint azt föltétlen bámulója és legelső életírója, Juan Pérez de Montalbán följegyezte, ez első adatok csekély és lényegtelen változásokkal átmentek a mai köztudatba is.¹ E szerint Lope anyagi hagyatéka több mint 100.000 aranyra, szellemi hagyatéka pedig mintegy 1800 színdarabra, 400 autóra és a már említett költői és prózai művekre rúgott. Egyik-másik napon négy színdarabot is megírt és minden napra öt lap esett, ami 133.225 lapot (pliego) tesz ki. Összeírt verssorainak száma 20 millióra rúg. Ez a termékenység határos a lehetetlenséggel és minthogy ezt tényekkel igazolta, az általános csodálat egyik oka. A másik az a képessége, amellyel hona eszméit és érzelmeit tolmácsolni tudta. Ami a népet érdekelte: a főbb történeti események, hősök, helyzetek, szokások, erkölcsök, uralkodó eszmék, vallásos érzelmek, csodás kalandok, az mind átszűrve, formás versekbe öntve, rokonszenves külsőbe öltöztetve került a közönség elé. Ennek a szájaíze kedvéért vetette el a drámaírás szabályait s a háromegegységgel sem törődött.² Így lett ő tudtán kívül is a spanyol nép történetének drámaírójává. Az ő nemzeti színe a spanyol történet és hidalgó szellem szemléltető iskolája. Ebbe többen jártak nemzeti és vallásos érzést tanulni, mint a tanintézetekbe, templomokba és egyetemekre. Amiből következik, hogy ő nemcsak népének szórakoztatója, de egyúttal nevelője és tanítómestere is volt. Van-e ennél szebb és magasztosabb foglalkozás? Jutalma a nép részéről rajongással határos szeretet, a kritika részéről pedig, ha nem is osztatlan, de a lehető legszélesebb elismerés volt. Ez utóbbi fénye az idők folyamán elhomályosodhatott,

¹ Fama postuma a la vida y muerte del Dr. Frey Lope Félix de Vega Carpio escrita por el Dr. Juan Pérez de Montalbán.

² Mivel jutalmuk csak a nép fillére; Izlése szerint kell beszélni véle. Lope, Arte nuevo de hacer Comedias. 1609.

érce azonban oly patinával vonódott be, mely meg fogja óvni az elrozsdásodástól épen úgy, mint a dráma legmélyebb és legmagasabb művésztét, Shakespeareét. Ez a legújabb nézet és felfogás róla a szaktudósok körében.

b) *Lírai és epikus művei.* Az Armádia S. Juan hajóján nemcsak fegyvert forgatott, hanem tollát sem pihentette. Azon született meg *La hermosa de Angélica* c. eposza, mely minden üdesége és költői kiválósága mellett sem vált be annak, aminek ígérkezett: Ariosto Orlando furiosója folytatásának. Kitérései, terjengős epizódjai határt nem ismerő leleménye sok szépségére homályt borítanak. A 11.000 vers nehezen emészthető meg.

Párbeszédes regénye, a *Dorotea*, szép prózai részletekben és versekben bővelkedik. Benne ifjúsága élményeit, Filisz iránti szerelmét elevenítette föl, de csak 1632-ben jelent meg. Ez nem egyéb, mint «Actio prózában».¹ Az 1598-ban kiadott *Arcadia* pásztori regény. Főhőse Anfriso, Alba herceget, a többi személy pedig másokat képvisel. Érzelmessége mesterkéltséget, azért jó verselése és 15 kiadása ellenére is csak divatos munkaszámba jöhet. Jelentősebb már a *Dragontea* c. satirikus eposz, mely Drake Ferenc halálát ecseteli 10 énekben. (1598.) Maró gúnnyal kezeli a spanyolok és a katolicizmus ez esküdt ellenségét. Hazafias érzülete nem egyszer szélsőségekre ragadja a tollát, az allegoria és mithosz túlságos igénybevétele is árt a műnek, nemzeti jellege azonban oly népszerűvé tette, hogy még Cervantes is megtisztelte egy szonettel. Jó hírét az 1599-ben írt S. *Isidro* c. vallásos költeménye is megtoldotta egy árnyalattal. Ez időben indult meg drámaírói tevékenysége is. Teodora leányának halála mélyen lesujthatta őt. Meg is siratta egy szép szonettben, mely az 1602-ben közzétett *Las Rimas* c. sorozat legmeghatóbbja. (200 db.)

¹ Américo Castro, *La Dorotea*.

Lope a *Peregrino en su patria* c. úti regénye megjelenéséig (1604) lázas tevékenységet fejthetett ki, az ehhez csatolt jegyzék ugyanis 230 színmű és 4 auto címét őrizte meg. A rákövetkező év terméke volt a 20 énekű *La Jerusalem Conquistada* c. hősköltemény, mellyel Tassoval próbálta fölvenni a versenyt. Ez a megíúsult kísérlete azonban csak 1609-ben hagyta el a sajtót. Tárgya Oroszlánszívű Richárd jeruzsálemi veresége. VIII. Alfonz is szóhoz és tethoz juttatja benne (?)

Az 1612. évre esik Lope első magábaszállása. Mint a közvélemény elkényeztetett kedvence, sok olyan csinyt, ballépést engedhetett meg magának, mely lelkiismeretébe vágott. Belépett a ferencesek harmadik rendjébe s ez alkalommal közzétette négy *Soliloquioját*. Könyvekkel, bűnbánó sóhajokkal telesírt könyv ez, melynek redondilláit prózai magyarázatok kísérik. Az 1626-iki kiadás három ilyen magánbeszéddel bővült még meg. Magábaszállása rövid ideig tartott. Szerelmi kalandjait, melyekre szeretetreméltó egyénisége és rendkívüli híre bőven szolgáltatott alkalmat, házas volta ellenére is folytatta. Megrótták, de meg is bocsátották az ellenállhatatlannak! Egyébiránt hite és vallásos érzése igaz és őszinte volt. Fia, Carlos és felesége elhunytából kifolyólag énekelte meg a betlehemi pásztorokat — *Los pastores de Belén* — még pedig oly édesen, mint senki más! (1613.)

Egy év múlva vagyis 1614-ben a kétszeres özvegy a madridi karmeliták templomában énekelte el első miséjét 52 éves korában. Bár fejedelmi módon élt ugyanabban az utcában, amelyben a szegény Cervantes nyomorgott, s csak úgy szórta a pénzt alamizsnára és egyéb jótékony célra, nem hagyta el Sessa herceg bizalmi szolgálatát, akinek kalandjait elősegítette szerelmes verseinek írásával. Az Inkvizíció ezért a kétes értékű szolgálatért meg is

fenyegette. Mentségéül azt hozzák fel, hogy a kor sem volt jobb a deákné vásznánál, azért szemet hunyt gyarlóságai fölött.

Teremtő szelleme azonban mindig újabb és újabb alkotásra serkentette. A japáni vértanuk megdicsőítése — *Triunfo de la fe en el Japón* — után, mely prózája 1618-ból való, 1620-ban és 22-ben ő elnökkölt Szent Izidor szentté avatásának ünnepén, amikor is tanuja lehetett Lope Félix nevű fia és Calderón első költői sikereinek. Ez volt élete legszebb napja.

Versei, lebilincselő egyéni modora szinte megbűvölték a közönséget. Még az egyszerű paraszt sem bírt ellenállni nemes megjelenésének, játszi előadásának, előkelő finomságának, behizelgő hangjának, mely énekes miséjéből áradt szét (Fitz-Maurice Kelly). Egy költő sem részesült sem előtte, sem utána ily ünneplésben. Ez esemény óta alakja korlátlanul uralkodott az irodalomban és közéletben. Még a pápa, VIII. Orbán is kitüntette elismerő levelével, a theologiai doktori címmel, Szent János rendjével és az Apostoli Kamara ügyészi állásával a neki ajánlott *Corona tragica* (Stuart Mária) c. költeményéért. (1627).

c) *Drámáit*, 439 színművet és 44 autót, ami nyomtatásban, köz- és magánkönyvtárakban fennmaradt utána,¹ nehéz osztályozni és még nehezebb összefoglaló megítélés tárgyává tenni. Annyira egyéniek, illetve különbözők egymástól. Teremtő és leleményes fantáziájának ritka erejére vall ez. Darabjait rendszerint rögtönzte. Nem ért rá tárgyaikon és feldolgozásuk mikéntjén töprengeni, hiszen oly tömérdekét írt össze! Nagy csoda volna tehát, ha itt-ott nem ismételte volna meg magát és nem jutott volna egy-egy zökkenőhöz a mese szövése közben. Pedig a bonyodalomban volt a legerősebb. Ter-

¹ Barrera számítása a Bibl. de aut. esp. Lope kiadásának IV. kötete.

vező, kombináló képessége helyzetet helyzetre halmozott össze a kitűzött cél, illetve kifejtet érdekében. Nála nem igen fordulnak elő hosszú, henye fecsegések, üres, fölösleges jelenetek. Az ő szereplői nem szónokolnak hosszan és hiába, hanem cselekesznek. Élet, munka folyik drámáiban, nem úgy, mint legkiválóbb utódjának, Calderónnak egyik-másik művében. Ömlengő, lírai részek éppen azért ritkák is nála. Jellemei sem bábok, melyeket ide-oda rángat a fáradt képzelem, hanem céltudatosan cselekvő alakok. Lelkük nem olyan mélyen problémás, mint Shakespeare utólérhetetlen hőseié és hősnőié, de nem is annyira felszínes, véletlenek játéka, mint aminőnek a vele nem foglalkozó kritikusok állítják. Ha nem lett volna színműveinek markolható magja, a bel- és külföldi szerzők dehogy nyúltak volna hozzájuk, hogy föllevenítsék őket, más szóval kérődzzenek rajtok. Pedig a francia utánozóktól kezdve a német Grillparzerig és magyar Hevesi Sándorig (*Lo fingido verdadero* <Rotrou: Saint Genest,> Hevesi: *A császár és komédiás stb.*), hányan élösködtek az ő invenciója csemegéin? Ha a modern színpadokon nem igen bírt érvényesülni, azt egyrészt tősgyökeres spanyol ízének, másrészt a spanyol néppel szemben észlelhető közönynek lehet betudni. Fordításaink is nagyjából másodkézből készültek, s ezek sem állják meg mindenütt a sarat. Azonkívül a közönség ízlése is megváltozott. Az anyagi, reális érzület régóta sutba dobta a romantikát, mely nem annyira költőinek, mint nevetségesnek tűnik fel a cinikusok szemében. A magasabb szellemi műélvezet keresése és kielégítése ma már csak kevés kiválasztottnak a célja. A nagy többség ízlése e tekintetben mélyen aláhanyatlott s így nevelésre szorul. A mai Lope de Vegák tisztán látják ezt, s azért ők is a nép, a közönség ízléséhez alkalmazkodnak darabjuk sikere érdekében, de annak tehetsége nélkül. A mult századvégi naturalizmus még min-

dig kísért a nagy világban s hátráltatja a költői idealizmus érvényesülését. Megengedem, hogy másod-harmadrendű tehetségeink a nagyot fejlődött színpad technikáját jobban ismerik, a cselekmény fölépítését tervszerűbben hajtják végre, de azért mégis csak inkább mesteremberek, mint művészek és sohasem lesznek Lope de Vegák. Az a tucatnyi darab, mely több kisebb-nagyobb sikert aratott, hála a reklámnak és egyéb összejátszó körülménynek, édes-keveset jelent Lope de Vega 1800 színművével szemben. Megírásukhoz 45 év (1590—1635) kellett, elolvasásukhoz szinte ugyanannyi kell. Lope de Vega nemcsak megalapította a spanyol színműirodalmat, hanem azt egy könyvtárra való anyaggal is megajándékozta. De ennél többet is tett. Több jeles mestert is nevelt. Nélküle Tirso de Molina, Alarcón és Calderón aligha jutottak volna oda, ahol ma is állanak. Ha Shakespearet kiemelnők az angol drámairodalomból, mi maradna utána? A spanyol dráma Lope de Vega nélkül is még nagyon gazdag volna! Ővele pedig a leggazdagabb, mert egymaga többet írt, mint Erzsébet idejében az angol drámaírók együttvéve. A spanyol akadémia eddig több mint 20 vaskos kötetét adta ki.

Lope de Vega hozott életet és érdeklődést a színpadra, ő honosította meg azon a románcot, a redondillát, az ötös és tízes versszakokat és tette nemzetivé, spanyollá a darabok tárgyával és külső formájával. Előtte a klasszikus elem uralkodott rajta. Az ő találmánya továbbá a *Comedia de capa y espada* (a lovagdráma), a *gracioso* (buta, tökfilkó, neveltető inasszerep), az *érdekesítő bonyodalom*, mely a kifejeletet még csak meg sem sejteti, a *cselekvő bonyodalom*, a *becsületkérdés* és a *női érdek*. Ezek ügyes, találékony beállítással, párbeszédei természetes folyásával, szellemes ötleteivel a közönséget nemcsak meg tudta lepni, hanem meg is indította azt. Darabjai azért igazi színművek és nem olvasmányok.

Az előadásukhoz szükséges két óra épen elég volt a neve varázsától is elfogult közönség mulattatására.

Dramái Gil y Zárate¹, most is megbecsült irodalomtörténész felosztása alapján így vonhatók össze: 1. Történetiek: *El castigo sin venganza* — Büntetés bosszú nélkül —, *La campana de Aragón* — Aragóni harang —, *El casamiento en la Muerte* — Házasság a halálban —. 2. Hagyományiak (tradicionales): *La estrella de Sevilla* — Sevilla Csillaga —, *El mejor alcalde el Rey* — A király a legjobb bíró —. 3. Cselszövényesek (c. de intriga): *La Esclava de su galán* — Udvarlójának rabnője —, *Los milagros del desprecio* — A közöny csodái —, *El perro del Hortelano* — A kertész kutyája —. 4. Lovagiak (C. de Capa y espada): *La moza del cántaro* — A kancsós leány —, *El Acero de Madrid* — Madrid acélja —, *Lo cierto por lo dudoso* — Jobb a biztos, mint a bizonytalan —. 5. Pásztoriak: *El verdadero amante* — Az igazi szerető — (14 éves korából). Vannak azonban olyanok is, amelyek nem foglalhatók ebbe a keretbe, ú. m. az erkölcsiek, a mitológiaiak, a szentek vagy vallásiak, a bölcséletiek, melyek egy-egy erkölcsi tételt fejtenek ki és végül az autos sacramentales. Menéndez y Pelayo 15 osztályt állapított meg számukra, beosztása tehát részletesebb, mint a többié, de nem esztétikai, hanem csak formális, amennyiben pusztán csak a tárgyköriükön alapszik. Legjobb darabjai az egyetemes kritika szerint ezek: *El castigo sin venganza*, *El mejor alcalde el Rey*, *La Estrella de Sevilla*, *La Dama melindrosa* (A csecse-kisasszony), *Dineros son calidad* (A pénz minősít, a D. Juan-téma előfutárja) és egy tucat más, amelyek hébekorba még színre kerülnek.

*Sevilla Csillaga*² a hagyomány és becsület egyik leg-

¹ Juicio de las obras de Lope. Bibl. de aut. esp., Com. esc. de L. de V

² Kolozsvárt került volna először színre 1820-ban?

jelesebb drámája. D. Sancho el Bravo király sevillai látogatása alkalmával beleszeret a szép Estrellába, Busto Tabera hugába és Sancho Ortiz de las Roelas jegyesébe. A király bírni akarja mindenáron. Megvesztegi rabnőjét, ki éjnek idején beereszti B. házába. Busto hazajön, rátámad az álarcos királyra, megleckézteti és menekülni kényszeríti. A megszegyenített király bosszút forral. Rábeszéli a bátor S. Ortizt, hogy öljön meg egy felségsértőt. A lezárt levélboríték foglalja magában a nevét. O. vállalkozik erre, ha a királytól megkapja jegyese kezét. Mikor otthon felbontja a borítékot, Busto nevére talál, aki nemcsak legjobb barátja, hanem mátkájának a bátyja is. Nem tudja, mit tegyen. Erős lelki küzdelem támad benne a lovagi becsület, a kötelesség és a szerelem között. B. sürgeti Ortizt, hogy vegye el Estrellát. Ez visszautasítja. Szóváltás támad, miközben kitör a párbaj a két jellemes férfi közt. B. elesik, Ortizt elfogják, de nem árulja el, ki bírta rá e bűnre. A király megkegyelmez neki, Estrellát is átengedi, ez azonban nem akar neje lenni és zárdába vonul. Pompás romantika, következetes jelenetezés és kifogástalan kifejtet, mely szinte végzetszerűen következik be a jellemek és elvek véletlen összeütközéséből. M. Pelayo Lope egy átdolgozásának véli ezt a kiváló drámát, Foulché-Delbosc pedig a szerzőséget is megvonja tőle.¹

II. felv., XIII. jelenet. D. Sancho (olvassa a levelet).

«Akit ma meg kell ölnöd,
Az nem más, Sancho, mint Busto Tabera.»
— Én Istenem, hát ezt kívánja?
Halálán kívül még a balszerencsét!
Az egész élet nem egyéb, mint
Civódást keltő gonosz játék,
Mely bűt, meg bajt okoz csak.

Igen, igen, veszéllyel teljes játszma,
Amelyben részt kell vennem *akaratlan*.
Előre látom sorsom.

*Hiába keverem a kártyát úgy, hogy
Ne én legyek a vesztes.*

Akárhogy emelem, halálom biztos.
Megnézem újra, hátha megcsalódtam?

De hogy betűztem volna
Ki e nevet, ha rajt nem állna?

(Olvas) Még egyszer el kell azt olvasnom.
«Akit ma meg kell ölnöd,

Az nem más, Sancho, mint Busto Tabera.»
Veszve vagyok. Ó, mit tegyek?

Szavam adtam a királynak . . .
S a nővérét veszítsem el? . . .

Sancho Ortiz, az nem lehet.
Éljen Busto. — De érdeket

Jogos-e vajj' a becsület
Rovására védelmeznem?

Igen, Bustónak veszni kell.
De nem, megállj, ó szörnyű kéz,

Busto éljen, Busto éljen!
De ha szívemre hallgatok,

Becsületem kockáztatom.
Ám ki bírna ellenállni

A szerelem hatalmának?
Jobb lesz tán, ha én halok meg,

Vagy ha innen elbujdosom.
Igy a királyt sem sértem meg

S neki sem kell elpusztulni:
De végre is a királynak

(Olvas) Kedveskedni akarnék, mi?
«Akit meg kell ölnöd,

Az nem más, Sancho, mint Busto Tabera.»
Hátha őt ép Estrelláért,

Kinek udvarolni vágyik,
Akarja elpusztítani?

Semmi kétség, Estrelláért,
Ezért még se haljon ő meg.

Őt megsértni, ezt megvédni
 Fogom . . . Ámde lovag vagyok
 És nem szabad azt tennem, mi
 Nekem tetszik, hanem amit
 Tennem kell. Vajj' megtegyem-e?
 Első volna a jog, törvény.
 Ámde nincsen olyan törvény,
 Amely erre kötelezne.
 De igen, van. A király
 Ha rosszat tesz, megbünteti
 Őt az Isten. Hallgasson el
 Az én lármás, vak szerelmem.
 Busto meghal, meg kell halnia.
 Minthogy nincs már, aki mondja :
 «Busto éljen, Busto éljen ;»
 Bocsáss meg, szép Estrellám,
 Mert nem csekély bűnhődés lesz
 Elvesztenem téged s neked
 Ellenséged lenni, nemde?
 De tehetek-e másképp?

(Kéziratfordításomból.)

A mult évben leégett Novedades színházat (1857 szept. 13) *Király a legjobb bíró* c. darabjával nyitották meg. Ez is mutatja, mily nagyra becsülik a spanyolok ezt a Calderóntól is utánzott drámát. (El mejor alcalde el Rey < El alcalde de Zalamea.) A zalameai bírót a magyar közönség is ismeri a Nemzeti Színház előadásai-ból és egyes folyóirati cikkekből. Lope színműve azonban még mindig adós magyar látogatásával, bemutatása tehát nem lesz egészen hiábavaló. — Sancho, Don Tello pásztora, szerelmes Nuño lányába, Elvirába. Gazdája segítségével nőül is veszi. Tello az esküvőn látja csak meg E.-t, beleszeret s szolgálai segítségével elrabolja. Sancho és Nuño a sérelem orvoslását követelik T.-tól. Ez dühbe gurul, botjával rájuk támad és elkergeti őket. A sértettek VII. Alfonzhoz fordulnak igazságért. A király

levelet küld velök T.-hoz, utasítva őt E. kiadására. T. erre se hederít. S. és T. újból a király elé viszik a dolgot. A király, mint az ország főbírája, maga személyesen megy igazságot szolgáltatni. Mikor azonban megtudja, hogy T. már megbecstelenítette E.-t, meghagyja neki, hogy vegye el és így adja vissza a leány becsületét. Ennek megtörténte után a király T.-t lefejezteti s birtoka felét a leánynak adja hozományul, amivel a darab véget is ér. A szereplő személyek sikerült jellemrajza és az eset érdekes bonyolítása ma sem tévesztené el hatását s bizonyára jobban elégítené ki a közönséget, mint a Hevesi Sándortól színre alkalmazott *Lo fingido verdadero* (A császár és komédiás, 1919 febr. 21) vagy a *La moza de cántaro* (A kancsós leány).

Bár gazdag kincstárát sokan megdézsmálták (a francia Hardy, Mairét, Rotrou, Th. és P. Corneille, Molière, az angol Shirley és más olasz, hollandi, német és magyar írók), hírneve inkább csak spanyol és nem egyetemes, mint Cervantesé, aki nemcsak nemzeti, hanem általános emberi vonatkozásokat is vitt be D. Quijote és Sancho Panza jellemébe. A. Durán y Bas, Hartzenbusch, Grillparzer és Menéndez y Pelayo hozták újból forgalomba a nevét. Különösen Grillparzernek köszönhet sokat, ki nemcsak bámulója volt, de adója is lett, mert több drámájából merített hol többet, hol kevesebbet. (1. König Otto kars Glück und Ende, 2. Des Meeres und der Liebe Wellen, 3. Weh dem, der lügt, 4. Die Jüdin von Toledo, 5. Esther <1. La imperial de Otón, 2. Los tres diamantes, 3. Despertar a quien duerme, 4. La Judía de Toledo és 5. La hermosa Ester.) — Ezenkívül egyes szaktanulmányok több kölcsönvételtől, illetve fordításról számolnak be. A többi közt: La discreta enamorada <Molière L'école des maris. Lista e nézetét Mesonero Romanos odamódosította, hogy e híres vígjátékot M. Ant. Hurtado de Mendoza El marido hace mujerje után írta. És ez a való! (A. Farinelli, Egidio

Gorra, F. Halms, L. Braunfels. Makai E., Huszár V., Hevesi S., Kőrösi Albin az ő magyar fordítói.)

Shakespeare honi és külföldi anyagból merítette tárgyait, Lope de Vega nemkülönben, de sokkal szélesebb területről. Még magyarhoni vonatkozásúak is akadnak műsorában. Ilyenek: *El animal de Hungría — A magyar állat —*, *La corona de Hungría y la injusta venganza* (kézirat) —, *La obediencia laureada y primer Carlos de Hungría — A megkoszorúzott engedelmesség és magyarországi első Károly —* és *La reina Juana de Nápoles — Nápolyi Johanna királynő*. Nem szólhatok róluk, mert nem volt alkalmam hozzájuk férni, a «Megkoszorúzott engedelmességet kivéve, mely a Rivadeneyra-féle Lope-kiadás 4-ik kötetében fordul elő.

Az első felvonás színhelye Nápoly, ebben még nem szerepel magyar királyi személy. A másodiké egy folyótól átszelt vidék egy névtelen magyar város mellett. A folyó egyik partján áll Filiberto cseh király seregével, a másik part egy kertjében Mária magyar királyné várpalotája látszik. Mária Boemundo híres véréből való. F. szerelmes M.-ba, akit, ha másképp nem, hát fegyverrel akar meghódítani. M. sem legyőzetni, sem hozzámenni nem akar, mert voltak királynők hajadonok is és «az a királyné, aki enged a szerelemnek, nem királyné, hanem asszony». A meleg ellen bemegy fürödni a folyóba, amelyben F. új katonája, Carlos is úszik a túlsó part felé, fogai között tartva kardját. Meglátja a vízből kiszállt Máriát és unokahugát, Rosellát. M. bája elragadja. Bemene-külnek előle a kastélyba. M. ott felejtí az övét. C. kiúszik és beszedbe ereszkedik a kastély párkányán álló M.-val, aki 1000 aranyat kínál neki az övéért. Ez nem adja oda a viláért. M. éjjélkor egy csónakot küld át a túlsó partra, hogy áthozza C.-t és Guarín régi szolgáját egypár szóra. (II. jel.) Célja ezzel vagy megölni őt, vagy férjhez menni hozzá, amiért meglátta a lábszárait. Itt megszakad a fonál — Lope csinja-binja — mert a IX—X. jelenet az öreg Aurelio nápolyi főnemes házába vezet. Elvetemült fia, Alejandro szenvedélyes kártyás. Marcela nővére nyakáról erőszakkal tépi le az aranyláncot

további játékához. Ez a veszekedés oka és tárgya. Az ő fia, Carlos is ezért a gaz fivérért hagyta el az apai házat és bujdosott el F. seregéhez, pedig ez a fiú az *engedelmesség példaképe volt*. E jelenetekben A. jelleme domborodik ki. — A XI—XV. jelenetek F. táborában, illetve M. kertjében folynak le, ismét. C.-nak társul kínálkozik az éjjeli csónakkalandhoz F., hogy megismerhesse az ostromolt M.-t. F. C. és G.-t beeresztik M. kertjébe, G. elbujik. A beszédekből kitudódik M. és F. királyi volta, ez utóbbi tudtul adja szerelmét és házassági szándékát. M. visszautasítja és további harcra hívja fel őt. — A III-ik felvonás új kitérővel kezdődik: Marcela visszautasítja a habozó Doristeo kezét, Al. párbajban megöli ezért ezt a gazdag polgárt, aki királyi vértől származó nővére kezéről gyáván lemond. (I—II. j.) — III. j. F. táborá. F. megtudva C. királyi származását, tábornokává teszi meg őt. Gu. kettévágja a botot, mellyel Aurelio fiát, Carlost megverte, ez lesz ezentúl az ő tábornoki botja. C. és M. tovább érintkeznek egymással. M. ajánlatot tesz végre C.-nak, hogy ha szolgálatába lép: hozzá megy és magyar királlyá teszi, de kötelessége lesz őt F. ellen megvédeni. Így a levél, melyet F. is elolvas. Mikor C. felajánlja F.-nak, hogy kész meghalni F. érdekében, csak hogy ne legyen senki, aki azt mondhasa M.-ről, hogy látta meztelen lábszárait, F. nemeslelkűen lemond M.-ről és C.-t fölmenti további szolgálatától, ő pedig visszatér Csehországba, abbahagyva az ellenségeskedést. — Al., Marcela és atyjuk menekülésük közben F. táborába érkeznek. Vendégként bánik a foglyokkal, sőt Marcela meg is tetszik neki. Eközben C. és M. kölcsönös szerelmi vallo-másokkal örendeztetik meg egymást. Kisül, hogy C. Aragónia és Franciaország királyának ivadéka (Anjou). A nász-lakomán F., Aurelio, Marcela és Al. szolgálnak fel, akiket annak idején C. bemutat M.-nak. Általános meglepetés, öröm és örömdetes kifejlet. F. elveszi Marcelát, Alejandrónak odaadják M. unokanővérét Roselát, Guarín, a hű szolga nagy jutalomban részesül a magyar és cseh Felségek részéről. A Guarín-faragta pálcából királyi jogar lesz. Tanulság: a szülők bánjanak egyforma szigorral gyermekeikkel, ha azt akarják, hogy öregségükben támaszt és örömet leljenek bennük. Ezt a jó útra tért Al. így fejezi ki:

És itt végződik a darab.
 Tiszteld, gyermek, szüleidet,
 A jó fiú babért arat :
 Károly magyar királlyá lett.

E színműnek elemzését és méltatását ezek után minden értelmes ember megteheti. Én csak annyit mondok róla, hogy meseszövése egyszerűsége mellett is meglepetéseket okoz, az érdeklődést állandóan függőben tartja s élénk párbeszédei bőven szolgálnak ötletekkel és renaissance-kori költői szépségekkel. De a gongorizmus és tudákosság művirágai sem hiányoznak belőlük, aminthogy a drámai háromegység is. A mi fásult világunkban legalább is megmosolyognák Carlos e képeit: M. lábszárai fehér márványoszlopok s lábfejei jázminok stb. Mennyiben van köze e mesének Anjou Károly és Mária házasságához, azt nem volt időm kibogozni, de hogy ezt a tényt öltözteti át a a romantika mezébe, az valószínű.

Kedélye humorát az *El acero de Madrid* c. vígjátékban csillogtatja meg. Lisardo és Belisa szeretik egymást, de nem találkozhatnak, mert B. nagynénje sárkánymódra őrzi. B. emiatt kedélybeteg lesz. A hozzá hívott orvos L. barátja, segéde pedig ő maga. Rendeletre B.-nak a madridi acélvizet kell innia — innen a vígjáték címe — és a szabadban kell tartózkodnia. A szerelmesek így találkoznak és érintkeznek egymással. A néninek ezalatt L. egy barátja csapja a szelet, de nem őszintén. A vége sok mulatságos jelenet után a két szerelmes egybekelése. Lope ugyanis irtózott a rossz kimenetelű darabok írásától. Neki az volt a célja, hogy hősei és közönsége is megelégedve távozzanak a színházból. Kifejletei ezért szerencsések. Teodóra néni büntetésből hoppon marad, udvarlója farképnel hagyja. Párbeszédei bájosak és jóízűek. (V. ö. Molière *Le médecin malgré lui*.)

Lope de Vega műveiből még a következők érdemlik meg a figyelembevételt: *Filomena* (költői önvédelme,

1621), *Circe* (Uliszesz kalandjai, 1624), *Triunfos divinos* (Petrarca modorában, szonettek, 1625), *El Laurel de Apolo* (Kritikai szemle Cervantes Parnasszasi útja módjára, 1630), *Rimas del licenciado Tomé de Barquillos* és *Gatomaquia* (az olasz epikusok humoros utánzata, 1634), végül pedig az említett *Siglo de oro* (1635). A kandúr-harc féltékenységi jelenetei most is mosolyra keltők. Lope sok műve idővel elkallódott, több pedig még mindig csak kéziratban lappang. Lope a világirodalom egyik legtermékenyebb elméje volt. Regényt írhattak egyesek többet is, de versbőségben nincsen párja.

Lope kortársai. Lope példája és hallatlan sikerei buzdítón hatottak a drámai irodalomra. Sok utánzója, illetve tanítványa közül egyike a legizmosabb drámai tehetségeknek *Fray Gabriel Téllez* (írói álneve Tirso de Molina). Doña Blanca de los Ríos neves irodalombúvárnő legújabbban ráakadt keresztlevelére, melyből kitűnt, hogy T. nem 1571-ben, hanem 1583-ban született Madridban, mint Osuna herceg természetes fia és 1648-ban halt meg Soriában. Madridban és Alcalában tanult s nem 30—40 éves volt, mikor a fogolykiváltók rendjébe lépett, hanem csak 18. Ebből következik, hogy nem lehetett viharos multja, minőről régebb életírói regéltek. A nőkről táplált rossz véleménye a sok utazgatásból és a gyóntatószékből is eredhetett. Írói képességét először verseken és elbeszéléseken próbálta ki. Így született meg a Toledoi kertek — *Los cigarrales de Toledo* — c. Cervantes modorában írt novella- és versgyűjteménye (1621—1624). Egy lakzi ötnapos vígságait mondja el benne. E boccacciói ízű történetek legérdekesebbje a *Los tres maridos burlados* — A három becsapott férj. Ez a munkája nemcsak komikumát, hanem első három drámáját is magában foglalja.

Tirso de Molina mester 400 víg- és szomorújátékából mintegy 80 áll most is még rendelkezésre. Komikai erő, jellem alakítás, ügyes verselés, kitűnő nyelvérzék, természete-

tes párbeszéd-vezetés és a bonyodalom ügyes szövése jellemzi. Egyik-másik tekintetben még mesterén, Lopén is túlsz. Montalbán, Mesonero Romanos, Alberto Lista, Javier de Burgos, Martínez de la Rosa és Gil y Zárate tartották ébren emlékezetét, mely másfélszázadon át halott volt. Újabb időben Tirso hírneve ismét emelkedőben van, ami főleg Menéndez y Pelayo, Cotarelo y Mori és Doña Blanca de los Ríos de Lampérez tanulmányainak köszönhető.¹ Szó sincs róla, vannak elsőrendű darabjai és jelenetei, de vannak árnyoldalai is. Ezek közt nem utolsó és nem ritka a női jellemek ledér beállítása, mi alól csak a *La prudencia en la mujer* — Az okos nő — tesz néhányad magával kivételt. Ez az első történeti színmű Spanyolországban. A mesék valószínűtlensége, a trágár kifejezések, a jellemek, és cselekmények szertelensége, csaknem lehetetlensége (*El burlador de Sevilla* stb.) is kifogás alá esnek. Műsora époly nemzeti, mint Lopeé.

Több jó drámája közül a külföld figyelmét is magukra vonták: a Szevillai nőcsaló (D. Juan) és Az elkárhozott kishitű — *El condenado por desconfiado* —, melyet Alarcónnak és Lopének is tulajdonítottak. Az első D. Juan név alatt ismeretes a világirodalomban és zenetörténetben (Mozart). Hősét már a sevillai Juan de la Cueva próbálta jellemezni az El infamador c. XVI. századbeli darabban. Ez homályt borít Tirso elsőbbségére, de nem annak kiválóságára. Az ő érdeme ugyanis, hogy D. Juan fogalma, akárcsak a D. Quijotéé, régen átlépte hona határait, hogy mint általános emberi jellem járja be a világ színpadait. Oly népszerűvé, közkeletűvé lett az az emberek között, mint Othello, Romeo és Julia. Pedig hőséről még azt sem tudják biztosan, élt-e, spanyol volt-e, avagy korzikai olasz, vagy islandi? T. a sevillai néphagyományból ásta ki ezt a szoknyahős típust, amely a többi közt

¹ Cotarelo y Mori: Tirso de Molina. Madrid, 1893.

Molière, Th. Corneille, Byron és Flaubert műzsáját is megíhlette. Spanyolország ez irodalmi típusra és szerzőjére tehát méltán büszke lehet, ha helyét egy félszázad óta Zorrilla D. Juan Tenorioja foglalta is el a színpadon. Alakjai, helyzetei, cselekménye, gondolat- és érzésvilága ízig-vérig spanyolok. Közismert meséje helyett lássuk *Az elkárhozott kishitűt*. A világgal meghasonlott, előbb istenfélő Pál remetévé lesz, hogy üdvözülhessen. Egyszer azt álmodja, hogy nem számíthat isteni kegyelemre. Kétségbeesve, az ördög tanácsára fölkeresi Nápolyban Enricót, akivel egy lesz a sorsa. Megtudja, hogy utonálló rabló. Azzá lesz ő is. Enrico egyszer megkegyelmez egy öregnek, amért hasonlít atyjához. Pál hiába inti E.-t, hogy gyónja meg bűneit és térjen Istenhez. Ez utóbb mégis megtörténik — az utolsó pillanatban — és Pedrisco, P. szolgálja, látja E. lelkét égbe szállni. Pál nem hiszi ezt, mire gőgjében kiengeszteltenül hal meg és elkárhozik. A praedestinatio, a szabad akarat s az isteni kegyelem tételére oktatja a népet ez a mű. Menéndez y Pelayo szerint csak a theologus Tirso írhatta meg és nem Lope de Vega, a szimbolikus és dogmatikus drámáknak ezt a mintaképét, melynek «eszméje Shakespeare-fölötti, megfejtése pedig Shakespearei». Ha ez igaz, akkor ez a dráma-irodalom netovábbja volna. A vallásiak között minden esetre az első. Vígjátékai közül a *Don Gil de las calzas verdes* hívja fel a közfigyelmet mulattató és bonyodalmas mese-szövéssel. Juana, a hösnő, Madridba követi hűtlen kedvesét. Itt egyszer Doña Elvira, máskor a zöldruhás Don Gil neve és leple alatt hiúsítja meg nősülési szándékait. Sőt csodák csodája, azt is eléri, hogy kedvesének választotta ő belé szeret, férfinak nézve őt. Ekkor érkezik a városba két D. Gil módjára öltözött lovag. A bekövetkező zűrzavarban s a hősben az a hit ver gyökeret, hogy Juana nem más, mint egy itt bűnhődő kóbor lélek. Végre kiderül a személyek kiléte, mire aztán három házasság

kötődik egy helyett, az egyik persze Juana és hűtlen kedvese között.

Minthogy a *Terueli szerelmesek* — Los amantes de Teruel — tragikus tárgya is régi néphagyományon alapszik, s majdnem oly népszerű, mint a Don Juané, nem mellőzhetjük el annak ismertetését.

I. felv. Don Gonzalo gazdag terueli nemes megszereti Rufino elszegényedett nemes szép leányát, Isabelt; ez azonban gyerekkori pajtását, a szegény Marsillát tünteti ki vonzalmával. Az apa az első kérő felé hajlik, Is. azonban erősen tartja magát. Végre három évi és három napi haladékbán egyeznek meg. Ha ez idő alatt Mars. gazdagon visszatér, a leány az övé, ellenkező esetben D. Gonzalóé. Teruelbe egy katonaszázad érkezik, Mars. felcsap és elmegy velük Afrikába dicsőséget és vagyont keresni. II. felv. Goletta ostroma közben V. Károly beleesik a tengerbe, Mars. kimentí. Goletta elesik, Mars. az első a várfokon Spanyolország zászlójával. Tunisz is elesik. Szabad portyázás. Mars.-nak nincs szerencséje ekkor sem. Reménye vesztetten kéri Lain szolgáját, ölje meg. Ez addig húzza-halasztja a dolgot, míg V. K. odaérkezik kíséretével. Megtudván, miről van szó, 1000 arany évjáradékot utal ki Mars.-nak és gazdagon megajándékozza.

III. felv. Mars. és Lain lóhalálában sietnek Teruelbe. Laint előre küldi Rufinóhoz, hogy idejében tudassa jövetele hírét. De megkésik két órával s mivel amúgy is Mars. halálhírét terjesztették el, az esküvő D. Gonzalo és Is. között megtörténik. A nászéjszakán megjelenik Mars. is és a mult jutalmául egy csókot kér Is.-tól. A már férjes nő ezt megtagadja tőle, mire ez holtan esik össze. Gonz. viszi holttestét Mars. atyjához. Nagy temetés a hős Mars. tiszteletére. Elmegy Is. is és átkarolva volt kedvese tetemét, hal meg. Témáját a költő a darab végén így adja elő: A kettő egymásnak volt eljegyezve — és reményben összeadva — ha nem is épen tényleg.

Mi ez, ha nem sorstragédia, némileg Az elkárhozott kis-hitűhöz hasonló? Az eszme, az alakítás, a jellemek az egész spanyol nép faji bélyegeit viselik magukon, azért

nemzeti dráma. Első feldolgozójától, Andrés Rey de Artiedától kezdve Hartzenbuschig nem szűnt meg izgatni a spanyol írók fantáziáját.

Tirso de Molina mester nevét csak kevesen ismerik Magyarországon. Nem csoda, egyetlen egy színdarabja sem került még színpadjaira és nyomdáiba annak ellenére, hogy az említettekén kívül az *El vergonzoso en Palacio* — A szemérmes a palotában¹ — a *La villana de Vallecás* — A vallecasi parasztleány —, a *María la piadosa* — A jámbor Mária —, a *Los amantes de Teruel* — Teruel szerelmesei² — stb. egészséges darabok. Nehéz, szójátékos nyelvük kemény feladat elé állítják a fordító nyelvtudását — és műérzékét egyaránt. A franciákon kívül a német Moritz Rapp és L. Braunfels ültettek át néhányat gazdag műsorából. Calderón a *Celoso prudente*-ből merítette A secreto agravio secreta venganza és az *Amor por Arte mayor*-ból az ő Hangos titkát, valamint a *La venganza de Tamar*-ból Abszolón hajzata tárgyát, illetve egyik-másik jelenetét. Montfleury La Dame médecin-je eszméje T. A szerelem, mint orvosában gyökerezik, az angol Shirley pedig Opportunity c. darabját még T. életében csempészte át az *El castigo del Penséque*-ből, mely annak szinte tükörképe.

Az ilyen eszmeelkölcsonzések ez időben meglehetősen gyakoriak voltak. A művek eredeti jogát nem védte tételes intézmény. A népek közvetlen érintkezése is oly kismérvű volt, hogy a plagizátor szabadon üzhette szarkamesterségét. A spanyol drámai irodalom megbecsülését bizonyítja L. de Belmonte y Bermúdez Szerelem a szerelemért — *El querer por sólo el querer* — c. darabjának angolra való fordítása és főképp Ant. Hurtado de Mendoza *Marido hace mujer* ötletének Molière-től való felkarolása. (L'Ecole des maris.)

¹ Első szerzője A. Rey de Artieda volt. (Nyomt. éve 1581.)

² Ricardo Calvo, jeles madridi színész e darabban búcsúzott el a színpadtól 1929 január végén.

Jeles drámaíró volt a maga idejében még *Mira de Amescua* is, kitől Calderón, Moreto és Corneille sem röstelt egyik-másik eszmét kölcsön kérni. (1574?—1644.) A Biblioteca de Autores Españoles II-dik kötete öt darabját közölte le. (1858.) Amily jeles tehetségű, oly szerény is lehetett IV. Fülöp ez udvari papja, mert kevés életrajzi adatot hagyott hátra és mert színművei babérjait mások aratták le. Az *El esclavo del demonio* adott életet Moreto Caer para levantar — Ha elestél, kelj fel —, nemkülönben Calderón Keresztimádásának — La devoción de la Cruz. — En esta vida todo es verdad y todo es mentira — Itt minden igaz és hazugság — c. drámája is M. de A. *La rueda de la fortunájá*-nak — A szerencse kereke — a le származottja, amint Corneille Heracliusa is az. Calderón ugyancsak kiaknáztta Mira tulajdonát a Kísértet kisasszony, A csodatevő mágus, Az elbujt férfi és a Lefátyolozott hölgy stb. híres színműveivel. Alarcón adósa még az Exámen de maridos — Férjek iskolája > *Galán, valiente y discreto* — révén és Moreto, P. Corneille sem menekültek meg hatása alól.

Népszerűség dolgában egy író sem versenyzett jobban Lope-vel, mint *Luis Vélez de Guevara*, a Sánta ördög ismert szerzője (1579—1644). Ez az Écijában született madridi ügyvéd maga a megtestesült humor lehetett, mert nem bírtak annak ellenállani sem a bírák, sem IV. Károly akinek bizalmasa és ajtóállója volt. Cervantes és Lope de Vega is elismerték írói képességét. A király e kedvencének egyes színművei hangos tapsokra ragadták a közönséget. Jellemei túlzottak, bonyodalomszövése gyarló és kifejtései nem voltak ugyan kielégítőek, de ékes ötleteiért e hibáit a közönség szívesen nézte el. Az utókor kritikája neki sem kedvezett. Alberto Lista is mostohán bánt el vele. Ez onnan van, hogy több szép darabját nem olvasta, illetve nem ismerte. Mesonero Romanos az első kritikus, ki méltányosan kezelte, mert darabjait figyelemmel

olvasta el (400-ból vagy 80 maradt csak meg). Tárgyuk többnyire a történelemből van véve s részint lovag-, részint hősdramák. Ez utóbbiak között magyar tárgyúak is akadnak (Attila, az Isten ostora,¹ magyar királyok és erdélyi fejedelmek drámái, Szkander bég). Nevezetesebbek: *Mas pesa el Rey que la sangre* (A jó Guzmán közismert tarifai hőstette), *Reinar después de morir* (Inés de Castro ugyancsak közismert tragédiája), a *Luna de la Sierra*, melyet tévesen Rojas Zorrilla García del Castañar-ja modelljének tartottak és a *La Niña de Gómez Arias*, melynek nemcsak címét, de tárgyát is átvette Calderón.

Dr. Juan Pérez de Montalbán híret és irodalmi sikereit elsősorban Lope de Vega pártfogásának köszönheti (1602—38). Bár csak egy kitért zsidó könyvtáros fia volt, mégis használta a «don» nemesi címet, amiért Quevedo ki is gúnyolta a hiú, de egyébként jólelkű papot. Az *Orfeo* hozta nevét forgalomba (1624), melyet mesterének, Lopénak is tulajdonítottak, aminthogy *Paratodos*-a sem egyéb, mint L. Arte nuevojának utánzata. Ő is a termékenység fárasztó babérajaira pályázott, de nagy mestere tehetsége nélkül, miért is színműveiből főleg ez a kettő bírt érvényesülni: 1. *No hay vida como la honra* (A becsület többet ér, mint az élet) és 2. a *Los amantes de Teruel*, melynek eszméje, mint láttuk, több szerzőt foglalkoztatott mind előtte, mind utána. Irodalmi tevékenysége nem állt arányban közepes tehetségével. Másfélvvel halála előtt kimerült, illetve beleőrült a munkába. *Autoi és novellái* (1624) is középszerűek, az utóbbiakban mestere sem remekelt, mint Cervantes a drámában. Pellicer és Mesonero Romanos színműveiről általában elismerőleg nyilatkoztak. Kiemelik szellemes színpadi fortélyait, bonyodalmainak ügyességeit, lovagjellemei becsület-

¹ Erről tárgyalt még: Virués és Enrique Gaspar.

érzetét, stílusa erejét, tartalmas voltát és tréfái találóságát. Női jellemei inkább Tirso de Molina, mint Lope mintái után készültek. M. a kritika szemszögéből nézve mégis csak másod-, ha nem harmadrendű csillag a spanyol dráma tündöklő egén.

A hányatott életű *Guillén de Castro y Bellvis* jeles drámaírói tehetsége nemcsak sikereket, hanem előkelő pártfogókat is szerzett (1569—1631). E valenciai születésű kapitány Osuna, Olivares és Benavente dúsgazdag mánások jóvoltából szép anyagi támogatásban részesült. Rossz gazdálkodó volt, de hogy szegényen halt volna meg, az mese. Költeményeinél kiválóbbak a színművei. Segéd-eszközei a párbaj és házasságtörés (Echegarayé is azok). Különösen a *Mocedades del Cid* — Cid románcok után mintázott ifjúsága — szerzett neki népszerű nevet a világ-irodalomban, amióta P. Corneille Cidjét utána alakítva színpadra hozta (1638). C. Cidje tagadhatatlanul tervszerűbb, átgondoltabb, egységesebb, mint Castróé, viszont ezé valószínűbb, a történethez közelebb álló és nemzetibb. A világirodalomban az átvétel vitája annak idején nagy port vert fel, mely mind a két fél nevét még ismertebbé tette. Cidjéből hiányzik a gracioso-szerep. Castro 40 színdarabjának legnagyobb része két kötetben jelent meg (1621—1625). Az első rész főbbjei a következők: *El curioso impertinente* — A szemtelen kíváncsi; Cervantes ismert elbeszélésének színre alkalmazása —, *El perfecto Caballero*, *El Conde Alarcos*, *Las mocedades del Cid* és a *Los mal casados de Valencia* — A valenciai rossz házások. — II. R. *El Narciso en su opinión* (Moreto: El lindo D. Diego), *La fuerza de la costumbre* (A szokás ereje). Ez a két rész 24 művet tartalmaz. Castro drámai meséit a történetből, a néphagyományból, Cervantesből és az életből merítette. Az első jellemdráma apaságát is neki tulajdonítják. *A szokás ereje* különösen megnyerte B. Gracián tetszését. *A Prodigio de montes* Calderón aknázza ki

a Csodatevő Mágus javára. Mesonero Romanos az *El perfecto Caballero* mellett tört pálcát, bár ez a különben jól megírt darab erkölcsi szempontból erősen kifogásolható. A nápolyi királyné Briseida nevű unokahugába szerelmes a király, ez azonban Miguel de Centellas spanyol lovaghoz vonzódik. Br. Ludovico fivérét megsegíti, hogy a király örve alatt behatoljon a királyné termébe, aki viszont Briseidának adja ki magát s a Quid pro quo látszata alatt áldozatul esik a házastársi hűség. Ehhez járul még az, hogy a közbelépett királyt L. megöli. A kölcsönös becsapási szándék, melynél a királyné ártatlan áldozat szerepét játsza, visszataszító cselszövény. A királyné sajnálatraméltó. A kíváncsi férj feleségének szándékos kísértésbe való ugratása ellenben az együgyű férj részéről nem menthető ostobaság. (El curioso imperitante.)

A Biblioteca de Autores Españoles hatalmas könyvtára két vastos kötetben hozta annak idején a Lope de Vega utódainak drámai munkáit. Vagy két tucat íróval ismerkedik meg az, aki nem kíméli a fáradságot végigolvasni őket. Nem fárasztom az olvasót sem nevekkel, sem munkáik részleges felsorolásával. Az első kötetből csak *Antonio de Solís*, a másodikból pedig az egyszer már említett D. Juan B. *Diamante* (La Judía de Toledo, Cot. y Ac. Esp. 1916), *Sor J. Inés de la Cruz*, Mejico a neves apácája, *D. Antonio de Zamora* (a D. Juan Tenorio dráma főlelevenítője) és *D. José de Cañizares* nevei jelentenek valamit a spanyol dráma történetében. Hatásuk, sikerük csak múltó volt, nem úgy mint Lope de Vegáé, Tirso de Molináé, Ruiz de Alarcóné, Calderoné, Rojasé és Moretóé!

D. Ruiz de Alarcón y Mendoza a mejicói Tascóban született, hol atyja bányatiszt volt (1581?—1639). Tanulmányai befejezése végett Salamancába került 1600 körül, s egyházjogász lett. Majd a mejicói egyetemre vágyott tanárnak. 1603-ban vissza is ment azon a hajón, melyen

Mateo Alemán is utazott. Ám az elől-hátul púpos, nem vonzó külsejű fiatalembert nem tartották kathedrára valónak. 1614 táján tehát visszatért Madridba s az előszó helyett az íróttal próbált szerencsét. Szilárd erkölcsi alapú, komoly színművei figyelmet keltettek a nagy írók körében, sőt az udvarnál is. A király nem ajánló külseje és irigyeinek csipkedése ellenére is az *Indiai tanács* előadói tisztével bízta meg, melyet haláláig meg is tartott. Életrajzi adatait előbb D. L. Fernández Guerra, utóbb Pérez Pastor, Rodríguez Marín és Menéndez y Pelayo tisztították meg a sok hibától és téves adattól.

Alarcón nem tartozott az akkor oly bővében volt termékeny írók közé. Mindössze huszonhat darab szerzője, ezek azonban majdnem mind legalább is olyan jók, mint a legnagyobbak legjobbjai. Miért? Mert nem hevenyészve dolgozott, mert mesetervezetét az építész tervezése szerint állította össze és mert *emberi jellemtípusokat* alkotott s azok lelkéből szötte össze a cselekmények szálaait. Nem utolsó érdeme továbbá a szilárd erkölcsi alap és háttér. Ő tekinthető a jellemvígjáték megalkotójának. E tekintetben világirodalmi hírre tarthat számot. Minthogy mese-szövést jellemkövetkezetesség és logika vitte előre, a kifejtet már előre meg lehetett sejteni. Ezért darabjai nem oly érdekfeszítők, mint Lopeíéi.

La verdad sospechosa (A gyanus igazság) c. vígjátékát P. Corneille tartotta elsősorban szem előtt, mikor a *Le Menteur* mulattató fejezetein dolgozott (1642). García, az alarcóni Hazug jelleme megkapta Corneillet is: mert ez nem közönséges hazug, aki az adott körülmények közt a maga javára füllent, hanem egy megátalkodott hazug, aki szándékosan és céltudatosan nem mond igazat. Vannak-e ilyen emberek? Ha igen, úgy ritkák, azért nem lehetnek igazi típusok. De végre is nem lehetetlenek s azért érdekesek. Alarcónig és Corneilleig a komikumot az írók inkább a furcsa helyzetek, tévedések, quid pro

quo-k előtérbe állításával igyekeztek élére állítani, e két utóbbi az illető hős szívéből, jelleméből vezette le azokat, ami lélektanilag mindenestre megokoltabb. Lássuk ezek után, mint oldotta meg ezt a feladatát Alarcón, mert Corneille vígjátéka magyarul is olvasható és a színpadról is megfigyelhető, Alarcónt pedig kevésbbé ismerjük.

Mikor García, az öreg, becsületes Beltrán fia, Salamancából hazajön, már megátalkodott hazug. Apja házassággal akarja kigyógyítani a fiát e csúnya szokásból. G. az ékszerészek utcájában két csinos leánnyal találkozik (Jacinta és Lukrecia). G. J.-nak azonnal szerelmet vall, miközben nagyokat hazudik és magát indiánusnak adja ki. (Az indiánus gazdag spanyolt is jelent.) Apja ugyancsak ezzel a leánnyal akarta összeházasítani. G. ezt nem tudja, s házasnak adja ki magát. J.-t összetéveszti Lucreciával, ezt meg is kéri, de mikor látja, hogy csalódott a személyben, már késő hibáját jóvátenni. J. D. Juanhoz megy, ő pedig L.-t kénytelen nőül venni. Ez a költői igazságszolgáltatás: G.-nak bűnhődnie kell az igazság ellen elkövetett bűnéért. E vígjátékot Corneille és Voltaire nagyra becsülte. Nélküle, ki tudja, tudta volna-e Molière színre hozni halhatatlan víg típusait? A Menteurnek döntő befolyása volt erre.

D. García csinos, rokonszenves fiatalember volt, mégis megjárta. Nem úgy a *Las paredes oyen* — A falnak füle van — D. Juan hőse, akinek nem tetszetős külseje ellenére is előnyt adott Anna két daliás kérőjével szemben. A *Ganar amigos*-ban az igaz barátságnak állított emléket. Az ugyancsak jó hírnévnek örvendő *El Tejedor de Segovia* c. romantikus dráma tárgya némileg hasonlít Schiller Rablói-éhez, azzal a különbséggel, hogy ez a szegoviai takács a bosszú végrehajtása után visszanyeri társadalomképességét. Alarcón a szerzője továbbá a már említett *El examen de maridos* — A férjek iskolája — és a *Mudarse por mejorarse* — Javulj meg — c. szintén erkölcsi vígjátéknak, melyben csel és ármány is jut sze-

repehez. Claranak, a gazdag fiatal özvegynek udvarol García úrfi, de amikor meglátja még szebb unokahugát, Leonort, erre veti ki a hálóját. Hogy egymással beszélhessenek, cselt szőnek Cl. félrevezetésére. Megegyeznek a következőben: ha G. kalaplevéve beszél, az L.-nak szól, amit föltett kalappal mond, az Cl.-nak. Viszont ha L. kezét szája előtt tartja, amit mond, az G.-nak, ha pedig szájára teszi kezét, az néniének szól. Így bolondítják Clárát. De meglakol a végén mind a kettő. Föllep egy márki, Cl. rokona, s megkéri L. kezét. Meg is kapja, mire a hoppon maradt G. akarva nem akarva, a Cl.-ét fogadja el azzal a savanyú önvigasszal: «Aki szeret téged, azt becsüld meg te is».

Alarcón nem hízelt úgy a közönségnek, mint kortársai, azt egyébként is csak buta «vulgo»-nak nézte a tudására rátartós és a körülményekkel nem törődő író. Lassú, szüntelen meglepetéseket nem hajszóoló írásmodora is csak kevés barátot és sikert bírt szerezni, később majdnem teljesen elfelejtették. Csak a mult század közepén kezdték fölfedezni jeles tulajdonságait és írói értékeit, melyekkel szemben hibái jelentéktelenek. Ha nőalakjai prózaiak és számítók, amint láttuk, ha szerelemhősei hidegek és graciosói sületlenebbek mint kortársaié, jellemi megfestése jobban sikerült, mint akár Lopénak, Tirsonak, sőt Molièrenak (A fősvény és a képmutató jelleme túlzott, egyoldalú s azért nem egészen reális). Ezért modernebb és a klasszikusok közt van helye.

6. Calderón és kortársai.

Tirso de Molina és Ruiz Alarcón sikerei után úgy látszott, hogy a drámaírás a fejlődés tetőpontjára jutott. Vakmerőségnek minősíthette volna az ezen túlmenő kísérleteket Lope de Vega minden ítéletet lebilincselő igézetes dicsősége. Amire azt mondta a közvélemény,

hogy olyan, mintha Lope írta volna, az mint a maga nemében már tökéletes ment át a köztudatba. Az ilyen felfogás már eleve kizárt minden önállóbb igyekezetet, vagyis csak utánzókat szülhetett. Tirso és Alarcón függetlenítték magukat ez általános nézettől, mertek a maguk lábán járni és külön színdarabokat írni, mint nagy mesterök. A bölceleti és erkölcsi tételek dramatizálása, a bonyodalom tervszerűbb szövése és a jellemek reálisabb, velázquezi aláfestése az ő érdemök és a náluknál is nagyobb mesteré: Calderóné. Ez mint költő és mint drámaíró is majdnem shakespearai magaslatra emelkedett, amióta Schlegel V. A. és Gries jeles fordításai révén Goethe és Lessing is magasztalni kezdték.

a) *D. Pedro Calderón de la Barca élete*. Calderón 1600 január 17-én született Madridban, ahol Diego atyja kir. titkári (közjegyző) tisztet viselt. Anyja: María Ana Henao flamand nemességű spanyol nő volt. 1681 május 25-én bekövetkezett halála után egy évre valami D. Gaspar de Vera Tassis adta ki összegyűjtött műveit egy életrajz kíséretében, melyben magát C. jóbarátjaként mutatta be. A *Fama, vida y escritos de Calderón* ez íróját C. talán nem is ismerte személyesen, aminthogy egyéb adatát is megcáfolták a biográfiájával foglalkozó búvárok. Az első helyesbítő C. egyik legjobb barátja: D. Gaspar Agustín de Lara volt. (*Obelisco fúnebre por — en octavas reales*, 1684.) Azonban ez is inkább csak dicsőítő költeményt zengett róla, mint életrajzot. Mikor C. hamvait 1841-ben átvitték az atochai temetőbe és még inkább az ő 300 éves jubileuma alkalmával fordult a tudósok figyelme C. felé újból. *D. Felipe Picatoste*,¹ *Sánchez Moguel*² (1881), továbbá *Pérez Pastor*³ (1905) és legújabban *E. Cotarelo*, a Spanyol Akadémia érdemes tit-

¹ Homenaje a Calderón. Madrid, 1881.

² El mágico prodigioso por S. M. Madrid, 1881.

³ Documentos Cald., p. P. P. Madrid, 1905.

kára¹ (1920—21) ástak ki több ismeretlen adatot a levéltárakból, melyek C. családfáját, ifjúságát, írói tevékenysége körülményeit mind közelebb hozták a valósághoz. Az itt közölt életrajzi vázlat a régi téves adatok kiűszöbölését célozza.

Ma is áll Santander közelében, Vivendo falvában az ősi Calderónok tornyos kúriája, melyből C. nagyszülői a XVI. század közepén települtek át Madridba, hogy mint elszegényedett hidalgók a tisztviselők, papok, apácák állásában keressék meg kenyerüket. Az első fiút, Diegót, apja utódjává szemelték ki, Pedrót, a másodikat pedig papnak szánták és neveltették a madridi jezsuitakollégiumban, az alcalái egyetemen és szülei halála után a salamancaín, ahol melleleg még a polgári jogot is tanulta (1615—1620). Madridi házuk a Corral del Principe színház hátfalára támaszkodott s így alkalmá volt nagy írók és színészek között megfordulni. Lehet, hogy ekkor kapott kedvet az írói mesterséghez, bár nem bizonyult valónak az, hogy 14 éves korában drámát írt volna (Vera). E két egyetemen szerezhette meg és bővíthette ki egyéb elméleti és tapasztalati ismereteit, melyekkel teleszórta műveit. Skolasztikai jártassága csillog ki egyes autóiból és darabjaiból (*La Estatua de Prometeo*, *El mágico prodigioso*, *La devoción de la Cruz*, *El purgatorio de S. Patricio* stb.). Az élet ezeket a különféle és felszínes ismereteket kimélyítette és logikai rendet teremtett közöttük. Ezek alapján tudóssá képezhette volna magát, de a költői hajlam nemcsak ettől, hanem a papi pályától is elvonta őt jóidőre. Szent Izidro ünnepére nagy verspályázatot hirdetett a madridi Tanács, melyben neki is voltak rokonai. C. is beadott 1—2 szonettet, őket Lope, az elnök, megdicsérte. Az első ünnepek 1920 május 19-től hét teljes napig tartottak a beérkezett pályamunkák

¹ E. Cotarelo, Bol. de la R. A. Esp. Madrid, 1921—1923.

nagy száma miatt. Kivilágítás, tűzijáték, díszmenetek, nyilvános előadások stb. élénkítették meg azokat. Meg is ismétlődtek 1922-ben, Szent Teréz, loyolai Szent Ignác és Xav. Szent Ferenc szenttéavatása alkalmából. A jezsuitáktól rendezett költői versenyeken C. első díjat nyert (15 arany) a Loy. Ignácra írt románcával, s a másodikat Xav. Szent Ferencre írt ötöseivel; az elsőt J. P. de Montalbán vitte el előle. (C. díja 4 ezüst kés és villa, 10 ar. ért.) C. újabb pályamunkákkal vett részt bennök, de csak a harmadik díjat (30 arany) kapta meg. Ekkor határozta el magát végleg a drámaírói pályára. Ez időre, vagyis 1623-ra esik második nevének, Riaño-nak Barcával való kicserélése és első színdarabjának: Szerelem, becsület és hatalom — *Amor honor y poder* — előadása (kir. palota, jún. 29). Július 21-én követte ezt ugyanott a *La selva oscura v. confusa* — cselszövényes — és szeptemberben egy harmadik, a *Judas Macabeo*. A kézirat betűformáiból ítélve, az előbbi lehet első drámai zsengéje, mely inkább Tirso hatását mutatja, míg az első Lope nyomdokain látszik haladni. C. drámáinak időrendi sorát még nem állapították meg végleg. Vagy 80-nak tudják csak a keltét. A szellemes *El hombre pobre todo es traza* — Két szék közt a pad alatt — 1628-ból való, a többi 1630—1680 közé eső időszak munkája. Meddőnek látszik az 1623—25. év közti időszak, melyre a hollandi *Breda város meghódítása* és C. hasonló című darabjának palotai előadása esik. C. ez időközben mint katona, megfordulhatott Milanóban és Flandriában, ez azonban még nincs igazolva s inkább József öccsére illik, ki csakugyan öt évet katonáskodott e helyeken. Ez idő egyébként C. legtermékenyebb és legszerencsésebb írói korszaka. A tanulásra és önképzésre ugyanis bő alkalma nyílt mint Frias herceg istállómeisterének, akinek a Harótól örökölt és személyesen is megnövelt gazdag könyvtára nagy hírnek örvendett. E kényelmes állás-

ból kifolyólag föl volt mentve a darabjaival való házalás alól, amire csekély fizetése csábíthatta. Montalbán *Szent Patricius élete és purgatóriuma* (1627) c. műve Lopét és Calderónt egy időben ihlette meg e szent drámájának színrehozására. Avendaño társulata adta elő. Ugyancsak 1628-ban került színre A rossz és jó tudása — *Saber del mal y del bien* — c. bölcselmi darab a kir. palotában s a rákövetkező évben a híres Állhatatos fejedelem — *El Principe constante*. Ez utóbbinak egy gúnyos helye Parravicinónak, a trinitarius apácák klauzurájának rendőrségi megsértési esetében mondott beszédére vonatkozik. Ezért szobafogságot kellett elszenvednie, bár a király nagyot nevetett rajta. Parravicino felségsértéssel vádolta be C.-t beadványában, amiért az udvari prédikátort még névleg is pellengére állította.¹ Az ítélet a hely törlését hagyta meg, s azért a nyomtatott kiadásokban már nem található. Ennek az évnek gyümölcsei még a Két kapus házat nehéz megőrizni — *Casa con dos puertas mala es de guardar* és a Szellemkisasszony — *La dama duende*. Ezt a darabot Baltazár herceg keresztelőjén adták elő.

Nevezetes esemény volt a Buen Retiroi kir. palota és nyílt színpód építése 1635-ben. Fényes mulatságok, látványos, pazar színelőadások (Los encantos de Circe, El mayor encanto Amor stb.) rengeteg sok pénzt emésztettek fel, de C. és író társai dicsőségét is előmozdították. Calderón 1636-ban ölthette magára a Santiago-rend vörös kereszttel díszített fehér lovagköpenyét a király jóvoltából. Erre az évre esik drámái első kötetének kiadása, a második kötet 1637 derekán jelent meg. Ez évben Infantado herceg szolgálatába lép, akinél teljes három évig maradt, vagyis 1640-ig, amikor kiűtött a katalán lázadás és elszakadási harc. Szent Jakab lovag-

¹ Az érdekes eset, mely C. fivérének egy színésztől való megszurásából robbant ki, Cotarelo P. de Cald. cikkében olvasható. B. dela Aca. Espa. Madrid, 1922 febr. sz.

jaival és József öccsével tevékeny részt vett az áldatlan testvérháborúban, melyben mindketten megsebesültek és nem keveset szenvedtek. Mellesleg megjegyezzük, hogy Spanyolország nagyhatalmi állását ez a 12 évig tartott háború rendítette meg. Katalónia 1641-ben Richelieu biztatására nyíltan átpártolt Franciaországhoz és Portugália, élve a kedvező helyzettel, ugyancsak elszakadt Spanyolországtól. Olivares kancellár kegyenc tábornokai épp oly tehetetleneknek bizonyultak, mint aminő ez a könnyelmű, szórakozni szerető nagyúr volt. C. szerette, becsülte a tisztességes hős katonát, bármily osztályból való volt is. A grandok sorából választott dísztábornokok azonban nem tetszettek neki. Amikor Lérica bevétele nem sikerült, a hős lovaskapitány szabadságolását kérte sebe és betegsége címén. Így tért vissza csalódottan a harcból 1642-ben Madridba, hogy színpadi babérait újabakkal szaporítsa. Szomorú harctéri tapasztalatai és Lope de Vega példája nyomán festette meg a Zalameai bíró — *El Alcalde de Zalamea* — pompásan sikerült jellemképeit. A két belföldi lázadás, a flandriai és olasz szerencsétlen hadjáratok, Baltazár trónörökös elhúnyta nemcsak IV. Fülöp, hanem minden önzetlen spanyol lelkivilágát mélyen megrendítették. Katalonia ugyan megmaradt spanyol tartománynak, de Portugália és Flandria örökre elveszett. A félszázad előtt még nagy világhatalom bomlási folyamata megkezdődött. A közvélemény a sors e csapásai alatt hirtelen megváltozott. A megözvegyült és egyetlen fiát elvesztő királynak Olivares bukása után magának kellett a katalán lázadással törődni. Sokszor és sokáig volt kénytelen Madridtól távol lenni. A Buen Retiro mulatságai megszűntek, a szerelmi drámák előadását betiltotta a cenzura és csak az úrnapi szertartásokhoz fűződő szent vagy történeti tárgyú darabok előadását engedték meg, azt is hetenként csak egyszer. Megindult tehát a drámaírás hanyat-

lása is és ezt Calderónnak is meg kellett éreznie. A királyné és a trónörökös halála (1644, 1646) kedvezett ez intézkedéseknek, a színházak zárva maradtak egészen 1649-ig, amikor IV. Fülöp másodszer nősült meg. Ebből a szünetből magyarázható meg az a tény, hogy C. 1642—47 között nem írt színművet, hanem csak két autót, azt is toledói tartózkodása alatt. 1645-ben öccse, József tábornok is elesett a franciákkal vívott segrei csatában. E címen, meg talán anyagi helyzete megromlása következtében, kérelmére a király havi 30 escudot utalt ki számára a tűzértség terhére 1645-ben, ezt azonban 1649-ben már beszüntették. 1650-ben pedig újból folyósították. 1645—1650-ig Alba hercegnél vállalt szolgálatot, aki Alba de Tormes-i szép kastélyában tartózkodott s onnan csak akkor ment el, mikor az új királyné (ausztriai Marianne) főudvarmesterévé nevezték ki. Ez a Marianne III. Ferdinánd magyar király nővére és IV. Fülöp unokahuga volt.

Mikor Marianne bevonult Madridba, a király intézkedései következtében nyolc napig tartó ünnepségek voltak részint a Buen Retiróban, részint a kir. palotában. A színdarabok előadási tilalmát egy időre fölfüggesztették s így C. műzsája újból szóhoz jutott. A *Guárdate del agua mansa* — Óvakodj a szelíd víztől — darabban ez ünnepekről költői leírásokban számol be. Van azonban egy prózai leírása is róluk, melyre az említett G. A. de Lara hivatkozik, s amelyet Alonso vagy Lorenzo Ramirez de Pradóval társulva írt volna.

Az 1650-dik év nevezetes dátum, vagy fordulópont Calderón életében. Egy még homályba borult késői szerelemből kifolyólag 1647 táján Pedro José nevű természetes fia született. Nem tudni mi okból, az apa ezt az egyetlen fiát nem adoptálta, hanem José unokaöccse gondjaira bízta, ráruháztatva a neki járó 30 scudónyi havi nyugdíját is. Ő azonban, az egykori kalandos életű poéta, a vitéz katona, ekkor már kiábrándulhatott a

világból, mert szüntelen a papi pályán járt az esze. Az előtanulmányok és a hajlam, mely 30 éven át lappan- gott benne, meg voltak hozzá. A javadalom is előre adva volt nagyanja egy alapítása révén, mellyel ház, kápolna és megélhetést biztosító javadalom járt. 1650 okt. 11-én belépett a ferencesek harmadik rendjébe, mielőtt pappá szenteltette magát, ami 1651 végén történt. Ezentúl a családi javadalomhoz tartozó ékszerész-utcai (Platería) házban lakott, ha ügyei Toledóba nem szőlították. Ez a lépése megtalálja magyarázatát. Aki 29 éves korában megírta Az állhatos fejedelmet, 33-dik évében A kereszt imádását, 35-dik évében Az élet-álmot, 37 éves korában A csodatevő mágust és 40 éves korától kezdve csak autó- kon dolgozott, az nem csoda, ha 50 éves korában föl- vette az egyházi rend szentségét. Rendtársai megbízták a rend történetírói tisztével, de három év múlva fölmcn- tették ez alól, mert ez irányban meddőnek bizonyult. A toledói kir. káplánsággal is így járt. Az indiai pátriárka (= tábori püspök) színműírás címén nem erősítette meg. Az udvar azonban rászorult s a pátriárka maga is kért, illetve megrendelt nála autókat. «Vagy összefér a papi állás a költészettel — írta Calderón a főpaphoz — vagy nem, ha igen, akkor mért tiltják, ha nem, akkor mért rendelik el?» Ez a dilemma meghozta neki az engedélyt újabb autókra és a kir. palota részére irandó színművekre, amelyek aztán a nép színpadaira is kerültek. Elsőnek adták elő a királyné születése napján a *Darlo todo y no dar nada* (= Apeles y Campaspe). Ez rendkívül tetszett, mert vagy 37-szer adták elő mindig telt ház előtt. Ugyanez évben került színre a szerencsétlen katalán háború bef- jeztével (Barcelona, 1652 okt. 13-án adta meg magát) a *Cada uno para sí* c. darabja. Ekkor fokozta le a *pirenei* békekötés Spanyolországot másodrangú hatalommá.

A 12 éven át nélkülözött béke Calderónnak meghozta a toledói kir. káplánságot. Ez évi 2500 peseta jövedelmet

jelentett egy mindennapi mise elmondása fejében a székesegyház új kir. temetkezési kápolnájában. Az indiai pátriárka, a kápolna főkaplánya, évi 25.000 pesetát húzott e címen, ami ma négyszer akkora összeget jelentene. Nemesi vérből való származás volt szükséges az elnyeréshez. Calderón mint udvari költő csak hónapokkal később foglalhatta el új helyét. Minden évben két auto beküldésével lévén megbízva, a próbák végett is, meg a tiszteletdíjak fölvétele céljából (egynek a díja 400 escudo volt) is be-berándult időnként Madridba. A kir. udvar azonban nem lehetett el világi darabok nélkül s azért Calderón ez irányban is tovább dolgozott. A Pardói vadászkastély, bent az erdő mélyén, gyakran látta vendégül Fernandót, IV. Fülöp öccsét is. Ez a kéjlok mellé egy szép színházat építtetett főleg énekes és zenés darabok számára, melyet Zarzuelának (Szederjes) nevezett el és amelyet IV. Fülöp kibővített. Ebben adták elő az első melodramát, az *El Golfo de las Sirenas* c. Uliasszi mese-operettet, még pedig Calderón tollából, amiért is joggal mondható e drámai műfaj alapító mestérének (1657.) A kir. szertartás mestere, Liche márki 200 drb arannyal jutalmazta a nagy sikert aratott művészt.

Az új trónörökös világra jövele (1657 nov. 28.) örületszerű örömet okozott mindenfelé, mert vele elhárítottak tekintették egy örökösödési háború kitörését. Három hónapig tartottak az ez alkalmából rendezett ünnepek, melyekből József unokaöccse halálán érzett gyásza ellenére Calderón is kivette a maga részét az *El laurel de Apolo* c. zarzuelájával. (Apollo és Dafne meséje.) Az udvari ünnepek ettől az örvendetes eseménytől kezdve egyre foglalkoztatták a népszerű költő agyát. Az előadott darabok az udvari színházakból a népudvarokba s innen a vidékre vándoroltak. Jelentősebbek voltak : *En esta vida todo es verdad y todo mentira* — Ez életben minden való és minden hazugság (1659),

Mujer llora y vencerás — Asszony sírj és elérsz mindent (1660). — Ez utóbbi Mária Terézia infánsnő XIV. Lajos-sal való házasságára utal. Ez évben a király és a szerző is nagyon búsult. Az elsón már régebben erőt vett a búskomorság, a második családja kihaltán bánkódott. A Retiróban színre került énekes darab: *La púrpura de la rosa* ily hangulatban született. Ez az első operakísérlete Venus és Adonis meséjét zenésítette meg Calderón szövegében. Ha 1629-ben meg nem előzte volna őt Lope de Vega *La selva sin amor* — Erdő szerelem nélkül — c. zenedrámájával, ez az egyfelvonásos darab lenne az első opera, amit írtak és végigénekeltek Spanyolországban. A görög-római mitológiai tárgyak felé ekkor szívesen fordult a költő képzelete, keretükben szabadabban mozoghatott, mint az autók bibliai és dogmatikai eszméi körében, melyekre az Inkvizíció különösen figyelt és a *Második Ádám* (= Krisztus) *megkísértése* címűt színre sem engedte. Csak 1671-ben vonta vissza ezt a tilalmat s 1677-ben meg is jelent autói gyűjteményében. 1661-diki évre esnek *Faeton* és *Az Echo meg Nár西斯* c. operettek, melyeket a *Psiquis y Cupido* váltott fel (1662.)

A nem annyira öreg, mint a 40 éves uralkodástól megviselt király 1663-ban kinevezte tiszt. udvari káplánjává Calderónt. Ez a szép állás azonban jövedelemmel nem járt, minthogy a hozzá kötött javadalmak még nem ürültek meg. A király a sziciliai be nem töltött javadalmakból 200 aranyat utalt ki számára mintegy kárpótlásul. Egyúttal megengedte, hogy kedvenc pap-költője ez évtől kezdve állandóan Madridban lakhassék. Mint ilyen május havában belépett a madridi születésű papok egyesületébe, mely három év múlva főkáplánjává választotta. E tisztje csak halálával ért véget. A szegények menhelytársasága is tisztelhetette tagjának.

Az öreg pap ezután már alig írt színműveket a nép számára. Szellemi hagyatékával sem igen törődött, leg-

jobb darabjainak kiadását mások szorgalmazták. Ekkor jelent meg színműveinek harmadik kötete, Pedro Alvarez Ossorio astorgai márkához írt ajánló soraival. (Madrid, 1664. Seb. Ventura de Vergara Salcedo kiadása.) A cenzorok rendkívüli dícséretekkel halmozták el a már külföldön is elismert szerzőt és újabb műveit. Ezt az örömet megkeseríthette a királynak 1665-ben bekövetkezett elhúnyta. (Szept. 17.) IV. Fülöp több mint 40 esztendeig intézte Spanyolország sorsát. Politikai tekintetben uralma nem volt szerencsés. Az irodalom és művészet azonban sokat köszönhet jóindulatának, finom ízlésének és határozó pártfogásának. Enélkül Calderón műzsája sem lett volna olyan termékeny és szerencsés. Halála a színházak bezárását vonta maga után, aminek a városi tanács örült legjobban, mert sok költségtől szabadult meg.

A színházi tilalom két álló esztendeig tartott. Az írók szegre akasztották pennájukat, a színészek szétszéledtek és más mesterség után láttak. Amikor 1667-ben az előadásokat újból megengedték, a Corral del Principe nagy nehezen tudta színtársulatát összeállítani, a Corral de la Cruz pedig beomlással fenyegetett. Az autók drága fölszerelésük miatt szintén megszűntek, az úrnapi körmenet az egyházi szertartáson kívül csak a táncot és a Tarascát (szekéren körülhordozott női óriás báb, mely egy kígyón állott) tűrte meg. Calderón szerzői díjai is elmaradtak, ami tétlenségre kárhoztatta őt. Csak 1667-ben szólalt meg újból az *El monstruo de los jardines* c. darabban, melyet Sevilleben adtak először.

Az udvari előadások föllevenítése sem sarkalhatta már nagyon az öreg drámairót. Újabb szerzők is jelentkeztek: Mira de Amescua, Montalbán, Rojas, Moreto és Solís, akikkel Calderón elvétve egy-egy darabot társ-szerzőként írt, vele együtt háttérbe kezdtek szorulni. Nevük és műveik már csak az irodalomban szerepelnek, az élet és idő hamarosan végzett velük. Az *El gran*

Principe de Fez az 1669. év munkája, mert hőse egy évvel előbb halt el Madridban. A *La estatua de Prometeo* is ez év szülötte. A következő években fejújították Calderón *D. Quijotéját* (1637—1673) egy-két más operettejével együtt, *Pastor Fido* (1674) stb. Az 1677-diki év az *El segundo Escipión*t (D. Juan de Austria) termelte ki a «lángelmék fénixe».

Jóval előbb, 1672-ben hagyta el a sajtót színműveinek IV. és 1677-ben V. kötete is. Az előbbiben vagy 40 olyan darabot sorol fel, mely nem az ő műhelyéből való. Mikor orleansi Mária Lujza mint II. Károly neje 1679-ben bevonult Madridba, tiszteletére Calderón Psziche és Cupidóját vették elő, melyet szép díszletekkel és kiváló zenekari kísérettel szereltek fel. A prologért és a mű javítási munkájáért Calderón 200 drb aranyat kapott. A színészek sem jártak rosszul. Az előadás 109.463 reált emésztett föl. Ezután már csak egyes régibb darabjain szórakozhatott a kir. udvar és a közönség.

Miután lelki üdvéről egy kápláni javadalom alapítása révén gondoskodott, az agg költő nyugodtan nézhetett a halál szemébe. A király, hogy háztartási gondjain segítsen, elrendelte, hogy naponta az udvari kamara konyhájából egy adag ebédben (ratio) részesülhessen akár személyesen, akár házhozvitel útján. (1679 aug. 24. kir. rendelet.) Ha beleképzeljük magunkat egy szüntelen munkában eltöltött 80 éves aggastyán helyébe, természetesnek fogjuk találni vágyát a pihenés és lelki elmélkedés iránt. A buzgó vallásos léleknek még ezt sem engedte meg a király, aki egyre újabb megbízásokkal terhelte meg. Calderón ismét elővette a tollát és 1680 farsang vasárnapjára megírta az *Hado y divisa de Leonido y de Marfisa* c. lovagdrámát. A költő ez utolsó drámájának előadása 358.533 réalba került.¹

¹ Ez adatok legnagyobb része E. Cotarelo tanulmányából való. Bol. de la R. Ac. Esp. Madrid, 1921—1923.

D. Pedro Manuel Colón de Portugal, veraguai herceg nagy tisztelője kérelmére összeszedte színműveinek címjegyzékét. A sok autocím előteremtése az 1680-dik év végét teljesen igénybe vette. Calderón drámáinak szövege ugyanis nem volt hiteles. Amint egy darab kéziratát átadta a színházigazgatónak, ez a szerepek lemásolásával és betanulásával foglalkozó színészek kénye-kedvének lett kiszolgáltatva, úgy hogy a szerző sem tudta kihalászni belőle, mi az övé és mi más kéz munkája. Ez az oka, hogy a kéziratok nagyrésze elveszvé, egy hiteles szövegkiadás még mindig várat magára. A részleges munka azonban már megkezdődött Hartzenbusch első kritikai kiadásával és örömdetesen folyik tovább. Calderón 110 színdarab és autó címjegyzékét küldte el Veragua hercegnek. Ez természetesen nem volt teljes.

Az 1681-dik év elején megkezdte és befejezte *El cordero de Isaias* — I. báránya — c. autóját, sőt a *La divina Filotea* című is végéhez közeledett, midőn Pünkösöd vasárnapján hirtelen szívgyöngöseség lepte meg, mely másnap délben végzett a nagy emberrel. Másnap, május 26-án temették el a San Salvador-templom egy kápolna-fülkéjébe. A közhangulat nagy megváltozására mutat aránylag egyszerű temetése annak az írónak, aki az udvarnak és a madridi közönségnek hatvan esztendőn át annyi gyönyörűséget szerzett. Igaz, hogy végrendelete kizárta a zenét és látványos temetést. Főörököse a madridi papok egyesülete lett. Unokaöccse birtokában volt olajba festett képének, mely polgári ruhában ábrázolta, nyoma veszett. A többi 11 résztint olajfestmény, résztint metszet, megvan. Arcképe először Autóinak 1677-diki kiadásában látott napvilágot.

A nagy költőnek még haló porában sem hagytak békét: ötször szállították át egyik helyről a másikra. Mikor a bedőlni készülő Salvador templomra a város kimondta a leromboltatást, 1841 ápr. 18-án az atochai temető

kápolnájába vitték át Calderón hamvait egy urnában, ahonnan 1869 június 20-án a S. Francisco el Grande szép templomába kerültek. Innen ismét előbbi helyükre vitték át 1874 okt. 13-án. Mikor ezt a temetőt is bezárták, a madridi papok egyesülete, mint hamvainak kegyeletes gondozója, az ő templomukba helyezte át azokat 1880 ápr. 22-én (Torrecilla del León, 7. sz.), míg a S. Bernardo-utca magaslatán épült új kórházának temploma el nem készült, amelyben végre 1902 okt. 30-dika óta most is pihennek. A régen tervbe vett Pantheon azonban már előre számít rájuk. A hamvak átvitele mindenkor nagy ünnepek között történt.

A Figueras szobrász terve szerint készült emlék a Santa Ana-tér közepén hirdeti a legnagyobb kath. költő örök dicsőségét (1880 jan. 2.). Fuente-utcai lakóházára egy márványlapra vésett felirat teszi figyelmessé az arramenőket (1850.). Minthogy kiszögellik az utcára, valószínű, hogy előbb vagy utóbb a városrendezésnek fog áldozatul esni, ha csak műemléknek nem fogják nyilvánítani. Egy Calderón-múzeum és könyvtár alapítása azonban még mindig csak jámbor szándék.

b. Munkái. Calderón a spanyol és egyetemes irodalom olyan egyénisége, akinek drámai eszméi kötetekre szóló elgondolásokra ösztönöznek. Behatóbb tárgyalásuk túllepne egy kis irodalomtörténet keretein, azért itt csak néhány találó jelenségre süríthetjük össze benyomásainkat.

Calderón főképen a vallást, a természetet, az erkölcsöket s a múlt és korabeli életet vetítette át a színpadra. A szabályok előtt műzsája ritkán és kivételesen hódolt meg. A társadalmat *katholikus* szemmel és szívvel mérlegelte. Tanui az ő autói, melyeket az oltáriszentség csodálatos titkának érdekében írt a protestáns tagadással szemben. Érdeklődése azonban a hit egyéb fontos tételeire is kiterjedt, amiben őt alapos theologiai készültsége is

támogatta. A tudomány és a kétely közti régi és örökös pör (A csodatevő mágus), a *szabad akarat tana* a predesztinációval és a végzetben való hittel szemben lelkes költő-ügyvédre talált benne.

Monarchikus érzelmeiből sem csinált titkot s a *lovagi becsületnek* nem volt nálánál különb szószólója.

Al Rey la hacienda y la vida
Se ha de dar ; pero el honor
Es patrimonio del alma,
Y el alma sólo es de Dios.

A királyé az élet és vagyon,
De a *becsület* a lélek öröksége,
A lélek pedig egyesegyedül csak
Az Istenség tulajdona.

(El Alcalde de Zalamea.)

A család nála a régi spanyol szokásokon nyugszik. Színműveinek hősei rendesen a házasság révén kötnek ki. Shakespeare-ben a szerelem a törvények ellenére is érvényesülni igyekszik. Calderón szerelmeseiben a convencionalis becsületé a döntő szó, ez a fő mozgató és bonyolító eszköz. A szerelem becsületesen akar győzni. Ha ez nem megy, akkor hősnője inkább meghal, mint a hermelin, mielőtt a vadász tiszta prémjét bemocskolná. Cervantes Példás elbeszélései-ben nem egyszer sértette meg a hitvesi hűség keresztény fogalmát. Ezt Calderón lehetőleg kímélte. Ami azonban furcsaságszámba vehető, az az anyák hiánya.

Nem sokat mondok azzal, hogy Calderón ízig-vérig spanyol. Spanyolabb, mint Shakespeare angolsága, akinek angol tárgyaiból is kicsillan az általános emberi vonás. A spanyol írók, talán Celestinát és Cervantest kivéve, a spanyol külső alatt spanyol lelkiséget is szerepeltettek, ezért irodalmuk feltűnően nemzeti. Igaz tehát ez a

spanyol mondás : Calderón a spanyol haza, mint Homérosz Görögország, Vergilius Róma, Shakespeare Anglia és Dante Itália.

Calderón nemcsak jeles drámaíró, hanem íhletes költő is volt. Drámái egy-egy nagyszerű alapeszmének művészi költeményei. Amit a hittudósok száraz tudományos prózával bizonyítottak, azt ő drámai külsővel oldotta meg s véste olvasói és hallgatói szívébe. Az eszme annyira megíhlette őt, hogy elragadtatásában lírai hevű versei zuhatag módjára ömlöttek papírra. Nem csoda, ha nem egyszer nagyszólamúvá, terjengőssé, gongoraivá vált a mesterkéeltségig és modorossáig. Ezek a romantikus vonások bizonyára szeplők az ő művészetén, de ilyenektől még Shakespeare műzsája sem mondható teljesen mentesnek. (Hamlet Lenni vagy nem lenni-je hatásos, de nem valószínű monológ, mert jobban illik Sh., mint hőse szájába.)

Calderón elsősorban a katolikus vallási nézet költője. Talán a katolikus költők legnagyobbja, amint Dante a legtudósabbja. Schlegel szerint főérdeme az, hogy az élet titkát kétségek, küzdelmek, ellentétek és ingadozások nélkül tudta megfejtetni. Nagy bűnösök is hisznek az Isten végtelen irgalmában és azért üdvözülnek. A protestánsok holt hite hőseiket fatalistává avatja. Calderón 22 vallásos drámája közül legnevezetesebbek : *Az állhatatos fejedelem*, *A kereszt imádata*, *Szent Patricius purgatóriuma*, *A csodatevő mágus* (Faust előfutárja), *A mennyország két Szeretője* és *Az asszonyok Józsefe*. Legkiválóbb azonban a *Csodatevő mágus*. Cyprianus nevű hőse, a spanyol Faust, a szép, de keresztény Jusztinát az ördöggel való cimboraság útján akarja hálóba keríteni. C. ördögi terve és bűvésze megtörik J. hitén, akiért megtér és vele együtt mártírhálált szenvedve dicsőül meg. J. megkísértetésének módja zenekísérettel előadva nem maradhatott hatás nélkül ott, ahol a darab színre került.

Egy hang (belülről) :

A földön mely érzelem
Boldogít csak?

Kar.

A szerelem.

Egy hang.

Nincsen olyan férfi, lány,
Kit szerelem nem hevít,
Még a lég sem éltet itt
A szerelmi láng híján.
A virág, fa, csalogány
Akkor érzi jól magát,
Ha ez érzés hatja át :
S így a földön az egyetlen
Üdv, boldogság . . .

Kar.

A szerelem.

Jusztina (ijedten és nyugtalanul).

Ó aggasztó képzelem,
Mért becézed úgy e szívet?
Mivel adtam jogot néked,
Hogy ily rosszul bánsz velem
S életem így keserítéd?
Mi az oka e kegyetlen
Tűznek, amely lángol bennem?
Milyen titkos vágy, erő
Tör a keblemből elő,
S visz magával.

Kar.

A szerelem.

Jusztina.

Egy szerelmes csalogány
Lesz, amely a bokor alól
Nemcsak párjának dalol,

Őt mámorba ringatván,
 De nekem is válaszol.
 Hallgass el kis csalogányom,
 Ne csattogd azt a fülembé,
 Milyen az ifjú szerelme,
 Ha egy madár, amint látom,
 Így el lehet keseredve.
 De nem, pajkos szőlőtő
 Lombjaiból ered e dal,
 Amely addig fut meg nő,
 Amíg át nem fonja ő
 A törzset indáival.
 Ó ne öleld vad vessződdel,
 Szőlő, karód, amely tar,
 Mert ha már az így ölel,
 Akkor milyen hév- s erővel
 Ölelhet egy férfikar?
 Vagy a napraforgó és nem
 Szőlőtőke enyelg velem?
 Ezt a napnak szende pírja
 Arra készti, arra bírja,
 Hogy kísérje szüntelen.
 Ó, ne kövesd vágyaidat
 S ne sírj hervadt bájad miatt,
 Mert eszembe juttatod
 Azt a nagyobb bánatot,
 Melytől a szem könnybe lábbad.
 Hallgass el, kis csalogányom,
 Tárgits, szőlő, vesszeiden,
 Állj meg forgó napvirágom,
 Vagy mondjátok meg, mily elem
 Hat reátok?

Kar (belülről).

A szerelem.

Jusztina.

A szerelem? Az nem lehet,
 Nem bántott az még engemet
 S így előttem még talány.

Tanuim rá a megvetett
 Lelius, Florus, Cyprián.
 Ám Leliust és Florust nem
 Sikerült-e elküldenem?
 S Cypriánt sem kíméltem meg.
 Úgy eltűnt a tudós öreg,
 Hogy nyomát bottal üthetem.
 Ó jaj nekem, jaj szegénynek,
 Már az eszem sincs helyén
 S nem tudom, mit érzek én?
 Rabbá lett e fájó lélek,
 Mert hogy ime föleszmélek,
 Erőt vesz a részvét rajtam,
 Hogy őt tőlem így elmartam.

(Megnyugodva)

Részvétnél más nem is lehet.
 Ami tépi bús keblemet
 Azért, hogy oly elhagyottan
 Kell tengődnie a bölcs aggnak,
 Kit az égig magasztalnak.
 Távol él ő elfeledve,
 Amért bennem telt csak kedve!
 De ha részvét neve annak,
 Ami gyötör, ami bánt,
 Úgy Florus s Lelius iránt
 Mért nem éled az föl bennem?
 Ők ott ülnek a börtönben
 Én miattam igazán.

(Megnyugodva)

De el az ily beszédekkel.
 A részvéthez egyéb nem kell,
 Ez magában is elég;
 Ó ha sejtném, merre jár-kel,
 Bizony utána mennék. (El.)

(III. felv., V. jelenet.)

Gretchen megkísértetése emberi eszközökkel: ékszer
 széptevés, rábeszélés útján esik meg. Jusztina erénye nem

tántorodik meg sem az ilyenektől, sem a csodás elem beavatkozásától. Érdekes párhuzam vonható ezenkívül a Gretchen templomi jelenetével bűnbeesése után, nemkülönben Cyprián és Faust barlangi magánbeszéde közt is. Az előbbiben Mefisztotelesz a lelkiismereti furdalás szerepét játssza Juszтина lelkiharcával szemben. Az elbukó Gretchen szánalmat kelt, az érzékiségen diadalmaskodó Juszтина bámulatot. Goethe 1790-ben ismerkedett meg Calderón Mágusával, körülbelül akkor, mikor Faust első részét befejezte. A mondát ő is ismerte, de másképp fogta és dolgozta fel, mint Calderón. Találkozásaik a véletlen szülöttei. Faust némiképen Goethe, ki kora eszmekörétől nem bírt megszabadulni. Calderón szorosan ragaszkodott a tárgyhoz, Goethe szabad folyást engedett gondolatainak és érzéseinek, melyekből kora emberi tükörképe alakult ki. Ezért nem dráma, hanem drámai epizódok szervesen, mozaikszerű egyvelege. Madách Embertragédiája egységesebb. Tirso de Molina és Calderón dogmatikus tudása könnyen irányította régibb célja felé az üdvözülhetés reményét, a protestáns és kételkedő Goethe-nek sok fejtörést okozhatott az üdvözülés tana. Faustja földi sikerekért és élvezetekért küzd, ezért akar megifjodni, miközben a pogányságba esik vissza. Cyprián pogánynak születik s mint keresztény hal meg. Faust művészibb, a Mágus érthetőbb.

Los dos amantes del cielo és P. Corneille Polyeucte-je is párvonalas darabok, ami a mesét illeti, melynek egyébként alig van irodalmi háttére. Polyeucte 1640-ben került színpadra, Az ég két szeretője későbbi dátumú. Calderón nem tudott franciául, azért nehezen hihető el, hogy tárgyat Corneilletől vette volna át. Egyébként az ő hősnője csak azért rajong, aki érte is meghalt, vagyis a megfeszített Krisztusért. Crisantója Cypriánra emlékeztet.

El purgatorio de San Patricio egy írlandi barlang mondját eleveníti fel. Hőse: Ludovico Enio, lényegében

nem más, mint az Elkárhozott kishitű, Tirso de Molina Enricója, meg a Devoción de la Cruz Eusebio-ja. Ludovico a gonoszság netovábbja s mint Lozano Lisardodiákja és Zorilla Montoya nevű kapitánya a saját temetésüket, úgy látja meg ő a maga csontvázát. Ettől észretér, Szent Patricius purgatóriumába száll le és meggyónik. Ez a csodás leszállás, valamint az ott látottak elmondása helyénvaló lehet egy Dante-eposzban, de nem egy színműben.

La devoción de la Cruz ügyesen van megszerkesztve, alapeszméje pedig eredeti. Hőse egy rokonszenves bandita, ki mellén egy keresztjegggyel születik, azért minden keresztet tisztel, amivel megmenti gonosz lelkét. Mégis furcsa gondolat azonban, hogy bár bűnben hal meg, lelke hő kívánságára visszaszáll a testbe s meggyónva megigazul. Juan Arolas «A halott tartozása» c. legendája emlékeztet erre. Amint látszik, ez a darab a predesztinációtól nem esik messzire, amivel a kritika meg is vádolta. Az apa: Curcio, keresztjelesi krei: Eusebio és Júlia, nem tudva, hogy testvérek, egymásba szeretnek és bűnbe esnek. Alberto oldozza fel őket. Ellentéte Tirso de Molina Elkárhozott kishitűje. Alapgondolata, koncepciója Shakespeare-hez méltó, olyan a meseszövése is. Oedipus-ízű sorstragédia volna ez, ha a keresztben és irgalmában való törhetetlen hit Eusebiót és Juliát nem üdvözítené!

Az *Exaltación de la Cruz* hasonló című, de más tartalmú darab. Heraclius császár történetét dolgozta fel benne, akit egy más színművében is szerepeltet, mint látni fogjuk.

Az *El Príncipe constante* középhelyet foglal el a vallási és történeti dráma között. A romantikusok, az egy Bouterweck kivételével, tapsoltak Goethe elismerő dicséretéhez, a színpadok pedig vetekedve adták elő Schlegel V. A. jeles fordításában. Az ő századuk nézete szerint Calderón nemcsak felülmúlta magát ebben a darabjában,

hanem oly magasra emelkedett, ahová addig egyetlenegy lángelme, még Shakespeare sem. Tárnya fenséges: egy fenkölt emberi lélek áttisztulása az üdvösségbe. (Immermann.) Az erkölcsi tökély ily magas fokát alig bírja el a színpad. Calderón mégis megkísérelte és megvalósította azt. Fernando portugál kir. hercegének mártírszellemé, mint hajdan Szent Jakab apostolé, győzelemre vezeti a portugálokat a mórok ellen. Meséje V. Alfonz krónikájából van véve.

Még eredetibb, szinte egyetlen színmű a maga nemében az *Élet álom* (La vida es sueño). E misztikusbölcséleti dráma a fenséges eszmét egy költött cselekmény keretében fejt meg. A mélyértelmű, rögeszmeszerű gondolat egyébiránt nem az övé. Előfordul már egyes ókori íróknál, vezérszerepet visz a buddhista világnézetben is, sőt él az e kor közvéleményében a misztikus egyházi szónokok révén. Ez úton kerülhetett Cervantes: A kutyák párbeszéde c. mesébe is.¹ Annak utól nem ért drámai ábrázolása azonban az ő érdeme marad mindenkor. Az eszme szimbolikus képviselője Segismundo.

Clotaldo.

Zsigmond, álmainkban sem
Veszhet el, mi jót tevének.

Segismundo.

Való: nyomjuk hát el,
— Úgyis csak vad állapot —
Ezt a nagyzó állatot,
Mit ambíciójuk szül, nevel
S álmainkban is ingerel.
Különös világban élünk,
Álom benne csak a létünk,

¹ «Mindaz, amit tettünk és teszünk, nem egyéb, mint álom.» (Körösi Albin: Cerv. élete és művei. Bpest, 1918. 19. l.)

S tapasztalom, hallom, látom,
Hogy mivoltunk merő álom,
Melyből föl kell majd eszmélnünk.

Álom vezeti a királyt,
E hitében parancsol,
Intézkedik, országot.
És a sok taps, amit kívált,
Homokba vesz, szélbe kiált —
S a halálban pörjévé lesz.
Mily szomorú, bántó vég ez !
S van, ki uralkodni kész,
Tudva, hogy egy csontos kéz
Sírálmaival hamar végez.

Kincsről álmodik a gazdag,
Nagy gondot okoz az neki,
A szegényt nyomor kergeti.
Pedig kinja rossz álom csak.
A siker is ép ily maszlag,
Álom minden törtetés, vág,
Minden sértés, mely húsba vág.
Végesetben minden állás
Pusztá álom, rém, csalódás
S talány mégis e valóság.

Álom csak és nem egyéb,
Hogy e börtön rabja vagyok.
Álom volt, hogy sokkal nagyobb
Boldogságom volt előbb.
Mi az élet? Csalfa kép,
Árnyék, ábránd, semmi más.
S a legfőbb jó? Délibábom.
Biz az egész élet álom,
S minden álom — látomás !

(II. felv., 19. jel.)

(K. A.)

Segismundo lelke folyton álom és való között lebeg ;
a kettő között nem tud éles határt vonni, ha cselekedni
akar. Az álom rögeszméje gyötri lelkét, mint Hamletét

a lét és nem-lét kérdése. «Menjünk uralkodni, ó sors, — Ne ébressz föl, hogyha alszom, s ha való az, ne altass el!»

Ha D. Quijote rögeszméje az igazság, Segismundóé az álom. A vanitas vanitatum bibliai gondolatát egy bölcs és egy költő sem magasztalta úgy fel, mint ő. Ha ezt az úrnapi körmenet közönsége nem is értette át úgy, amint azt elgondolta, megnyugodva térhetett haza abban a vigasztaló tudatban, mely e kifejezésre jutott eszmékből áradt: «Ki dobja el magától a mennyei boldogságot földi dicsőséért?» — Mely elmúlt földi jó nem álom? — Keressük az örökkévalót, vagyis az örök üdvöt és dicsőséget ott, hol a boldogság nem alszik és a nagyság nem pihen». Ily jelentésű a végső szava is: «Mert az egész emberi üdv — úgy elillan, mint az álom». Az egész szövegen egyéb-iránt a pesszimizmus bús köde borong végig. Egyes ki-robbanásai az ily kitételek: «Az ember legnagyobb bűne az, hogy született, — visszaadni egy boldogtalannak az életet annyi, mint megölni egy boldogot». A pesszimizmus ez esetben is nagy művet alkotott. Ha Spanyolhon világhatalma az időben harmadfél századon át mély álomban szendergett, Calderón és nagy művésztársainak hírneve az alatt is ébren volt, hogy rácáfoljon amily fontos, époly mély eszméjére.

Hasonló bölcseleti drámája még az *Itt minden igaz és minden hazug* c. Ennek is híre van a világirodalomban. P. Corneille Herakliusának legszebb részei erre a darabra emlékeztetnek. Corneille 1647-ben írta művét, Calderón drámájának kelte 1664, vagyis 17 év különbség van a két mű között. Ha ez igaz volna, akkor Corneille elsőbbsége ellen sem lehetne kifogás. Csakhogy a dolog nem ilyen egyszerű. Calderón darabjai közül többnek a születési kelte nem hiteles. Ezét is kétségbe vonta a tudós Menéndez y Pelayo. Tetejébe kimutatta azt is, hogy ha Calderón Corneille után mintázta volna az ő Herakliusát, akkor nem sértette volna meg a történeti háttért, aminthogy

óvakodott volna elrontani mindazt a jót, ami Corneille művében előfordul. Azonkívül Calderón nem tudott franciául, ellenben Corneille fivére Thomas, jól ismerte és ki is aknáztá a spanyol színpad termékeit. Valószínűbb tehát, hogy mégis csak Calderóné az elsőbbség Corneillel szemben, de nem egyúttal Mira de Amescuával is, aki a Szerencse kerekét — *La rueda de la fortuna* — már 1616-ban írta. A való tehát ez: *La rueda de la fortuna* (En esta vida todo es verdad y todo mentira (Heraclius. A két versenyszerező darabjainak legérdekesebb jelenete az, amelyben Focas ki akarja venni Astolfót azt, hogy az általa fölnevelt két fiú közül melyik az ő vére, s melyik megölt versenytársáé. A második és harmadik felvonás már gyenge, mert a kibogozás érdekében a szerzők a mágiához folyamodnak.

Calderón *lovagdrámái* sem nem oly tágkörűek, sem nem oly jellegzetesek, mint Lope de Vegáéi. Ez utóbbi nem ismert még osztálykülönbségeket. Jellemei is mintha domborúbbak és természetesebbek volnának. Calderón inkább a közép és felsőbb körökkel foglalkozott. A hatást nem a jellemrajztól, mint inkább a bonyodalmaktól várta. A becsületkérdés, a punto de honra eseteit rendszeren a hidalgók osztályából választotta ki. Csak néhány darabja van olyan, amely a jellemfestés kellékeinek is megfelel. Ezek közt elsőrangú *A Zalameai bíró* az ő bámulatosan tökéletes jellemeivel (Figuerola, Crespo stb.). Hogy a lovagbecsület drámáit megérthessük, nem szabad őket mai szemmel nézni és mérlegelni. Ami most bántó, sőt visszataszító és lehetetlen a színpadon, az akkor a közfelfogást tükrözte vissza és megértésre talált. *D. Gutierre, a saját becsületének orvosa*, puszta gyanúból és vélt becsületsértésből vágatja fel ártatlan nejének, Mencíanak ereit s veszi el érte elhagyott kedvesét, Leonórt (?). Ez csúnya cselekedet s mégis mennyi tapsot aratott mind Spanyol-, mind Németországban! *A féltékenység szörnyetegje* —

Tetrarca —, *Az Abszolón haja* s más féltékenységi drámák, ú. m. : 1. Titkos sérelemért titkos elégtétel, 2. A saját becsutelségének festője, 3. A saját becsületének orvosa stb. morális fogyatékoaságaik ellenére is sokszor kerültek színre. Pedig hőseik, a spanyol Othellók, az egy Jeruzsálemi tetrarkát kivéve, nem féltékenységből, hanem merőben csak sértett becsületérzésből gyilkolták meg ártatlan hitveseiket. (D. Gutierre az ártatlan Menciát, Curcio névtelen nejét, D. Lope de Almeida Doña Leonort, D. Juan de Roca Serafinát stb., a tetrarca Heródes Marienét. Befejezett házasságtörés nem is fordul elő bennük és mégis áldozatul estek e nők férjük becsületdühének. Ártatlan Desdemona is, de őt örült, vak gyanú fojtja meg. Kora felfogása annyira befolyásolja, hogy az anakronizmusoktól sem riad vissza s az arisztoteleszi elveket is sutba dobja. A tetrarka Oktavián idejében játszik s löporral meg puskával lövöldöznek a katonák !

Mennyire hatotta át a szerzőt és kora társadalmát a szertelen becsületérzés és lovagiasság érzülete, annak bizonyoságául szolgál a *Gómez Arias kedvese* c. drámája. Mikor G. merő haszonlesésből kedvesét eladja a móroknak, a nézőtérén egy hivatalszolga kardot ránt, felrohan a színpadra, hogy levágja az ellenszenves hős szerepét kitűnően alakító színészt, akárcsak a Peleskei nótárius Othellót. Ily eset a D. Quijote bábszínháza előadásán is előfordul, persze ez még groteszkebb jelenet. Jellemző akkor is, ha nem történt volna meg, vagy ha a hatás kedvéért szándékoosan készítették volna azt elő.

Calderón elhomályosult hírnevét a német romantikus iskola ásta ki majdnem kétszázados sírjából. Schlegel V., Gries jeles műfordításai és Immermann, Grillparzer lelkes fáradozása újból népszerűvé tették nevét Németországban, amely a spanyol irodalom legmegértőbb méltatója és terjesztője most is. E német sikerek első hangja «Az élet csak álom»-mal (1795) tört utat magának Po-

zsonyba is. Calderón elsősorban kora eszméit és érzéseit örökítette meg drámaiban, azért inkább nemzeti, mint világköltő. Szofoklesz és Shakespeare után azonban ő következik. A Don Gutierre önbecsületének orvosa c. darab volt az első, mely a Nemzeti Színház deszkáira került 1852 augusztus 23-án. Csaknem 20 évi szünet után megjelent Greguss Gyula és Győry Vilmos fordításában Az állhatatos fejedelem 1870-ben. Ezt követte 1871-ben Győry V. Az élet álom újabb átültetése és 1924-ben Harasányi Kálmáné. 1883-ban Győry V. a Zalameai bírót, Beksics G. pedig a Saját becsületének orvosát jelentette meg új köntösben 1888-ban, amikor Görgényi is közzétette Sz. Patricius purgatóriumát. 1903-ban a Két szék közt a pad alatt került színre (melynek címe alatt senki sem sejtene az Hombre pobre todo es trazas színművet, Huszár V. és Makai E. a fordítók). Az Úrnő és komornát Kosztolányi Dezső szövegében adta elő a Nemzeti Színház 1912-ben. A fordítások sorát bezárják az Aradon megjelent és Szentesen és Kalocsán előadott Sz. Mise titkai c. auto (Králik, Nováky fordításában) s A csodatevő Mágus és A hangos titok (fordítójuk Körösi A.). Ez utóbbiak közül az elsőnek kézirata a Nemzeti Színház, illetve a Kisfaludy Társaság könyvtárában, a másodiké pedig e mű írójának asztalfiókjában rejtőzik. Calderónról ismertető cikkeket, illetve költeményeket közöltek: Pap Gyula, Győry V., Ambrus Zoltán, Kürthy Emil, Lázár Béla, Szász Károly és Oltványi Pál (óda), Pekár Gyula, Bayer József, továbbá névtelenül a Budapesti Szemle, a Hölgyfutár, Egyet. Phil. Közöny stb. Spanyol és külföldi irodalma rendkívül gazdag, dekorántsem kimerítő. Újabb meg újabb adatok csatolhatók hozzá. A legjobb és legmegbízhatóbb munkát M. Pelayo és E. Cotarelo írták Calderónról.¹

¹ Teatro selecto, ed. M. Pelayo, Mdr. 1881, 4 vols. — Emilio Cotarelo, Ensayo sobre la vida y las obras de D. Pedro Calderón de la Barca, Madr. 1924.

Calderón fiatalabb kortársai közül különösen két jeles drámaíró aratott sikert úgy hazájában, mint külföldön: *D. Francisco de Rojas Zorilla* és *Moreto*. Az előbbi (1607—1648) Toledóban született, Madridban és Salamancában tanult. Humanisztikus tudása és alkalmi szereplése már 1631-ben bizonyos cenzori tekintéllyel ruházta fel, ami nemcsak ellenségeket szerzett neki, de egy sebet is a kígyúnyolt szerző kardjától. Mikor 1640-ben a buenretirói színikört megnyitották, *Los bandos de Verona* c. darabja került színre. (Romeo és Julia története.) 1643-ban a király a Santiago-renddel tüntette ki annak ellenére, hogy információs iratában zsidó és mór elődöket vetettek a szemére. Munkái 1640 és 1644-ben két részben jelentek meg. Társszerzője volt azonkívül Vélez Guevara, Calderón, Coello, Mira de Amescua, Solís egyes drámáinak. A Biblioteca de autores españoles számára R. Mesonero Romanos gyűjtötte össze jobb színműveit, valamint életrajzi, bibliografiai és kritikai adatait. A tragikum iránt neki volt a legtöbb érzéke az akkori szerzők között.

Leghíresebb tragédiája a *Del Rey abajo, ninguno* (vagy *El labrador más honrado*, vagy *García del Castañar*). A király iránti hűségnek a becsülettel való harcán alapszik az egész. García del Castañar gazdag ál-paraszt feleségét, Blancát, Don Mendo hálójába akarja keríteni úgy, hogy magát királynak adja ki. Blanca ellenáll a kísértésnek, García pedig tévedés áldozata az igazi király személyére nézve. A Mendo elől elmenekült Blanca a királynéval együtt az udvarba kerül, oda siet García is, hogy megboszszúlja a becsületén ejtett sérelmet. A királyné mit sem sejtve, Mendo nemes őrizetére bizza Blancát, akiről kiderült, hogy D. Sancho nemes ember leánya. García el akarja vinni magával Blancát, Mendo nem engedi. Mikor XI. Alfonz megjelenik, G. kirohan s az előszobában megöli Mendot, a csalót és csábítót. Ezt a legjobb modern drámájának tartják mind meseszövése, mind kitűnő

jellemei révén, bár nem egészen eredeti, mert Lope, Vélez és Tirso voltak forrásai. Átdolgozás nélkül adható elő ma is. Ennél is jobb tragédiája a *Los aspides de Cleopatra*. *A morir pensando matar* a lombardiai Rosmunda szörnyű mondáját adja elő. (Rucellai 1515., Alfieri és Zorrilla.) A figurón vígjátékok (karrikatura) legeredetibbje és legelsője az *Entre bobos anda el juego* — A felsült tökfilkó —, melyet eredetiből Th. Corneille dolgozott át franciára. Más darabjait átvették még: Rotrou, Scarron, Lesage, Sir John Vaubrug, Goldoni, Gorostiza, Larra.

D. Agustín Moreto y Cabaña (1618—1669). Ő is pap volt, de egyúttal Tháliának szolgája is. Hajlama és talán Calderón sikerei is színművek írására ösztönözték. Köztük örök szépségűek is akadnak, amelyek ma sem veszítették el vonzó erejüket, mint pl. a Közönyt közönnyel s A szép Don Diego, e kiváló jellemvígjátékok.

A Desdén con el desdén meséje ez: Diana, Barcelona gróf leánya kezére hárman is pályáznak. Diana a történettudománynak él s nem akar férjhez menni. Az udvarlók legügyesebbje, Carlos, urgelli gróf, cselhez folyamodik. Közönyt színlel ugyanis a házassággal és Dianával szemben. Ez a nemtörődomség bántja Dianát, meg akarja azt törni, de e közben szerelemre lobban a gróf iránt, ki a közönyös férfi szerepét győzelmesen játszta végig. Egyszerű, átlátszó mese, de kivitele mintaszerű. Az egyes jelenetek bájosak. Nemcsak hőse, de maga is népszerűvé lett általa. Az eszme ugyan Lopétól való, de ábrázolása oly mesteri, hogy a külföld írói közül többen újból feldolgozták. (Az olasz Rafaele Turzio, Carlo Gozzi és Molière: *Princesse d'Elide* stb.) A magyar színpadra Győry Vilmos ültette át (1870).

El lindo Don Diego a magát ellenállhatatlannak tartó férfi komikus típusa. Don Diego van szánva Doña Inésnek férjnek, mint az okos Don Mendo Leonornak, az ő nővérének. Inesz idegenkedik a hiú D. Diegótól s hogy

megszabaduljon tőle, cselédjét grófnőnek adja ki, hogy törbe ejtse. Amikor ez sikerült, apja beleegyezik D. Juan-nal való házasságába Inesznek, míg D. Mendo megkapja Leonor kezét. Azóta Lindo don Diego buta embert jelent Spanyolországban. Az eszme Guillén de Castro Nárciszában testesült meg először, másrészt viszont a moretói siker a francia Scarront D. Japhet megírására ösztönözte. Magyarra Beksics Gusztáv fordította (1876).

Szent tárgyú darabjai: *San Franco de Sena*, melynek kártyás jelenete Espronceda salamancai diákjában ismétlődik meg. Történeti darabjai közül érdekes az *El valiente justiciero y ricohombre de Alcalá*, Kegyetlen Péter király és egy főúr párbajesete, továbbá *Los jueces de Castilla* meg az *Antioco y Seleuco*. Ez nejét, Estratonicét átengedi fiának, mikor megtudja iránta érzett szerelmét. Irt cselészövényes színműveket is. Moreto meséit Lope de Vegától, Tirso de Molinától, Mira de Amescuától stb. vette kölcsön, de ritka műérzéke sokat javított rajtuk. Ő a spanyol dráma Plautusa, Alarcón pedig a Terentiusa. A portugál származású *Matos Fragoso*, valamint *Hoz y Mota* csak harmadrangú írók. Az előbbi *Traidor contra su sangre* (a Lara-fiúk mondája) c. darabját Maiquez úgy akarta száműzni a színpadról, hogy dohányporral hintette be az asztalt, amelyen a hét levágott fej volt látható. Ettől a fejek tüsszögni kezdtek, úgy hogy el kellett őket távolítani a színről (?). Sikerültebb ennél A bölcs és paraszt az ő vackában — *El sabio en su retiro y villano en su rincón* (1608—1689). Van egy Szent Erzsébet magyar királyné c. színműve is. Érdekes benne a koldusok élete.

VI. A FRANCIA HATÁS KORA. (XVIII. SZ., 1701—1830.)

IKOR a nagykorúvá lett II. Károly 1680-ban a trónra lépett, a spanyol közélet képe minden volt, csak nem vigasztaló. Elkezdve a királyon, a kormányon, le a polgári társadalom utolsó, legalacsonyabb rétegéig, az elöregedés, a hanyatlás külső és belső jelei mutatkoztak mindenütt. A gyöngye testalkatú utolsó Habsburg-sarjba erőt, életkedvet az anyakirályné bájítalokkal és egyéb varázsszerekkel iparkodott önteni, azért nevezték el «megbabonázottnak» (Carlos el hechizado). Minthogy utódra nem volt kilátás, az ország külső birtokaira irígy hatalmak már előre készültek álgényeik érvényesítésére. Ez aránylag könnyűnek látszott az ország pénzügyeinek romlása, a tekintély meglazulása, az erkölcsök ernyedése, egyszóval az anyagi és szellemi jólét megrendülése miatt. Spanyolhon egykori nagyságának ellenségei már előre örvendeztek bekövetkező bukásának. Ezt később és főleg H. Th. Buckle angol történetíró nyomán sokáig annak a befolyásnak tulajdonították, melyet a papok és szerzetesek — az ország lakosságának egyharmada — az ország politikai, szellemi és közgazdasági viszonyaira gyakoroltak. Ennek tudták be a kultúra hanyatlását is. Lehet, hogy ez a társadalmi, illetve családi tagoltság a papi, katonai és kereskedői osztályokra, káros volt a közgazdaságra, melyből ki kell vennie a maga részét az ipari és mezeti munkának is, de egyedül a pap-

ságra hárítani át a közromlásért a felelősséget, az sem nem való, sem nem méltányos. Ez az igyekezet, illetve nézet egyébiránt már benn volt akkor a levegőben. A nemesi és papi kiváltságok más országokban is szemet szűrtak s az Inkvizíció sem volt épen bizalmat keltő intézmény. A bűnbakot tehát nem volt nehéz megtalálni. Pedig a papi rend volt talán a legkevésbé bűnös az egész dologban, mert tagjai azelőtt is odaadással terjesztették az erkölcsösséget, a tudományt és az irodalmat. A politika irányításában, vagy vezetésében kevés szerepet játszottak, az az udvar kegyenceinek kezébe volt letéve.

Az irodalom, a kultúra és anyagi jólét úgyszólván Calderónnal együtt szállt sírba. A hanyatlás kora a régibb irodalombúvárok szerint IV. Fülöp trónraléptekor, 1621-ben kezdődik. Az újabb írók azt csak II. Károlytól, vagyis 1680-tól kezdve számítják és 1720-ban zárják le. Az e dátumok közé eső időszak nézetem szerint csak annyiban tekinthető hanyatlásnak, amennyiben nem szült akkora szellemóriásokat, mint a megelőző. Ez a meddőség azonban nem bűn és nem hiba, aminthogy az sem föltétlenül igaz, hogy a nagy embereket koruk és környezetük szüli. Shakespearek, Calderónok, Goethék, Napoleónok nem minden században teremnek. Ezek olyan üstökösök, aminők csak századok mulva jelennek meg újra az égbolton. Egyébként az irodalomban sincsenek hirtelen ugrások, hanem csak hullámhegyek és völgyek. Egy ilyen átmeneti kultúrvölgyhöz hasonlítható legjobban a spanyol irodalom a XVIII. században. Főjellege a prózaiság.

1. *A lírában* az átmenet a gongorizmus és konceptizmus folytatásában nyilvánult meg. *Gerardo Lobo*, *Alvarez de Toledo*, *Torres Villaroel* s más kevésbé jeles költők álltak, ha nem is állandó, de helyel-közzel mégis kiütőköző szolgálatában. Ez az eléggé meg nem róható rossz ízlés tehát még mindig törbe tudta ejteni a gyöngébb ízlésű

lelkeket. Lobo végig próbált minden műfajt, de csak egyes szonetteiben nyilatkozik meg egy-egy meglepőbb eszme, ötlet. Tudákosak, mesterkélték szonettei és egyéb költeményei is, melyek őt Quevedo követőjének mutatják be.

II. Károly végrendeletében unokatestvérére, XIV. Lajos unokájára, V. Fülöpre hagyta a trónt. Ez intézkedésnek következménye volt a spanyol örökösödési háború, mely az utrechti, illetve rastatti békével ért véget (1713—1714). V. Fülöp francia szellemet és szokásokat vitt bele a politikába és az udvari életbe. A központosító politika eredménye volt a katalán kiváltságok eltörlése, mit a katalánok máig sem bocsátottak meg neki. Másikülönben eléggé megbecsülte és kímélte a spanyol nemzeti hagyományokat. Sőt az ismétlődött meg vele, ami két századdal előbb a Habsburgokkal: elspanyolosodott. A kultúrát a *Spanyol Akadémia*, a *Nemzeti Könyvtár* életrekeltségével iparkodott emelni. Ez 1711-ben, amaz pedig 1713-ban kezdte meg áldásos működését. A fejlődés kedvező folyamatára azonban gátlólag hatottak háborús vállalkozásai. Ezeket Alberoni miniszter ösztönzésére második neje, Farnese Erzsébet nagyzó családi érdekei szították Anglia, Ausztria, sőt Franciaország ellen is, melynek régensségére pályázott. Csak a cambrayi békekötés után kaphattak nagyobb lendületet a művelődési törekvések a Franciaországból beözönlő eszmeáramlatok következtében.

A francia, illetve a neoklasszikus irányzatnak megindítója és irányítója *Ignacio de Luzán* volt (1702—1754). E világlátott, képzett és gondolkodni tudó író 1737-ben megjelent *Poetikájával* valóságos forradalmat okozott az irodalomban és esztétikában. Szabályait az iskolák az egész századon át szinte vakon követték. Muratori és Boileau voltak mesterei és példaképei. Ő is a drámai hármasegység elvének híve. Mint ilyen megtépázta Lope

de Vega és Calderón hírnevét, elismerve bennök a tehetséget, mely a leleményben, bonyodalomban és az érdeklődés fölkeltésében nyilvánult meg. Esztétikai és kritikai elveihez logikusan igyekezett ragaszkodni, ami azonban nem mindig sikerült. Elvetette pl. a sulykot azzal, hogy szerinte Homérosz csak didaktikai költő, a hősköltemény a hadvezérek és seregek nevelője és hogy a színmű előadása és eseménye egyazon időre essék. Egyébként őszinte meggyőződés ihlette őt műkritikus munkájában. Követőit «afrancesados» (franciáskodók) gúnynevével illették, mert féltették a költői és nemzeti hagyományokat tőlük. Hatásuk ellensúlyozása céljából kelt életre a spanyol irodalombúvárok lapja már 1737-ben. Ez nem sokára megszűnt pártoláshiány miatt. Munkatársai közül *José Gerardo de Hervás* (írói álnevei: *Jorge Pitillas* és *D. Hugo Herrera de Jaspados*) főleg azért nevezetes, mert Luzán híve volt és kérlelhetlenül ostromozta kora rossz íróit († 1742. *Sátira contra los malos escritores*). Luzán, bár a szó szoros értelmében nem volt költő, elveit gyakorlatilag is iparkodott érvényesíteni. Versei, Quintana elismerése ellenére is, alatta maradnak műkritikusi munkásságának. Orán meghódítása c. *canciónja* sem mentes kora tudákosságától, mely ihletébe fülsértően cseng bele. A görög és latin mitológia hatása ez, ami akkor közdivat volt. Ez a mentsége a külföld egyidejű költőinek is. Nagyban támogatta Luzán kritikai irányát a *Diario de los literatos de España* c. folyóirat is (1737—1742). Luzán iskolájának hívei voltak még *D. José Antonio Porcél* meg a Lemos grófnétól fenntartott *Academia del buen gusto* tagjai: *Blas A. Nasarre*, *Agustín Montiano* és *L. J. Velázquez de Velasco* (Valdeflores márkí), aki Torre költeményeit Quevedónak tulajdonította! Mind a hárman főleg a nagy írók leszólásával keltettek annak idején feltűnést. Nasarre nemcsak Cervantes *D. Quijotéját* becsülte le az ál-Donquijoteval szemben, hanem oly cél-

zatot is tulajdonított neki, mintha azzal Lope de Vega értékét akarta volna nevetségessé tenni. Montiano ugyan-csak e híres drámaírórt vette tolla hegyére, amiért Lessing elismerését vívta ki! Velázquez végül ezt és Calderónt rántotta le A kasztíliai költészet eredete c. munkában. Ezt is kár volt Dieze Andrásnak németre fordítani (1749, 1767). Ám ily tekintélyrombolás más irodalmakban is előfordult. Bettinelli olasz jezsuita Dante Divina commediáját rántotta le (1757). A józan kritikának e voltairei elfajulása ellenére is Luzán érdeme az, hogy Spanyolországot szellemi aléltságából fölébresztette.

A Luzán-irány verselőinél jobban értettek a lantpengetéshez a *sevillai és salamancai iskolák* mesterei. Mielőtt azonban sort kerítenénk ezekre, időrendi szempontból forduljunk be és nézzünk körül először a *Tertulia de la fonda de San Sebastiánban* (tertulia = kultúr összejövetel). Ez irodalmi körnek legfőbb képviselői: az idősebb *Moratín* (Nicolás), *José Cadalso* és *Ignacio López de Ayala*, az utóbbi barátja és utóda a Colegio imperial poetikai tanszékén.

N. Moratín a költészet minden ágát művelte többkevesebb szerencsével (1737—1780). A tragédia útját egyengették Racine-modorú *Hormesinda*, *Lucrecia* és a *Guzmán el Bueno* c. színművei. Ezek ma már csak emlékek. Anakreoni dalai, kisebb költeményei, didaktikai énekei úgy, mint mór románcai ma sem avultak el egészen. Különösen a *Fiesta de toros* (bikaviadal) meg *Cortés hajóinak elpusztítása* c. epikai költeményei bizonyultak életképeseknek. Ez utóbbit a spanyol akadémia csak dicsérettel tüntette ki, de a későbbi kritika ennek adott igazat Vaca de Guzmán pályanyertes művével szemben (1778). A spanyol anthológiák ma sem nélkülözhetik ezeket a pergő, eleven, lüktető strófákat.

Cadalso ezredes finom érzékű és könnyedén verselő költő volt (1741—1782). Luis de León, Garcilaso, Quevedo

és Villegas lehettek a mesterei az *Ocios de mi juventud* c. verses kötetébe foglalt, édeskésen enyelgő költeményeinek. Az elveszett paradicsomból is fordított és Young Éjjeli gondolatai sírnak ki a kedvese halálára írt gyászdalokból (*Noches lúgubres*). A Perzsa levelek hatására vallanak *Marokkói levelei*. *Sancho García* c. tragédiájában a francia kuplékat honosította át hazájába. Szatirája a pedáns tudákosok ellen fordult (*Los eruditos a la Violeta*). Ez duzzad a férfias erőtől.

A *salamancai iskolához* tartozott a többi között *Fr. Diego González* (1733—1794) is. Ez az Ágoston-rendű szerzetes Fray Luis de León klasszikus irányát követve törtetett a babérok után. De sem tehetsége, sem tanultsága, sem ihlete nem volt hozzá. Hogy mégis sikerült egy-két babérlevélre tenni szert, azt a Melisához írt gyöngéd verseinek meg a Ravasz denevér c. énekének köszönheti. Ez utóbbi szomorú sorsát, a falra szegezést, meghatóan, bár kissé részletesen, neoklasszikus modorban írja le. A *José Iglesias de la Casa* anakreontikái, cantilénái és letrillái is a fenti irány képviselői. Nyelvök tiszta, szabatos, de verselésök modoros. E pap-költő nevét inkább szellemes epigrammái és búsongó idilljei őrizték meg (1748—1791). Az érzelgősség, mint a kor egyik jellemző tünete, átszármazott a *salamancai iskola* többi mestereire. Nem tudott szabadulni tőle kora legkiválóbb lantosa,

D. Juan Meléndez Valdés sem (1754—1817). Benne két ellentétes egyéniség került össze: az emberi és a költői. E két egyéniséget nehéz volt összhangba hozni, mert a változó politikai áramlatok válaszfalat vontak közéjük. Mint ember gyarló, mint hazafi köpönyөгforgató, mint költő azonban számottevő és ezért szánnalomra is méltó. Bizonyára ez utóbbi tehetségét igyekezett méltányolni maecenása, a nagybefolyású és derék Jovelanos, mikor pártfogójává lett. Ez úton jutott jelentős

állásokba : salamancai tanárság s egyéb állami hivatal. Jovellanos bukásával ő is bukott emberré lett. De amíg nemes pártfogója következetesen ette a száműzetés keserűes kenyérét, addig ő beadva derekát a francia megszállóknak, hivatalt fogadott el, sőt Napoleonra dicsőhimnuszt is zengett. Mikor a franciák kivonultak az országból, ismét hazafivá vedlett át. Az egyeneslelkű, becsületes spanyolok ezért a folytonos köpönyegforgatásért megvetéssel fordultak el tőle. Meléndez szégyenében végre is kénytelen volt Montpellierbe menni, ahol meg is halt.

Ez az ingatag jellemű ember mindazáltal jeles poéta volt. Hajlama a pásztori költészet karjaiba vetette, amit Jovellanos is javasolt. Ilyen érületből fakadtak ódái, pástordalai, melyeket hol egyes személyekhez vagy természeti tárgyakhoz, hol pedig Lisihez, Filishez intézett. Erő nincs bennök. Turbékoló hang bűg ki legtöbbjéből. Keveset mondanék azzal, ha ezeket és egyéb dalait egyszerűen a csörgedező patak lágy zúgásához hasonlítanám. Elringatók és fülbemászők.

Más magyar szöveg híján például szolgálhat a Zurguen virágához címzett letrilla is. (Kőrösi A.: A spanyol költészet gyöngyei.) A klasszikus forma és az édesbús hangulat azonban ne tévesszen meg senkit. Az őszinteség hiányára vall szentimentalizmusa s eszmékben való szegénysége, érzékies erotikuma áticsillan az ő magával ragadó költői báján keresztül is. Ez alól szent ódái tesznek csak kivételt. Garcilaso, Torre és Villegas e nem méltatlan utódja már 26 éves korában nyerte el a Spanyol Akadémia pályadíját *Batilo* c. hosszabb eclogájával (1780). *A gazdag Camacho lakodalmában* D. Quijote ismert epizódját vitte színpadra. Ez a drámai kísérlete azonban nem sikerült neki. Verseiben a kelleténél talán több helyet foglalnak el a leírások. Mintha nem tudta volna, hogy ezek az eszmemenetet gátolják és unalmat keltenek az

olvasóban. Rousseau, Thomson, Pope és Gessner hatottak költészetére, de León és Garcilaso is. Meléndezt ma az elhanyagolt költők közé számítják. Az irodalom-búvárokat és a költészet mai barátait most is meglepik formás, érzelmes ötletei és hangulatos természetképei. Költeményeinek első kötete Madridban, a második pedig Valladolidban jelent meg először, az 1785-ben, ez 1797-ben

Meléndezről lévén szó, önként ide kívánczik nemes pártfogójának *Gaspar Melchor de Jove-Llanosnak* (Jovino) neve és sokoldalú munkásságának a méltatása (1744—1810). Kiváló politikai érzékét, tudását és morális integritását jelentik azok a hivatalos állások, melyeket egymás után lelkiismeretesen betöltött, míg 1797-ben az igazságügyi minisztérium élére nem került. Ezt a liberális érzelmű, hazája haladását mindig szem előtt tartó férfiút addig támadta a reakciós és radikális párt, míg meg nem buktatta. Mikor hét évi mallorcai fogságából (1801—1808) visszatért, hazája Franciaország lábainál hevert megalázva, vigasztalanul. Öreg korának utolsó öröme lehetett a franciák kiűzetése, illetve hazájának felszabadulása a francia iga alól. Egész élete a haza és a kultúra érdekében kifejtett buzdításban és munkában merült ki. E mozgalmaknak ő volt az éltető lelke, miért is emléke minden rendű és rangú spanyol szívében él. Hazafias, felvilágosult és bölcs érzületét tükrözi vissza a most is mintaszerűnek elismert két szatírája, melyet bellveri várfogságából intézett *Arnestóhoz*. Méltó versenytársai ennek a Veragua herceghez írt költői levele, meg A naphoz c. ódája. Nemes emberszeretetének és drámai-írói képességének élő tanubizonysága az *El delincuente honrado*. Színre csak későn került. Prózaí kézirata azonban kézről-kézre járt (1770). Közhasznú tanulmányai közül legnagyobb hatása volt az Agrár törvényről írtak, melyet minden művelt nyelvre átültettek.

Jovellanos oktató irányú költeményei és még inkább

La Fontaine meséi ösztönöztek egyes írókat az objektív igazságok szimbolikus mezben való kitálalására. A meseírás felújítója *D. Félix María de Samaniego* volt (1745—1801). E francia ízlésű költő 150 Fabulája jó részben Phaedrus, La Fontaine és Gay utánzata. A legismertebb s a kisdíjakok és leányok kedvelt meséje, A tejesasszony — La lechera — tárgya szanszkrit eredetű. Nemes, de érzékeny lelkű volt, aki szolgálataiért soha egy fillért sem fogadott el. Ez készíthette őt iratai elégetésére. A további munkától csakhamar elvette a kedvét szellemesebb, fürgébb versenytársa *D. Tomás de Iriarte y Oropesa* (1750—91). Molière és Voltaire e fordítójának ügyes tolla és leleményes esze volt. Választékos stílusban írt meséi között eredetiek is szép számban fordulnak elő. Lobbanékony természete azonban őt is, mint említett versenytársát, irodalmi perpatvarokba keverte bele. Az a nagy írókat védő Huertával, ő pedig *Juan Pablo Fornerrel* viaskodott (1756—97). E marótollú szatirikusnak és műbíróknak Tudós Szamara — *El asno erudito* — nem riadt vissza a legkiméletlenebb személyeskedéstől sem. Iriarte e rúgások ellen védekezett úgy, ahogy tudott. Egyik-másik mégis eltalálta őt, de a gazdáját is. Iriarte iskolát alapított, míg Forner nevét csak a szakbúvárok ismerik, az akadémiai pályadíjat nyert költői szatírája révén (1782.) A kötél tánco, a Kacsa és a kígyó, A medve, a nőténymajom és a szarvas, A furulyázó számár stb. az iskolai könyvek régi olvasmányai. Ezek Barna János fordításában nemrég jelentek meg nálunk.¹ Iriartét és korát behatóan ismerteti Cotarelo y Mori h. c. nagy munkája.²

Nagy tiszteletnek örvendett egyéni jó tulajdonságai és írói képességeiért egyaránt *D. Nicasio Alvarez Cien-*

¹ Barna János : *D. Tomás de Iriarte*. Makó, 1929.

² D. E. Cotarelo y Mori : *Iriarte y su época*. Madrid.

fuegos (1764—1809.) Tragédiái hibáik ellenére elismeréssel találkoztak. (Zoraida, Condesa de Castilla stb.) Tehetése inkább a líra terén bontakozott ki. Ha nem tett szert osztatlan elismerésre, azt Y. Nicasio Gallego szerint annak lehet betudni, hogy magasabbra célzott, mint a lőfegyvere hordképessége. Beteges testében exaltált, sztoikus erkölcsű és szertelen képzeletű lélek lakott. Gondolatai kifejezésére a meglévő prózai nyelvkincs elégtelen volt, miért is új fordulatokhoz s helytelen szókhöz kellett folyamodnia. 1798-ban kiadott költeménykötete több figyelemreméltó verset tartalmaz. *A tavasz* — *La primavera* — című az igazi költészet sugalmazása. Egy mélyen érző szív, egy boldogtalan lélek, egy ki nem elégíthető szerelmi vágy szólal meg művészien zengő tizenketteseiben. Talán csak egy hibája van: a terjengősség, mi a spanyol temperamentum és kora folyománya. A liberális elvei miatt sokat üldözött *Tomás José Carvajal* (1753—1834) képzett tudós és szoltárfordító volt. Arias Montano dicsérete is tőle származik.

2. Az *eposzoknak* nem kedvezett már annyira ez a század, mint a megelőzők. Ami babér e téren kínálkozott, azt Ariosto, Tasso, Camões már learatták. Csak Milton tudott még kívülök és ellenükre is elismerést szerezni. Elveszett paradicsoma jobban ihletett, mint Voltaire *Henriádja* és Klopstock *Messiása*. Említettük, hogy a nagyműveltségű Cadalso adott némi kóistolót Milton néhány részletének prózai fordításában. A kiválóbb spanyol költőket azonban ekkor is inkább egyes nagy embereiknek viselt dolgai érdekelték. Különösen *Cortés felgyújtott hajóiban* látták meg azt az emberfölötti hőstettet, mely méltó a megéneklésre. Ezt a tárgyat ketten is feldolgozták; ú. m. az említett *Nicolás Moratín* és *D. José María Vaca de Guzmán*, aki *Cortés hajóin kívül Granada bevételét* is megzengte. Az ő *Hajói* vitték el a pályadíjat id. Moratín elől. Granada hősei pedig az ifj. Mora-

tínt szorították háttérbe (1779). Maradt e korból még néhány eposzi töredék és poema is. Ilyen a kiváló latin tudósnak: F. Sánchez Barberónak *Las Edades del Hombre* c. Valamennyi azonban eltörpül D. Félix José Reinoso *Az elveszett ártatlanság — La inocencia perdida* — c. pályanyertes poemájával szemben, mely Listán aratott győzelmét hirdeti (1799). Milton ihlete és hatása érzik rajta. Éva bukása nem eléggé indokolt s vannak egyéb szerkezeti hibái is. Oktávaiból azonban nem hiányzik a lüktető rithmus, a fenkölttség, erő, báj és leírásai élénkek, festőiek. Szép leírásokban *Mor de Fuentes* Évszakai sem szükölködnek (1762—1848). A spanyol gyarmatok lelkes tolmácsa és festője nyilvánult meg bennük.

3. *A dráma.* Mikor Calderón halála után egyes kíváncsiak kezdték összeszedni az előbbi századok dráma-termését, maguk sem sejtették előre, hogy 30.000 drb színmű címe lesz a gyűjtés eredménye. Megdöbbenő szám. Jelentőségét csak az a körülmény szállítja le, hogy legtöbbje koraszülött és korahalott volt. Szerzőik közül egyik-másik irodalomtörténet megemlíti D. *Álvaro Cumbillo de Aragón, Rodrigo de Herrera y Ribera, Leiva, Diamante, Inés de la Cruz, Matos Frago* stb. nevét és műveit. Sem ezek, sem Francisco de Bances Candamo, II. Károly e kegyence, nem szolgáltak rá az elismerés pálmájára. Csak két epigon csetlett-botlott nagy Calderón nyomdokában: D. *Antonio de Zamora* (1660—1728) és D. *José de Cañizares* (1676—1750). Az előbbi *El convidado de piedra* tragédiája után írta meg Mozart az ő D. Juanját, ahelyett, hogy Tirso de Molinaét tartotta volna szem előtt. Hébe-hóba még színre kerül az *El hochizado por fuerza* — Az erővel megbabonázott — c. vígjátéka is. *Orleansi szűze* az elsők közül való e nemben. Cañizares vígjátékai közül csak az *El Domine Lucas*-nak volt hangosabb és tartósabb sikere. Figurónja (nagyzoló)

sziporkázó szellemű jellem. Utánuk új irány : a francia vonult be az országba.

Már Luzán föllépése előtt is történtek kísérletek a drámai egység elvének meghonosítására. E célból fordította, illetve dolgozta át San Juan márki Corneille Cinnáját, mely azonban épen úgy nem került színre, mint Cañizares *El sacrificio de Ifigeniája*, Montiano *Virginiaja* és az idősb Moratín *Lucreciája*. Több szerencséje volt ez utóbbi költőnek a színre került *Hormesinda* (mór megszállás, Pelayo küzdelme) meg a *Guzmán el Bueno* hősdramával. Nagy haladást azonban sem ezek, sem Cadalso *Don Sáncho Garciája* nem jelentenek. *Huerta* franciaellenes álláspontjára rácsfolt az ő Ráquele, a már ismertetett toledói zsidó lány drámai esete. Ennek főleg nemzeti tárgya, meseszövése és csengő versei szereztek híveket. Rendkívüli sikert aratott Jovellanos *Delincuente honrado* c. tragédiája, mert nemcsak a honi, hanem a francia és német színpadokat is meghódította a párba j ellen fordított éle és néhány hatásos jelenete. Nicolás Moratínt nem kedvetlenítette el a kudarc. Hogy bebizonyítsa a régi színpad gyökeres hibáit a francia ízléssel szemben, megírta a Piperkőc leányt, a *Petimetrát*. A közönség ezt a kegyére és ízlésére pályázó vígjátékot hűvösen fogadta. Mindezek és egyéb franciaízü darabok egy közös hibában szenvedtek ; hidegek voltak s ezért célt tévesztettek. Aki Boileau és a francia drámaírók elveit és eljárását hazája szokásaival és ízlésével legjobban össze tudta egyeztetni, az

Leandro Fernández de Moratín volt (1760—1828). Az irodalom iránti szeretetet és érdeklődést költő atyja lothatta beléje. Volt hajlama egyébiránt a rajz iránt is és hogy e végett Rómába nem került, az csak anyjának ellenzésén mult. Atyja halála után egy ideig tisztára csak abból élt, amit ékszerész nagybátyja műhelyében keresett. Minthogy ez kevés volt neki, fölvette a tonzurát, amivel

a Montoroi templom részéről némi javadalomban is részesült. Jovellanos és Godoy miniszter kegyéből aztán végigutazhatta Európát. Átélt a párisi forradalom véres eseményeit, megfordult Londonban, Német-, Svájc- és Olaszországban bővítetve tapasztalatait, nyelv- és irodalmi ismereteit. 1796-ban hazatérve, előbb mint a fordítóosztály titkára, később pedig mint a színházak igazgatója működött. Ez utóbbi minősége döntő befolyást gyakorolt drámaírói képessége kifejlesztésére. Egyes vígjátékainak (La comedia nueva, Mojigata) balsikereitől kedvét veszve, élte alkonyán a tudományok felé fordult s megírta *A régi spanyol színpad történetét* (*Orígenes del teatro español*).¹ Mint franciabarátot és tisztviselőt az 1808-diki fölkelés bajba keverte: három ízben kényszerült Franciaországba emigrálni. Párisban halt is meg, honnan hamvait csak 1891-ben szállították át Madridba, ahol bölcsője ringott.

Moratín tagadhatatlanul századának legkiválóbb spanyol drámaírója. Lírai költeményeit mások felülmulhatták, vígjátékait azonban még csak meg sem közelíthették. Pedig jó darabokat írni ez időben nem volt épen könnyű. A közvélemény nagy része ugyanis elfordult a régi színpadtól. Tősgyökeres, a hagyományokból folyó hibái sületlenség számba mentek, a francia divat pedig a vajudás állapotában leledzett. Kifogásolták a darabokat a közmorál szempontjából is, mely még nem forrott ki egészen s így a köztudatba sem mehetett át. Még mindig sokan akadtak olyanok, akik azt követelték a daraboktól, hogy ne legyenek mások, mint egy-egy morális tétel drámai igazolásai. Ez okból gyalázatos novellának

¹ Jeles szemléje magyar tárgyú színművekről is tájékoztatja az olvasót. Ilyenek: Comedia Aquilana, Tragedia de Atila furioso, El custodio de la Hungría (Kapisztrán), La traición necesitada y fortuna de Tequeli, La amazona de Mongat y aventuras de Tequeli, La cabeza de bronce ó el desertor húngaro és több Mária Teréziáról szóló mű.

is bélyegezte az 1784-diki Irodalmi Értesítő — *Memorial literario* — Alarcón Szegoviai takácsát.

Az *El Pensador* a calderóni úrnapi játékokat is a köz-erkölcsiségbe ütköző, a katholicizmussal és a józan ésszel össze nem férő veszedelmes műfajnak mondotta s betiltásukat javasolta! A spanyol néplélek és irodalom e faji jellegű és eredetű szülöttét csakugyan halálra ítélte a korszellem (1765 jún. 11-diki kir. rendelettel).

Moratin megértette és hasznára is fordította azt, ami a francia irányban jó volt: a cselekmények és jellemek közti logikai kapcsot, a korhúséget, a közerkölcsi felfogást, a színszerűséget, meg a természetes, élő párbeszédet. Molière e tanítványa nem állította élére a helyzeteket és nem túlozta az indulatokat, mint nagy elődei, akiket egyébiránt e túlkapások dacára is többre becsült, mint tucatos kortársait. Ez a józan ízlése vezette, tollát akkor, amikor felfogása igazolása céljából színre hozta kisszámú, de annál értékesebb vígjátékait: *El viejo y la niña* (1790) — Az öreg és a kislány —, *La comedia nueva, ó el café* (1792), *El barón*, *La mojigata* (1804) — Az álszenteskedő leány — és a *El sí de las niñas* (1806) — A leányok igene. — Különösen ez az utóbbi köszörülte ki azt a csorbát, melyet jó hírnevén az Inkvizíció közbelépése folytán a *La Mojigata* ejtett (1804). Előfutárja ennek Tirso de Molina *Marta* piadosája. Viszont az ő Új vígjátékát a Quintero-fivérek elevenítették fel 1905-ben *La musa loca* c. darabjukkal. Nem kevesebbszer, mint 36-szor adták elő egymásután, ami Spanyolországban most is ritka esemény. Bizonyára a benne lüktető élet, a sziporkázó humor, az eleven párbeszéd s az egyes részek szerves összefüggése volt hatásának nyitja. Molière Férjek iskoláját 1812-ben, a Botcsinálta orvost pedig 1814-ben hozta csak színre, mind a kettőn módosításokat tett. Hamlet prózafordítása angol útjának és nyelvtudásának eredménye. Az eléje írt előszó

éber kritikai érzékről tanuskodik. A báró c. darabja talán a leggyöngébb, de irodalmi szempontból érdekes, mert az első vaudeville-kísérlet a spanyol színpadon (1803). Mint atyja, ő is ellátogatott a műzsák berkeibe, nem ugyan azért, mintha hódolni akart volna bájuknak, hanem hogy a költőket oktassa, korát korholja, vagy egyes jó embereit felmagasztalja. A lírában Horatius volt a mestere. Episztolái, szatirái, ódái, szonettei, epigrammái nem emelkednek felül a legjobbakon e nemben, ahogy románcai sem vetekedhetnek atyjáéival. Neve mindazáltal népszerűbb, mint azé, amiről az 1928-diki jubiláris ünnepek is tanuskodtak. Molière ugyan nem volt, de Goldonihoz közel állott. *A spanyol színpad az ő helyreállítóját tiszteli benne.*

A francia befolyással szemben a nemzeti hagyományok, a faji jellegek, a napi események és jellemek színpadi ábrázolásával igyekezett népszerűsége tenni szert *D. Ramón de la Cruz* (1731—1794). Hosszabb lélekzetű ihlet nem szállta ugyan meg a műzsáját, de egyfelvonásos, a való életből merített tréfás sainetei pompás pillanatnyi fölvételek. Mintegy 300-ra rúg a számuk. Minden egyes ily felvonásköz a madridi élet egy-egy érdekes jelenetét rögzíti meg. A madridi társadalom magát látta meg e tükörképek jellemző alakjaiban, viselkedésében és természetes párbeszédeiben. Egy-egy Goya-kép vetődött velük a színfalra. Az élethűséget jóízű humorral fűszerezte, mely a legkomolyabb nézőt is mosolyra vagy kacajra készítette. Ha a régi nagy írók a kothurnusban járó lovagi és hősi erényeket, bűnöket és erkölcsi világot juttatták szóhoz színpadukon, úgy R. de la Cruz éles szeme a körülötte mozgó, nyárspolgári és paraszt típusok ferdeségeit vizsgálgatta és filmezte le a színpad számára. Jellemeit nem úgy állította be, aminőknek az erkölcsi világrend szempontjából lenniök kellene, hanem úgy, ahogy őket az életből elleste. Ez okból vétett egyszer-

másszor az erkölctan szigorú szabályai ellen, sőt a trágárságoktól sem riadt vissza. Mentségéül azonban az szolgálhat, hogy azokhoz csak a találó jellemfestés céljából folyamodott. Nála ezek csak hatásesszerek és nem célok voltak. L. Moratín mégis megróttá értők, mikor azt vetette szemére, hogy «a hibákat, illetve emberi fogyatkozásokat, sőt gaztetteket kedvező színben tüntette föl», ellenben elismerte «jellemei bámulatosan természetes élethűségét». Ez utóbbiak egyike-másika, pl. a *Manolo*, a *Lavapiés* és *Maravillas* mintaszerű alakítás, azért ma is színre kerülnek. Az *El Prado por la noche* (A Prado éjjel; 1765) és a *Las tertulias de Madrid* (A madridi irodalmi esték; 1770) nemcsak hű tükrei, hanem valószínűs emléktárai az akkori szokásoknak. Több híres tragédiát paródiázott ki, aminthogy a tragédiát általában nevetségessé tette *Manolo y Muñuelo* c. darabja. Ami életéből kiböngészhető volt, azt E. Cotarelo y Mori jeles életrajzába foglalta össze. (Madrid, 1899.) Nagy népszerűsége és pártfogói ellenére is szegény volt és szegényen halt meg. Özvegyének annyija sem maradt, amivel eltemethette volna (?) Művei először 1786—91 között jelentek meg. Előszavában így jellemezte magát: «Én írok s az igazság diktál». Ezért darabjai korrajzi értékben vetekednek Blanco White «Spanyol leveleivel» és Goya életképeivel. Utánzói közül L. Fr. Comella nem annyira rossz darabjairól, mint inkább arról híresedett el, hogy a melodrájának egyik előfutárja volt. *Trigueros* és *D. Solís* azzal szereztek érdemeket, hogy több régi és jeles színművet átdolgoztak.

4. *A próza.* A regény még szunnyadozott mindenfelé. Az elzárkózott Spanyolország honnan kaphatott volna ez irányban lökést, ha nem Franciaországtól? Rousseau Vallomásai, Új Heloïsa, Fénélon Télémaqueja sok olvasót talált a Pirenéieken túl is. Talán többet, mint Cervantes, kit az újítók elhanyagolni kezdtek. A spanyol

korszellem még konzervatív volt ekkor s a versek kelen-dőbbek és becsebbek voltak a szépprózánál. A kópé-regények is még mindig kísértettek. Ezek hangjára emlé-keztet *José Francisco de Isla* (1703—1781) nagy fel-tűnést keltett munkája: *Historia del famoso Predicador, Fray Gerundio de Campazas*, azzal a különbséggel, hogy tárgya nem egy koldusalak kalandos élete, hanem egy üresszavú egyházi szónokká lett parasztfiúé (1758). A második rész 1765-ben hagyta el a sajtót. A szerző álnév alatt rejtőző jezsuita szónok gúnynyílai az akkor divatozó gongoraízü és humoros kilengésekben tobzódó szentbeszédekre irányultak, melyek inkább közderült-séget, mint lelki épülést vontak maguk után. Kiírtásukra, mint Cervantes a kalandregényekére, törekedett Isla. Bátorsága és humora nem hiányzott hozzá, azért első-lásai és erős színezései ellenére is mulattató olvasmány. A munka élénk visszahatást váltott ki különösen azok részéről, akik a jezsuitákat nem kedvelték. Az egyház, hogy véget vessen ennek a pro és contra vitának, el-kobozta a munkát és eltiltotta a vitát. Ez azonban csak új olaj volt a tűzre, mert a mű megmenekült példányai kézről-kézre jártak. A jezsuita-rend feloszlásával sorsa Bolognába vetette, ahol meg is halt. Halála után jelent meg Lesage Gil Blas-jának spanyol fordítása. Ezt, valószínűleg Voltaire befolyására, spanyol eredetűnek mondta! Az 1746-ban közzétett *Triunfo del amor y de la lealtad*-ban Pamplona kiáltványát VI. Ferdinánd trónraléptével kapcsolatban oly komoly hangon írta le, hogy annak tréfás gúnyját sem a városi hatóság, sem a káptalan nem vette észre. Amikor erre jó két hónap mulva mégis rájöttek, a jezsuita-rendnek a béke érde-kében át kellett őt helyeznie. Mint szónok ő sem tudta egészen elkerülni a humoros kiszólásoktól szentbeszédeit, melyek 1796-ban hat kötetben léptek a nyilvánosság elé. Ezek a beszédek terjengősségüknél fogva nehézkeseknek

bizonyulnak átlátszó stílusuk ellenére is, ötletesség, humor dolgában mégis Isla prózáját illeti meg az elsőség e korban.

A Fray Gerundio egy regényszerű és egy didaktikai részből áll. Élénkítés végett egyes meséket is közbeszó a szövegbe. Ilyen az özvegy és lelkészének humoros párbeszéde.

A tanács. Egy özvegy el akarta magát vétetni a szolgájával, Jánossal. Ez okból tanácsért fordult lelkészéhez. Az özvegy : Úgy-e, még oly korban vagyok, hogy férjhez mehetek? — Menjen férjhez, mondá a lelkész. — Az özvegy : Megvallom azonban, hogy jövődöbelim sokkal fiatalabb, mint én. — A lelkész : Akkor ne menjen férjhez ! — Az özvegy : Ő azonban megnövelheti a vagyonomat. — A lelkész : Úgy menjen hozzá ! — Az özvegy : De attól tartok, hogy idővel rám ún. — A lelkész : Akkor ne menjen férjhez ! — Az özvegy ezek után még nagyobb kétségben volt az iránt, mitevő legyen? Hogy szabaduljon tőle, újból fölkereste a lelkészt e nehéz kérdésben, ismét tanácsot kérve tőle. Ez, hogy semmit se kockáztasson, azt ajánlta neki, hogy a harangoktól kérjen tanácsot. Ezek megszólaltak s hangjukból az özvegy ezt vélte hallani : Fogadd el János szolgádat, amit nyomban meg is cselekedett.

Diego Rejón y Lucas szintén a kópéregény fölélesztésén fáradozott, aminthogy a D. Quijote utánzatai is elég gyakoriak. A jezsuita D. *Pedro de Montegón* Eusebiója unalmasabb, mint a Télémaque, stílusa pedig, bár tiszta és emelkedett, nem oly élvezetes, mint azé vagy Cadalsoé a *Hencegő tudósokban* — *Los eruditos a la violeta* — és a *Marokkói levelekben*. Eltért ezekről *Mor de Fuentes* Serafina c. cervantesi novellája, mely három kiadást ért meg egymásután (1762—1848). Mindezek a művek tanui annak, hogy szerzőiket nevelve-oktató célzat vezette elsősorban. Ezzel szemben a szabad fantázia erősen háttérbe szorult.

Ezek a jámbor szépprózai alkotások nem sokat jelen-

tenek. Egyetlen egy sincs köztük, amely túlélte volna korát. Sokkal szélesebb rést ütöttek az európai műveltségtől messze elmaradt kultúrára az irodalomtörténeti kutatások. Az egyetemes műveltség terjesztése is lelkes úttörőket állított sorompóba oly időben, amikor Newton, Descartes és Leibnitz tanaitól visszhangzott már egész Európa, csak Spanyolország nem. A komoly esztétika is ekkor született meg. Úttörője *Arteaga* atya eredeti és értékes munkája: az *Observaciones sobre la belleza ideal* volt. A tudósok sorát a bencés *Benito Gerónimo Feijóo* nyitja meg (1675—1764). E «spanyol Voltairenak» csúfolt író rácsáfolt e gúnynévre a *Cartas eruditas y curiosas* meg a *Teatro crítico* c. munkájával, valamint Rousseau-nak a tudományok és művészetekről szóló művére adott sikerült válaszával. A felvilágosodás érdekében írt cikkeit is gyanússá tette az ósdi felfogáshoz való vak ragaszkodás. A babona s más meggyökeresedett téves hagyományok kíméletlen ostromozója volt, miért eretnek hírébe került. Legodaadóbb híve és ügyvédje rendtársa, a ma sem ismeretlen *Martín Sarmiento* (1695—1772). Kortársai ezt sem méltányolták eléggé, pedig a spanyol költészet és költők történetére vonatkozó emlékiratai Európa figyelmét is magára vonták. Ugyancsak e szerencsében részesült *Gregorio Mayáns y Siscar* (1699—1781) a *Diálogo de la lengua* (Juan de Valdés) első kiadásával (1737), Cervantes első életrajzával, Luis Vives, a brocai Sánchez, Luis de León és más neves írók műveinek sajtó alá rendezésével. Itt-ott ma is hivatkoznak még *Retoricája* (1757) és a *Spanyol nyelv eredete* c. művének egyik-másik még el nem avult adatára vagy tételére (1737). Fokozta az ily tárgyak iránt való érdeklődést *T. A. Sánchez* Gyűjteménye a XV. sz. előtti spanyol költők verseiből (4. k. 1779). A kéziratok gyűjtésében és kiadásában a valenciai *Francisco Pérez Bayer* is elévülhetetlen érdemeket szerzett (1711—1794). E fő-

pap nemcsak kéziratok felkutatásához értett, hanem kiváló régész, polihisztor és nyelvész is volt. A latin, görög, arab és zsidó nyelv ismeretében senki sem versenyezhetett volna vele. Ez irányú fáradozásainak eredménye több latinul írt művén kívül *A spanyol nyelv etimológiái görög és héber források alapján*, A föniciek írása és nyelve, A nubiai Echerif Ben Edris földrajza stb. Nicolás Antonio Bibliotheca vetus et nova c. munkáját ugyancsak ő egészítette ki és rendezte sajtó alá (1783—1788). Nincs a világon nép, mely ehhez hasonlót termelt volna e században. Csak az olasz Tiraboschi 13 kötetes irodalomtörténete veheti föl vele a versenyt.

A szövegünkben gyakran említett *Capmany y Montpalau* (1712—1813) is sokban hozzájárult az irodalom terjesztéséhez az ő Teatro histórico-crítico de la Elocuencia española c. jeles anthológiája révén. Kiegészíti ez érdekes adatokat a jezsuita *Hervás y Panduro* (1735—1809) tudós munkássága. Erről a nagy nyelvészről Müller Miksa is elismerte, hogy «ő tekinthető az összehasonlító nyelvtudomány atyjának». Az ismert nyelvek katalógusába vagy 300-at vett fel. Ő maga számos nyelvhez értett. Ma is hivatkoznak rá, mint nyelvtekintélyre.

Az egyházi és világi történetírás terén is haladás észlelhető. Az elsőnek, ha nem is megalapítója, de elsőrendű művelője az Ágoston-rendű *Enrique Florez* volt (1702—1773). Az *España sagrada*-ból egymaga 27 kötetet bocsátott közre. Műve és elismerésreméltó szorgalma egész sereg folytatót ihletett meg, akik azt eddig vagy 60 kötetre bővítették ki. Ez kiváló teljesítmény volt, olyan mint az olasz Vicoé és Muratorié a világi történetírás terén. Oknyomozó volt a jezsuita *Juan Francisco Masdeu* (1744—1817). *Historia crítica de España* c. munkája még most sem veszítette el tájékoztató értékét. Hidegen mérlegelte az eseményeket. Kár, hogy kora eklekticizmusától ő sem bírt megszabadulni. E kor tör-

téneti könyveiben *D. José Vargas Ponce* nevével is találkozunk. E fregátkapitánynak köszönhetik a spanyolok *D. Pedro Niño*, *Ercilla*, *Victoria márk*i, *Bölcs Alfonz* stb. életrajzait, valamint a *Proclama de un solterón* (Egy agglegény szózata) c. bájos, sziporkázó szatirát, melyet a kritika ma is mintaszerűnek tart. Remek oktaváiból a spanyol aktualitások burkán át kicsillan az örök emberi. A válasz rá: *Az ideális vőlegény*, csak 1863-ban jelent meg *Micaela de Silva* női lelkéből. Ugyancsak e korszak termékei *San Felipe* márk*i* A spanyol örökösödési háború kommentárjai és *Muñoz* Az Újvilág története c. művek.

Sajnos, az exakt tudományok fejlesztése e század vívmányai alapján meddő maradt. A francia Buffon, az olasz Spallanzani és Volta példái nem íhlettek meg senkit. Elszigetelt jelenségnek tekinthetők tehát a Newton tetszését is megnyert Analízisek *Hugo de Omerique* tollából, valamint a *villamos táviróval* való kísérlet (*Selva y Campillo*).

Ha a felsorolt tényeken elgondolkodunk, akkor az a benyomásunk támad, hogy a kor vezető elméinek tekintete inkább a dicsó multa, mint a siralmas jelenre és bizonytalan jövőre szegződött. Az ország európaivá tétele a XIX. század feladata volt.

VII. A XIX. SZÁZAD.

1. A neoklasszikusok. (1808—1836.)

NÉLKÜL, hogy a hullámelméletre nagyobb súlyt vetnénk, mint amennyit külső látszatra megbírna, megállapítható az a tény, hogy a francia forradalom eszméinek az irodalom átalakulására és fejlesztésére Európaszerte nagy befolyása volt. Boileau, Rousseau, Voltaire és később a francia enciklopedisták gárdája a régi Európa falait döngette, bontogatta az új tanokkal. Hullámai elárasztották Közép-Európát és nem törhettek meg a Pirenéiek északi lábánál sem. Beszűrődtek, mint láttuk, Hispaniába is, megindítva a harcot a régi nemzeti hagyományok és az új, felvilágosodott, liberális szellem között. Az összecsapás eredménye itt is a nemzeti erők felszabadítása lett. Az irodalmi hagyományok nem omlottak össze, az elfranciásítás is megállott, elsöpörve azokat, akik melléje álltak akár a politika, akár a szellemi élet terén. Napoleon zsarnoki szeszélye, tüneményes szerencséje új térképet készíthetett Európáról, de kérsz életű hatalma megingott, sőt megbukott a spanyol nemzet előbb passzív, majd aktív ellenállásán. Az 1808 május másodikí madridi lázadást Murat ugyan vérbe fojtotta, annak hősei: Dáois, Velarde és Ruiz a tüzérségi park vitéz védelmében elestek, védtelen asszonyok, gyermekek francia kardélre hányattak: de ez a nap és annak véres éjszakája lobbot vetett az egész országban s a franciák kiverésére vezetett. A lappangó nemzeti érzés

kivetközött szűk egyéniségéből és cselekvő köztudattá nőtte ki magát. Leikes Tírteuszai támadtak Quintanában, Gallegóban és másokban, akik Koerner módjára szórták verses nyílaikat Napoleon népelnyomóira a szent szabadság védelmében. Mind a két jeles költő lábai még a multban gyökereztek, de szívük és agyuk már a közérzéstől, az oltárra emelt hazafias eszméktől izzott. A XIX. század irodalmát éppen azért ők nyitják meg.

D. Manuel José Quintana (1772—1857) Madridban született, Cordobában járta középiskoláit és Salamancában végezte a jogot. Meléndez és a piarista Estalának volt jeles tanítványa. Salamancai tartózkodása alatt szította magába Cienfuegos tanait és Meléndez költészetét, akikhez meleg, önzetlen barátság fűzte. Első működése és ezek révén a mult századhoz is sorozható, vagyis egyik lábával ezen, a másik lábával pedig a XIX. sz. talaján állott. Tipikus átmeneti alak. A salamancai költői iskolából azonban hamar kinőtt. A drámáról írt tankölteménye a spanyol akadémia pályázatán nem ért célt, ez azonban nem csüggesztette el munkakedvét. A nemzet fényes irodalmi multján felbuzdulva, hozzáfogott 1806-ban a *Híres spanyolok életrajzainak* megírásához. Hazafias tónusa, ma is méltányolható kritikai meglátása forgalomba hozta nevét. Az 1808-ik francia támadás elől Sevillebe menekült, ahol fontos ügyek viteleveléül bízták meg. Liberalizmusa több ízben üldözést és száműzetést vont maga után. Az 1834.-iki Statutum végre elégtételt adott neki: országnaggyá (Prócer), majd közoktatásügyi főigazgatóvá nevezték ki, 1855-ben pedig a legnagyobb elismerés érte, ami költőnek csak kijuthat: babérkoszorút tett a fejére hálás tanítványa, II. Izabella, a Szenátus palotájában. Ő volt eszerint az első spanyol, aki ilyen kitüntetésben részesült. Hogy lerójjá Cienfuegos iránt táplált háláját, 1813-ban megjelent verskötetét egy hozzá írt Előszóval bocsátotta közre. «Tőled tanultam meg,

— írja többek között — hogy az irodalmat ne tegyem az elnyomás és szolgaság eszközüvé». S e tekintetben hű maradt mesteréhez. *El Pelayo* c. drámája ennek és kora meggyőződésének meglepő bizonyítéka. A mai, túljózan kritika szemére veti a szónoki lendületet, a nagy hangot, a banális frázisokat, amelyekkel nagyeszmeű költeményeiben elég sűrűn találkozhatni. De kérdem, gyujtottak, lelkesítettek volna-e ezek az izzó levegőjű környezetben ily eszközök nélkül? Herrera volt azonkívül a mestere, s nem a lágyszavú és érzelmű Meléndez. Ha ennek a neoklasszikus irányától korán el nem fordul, legjobb esetben is csak méltó utódja lehetett volna. Pedig a hozzá írt óda ugyancsak duzzad még a ráhalmozott dicséretektől (1797). A «spanyol haza csendje és elfelejtett volta» azonban már e versében is eszébe jut az új Tirteusznak. Leopardi még meg sem született, mikor Quintana lantja a *Juan Padilla* tragikus sorsán elgondolkodva így zengett:

Haza! . . . A megrettent szem im' nem látja
Maga körül a hont, s az ajk hiába
Eseng e szép, e földön fekvő képhez.
Mutatná meg magát. Halványan, búsan,
Fekete gyász és félelem leplében
El sem meri magától távolítani
Az irgalmatlan fúria kezét, mely
Kebletét fullasztja s bájait csúfítja.
Siralmatos nyögése
A levegőt szeli és kínban megfürödve
Útódik bántón 's rémesen fülembé.»

(*A Juan de Padilla*, 1797.)

Ugyancsak ez a jeremiási hang sír ki e sorokból :

A gyalázat sarában elmerülve,
Idegen megvetés zsákmányaképen
Mint rab vásárra vetve, szinte várta,
Mikor teszik a bilincset nyakára stb.

(*A España, después de la revolución*, 1808.)

Ezek a versek csak szerény praeludiumai a későbbi riadóknak. *A spanyol-francia béke* (1795), *A spanyol tartományok hadifőlszerelése* (1808), *A trajaalgári csata* (1805), *Az escoriali Panteon* (1805) jelzik ihlete fontosabb állomásait. Nemes harag, maró gúny és nem közönséges felbuzdulás harsog ki e hazafias versekből. Nálunk Petőfi tudott csak ily elragadtatással írni. Szabadabb óráiban nagy eszmék ihlették meg műzsáját. *A tenger*,¹ *A himlőoltás*, *A könyvnyomtatás*, erőteljes hangokat, súlyos gondolatokat csalt ki engedelmes lantjából. Ez utóbbi a világszabadság, a felvilágosultság dörgelemes ódája (1808). Gutenberg, Galilei, Newton dicsőülnek meg benne és általa. Heve annyira elragadta, hogy neki rontott még a pápai székek is, megjósolva annak közeli megdőlését. A konzervatív kritika megrovása azért is indokolt, mert VII. Pius pápa fogsága nem jelenthette trónja összeomlását. Quintana fiatal éveiben a szerelem és barátság emberi érzésének is áldozott hébe-korba. Ily irányú versei inkább erotikusak, mint platóiak. Meléndez iskolájából kerültek ki s azért nincs csodálkozni való rajtok. Azonban azon igen, hogy verseit prózából írta át kötött formákba. (Luzán tanácsa !) Azért meglepő, hogy oly mély hatást keltett velük. Ez az újabb fölfedezés egyébként nem keveset ártott jó hírnevének. E furcsa módszere ellenére sem tagadható meg tőle a művészi érzék. Gazdag szókészlete, ügyes verstechnikája és hatalmas pathosza a nemzeti életre lelkesítőleg hatott. Megbocsátható tehát neki a dagály is, mit az elfogulatlan, józan kritika méltán kifogásol benne. *Pelayo* és *El duque de Viseo* Alfieri nyomában, de romantikus szellemben van írva. Lantját egyébként csak két eszme hozta rezgésbe : a haladásé, felvilágosodásé, meg a hazaszereteté. Ezekkel szemben néma volt a vallás, a természet és a szerelem iránt.

¹ Körösi Albin : A spanyol költészet gyöngyei.

D. Juan Nicasio Gallego (1777—1853) ikertestvére a költészetben és életben. Ha honfitűzben nem, de abban mégis különbözött tőle, hogy gyujtó verseit műérzéke jobban fésülte meg, nehogy kócosan jelenjenek meg a nyilvánosság előtt. Fel is rázta a kedélyeket tétlen tespedtségükből. Különösen *A május másodikára* írt ódai elégiája ragadta tettekre a hazafiúi érzéseket. Akárcsak Petőfi Talpra magyarja a március 15-diki ifjúságot. Pap volt, de nemcsak az egyházat, hanem a hazát is szolgálta. Ez utóbbit fokozatabb mértékben, mert nemcsak gyujtott, lelkesített hazafias dalaival, de meg is szenvedett értük. A szabadság dalnoka volt ő is. *Buenos Aires* angol ostroma és hősie védekezése (1807) csak úgy, mint a *Dos de Mayo*-nak szörnyűségei csalták ki lantjából azokat a klasszikus strófákat, melyeknek zenéje versenyez a libretto tartalmi szépségeivel. Halhatatlan emléket emelt *Frias hercegnőnek* a halálára írt elégia. Megrendülve kiált el: Sírj fájdalom lantja te: *A Pietás* meghalt! Ez a cádizi képviselő, politikai száműzött, valenciai espereskanonok a verseléshez kitűnően értett azonkívül, hogy ihletének nem rabja, hanem föltétlen ura tudott lenni. Minden egyes ódája rímekbe szedett szónoklat. Csak akkor emelte föl szavát, ha az események erre lökést adtak neki. Ez az oka, hogy kevés költeményt írt, de azok egytől-egyig remekek. A spanyol Akadémia a száműzetéséből hazatért költőt és hazafit örökös főtítkárává választotta 1839-ben és emlékét tisztelettel őrzi. De áldja azt minden hazafi a *Dos de Mayo* elegiájáért, mely az ő nemes költői ihletének legállandóbb csillogású gyémántja marad minden korra. Követői közül kiváltak Duque de Frias és Eugenio de Tapia.

A korzikai zsarnok ellen mennydörgött D. Juan Bautista Arriaza is (1770—1837). Ez az udvari költő egyébként monarchista volt egész haláláig. Hazafias versei Quintana és Gallego mellé emelik. Ifjúkori szerzeményei, anakreon-tikák vagy pásztoriak, nem sejtették a későbbi Tirteuszt

és szatirikust. Szabálytalanságait a csiszolástól való idegenkedésnek lehet betudni. Udvari verseit megérdemelt por lepi, egyes hős ódái azonban most is élnek a szemelvényes munkákban. (A trafalgári csata, a Dos de mayo stb.)

Quintana és Gallego egyszersmindenkorra véget vetett a Meléndez-féle lány lírai ömlengésnek. Ők tanították rá az ifjabb nemzedéket, hogy a lant nemcsak turbékoló hangszer, hanem ha az események úgy hozzák magukkal, riasztó kürt, harci dob, trombita vagy bűgő orgona. Hatásuk megérzik a *Sevillai iskola* mesterein, akik különösen a formatökélyre vetettek súlyt. Ez az iskola 1793-ban alakult *Academia de letras humanas* címe alatt. Működése történetét több munka örökítette meg. Lelkes buzdítója és egy ideig feje

D. Manuel María de Arjona volt (1771—1820). Minden iskola, illetve irány egyoldalúlag korlátozza a benne mozgó szellem szabadságát. Nehéz neki az általa elhelyezett vágányokból kilépni. Ez a Horatius, Luis de León, Herrera és Meléndez nyomdokaiban haladó Arjonán is meglátszik. Versei csinosak, szabatos antik formákhoz illeszkedők, de mint azok, több rajtuk a fény, mint a meleg. Meglátszik valamennyin a csiszolás gondos munkája az ihlet kárára.¹ Erősebb képzelme volt a már említett *Reinosának*, *W. Blancónak* és *Listának*. Az előbbinek angolul írt szonettjét a kritikusok a brit irodalom legszebbjének tartják. Alapgondolata nem eredeti, de éppen olyan költői mint mélyértelmű. Többen fölkapták és utánozták Amerikában úgy, mint Európában. Azért ide iktatom első magyar fordítását:

Rejtelmes fény! Midőn az Úr szavára
Először szálltal ősapánk szemére,
Nem reszketett-e, hogy mindjárt fejére
Dől a dicső menny e ragyogó vára?

¹ Legszebb verse «Az erdő istennője», melynek fülbemászó strófája az ő találmanya (abbcdedc).

Közelg az alkony. Elhaló sugára
 Átlátszó függönyt szőtt az égtékére
 S im' Hesperus és számtalan testvére
 Szeme elé egy új világot tára.

Ki hitte volna, hogy a Nap csak fátyol,
 Mely tündöklő homályt takar s alatta
 Milljó világ, levél, bogárka éled?

Mért retteg hát a lélek a haláltól?
 Ha őt a napfény így elámíthatta,
 Miért ne csalna épen így az élet?

(K. A.)

E vallásában ingatag, aposztata, spanyol-ír vérű poétának első költeményei Herrera vagy Quintana modorát tükröztetik vissza. Megénekelte *A jótékonyság diadalát*, a *Messiást*, vallási ódákban merült el áhítata, mely akkor sem hagyta el egészen, amikor Angliába vándorolt ki és anglikánná, majd unitáriussá lett. Hogy lelkiismerete nem lehetett nyugodt, azt a halála előtt egy évvel írt *Megnyugvás* c. versének tépelődő hangja is igazolja. Blanco White Lista iskolájának önállóbb tagja volt. Ez utóbbival úgy, mint Quintanával, benső barátság kötötte össze (1775—1841).

D. Alberto Lista termékeny iskolájából több híres költő került ki (1775—1848). Tanári állását később a papival cserélte föl, ami nem gátolta meg abban, hogy részt ne vegyen a politikai mozgalmakban. Franciabarát érzülete magára vonta a *Függetlenségi harc* intézőinek haragját. Száműzetéséből csak 1817-ben térhetett vissza. Mint a híres San Mateo-kollégium igazgató-tanára sok érdemet szerzett az irodalom pártolása és terjesztése körül. Hasznos tevékenységét végre sevillai kanonoki stallummal jutalmazták meg. Bár pap volt, nem zárkózott el kora liberális eszméi elől sem: «A közszabadság a trón és oltár alatt hamvadoz». (A vallási türelem diadala.) Az efféle kiszólásokat, divatos közhelyeket megbocsátotta neki a kritika azoknak a tartalmi és

alaki szépségeknek fejében, melyeket úgy vallási ódáiba, mint szonetteibe és románcaiba fektetett bele. A *Jézus halála* c. ódája most is közismert, elsőrangú műremek.¹ Az ihlet és műérzék közös munkája. Ez utóbbi irányította műfordításait. Példát mutatott velük, mint kell az eredeti verseket honi nyelvre átültetni s nem szolgailag visszaadni. Rioja volt a mestere, de a sevillai régi iskola nagy szellemeitől és Calderóntól is sokat lesett el. Különös gondja volt arra, hogy az ihlet közvetlensége ne essék áldozatul a szép, kifogástalan formának. E nehéz feladatnak kevés költő bírt úgy megfelelni, mint ő. Verseiből egy szót sem lehet kiemelni anélkül, hogy az egész ne szenvedjen. S ez felejteti a leleményesség hiányát nála. Mint tanár is elismerésreméltó tevékenységet fejtett ki. Több exakt tárgyat tanított, legnagyobb hatást azonban az irodalom fejlesztése terén ért el. Egészséges, józan kritika sugárzott ki *«Irodalmi leckék»*-ből és *«Kritikai és irodalmi tanulmányok»* c. kétkötetes munkájából. Kora néhány híres tehetsége került ki e nagy tanítómester iskolapadjaiból. A tanári hivatást annyira megbecsülte, hogy azt föl nem cserélte a felajánlott püspöki székkal sem. Halálát az egész nemzet megsíratta.

Túllépünk irodalomtörténeti vázlatunk megszabott keretein, ha számba vennők a hányatott életű *D. José Marchena* sokoldalú költői és tudományos működését, *D. Francisco Sánchez Barbeño* latin és spanyol verseit, *D. Cristóbal de Beña* mások nyomán írt meséit, *Rosa Gálvez* quintanai hősi ódáit, *Mor de Fuentes* poliglott és spanyol verseit, *Dionisio de Solís* közvetlen dalait meg a szatirákat, amelyek a neoklasszicizmustól szinte elválaszthatatlanok. Spanyol bűvárok talán a kelleténél jobban és bővebben foglalkoztak ezen harmadrendű költők szellemi termékeivel, melyek között jók és rosszak

¹ Körösi A. : A spanyol költ. gyöngyei közé ezt is fölvette.

vegyenesen találkoznak. Nem mellőzhetjük el azonban egy híres államférfiú és jeles költő behatóbb méltatását, már csak azért sem, mert határkönek tekinthető a neoklasszicizmus és romanticizmus között. Ez nem más, mint

D. Francisco Martínez de la Rosa (1787—1862.) Belekeveredvén a politikai események forgatagába, azok hullámaiba szerint hol jelentős állásokba került, hol meg menekülnie kellett. A napoleoni harcok idején hazája Angliába küldte, hogy azt együttműködésre bírja. Majd részt vett az 1812-diki híres cádizi alkotmányozó gyűlésen, ahol szülővárosát, Granadát képviselte. VII. Ferdinánd Afrikába száműzte, 1820-ban újra képviselő, de három évre rá ismét elmenekült. Hosszas párizsi tartózkodása alatt ismerkedett meg a romanticizmus első virágaival. 1834-ben kormányelnök lett, mely állást egymásután a párizsi és római követséggel stb. cserélte föl. A politikai szereplés, mint láttuk, szóhoz juttatta államférfiúi és szónoki képességeit. Egyrészt ezeknek, másrészt költői sikereinek tudható be nyelv- és történettudományi akadémia kettős tagsága és európai híre. Martínez nem fordíthatta minden idejét írásra. Amikor ráért s ihletet érzett magában, akkor elővette a sarokból a lantot, meghangolva azt, mint a koncerthege-dűs, az egyes alkalmak és kedélyállapotok szerint. Így született meg a *Frias hercegnő* halála alkalmából férjéhez írt Epistolája, mely nem oly lendületes, mint Gallegóé. Ugo Foscolo hangulatára emlékeztetnek *La vuelta a la Patria* (Visszatérés a hazába) strófái. Változó kedélyhangulatának adott hangot az *Álomhoz*, *Keserveimhez*, *Vegyétek meg e kis Ámort* s egyéb bájos apróságokban. Ezek ma sem tévesztik el hatásukat. Epigrammák, szerelmi dalok és kis románcok jelzik költői életfolyásának első zsengeit. Ihlete tetőpontját ízlelteti meg az olvasóval a *Zaragozához* intézett quintanai óda. Ez a kritika közönye

ellenére, ha nem is első, de nem is utolsó fellobbanása a hazafias érzésnek. Horatius és Boileau hatása érzik meg *Arte poeticája* rímes strófáin. Klasszikus képzettségének ez az érett gyümölcse most is kísért még a tankönyvekben, akárcsak *Edipo* tragédiájának némely jelenete. (V. felv., 5. jel.) Az utóbbihoz mellékelt jegyzetek magyarázzák nemcsak a szöveget, hanem szerzői álláspontját is. Tamayo y Baus Szofokleszéhez hasonlította azt, míg Meléndez y Pelayo több megróni valót talált rajta. Már ezek a körülmények sejtetik, hogy az *Edipo* nem lehet jelentéktelen dráma. A legfőbb nézeteltérés köztük a hős fátuma és nem a szerkezet körül forog. Nem oly művészi, de irodalomtörténeti szempontból érdekesebb az *Aben-Humeya* c. tragédia. Ezt a mór lázadást ecsetelő, romantikus tragédiát Párizsban adták először (1830 ?) Madrid hűvösen fogadta (1836), pedig jó átgondolás és vezetés munkája az egész. A karok is a maguk helyén vannak és nagyon formás lírai dolgokat mondanak el. Nem érdemelte meg a közönyt akkor sem, ha *A velencei összeesküvéssel* szemben visszaesést jelzett (1834). Ezt a prózában írt drámát tartják Martínez legjobb színművének. Benne két szerelmes szenvedélye küszködik a politikai összeesküvés borzalmaival. Rugiero és Laura fenékgig kénytelenek kiüríteni a keservek poharát, melyet a világ szánt nekik, akárcsak Romeó és Juliának. A *La conjuración de Venecia* a régi színpad nagy mestereit juttatja ismét szóhoz, még a szellemes gracioso sem hiányzik belőle, akit az újabb tragédiában henye, hatástzavaró alaknak tartanak. Tudni kell bánni vele. Az általános benyomás, melyet Martínez sokoldalú irodalmi tevékenysége a kritikusokban keltett az, hogy bár szakított a konvencionalizmus kötelékeivel, nem volt elég bátorsága ahhoz, hogy határozottan és céltudatosan a jelentkező új irányzat élére álljon. Ez a szerep elsősorban Rivas hercegére, másodsorban pedig García Gutiérrezre és

Hartzenbuschra várt. Mielőtt azonban ezek ismertetésébe foglalnánk, nem szabad megfeledkeznünk a legklasszikusabb költőről, Cabanysról sem. Nélküle csonka volna ez a fejezet.¹

D. Manuel de Cabanyesben mintha Horatius szelleme testesült volna meg újra (1808—33). Ez a katalán származású költő mintaképül a venusiai lantos örökéletű műzsáját tartotta szeme előtt. Klasszikus, rímtelen strófái az antik kohó mintáiban kapták meg szobrászi alakjukat. Még az éles szatira is becsúszik egyikbe-másikba. Önálló utakon, semmitől és senkitől nem befolyásolva járt komoly tógás műzsája, szándékosan hadat ízenve a rimes szójátéknak. Nagy mesterétől csak a modort, a szellemet sajátította el, egyébként eszméi, fordulatai, józan ítéletei az ő egyéni agyának szülöttei. Antik veretű versei egynémelyike eszünkbe juttatja Luis de Leónt, André Chénier-t, Filintót, Berzsenyit. A költészet szabadságának e fenkölt dalnoka seholsem tagadja meg józan erkölcsseit. Tisztes leányzó és nem hetéra az ő műzsája. Ideáljai egyetemesek s kívül állnak az idő és nemzetek változékony szellemén és divatján. A szabadság, az aranyszomj épen úgy megtalálja benne az ő dicsőítőjét, illetve ostorozóját, mint a szentmise titkai az ő magasztalóját (*La misa nueva*) s a szerelem az ő tisztaszívű festőjét. (A . . .) Nem tudom, hogy Carducci *Barbár ódáinak* van-e valami közük Cabanyés hasonló ízű költeményeihez, az azonban kétségtelen, hogy az övéi megelőzték azokat. *Preludios de mi lira* c. verskötete halála előtt néhány hónappal jelent meg Barcelonában. A hely és a kitört politikai zűrzavar miatt alig keltett figyelmet. Az egy-két egykorú cikk, mely vele foglalkozott, szinte nyom nélkül hangzott el. Milá y Fontanals, Meléndez y Pelayo éles szeme kellett hozzá, hogy a közfigyelmet rájok-

¹ L. Körösi A.: A spanyol költ. gyöngyei.

irányítsa. Victor Balaguer aztán elégtételt szolgáltatott az elfelejtett költőnek spanyol akadémiai beszédében úgy, mint Eduardo Llanas piarista tanár az ő tüzetes monografiájában. E méltatások eredménye lett a Villanueva y Geltrúban 1890-ben felállított szobor. Tizenkét egy-néhány versért valóban ritka kitüntetés!

Mint egy szeplőtlen, piruló arcú szűz,
Olyan Múzsám is, amikor szepegve
A zengő hárfa húrzenéje mellett
Magányos dalba kezd ő.

Profán nép, félre! A szívet kerítő
Puha gyönyör nem fogja mézre váltani
A rímek lágyan csengő dallamával
A gyászt okozta mérget.

El, messze tőlem, nyomorult rabszolga!
Nem áru, mint becsületed, a bája,
Nem fog véráztatott arany tetőktől
Visszhangzani zord verse.

Szegényen, de függetlenül fog élni,
A gondolat hóhérjai elől sem
Fut meg gyáván, s a pénz, ez aljas szajha,
Se fogja törbe csalni.

(*A szabad költészethez. K. A.*)

Cabanyes tekinthető a neoklasszicizmus utolsó fellobbanásának. A vele egykorú költők Martínez de la Rosa példájára tétováztak, nem tudván, hogy megmaradjanak-e a Meléndez-vágta nyomokon, vagy a romanticizmus új irányához csatlakozzanak. Ez átmeneti állapotból néhány sikerültebb alkotás maradt fenn. Ilyen a *B. José Gallardo* Blancaflor c. középkorias lovagi éneke és *Juan M. Maury* Esvero y Almedora c. ugyancsak epikus költeménye. Ő is, mint az angol Pope, a francia Colardeau, a spanyol *Marchena* és *Arolas* felcsapott a Heloïse és Abelard érzelgős dicsőítőjének, amiért magára vonta az Inkvizíció haragját. Hosszas párizsi tartózkodása alatt

megismerkedett kora vezető íróival s a francia nyelvet annyira elsajátította, hogy képes volt a spanyol költőkből egy elismerésreméltó gyűjteményt összeállítani. Ez a nehéz fordító munka is hozzájárult műízlése finomodásához. Fent említett hősi énekén is megérzik a műgond, amely már A brit támadás c. énekében is megnyilatkozott. Esverója anyaga részint a középkori hagyományokból, részint pedig merő képzeletből van össze-vissza róva. A számos epizódtól Ariadne fonalává válik a főesemény szála s az Ariosto módjára kitalált fantasztikus machinatiók kifárasztják a legtürelemesebb olvasót is. (Esvero és Rosalinda szerelmét gátló fondorlatok, Bazán herceg és az álarc alá bujt Almedora részéről stb.) Hiába, még Nicasio Gallego éleseszű tanulmánya sem tudta az érdeklődést iránta állandóbbá tenni!

D. Mariano José de Larra (a spanyol Figaro, 1809—1837) is habozott, illetve ingadozott a két irodalmi irány között. Maciása a romantikus dráma előfutára, mint Martínez de la Rosa Velencei összeesküvése. Tárgyát már ismergettük. Figaro nevét azonban nem drámáival, hanem szellemes szatíráival és kritikáival alapította meg, melyeket a Pobrecito hablador — A szegény fecsegő — címe alatt adott ki. Kár, hogy ifjú életének és irodalmi működésének önkezüleg vetett véget (1837 febr. 19). Fiából később jónevű dráma- és regényíró lett, unokájából pedig (Larra y Cerezo) az a jeles orvos, aki a budapesti orvosi kongresszusból kifolyólag oly szépen és rokonszenvesen emlékezett meg hazánkról és székvárosa magas kultúrájáról a Por esos mundos madridi folyóirat 1910 januári füzetében.

2. A romantikusok. (1830—1850.)

A francia romantika feltűnően későn kezdett hódítani ebben a par excellence romantikus országban. Ennek oka egyrészt a francia politikai ellenszenvben, másrészt a

klasszikus iskola ellenállásában kereshető. A franciabarát érzület nemzetellenes hangulatot, sőt közmegvetést váltott ki. Csak Napoleon bukása után enyhült ez a felfogás, helyet adva a visszaállított monarchia abszolutista túlkapásaiból kisarjadt reakciós mozgalomnak. Ennek áldozatai, a száműzöttek és menekült emigránsok Angliában megismerkedtek Byronnal, Franciaországban pedig a romanticizmus vezető embereivel és népszerű munkáikkal. Hozzájárult a klasszikus szabályok merevsége elleni hangulat is, mely békóba verte a képzelmet. A német romantika nem hódított, mert messze esett tőlük.¹ A nyugati romanticizmus beözlése Rivas herceg híres *El moro expósito* elbeszélésével és Don Alvaro c. drámájával kezdődik.

Don Angel de Saavedra, Duque de Rivas Córdoba-ban született és Madridban halt meg (1791—1865). Költői hajlama meg a közügyek iránt való érdeklődése lépést tartott hazafias érzéseinek fejlődésével. A függetlenségi háborúban résztvett és több sebből vérezve terült el az ocañai csataterén. VII. Ferdinánd elmebetegnek nyilvánítása miatt előbb Angliába, majd Gibraltárba szökött. Liberális elvei meghíúsították Itáliában való tartózkodását. Máltában élt, míg a júliusi forradalom kitörése Párizsba nem csalta. Az általános amnesztia következtében 1834-ben ismét Madridba térhetett vissza. Belügyminiszeri tárcájától az 1837-diki granjai események megfosztották s Cádizba kényszerítették. Rehabilitálva nápolyi követté lett. Nápolyból 1850-ben tért vissza végleg hazájába, lemondva a politikai szereplésről s a spanyol akadémiának szentelve élete utolsó időszakát. Mint annak elnöke húnyt el. Eseményekben gazdag élete jelentősebb és tartósabb sikereit irodalmi tevékenységének köszön-

¹ Goethe Wertherje Mor de Fuente fordításában először 1797-ben jelent meg. Hermann és Dorotheája pedig csak 1819-ben.

heti. Az *El moro expósito* — A kitett mór — szépen folyó verses éposza az előttünk már ismert Lara-mondát újíttotta fel (1834). Hőse a fattyú Mudarra. A Lara-tragédia burgosi és cordobai epizódjait megrázóan festi és állítja szemeink elé. Kidomborodik a kor, kialakul a spanyol jellem a színpompás környezetben és történeti levegőben. Ez a romantikus monda halálos csapást mért a klasszicizmusra, amely előtte még állta a sarat az ő *Florindájával*, az *El paso honroso-jával* és egyéb korfestő történeti románcokkal szemben. Ezt az elévülhetetlen érdemét nem vitathatja el tőle az a kritika sem, amely az esztétika szabályaira támaszkodik. (Enrique Gil.)

A romanticizmus győzelmét egyengette Alcalá Galianónak a Kitett mór elé írt Előszava, az új irányt magyarázva és dicsőítve, megpecsételte pedig a *Don Alvaro* c. sorstragédia (1835). Ez a spanyol színpadon és irodalmi életben egyazon hatású volt Victor Hugo Hernani-jával. A klasszikus dráma hármasságával szakítva, hőseinek szájába oly szöveget adott, mely emberi mivoltukat rendkívülivé, óriásivá növesztette. Fenség és komikum, nagyság és kisszerűség, mind élére állítva, a hallgatóságot úgy elragadta, hogy idő kellett hozzá, míg a lelkesültség e hullámai elsimultak és nyugodt elbírálásához foghattak. Megállapították «e csodás drámai szörnyűségről», hogy megbecsülhetetlen művészi munka ez a spanyol ihlet szempontjából. (Calvo Asensio.) De azt is, hogy tulajdonképpen drámai költemény, telve lirizmussal és páthosszal; hogy túl van zsúfolva színes életképekkel, alakokkal és epizódokkal, melyek a főesemény folyását kacskaringóssá teszik. Főhőse, a bizarr és lovagias D. Alvaro következetes, a cselekmény körülötte forog s kifejtését is ő irányítja. Bűnt bűnre, szörnyűséget szörnyűségre halmoz a lovagiaság és fátum vaskényszere következtében. Jó jellem a Calatrava márki két kihívó és engesztelhetetlen fia; a szerelme rabjaként vergődő Leonor alakja azonban már

gyengébb, színtelenebb. Az egy percre sem lankadó íhlet, a változatos, bájos, fényes verselés, a mindenütt érezhető spanyol íz és zamat megvesztegeti a legtárgyilagosabb kritikust is. Legfőbb hibája az, hogy a véletlen, illetve a fátum mozgatja az egészet, itt azonban szemet szúr. Ez megállhatja helyét a görög tragédiában, de a keresztény érzés mindig tiltakozni fog ellene. Ugyanez a fátum intézi D. Garcerán szándékát és tetteit *A csodatevő lilium* c. verses legendában, melyet e sorok írója a Spanyol estékben közöl. Későbbi színművei Lope, Tirso és Calderón nyomában járnak és bár érdekesek, nem versenyezhetnek fő művével. A *Kiábrándulás az álomban* — *El desengaño en un sueño* — olyan fantasztikus drámai legendaféle — mondja Valmar márki — mint aminő a Faust, Manfred, A salamancaiai diák stb. Lisardo hőse nem él és mozog oly való környezetben, mint Calderón Segismundója. Témája: e földön nincs boldogság, tanulságosan ragyog ki belőle. Az ő nevéhez fűződik a vers- és prózaszöveg első alkalmazásának kísérlete, mely Don Alvarója után több követőre talált. Első irodalmi zsengei: a Quintana és társai módorában írt hősi ódák az ő pompás történeti románcain kívül korszerűségük elmúltával vesztek népszerűségükből. Ugyanez a sors érte fiatalkori drámáit (Ataulfo, Aliatar, Doña Blanca), melyek Boileau, Voltaire, Moratín vágányain próbáltak célhoz érni. A Moro expósito és D. Álvaro nagy sikerei azonban örökre biztosítani fogják e fennkölt és rugalmas íhletű költő jó hírnevét hazája irodalmában.

Egypár példát a haza eszméjének fellobbanásáról a régmúltban alkalmoszerűen felhoztunk már. Ez azonban csak elszigetelt jelenség volt. A l'état c'est moi abszolút ízű elve kénye-kedve szerint rendelkezett az országok és népek sorsával, míg azt a francia forradalom vihara el nem söpörte és pozdorjává nem zúzta. Az öntudatra ébredt nép rengeteg vérébe került ez a jogaiért folytatott küzdelem. Ha Napoleon íhletét kezdetben ez az eszme fűtötte,

utóbb maga lett annak árulójává és áldozatává. Az általa teremtett királyok úgy, mint a később restaurált fejedelmek folytatták elődeik abszolút kormányzatát. A forradalom elvetett magja mégis kikelt és újabb kísérleteket tett az alkotmányosság elvének diadalrajuttatása érdekében. Spanyolország is belesodródott e politikai küzdelmekbe. A haza, a szabadság, a függetlenség eszméi sok lelkes, tettekre kész hazafit állítottak csatasorba. A költők megszűntek egyéni érzéseiknek tolmácsai lenni. A maguk s egynéhány költői lelkületű barátjuk gyönyörűségére írt verseik csak az esztétikai szempontokat tudták kielégíteni anélkül, hogy a nagy tömegekre hathattak volna. Megérezték ezt már Quintana, Gallego és társaik. E pacsírták és fülemülék egyes dalai kiléptek a környezet szűk keretéből s a nagy világ elé vitték honfibújukat, világfájdalmukat és szabadságszeretetüket. De a korszellemnek egyik sem volt oly lelkes szószólója és hű visszhangja, mint ez idők leghivatottabb költője,

D. *José Espronceda* (1808—1842). Az estremadurai Almendrejóban ringatta bölcsőjét a felszabadító háború viharos zaja. Anyja emlőtejével együtt itt szíтта magába a környezet harcias, szabad levegőjét, míg Alberto Lista híres madridi kollégiumába nem került. Lista csakhamar fölismerte benne az isteni szikrát. Gonddal, szeretettel, megértéssel vezette a koraérett fiút minden szépre, jóra, de különösen a költészetre, melynek maga is hivatott papja volt. A Mirto nevű irodalmi kör látta kivirulni első zsengéit s a Numantikusok titkos társasága szította honfiúi érzéseit. A szilaj szabadságszeretet már ekkor ütközött ki belőle. Alig volt még 14 éves s már a polgárháborúba sodródott és kolostor-zárákba került. Unalmában a múzsához fordult vigaszért. *Pelayo* c. hősi poemájába fogott. Kár, hogy nagyrésze áldozatul esett az idő viszontagságainak. Ha idősebb lett volna, ki tudja, fogságának ez az első komoly terméke nem nőtte volna-e ki magát

jelentősebb irodalmi művé, mert az oroszslánkörmök kibujtak belőle. Alig szabadult ki fogságából, politikai szereplése előbb Gibraltárba, majd Lisboába sodorta. Itt ismerkedett meg a létért küzdő fiatal költő Teresa Manchával, ki egész életére döntő hatást gyakorolt. Ez volt az első és talán az egyetlen igaz szerelme. Meglehet, hogy idő multával elmosódott volna e bájos leánynak ifjú képe, ha véletlenül újból nem találkozik vele Londonban. A szerelem, az ifjúság tüze magával ragadta a már férjes nőt s Espronceda karjaiba dobta, ki Párizsba szökött vele. Megbűnhődött ezért a meggondolatlan lépésért mind a kettő. A nő gyermekeitől elhagyatva kórházban húnyt el, a költő vérző szívsebével a szabad szerelemben és kalandokban kereste állandóan a feledést, a halált. Ez áldatlan viszonyból folyó ellentétes érzelmeknek egy gyönyörű elegiában emelt maradandó emlékszobrot. Címe: *Terézához*. Fordítása A spanyol költők gyöngyei, elemzése pedig A XIX. század spanyol költői c. munkámban olvasható. Izelítőül szolgáljanak első és utolsó strófái:

1. Mért szállsz elém a messze mult kódébül
 Veszett gyönyörnek bús emléke te,
 Midőn szívem sebéből föl nem épül,
 Mit általad mért rája végzete?
 Lelkemnek e napok dús örömébül
 Egy jajfohásznál úgy sincs egyebe,
 S a könny, mit megvon szemem kínjaimtól,
 Rég megfagyott és lelket fojtva gyilkol.

42. Ó szörnyű vég, ó vértanúi helyzet!
 Iszonyúan lakoltál vétkeidér',
 Kit bűne ily tövises ágyra szegzett,
 Nem érdemes jobb sorsra a ledér.
 Kétségbeesve kezéd rágni kezdted,
 S távol volt minden irgalom, segély,
 Hiába meredt bús szemed egy pontra,
 Egy fiad sincs: ki érted könnyet ontna.

43. Ó szörnyű, szörnyű ! S én szívembe ásom
Sztintén a kint, mit okoz tetemed,
S letörlöm titkon, senki meg ne lásson,
A könnyem, állva koporsód felett,
Szégyenlem belső, nagy felindulásom.
Mosolyba rejtem el keservemet,
S kacagnom kell, mikor hitvány rongyképen
Szegény szívem ezer darabra tépem.
44. Elvezzünk hát ! Hisz olyan szép az élet ! . . .
A nap fénygömbje biztatón ragyog ;
Mért óhajtnám tehát a kora véget,
Mikor még ifjú és erős vagyok ?
Tavasz van és a naptól minden éled,
Virulnak még a völgy- s hegyoldalak :
Fúljon hát kínom gúnyba, hahotába,
Egy új halott kit érdekelne máma ?

Ez a görcsös, cinikus kacaj az ő sajátos énjéből fakad, mint a többi megrázóan szép gondolat, emlék, leírás és hasonlat. Byron szíve-lelke lüktet át az egész elégián. Mi más, vigasztalóbb Petőfi Tündérálma? Mily éles az ellentét a két költő fájdalma között? Azé helyel-közzel marcangoló, ezé mindvégig szelíd és kiengesztelő ; azé drámai, ezé lírai. Egyben mégis megegyeznek : két nagy költő rokonlelkéből fakadtak s párjukat ritkítják a világirodalomban !

Terézén kívül még két hosszabb lélekzetű költemény tárja elénk a költő lelkének hullámzó vergődését a pesszimizmus iszapos vizein. Az egyiket a spanyol tradíció népszerű hőse : a Don Juan eszméje és tárgya teremtette meg. Ez a *Salamancai diák*, a második a költő lelkivilágát szólaltatja meg az életből átvett képekben. Címe, az Ördögvilág. Az első hőse nem más, mint Félix Montemar, az elvetemült, cinikus, minden szent eszmét lábbal tipró deák. D. Juan Tenorio példáját utánózva, gúnyt űz ez az emberiség egyik legnemesebb és legegységesebb érzéséből : a szerelemből, de a vallás

és egyéb közös eszmények is pellengérre kerülnek benne. Egyes kritikusok az egészet allegorikus műnek minősítik. Szerintük D. Félix nem volna más, mint Hispánia képviselője, míg az őt sírba, illetve pokolba táncoltató női csontváz az ő régi jegyese: a vallási rajongás. Szép áldozata, Elvira

Egy rettentően rút halálfe
A bátor férfi fehér asszonya!

Ez «a haláltánc» nem végződött a sírban. Hispaniát sziklaszilárd hite mindig feltámasztotta tetszhalott álmából. A liberalizmus is hiába döngette léte kapuit, mert hisz ma is él és virul. Ami eléktelenítette, a babona szepölője is eltűnt hófehér arcáról. Ezzel szemben valószínűbb az, hogy e költői szépségekkel át meg átszőtt legenda az ő folyton változó és gazdag gondolatvilágának színes és tarka kaleidoszkópja és kerete épen úgy, mint a

Diablo mundo. Alapeszméjét a cselekmény szaggatott fonalából nem könnyű kihámozni. E hevenyészve, részletekben írt és közölt poéma epikai, lírai és drámai képekből tevődik ugyancsak össze, melyeket az ő egyéni, pesszimiztikus reflexiói fűznek csak egybe. A prolog egy vihar festői képével kapcsolatban a *poklot* szemlélteti. Az első ének az öreg Ádám *álmát* mutatja be színesen. Tárgya a *mennyország*. A tudós öreg ezalatt megifjodik testileg, lelkileg, mint Teófilo és Faust. Naív Ádám lesz belőle, kit idealizmusa összeütközésbe hoz a világ, az élet visszas rendjével (Petőfi: Az apostol). Ártatlanul börtönbe jut (III. ének). Itt megismerkedik a bűnnel és a tiszta szerelemmel. Ez utóbbi Szaláda képében kiszabadítja belőle (IV.). Boldogan éldegélnek együtt, míg a kincsvágy meg a nagyzás ördöge meg nem szállja s az avapiési kocsmajelenet után be nem áll a banditák közé egy kastély kirablása céljából (V.). A grófné feltámasztja benne a veszni indult becsület-

érzést. Védelmére kel s a terv meghiúsul. Ismét szegényen bandukolva hazafelé az éjtszakában, benéz egy kivilágított ablakon. Egy anya siratja bent halott leányát, míg a szomszédban víg mulatozás folyik (VI.). Ez a bántó ellentét tárja föl előtte az élet lényegét, mely örömből és búból, más szóval *pokolból* és *mennyországból* áll. Több és hatalmasabb benne a rossz, mint a jó. Talán ezért nevezte el *Ördögvilágnak* e költeményét. Ennél azonban tovább is ment Calderónnál, mikor azt hajtogatta, hogy az élet pokol s a mennyország is csak álom!

Álom a röpke kéj s a szerelem,
Az ifjúság, dicsőség és a szépség,
A boldogság, remény és gyötrelem,
A virág, kincs, nagyság és semmiség.

Lehangoló az egész, bár egyes lírai részletei meglepően bájosak, (A mennyei kórus, A halhatatlanság himnusza, Ádám börtönálma, Szaláda boldogsága stb.)

Shelley és Byron hatása meglátszik kisebb költeményein is. *A fogoly nő*, *A kalóz dala*, *A koldus*, *A halálra ítélt* c. versei, bár eredetibbek semhogy utánzatok lehetnének, ezek műhelyében készült remek. *A hóhért meg A halálra ítéltet* V. Hugo inspirálta; *A koldust* szociális érzéke sugallta; a *Salamancai diák* pedig Tirso, Quevedo és Calderón hatására vall, saját arcképét festi meg benne. A világgal sehogy sincs kibékülve. Az emberi élet titka, az öröm és bú oka, célja s a halál elháríthatatlansága oly égető kérdések, melyekre nem talál megnyugtató feleletet. Ez a tépelődés teszi meg őt a beteges világfájdalom költőjévé. Ezek a kérdések bántják őt az *Örömlányhoz*, *A csillaghoz*, *A Naphoz* írt borús bölcséletű verseiben. Hol a mulandóság tudata, hol meg az életundor és élvezetvágy sír ki belőlük. *A hazához* írt elégiája is csupa jermiási panasz. A haza és a világszabadság voltak ezenkívül vezéreszméi a magánéletben is. Azért küzdött,

szenvedett otthon, ezért lelkesedett az idegenben. Részt vett a párizsi júliusi forradalomban, az orosz hatalom túltengése megíratta vele A kozák-éneket. Az 1833-iki események ismét Madridba szólitották, de csakhamar száműzték is a bohème-életű költőt, aki ujságíró, néptribún, összeesküvő szerepeket töltött be egymásután. Mikor 1840-ben a polgárháború hullámai elültek, a kormány Hágába küldte a követséghez, melyet egy év múlva a képviselői állással cserélt fel. A feltűnően szép és népszerű költőt a női nem bálványozta. Virágról virágra szállt, mint a pillangó, a mézzel együtt a mérget is egyre szörpölve magába. Egy heves torokgyulladás elég volt, hogy elgyöngült testének megadja a kegyelem-dőfést akkor, amikor házasodni készült. Vele a kor egyik legnagyobb dalnoka szállt korai sírba. Amint nem tudjuk elképzelni Petőfit öregén, épen úgy lehetetlen fogalmat alkotnunk arról, mivé fejlődött volna Espronceda, ha tovább, hosszabb ideig élt volna. Byron 36, Espronceda 33 és Petőfi 26 évre terjedő élete épen elég volt, hogy költészetük szárnyain az örökkévalóság birodalmába emelkedjenek. Mert amint Manfréd mondta :

Think'st thou existence doth depend on time?
It doth ; but actions are our epochs.

(Byron, Manfred, Act. II, Scene I.)

E nagyok versei nemcsak szavak, de tettek is voltak ! Esproncedának olyan testi-lelki barátja volt *D. Miguel de los Santos Álvarez*, mint a napnak az ő árnyéka. Ez megkísérelte folytatni az Ördögvilágot. De, bár ismerte lelkének minden rúgóját, a folytatás nem sikerült. Pedig nem hiányzott belőle sem a maró gúny, sem az élet megvetése, ami *Maria* c. verses novellájából is kicsillan. Espronceda azzal tisztelte meg, hogy Terézájához a mottót ebből vette át, míg a Salamancai diákét a *D. Quijotéból*.

Juan Arolas, a legkiválóbb spanyol piarista költő is ízig-vérig romantikus költő volt (1805—1849). Gyermekéveit szülővárosában, Barcelonában töltötte, míg szüleinek üzletét a politikai zavarok meg nem rendítették és 1917-ben Valenciába át nem költöztek. A «Turia-folyó édes dalnoka» jeles piarista tanárai példáját követve önként, szülei ellenére lépett be a tanító-rendbe. Már peraltai novicius korában kedvelte meg a költészetet. A klasszikus és spanyol költők voltak ihlető barátai. Garcilaso, Cadalso, Meléndez hatását mutatják első zsengei: az *Amatóriák*. Életírói nagyon is kielezték a látszólagos ellentétet papi hivatása és ezek szenzuális hangja között. Túloztak, mert a szerelem csak kerete, vagy legjobb esetben csak anyaga volt eszméinek, mint a márvány a szobrásznak. Az ezekből vont következtetés szerelmeire ennél fogva nem állja meg a helyét. Célima, Inés, Silvia, Nise, Laura, Helmira stb. költött nevek és személyek, mint a régi eclogások Filise, Dorilája stb. A *szerlem* és *költészet* volt egyébiránt ihletének legfőbb és állandó forrása. Hűbb volt ez eszményekhez, mint Petőfi, akit a kard- és honszeretet nem egyszer vont el tőlük. Amikor e neo- vagy pseudoklasszikus ömlengésektől búcsút vesz, még egyszer fordul ifjú kora ez eszményei felé:

Adiós . . . Sigo en el mundo peregrino,
Yo cruzo mi desierto de dolor :
Te guardaré dos flores del camino ;
Una la regó el llanto y es de *amor* :
Otra la vió brotar la infancia mía,
La tengo por tesoro y talismán,
Que es delicada flor de *poesía*,
Que endulza al corazón todo su afán.

Isten veled ! Mint fáradt vándor járok
A fájdalom bozótjai között :

Csak két virágot őrzök meg utamból :
 A *szerelmet*, mit könnyem öntözött ;
 S mit ifjúságom látott már kinyíltni,
 Ez talizmánom s kincsem egyaránt :
 A *költészet*-nek zsenge kis virágát,
 Hogy vigasztaljon, ha az élet bánt.

Talált később egy harmadikat is : a *szabadságét*.

Szent szabadság ! A te varázsod bája
 Hány ifjú szívben hön lángolva ég !
 Hányszor szólt hozzád lantom szűz imája,
 Mikor még gyermek és boldog valék ? !
 La Sílfiga del acueducto, p. 200, Valencia, 1837.

S ezeket emlékül és további ihletül el is vitte képzelme a keleti romantika bűvös-bájos kertjébe. Ezek virultak ki újra orientalis költeményeiben. Amit egy arabmesés fantázia csak szülhet, az mind bódít, elragad *Orientales* c. verskötetében. Meglátszik rajtok, hogy amikor azok megfogamzottak, költői ihlete delelőpontján állott. Egyesek rövidek, líraiak, mások hosszabbak, epikusak. Képei ragyognak a keleti naptól, színei pazarak, teltek, kápráztatók. Érzelmviláguk érzékies, mint az ópium mámoráé. Kiegészíti és fokozza hatásukat a zengzetes, fülbemászó forma. Ő a világ keleties költészetének legnagyobb koloristája.

Miután megzengte a Keletet, teremte képzelete a Nyugat felé ragadta. Hazája tradícióit énekelte meg románcaiban, legendáiban és meséiben — a lovagi és trubadur költészet formái szerint, de már nem azzal a forró, lázasan lüktető pathosszal, mint az arab hőöket és hurikat. Akadnak azonban ezek közt is valóságos drágagyöngyök, pl. *Las visperas de San Pedro* c. románc, hogy többet ne említsek. A bódító naturalizmus, a szédítő fantázia elhomályosítja Duque de Rivas legjobb románcait is. És kő lenne a szíve helyén annak, aki mély megindulás nélkül olvasná el *A halott tartozása* c. legendát. (K. A., Spanyol téli esték.)

E világias motivumok és főleg a *La Sulfida del Acueducto* c. elbeszélés merész önvallomásai és reflexiói¹ visszatekintést szültek a papköltő iránt s neki sok keserűséget okoztak. A papot a költőtől a konzervatív kritika és a közvélemény nem bírta, vagy nem akarta elválasztani. Ennek a nézetnek ellensúlyozása céljából hárfáját Dávid és Lamartine módjára hangolta fel. Így születtek meg *Harmóniái* és *Meditációi*. Vaskos kötetet töltenek meg e vallásos ódák, himnuszok, dithyrambok és rapszódiaik. Egyes kritikusok kiváló, sőt elsőrendű alkotásoknak mondják azokat, bár áradó retorikájuk nem válik előnyükre. Az őszinte íhlet, a verselés pompája, az eszmék fenköltése nem tagadható meg tőlük. Különösen a rövidebbek váltottak ki a maguk idejében osztatlan áhitatot a vallásos szívekből. Igaz, nem oly egyszerűen fonségesek, nem oly klasszikusak, mint Luis de Leóné, sem nem oly misztikusak, mint Szent Terézé vagy Keresztes Szent Jánoséi. Viszont ezeknél átlátszóbbak, közvetlenebbek. Lamartine szelíd, bánatos, romantikus hangulata bűg ki belőlük. Egyes helyeiket későbbi költők is átvették.

Változatos, sok hangú lantja a humortól sem idegenkedett. Imitálta, vagy jobban mondva átalakította Béranger és mások bájosan naív ötleteit, amint viszont az övéit mások. (Eliza a toaletasztal előtt <Campoamor: Hogyan imádkoznak a leányok.>) Humoruk spanyol. «Emberfia! élni annyi, mint sírni, vigyetek hát el e helyről, ahol nevetés közben sírnak.» (*Visión nocturna*.) «Gyóntatom azt mondta, hogy a táncban ártatlanságom veszít fényéből, hogy a rózsán tövis van... Nekem nagyon tetszik ez a zöld muszlin» stb.

Arolas még életében megérte azt a ritka eseményt, hogy verseit sokszor kiadták, s azokon a kiadók szép

¹ Ezt a művét később megbánta, hogy közzétette. Megsemmisített példányaiból egyet könyvtárban őrzök.

vagyont szereztek. Sohasem javított az eredeti szövegen. Ihlete mindig rendelkezésre állt. Megtörtént, hogy osztálya ajtaján írta meg a kért költeményeket.» A szüntelen verselés megőrölte azonban idegeit, elvette az eszét, elhomályosította ezt a fényes agyat, mely egykor a költészet trónja volt.» (J. Lomba.) Valencia osztatlan részvéte és őszinte gyásza kísérte ki a lánglelkű dalnok kihűlt tetemét később egyszerű emlékkövel megjelölt sírjához. Társai egy kötet emlékverson rótták le hódolatuk adóját a *Heloïse és Abelard* mélabús lantosának, ami csak kevés költőnek jut osztályrészül.¹

A romanticizmus tetőpontra hágott *D. José Zorrilla* költészetével (1817—1893). Idők folytán vesztethetett ugyan egyetemes varázsából, de a legszigorúbb kritikai elemzés sem törülhetette azt ki egészen azokból a lelkekből, akik lelkesedni tudnak a dicső mult emlékein s érzékek van a nyelv zenéje és ritmusa iránt. Az ember maga is csupa romantika. A jezsuiták madridi nemesi iskolája volt első tanuja a 12 éves fiú szárnypróbálgatásának. Majd Toledo régi dicsősége és beszédes romjai vonták magukra fogékony képzeletét. Jobban érdekelték ezek, mint a római jog. Atyja emiatt szülővárosába, Valladolidba hívta vissza s iparkodott tanulási kedvét élesztgetni. Hiába, a poézis iránt érzett hajlamot az apai szigor sem tudta elnyomni benne. Életét a *Recuerdos* (Emlékek) c. verskötetében maga írta meg színesen. Mikor a kocsin atyja akaratából Madrid felé tartott, leugrott róla, egy gazdátlan lóra temett s elvágtatott előbb Valladolid, majd Madrid irányában. Itt küszködött a sorsával vagy 10 álló hónapig a szökött fiú, rajzolgatva, újságcikkeket fogalmazva. Egy cikk miatt a szerkesztő-

¹ El P. Arolas p. José R. Lomba y Pedraja. Madrid, 1898.

Estudio crítico-biográfico del P. Juan Arolas por Albino Körösi Madrid. Rev. Cal. 1920—21. és A spanyol költ. gyöngyei, Spanyol téli esték. Budapest, 1895., 1901.

ségen rajtaütött a rendőrség s ő a szomszéd ház udvarán át az utcára menekült. Ép arra ment egy cigány lekötélezettje. Ez bekormozta arcát, összekúszálta haját, széles karimájú kalapot nyomott a fejébe s egy köpenyben kicsempészte a toledói hídon a városból. Tíz napig tartózkodott a cigányoknál, míg a baj elmultával Madridba visszakérülhetett. A sorsfordulat azonban már közeledett. 1837 február 15-én temették a madridi közönség kegyencét, D. José Larrát, a híres szatirikust. Massard nevű olasz barátja felszólítja, írjon egy verset a halálára, ő elszavalatja azt a sírnál. Azon melegében meg is írta s minthogy nem akadt senki, aki elszavalta volna, akarva nem akarva magának kellett arra vállalkoznia. A nyulánk, nagy sörényű és halvány arcú ifjú magára vonta a gyászoló közönség figyelmét, de még inkább az ő versének bús, a környezethez illő szelleme. Elérzékenyült, mint a környezete. Végre is Molins márkinak kellett azt befejeznie. Hatása leírhatatlan és döntő volt egész életére. González Bravo, a későbbi miniszter, magával vitte kocsiján a szállodába, a tiszteletére adott vacsorán megismerkedett a legelső írókkal: Bretón, Ventura de la Vega, Gil y Zárate, Hartzenbusch, G. Gutiérrez kívántak neki szerencsét. Donoso Cortés és Pastor Diaz még aznap este leszerződtték a Porvenir c. laphoz, majd Espronceda és Gil pártfogása az Español-hoz. Ez a megrázó hangú elégia forgalomba hozta a nevét, de világias felfogása állandó szemrehányásokkal illette a vallásos lelkiületű költő lelkiismeretét. Nyilvános volt a vétke, nyilvánosan vezekelt meg érte. Nem törődve a kritika rosszalásával, mely következetlenségét szemére vetette, fent említett művét e szavakkal vezette be:

Gaz módjára nőttem én fel
Egy gonosznak sírja szélén,
Első dalom — rossz előjel
Öngyilkoshoz intéztem én.

Első verseinek gyűjteménye még ez év végén jelent meg. A *Larra halálára* írt elégia vezet be ezeket a szebb-nél-szebb gyöngyöket. Az *Arlanzához*, *Velencéhez*, a *Határozatlansághoz*, *Mariánához*, *Az órához* stb. intézett gondolatai egy mély ihletű költő művészi megnyilatkozásai. Oly mézes-mázos, oly hűvös-bájos hangon egyetlen egy dalnok lantja sem zengett még. Calderón, Victor Hugo és Lamartine színezése megérzik nemcsak ezen, de a második kötet szerzeményein is (1838). De csak elvétve, szinte önkéntelenül lopózik egyikbe-másikba egy-egy idegen eszme távoli visszhangja. Levegőjük és egész környezetük tiszta spanyol és keresztény. A kételytől és annak lelketőlő mardosásaitól mindig távol tudta magát tartani őseitől örökölt meggyőződéses hite. Az ő költészete egy spanyol középkori dóm, ennek a művésze, zenéje, áhitata csillog, rezeg végig legtöbb alkotásán. A pogány kor szelleme nem vesztegette meg az ő keresztény világszemléletét. A görög mitológiát teljesen cserben hagyta. Venus helyett a zokogó Mária lett az ő ihletője, a *Cantos del trovador*, a *Vigilias del estío* és *Legendák* írása közben. Ezekkel a lírai elbeszélésekkel iktatta be örökre a nevét a spanyol irodalom aranykönyvébe. A spanyol lovagvilág hagyományai elevenednek meg bennük. *Isten a legjobb tanu*, a saját temetését végig néző *Montoya kapitány* s a hosszabb lélekzetű *Margit*, a *kapusnő* címűek még ma is kedves olvasmányai az ifjúságnak. A nagy mesemondó ez utóbbi Előfohászában ily kéréssel fordul hozzá :

Jöjjetek, kik sírtok ! Hallgassátok dalom,
 Akik hisztek még az erényben, a mennyben.
 Jöjjetek, akiket gyötör bú, fájdalom,
 Vigasszal szolgálok, ha hallgattok engem,
 S a bú homályán át bizton meglátjátok
 Az öröm sugárit csillogni reátok.

Ám nemcsak a vallás, a hit tartotta ébren és fogva íhletét. Az ősi dicsőség lelke bolyongta be az ő remekül megfestett úri kastélyok és templomok titokzatos homályát. Nem hiszem, hogy valaki fönségesebb bánattal és maróbb gúnnyal ecsetelte volna egy dicső multú város sivár jelenét, mint ő Toledót, a királyok e sziklavárát :

Negra, ruinosa, sola y olvidada,
hundidos ya los pies entre la arena,
allí yace Toledo abandonada,
azotada del viento y del turbión.
Mal envuelta en el manto de sus reyes,
aún asoma su frente carcomida ;
esclava, sin soldados y sin leyes,
duerme indolente al pie de su blasón.

Feketén, régen elfeledve, romban,
Homokba süpped rogyott térde, lába,
Toledó hever im így elhagyottan,
Vihar, szél nyargal át hült tetemén.
Királypalástja foszladozik, szürkül,
Nem bírja eltakarni rákos arcát,
rabként, vitézek és törvények nélkül
Egykedvűn alszik rozsdás címerén.

De nemcsak sötét bút és bánatot lopnak az ő versei az olvasók szívébe, hanem szelíd vigaszt és mosolyt is. A csüggedőket, legyenek azok ifjak vagy öregek, így csábítgatja lantja magához a *Trubadur-énekek* remek előszavában :

Jertek, kik fényes palotákba' laktok,
hadd üzzem el borúját lelketeknek ;
jertek, leányok, akik szépek vagytok,
Szerelemről fogok dalolni nektek ;
jertek, ti ősitekre büszke aggak,
hír és dicsőség az, mit lantom penget.
Ó jöjjetek, s hallgassatok mind engem,
Elmult napok szép tetteit ha zengem.

Esproncedát az erő, Zorrillát a lágyság jellemzi leginkább. A Terézhez írt érzelemvihar sohasem kaphatott volna lángra az ő szerelmes szívében. Pedig őt is érték csalódások és csapások. Amíg kedvese álmán mereng, mint a Lamartine-ízű *Sziesztában*, vagy annak erkélye alatt szövögeti ábrándképeit, mint a *Mariánában*, addig boldogság, üdvtől, szerelmi vágytól reszket szíve-lantja húrja. Amikor pedig sírnia kell Mari halálán, sóhaját, vágyát a sas szárnyaira bízva, hogy vigye el az égbe, tegye lábai elé. Ez a *Sashoz* intézett kérelem szívbe markol nemes érzésével s magával ragad gondolataival. Szerintem ez a legszebb költeménye. A földi dicsőség, üdv mulandóságát ábrázolja ez a kép, melyet az emberi nyomor, a beteges ambíció gyógyszerül állít be.

Cézárok, Sándorok és Napoleónok
Tűzték győztes képed a lobogók s trónok
Csúcsára ki hajdan ;
S míg körülted szél fújt s bömbölt harci lárma,
Te merész szemedet nyugodtan lezárva
Aludtál a zajban.

S bár alattad remélt enyhét szívök heve,
Róma, Babylon vagy Szent-Ilona leve
Nagy küzdelmük vége ;
S míg ők győztes fejük horgaszták a porba,
Te szabadon, bátran sárba nem tiporva
Repültél az égbe stb.

(K. A.)

Bájos ugyancsak a Marihoz az égben írt emlékfohásza Burnsnek, de hol marad az fantázia, hév és érzés dolgában ettől az ihlettel, művészettel teli elegiától? Olyan messze, mint a veréb a sastól!

Nagy, általános volt már a népszerűség e gyönyörű versek szerzője iránt, de azok még sem enyhítettek nyomorán. Elkodvetlenedve ment Párizsba 1847-ben. Itt adta ki 1852-ben *Granada* című kétkötetes költeményét, mely a félhold és kereszt küzdelmeit tárja fel románcaiban és

a minden versalakba öntött költeményeiben. A mór elem több benne, talán azért, mert festőibb. Ha befejezett volna, ez a mű lett volna a legsikerültebb spanyol hősköltemény. Így is figyelmet érdemel, ha nem is egységes és egyöntetű. A versforma váltogatása a hangulat szerint nem hiba. A híres hősköltemények a forma állandósága miatt válnak egyhangúvá.

Azután a dráma foglalkoztatta, mitől több hasznot remélt. Romantikus érzéke ösztönözte a *D. Juan Tenorio* c. nemzeti hagyomány felújítására. A feladatot meg is oldotta, drámája szerkezeti hibái ellenére, ma is kedvelt darabja a közönségnek halottak estéjén. 1848-ban megválasztják a spanyol akadémia tagjának, de székfoglalót nem tartott s a szabályok értelmében tagsága megszűnt. 1854-ben Méjicóba vándorol ki, követve Gutiérrez példáját. Miksa császár színiintendánsa, udvari költője és felolvasója lett. A császár bukása iratta meg *El drama de un alma* c. munkáját, mikor hazájába visszatért (1866). Ekkor a romanticizmus kora már lejárt s a hosszas távollét alatt az ő egyénisége is sokat veszített egykori varázsából. 1885-ben felújította azt az akadémia megismételt figyelme és költőkirállyá való megkoronázása az Alhambában, 1889 jún. 22-én. Ezután az agg költő már csak ritkán vette elő a lantját. A haláláig eltöltött négy év a hatyú haldoklása volt. Ő még a multon merengett s nem vette észre, hogy körülötte új eszmék, új szokások tusakodnak a régiekkel. Az utolsó nemzeti trubadur teteit 1896-ban nagy pompával szállították át Valladolidba. Madridban csak üresen hagyott sírhelye maradt. Az akadémia emléksorai jelzik volt ideiglenes nyugvóhelyét annak az ábrándos lelkületű költőnek, aki évtizedeken át volt hanyatló nemzetének vigasztalója és biztatója.

A romanticizmus világhírű mesterei mellett egy egész serege a jobb-rosszabb költőknek próbálta meg szerencséjét a lantpengetés versenyében. Soknak nem sikerült

a közfigyelmet tartósabban műzsájukra terelni, egyesek nevét azonban megőrizte, ha nem is az élet, legalább az irodalomtörténet. Ez utóbbiak közé tartoztak. *Donoso Cortés* (El cerco de Zamora), *D. Joaquín F. Pacheco* (Meditación), *Enrique Gil*, a bánat, *Bermudez de Castro*, a kétely dalnoka, *Pastor Díaz*, *D. Leopoldo Augusto de Cueto*, a későbbi akadémikus és Puskin utánzója, az amerikai *D. José H. García de Quevedo* stb. Zorrilla és mások legendáinak hatása bírhatta rá a Párizsban tartózkodó *D. Joaquín de Morát*, hogy megírja és közlétegye az övéit (1840). De bár szépen versel, «Spanyol legendái» ép oly hidegek, mint ódái. Neve, bár a spanyol akadémia-ba is bekerült, legendáival együtt eltűnt az élet színpadáról. Hiába, a halhatatlanságot még az ilyen szaktestület sem biztosítja tagjainak. Az élet jobban megkímélte az elfeledéstől *Gertrudis Gómez de Avellaneda* és *Carolina Coronado* költőnők emlékét.

G. Avellaneda Cubában született, de élte javarészt Spanyolországban töltötte (1814—73). Költői sikereit a madridi Liceóban és színházban aratta. Előbb Quintana, majd Heredia tanítványának mutatta magát, később Chateaubriand, Millevoye, V. Hugo és Lamartine költészete ihlette, végül pedig amint az idők és irányok megváltoztak, sikerült ön magát önállósítani. A Cubához írt búcsúszonettje jelzi a költészet útján az ő első lépését, a többit a már említett szellemek vezetése mellett tette meg, míg eljutott oda, ahová a lelke vonzotta: a hit és vallás szent templomába. Luis de León volt ezekben az áhitatos ódáknak az ő biztos vezetője. Különösen a biblia és Dávid hangulatát igyekezett hűen visszaadni, ami sikerült is neki. A próféta-király és a választott nép sirámai megindítóak és igazaknak látszanak talán azért, mert visszhangra találtak az ő sokat szenvedett és csalódott szívében, mely misztikus honvágytól lobogott a mennyország iránt. Ez a mély érzés karöltve a költészet

és természet rajongó szeretetével altatta el bánatát, édesítette meg keserveit.

A maga idejében az emberek és ujságok ugyancsak sokat foglalkoztak az Espronceda és *Carolina Coronado* közti állítólagos kapcsolatról (1823—1911). Ő is Almendrejóban született s a portugál Cintrában élt. De váltig tagadta, hogy Esproncedával valaha is beszélt volna. Azért kár lenne ezt az ügyet tovább feszegetni, mert minket nem az írói emberi mivolta, hanem a költészete érdekel. Karolina ábrándos költeményeiért egykor a madridi Liceo közönsége éppen úgy lelkesült, mint Avellaneda lelkes műzsájáért. Ma azonban inkább az utóbbinak a nevét emlegetik s az övét, bár nem régen halt meg, mintha elfeledték volna. Pedig ossziáni sóhajai lelkének éppen oly szépmisztikus virágai, mint az Esproncedától felmagasztalt *Pálma*, *Te vagy a félelem*, *A fehér róza*, *Elmegy az árnyékom* és mindenek fölött a remek *Szerelmek szerelme* c. éneke. Ha másért nem, ezért az egyért megilleti őt az elismerés pálmakoszorúja. Lássuk ennek harmadik zsoltárát.

Úgy hívlak, édes angyalom elő,
Mint hogyha élő halandó volnál !
Pedig több vagy te földi dolognál :
Fény, illat, pára, tiszta levegő !
Bolygó felhőnek lenge árnya vagy,
Rezgő nyárfában suttagó zene,
Ha szerelmem merésznek tetszene,
Tudd meg, eszménynek néz csak ez az agy.
Te vagy szerelmem, és e sóhajok
Végcélja te vagy, Uram, Istenem ;
Kereslek, hívlak s ezt azért teszem,
Mert ez a szív csak érted ég, sajog.
Nem látlak én, mert rajtad semmi sincs,
Mi emberi külsőre vallana,
S gyönyörben úszik szívem kis laka,
Ha megzörren jöttödre a kilincs.

Soh'sem fog égni csókom ajkadon,
 A környezetbe vész az egyedül
 S a sóhaj, mely keblemből kirepül,
 Megtörlik a nem érző szirtfalón.

De amikor kimerít már e lét,
 S kialszik bennem az érzés, a tűz :
 Magadtól akkor, édes, el ne űzz,
 S add meg üdvöm mesés ígérését.

S az örök pálma főmre ha kerül,
 Mit égben hord minden hű jegyesed,
 Nem kapsz te csókot, olyan tüzeset,
 Mint az enyém lesz hő szeretetül. (K. A.)

(*El amor de los amores, Cantiga tercera.*)

2. *A dráma.* Duque de Rivas Alvarója megtörte a jeget a romantika szabad fantáziája előtt (1835). A hármas egység bilincsei lehullottak. Előtte nehéz, sőt majdnem lehetetlen vállalkozás lett volna ez. VII. Ferdinánd és még inkább szolgálai censorsa, Fernando Carrillo atya, ellenszegült minden szabadabb eszmének és kifejezésnek. Mikor reggeli papi kötelességeinek elvégzése után cenzori teendőihez látott, így szólt szolgájához : hozz kocsit, menjünk a pokolba ! (Ferrer del Río.) Irgalmatlanul törölte az efféléket a kéziratból : imádlak angyalom, utálok a győzelmet, megvetem a halált, s az öngyilkosjelölt szájába helyette e prózai mondatot adta : megyek, mert tovább itt nem maradhatok ! E kegyetlen censor kezei közt multak ki *Gil y Zárate* Blanca de Borbón és D. Rodrigo drámái. Ez utóbbi azért, «mert bár több Rodrigo-féle király volt, nem vihetők a színpadra, mert nagyon szerették a leányokat».

Antono Gil y Zárate (1796—1861) Párizsban tanult jeles képzettségű tanár volt. Egyaránt érdeklődött az exakt és irodalmi tudományok iránt. Helyes ítéletéről Irodalomtörténete, írói tehetségéről pedig drámái tanuskodnak. Ez utóbbiak csak VII. Ferdinánd halála után juthattak

szóhoz : *Doña Blanca de Borbón*-nak nehéz volt a helyzete, mert *D. Alvaro* határtalan sikere alig három hónappal előzte meg a színrehozatalát. V. Hugo követői megbotránkoztak rajta, de alapjában nem ártottak sem a darabnak, sem a szerzőnek, aki sietett szakítani eddigi klasszikus hajlamaival. De *Carlos II. el hechizado*-val bizony túllőtt a célon, a józan ész szabályain, amikor a fanatizmus és abszolutizmus hullája még ki sem hült egészen s akadtak még olyanok, akik a régi Spanyolország hagyományait tiszteletben tartották. Ezért maga *Figaro* is élesen megróttá ezért a szertelenségért. Egyébként az erkölcs és a jóízlés e megsértése inkább ártott, mint használt a romantika ügyének. Tettét később megbánta s *Rosmundájával* mérsékeltebb, józanabb útra tért át (1839). Letagadhatatlan sikerei ellenére is azonban csak másodrangú színműírónak maradt. Ez alárendelt állásából legjobb műve : *Guzmán el Bueno* sem bírta kiemelni. Ez a Moratín hasonló darabjával versenyző tragédia hébe-korba még most is színpadra kerül, a többinek már a címét is elfelejtették. Sokkal mélyebb nyomot hagyott maga után *García Gutiérrez* és *Hartzenbusch* drámai munkássága.

*Don Antonio García Gutiérrez*nek a nagyobb irodalomtörténetek külön fejezetet szánnak, mint *Esproncedá*-nak, *Zorrillának* és néhány más neves költőnek. Már ebből is sejthető, hogy nem közönséges tehetségű költőnek és dramaturgnak kellett lennie (1813—84). Írói hajlama elszóltította őt orvosi pályájától. Apja akarata ellenére szülővárosát Madriddal cserélte föl 1833-ban. Minthogy megélni írói munkásságából nem bírt, felcsapott katonának és drámaírónak. Világhírű színműve, *A trubadur*, csak VII. Ferdinánd halála, illetve a censored Veto megszünte után került színre (1836). Hallatlan sikere alapította meg hírnevét, mely Verdi operája révén ki tudja meddig fogja tartani magát? A közismert provánszi

történet e föllelevenítése a romantika tavaszának egyik legnépszerűbb virága. Már Rivas herceg is megpróbálkozott a cigányleány alakjával. De míg ez közvetlen, nem tulságosan idealizált, addig Gutiérrez *Azucenája* lihegő bosszúja miatt sátáni és egyenesen visszataszító. Különbözik Alvaro és Manrique jelleme is. Azt a fatalizmus vezeti, ezt pedig a hamis morál teszi meg a szabad szerelem hőisévé. Igaz, hogy ilyen volt az erkölcsi felfogás a trubadurok korában és Provenceban, de nem Hispaniában is, ahol az albiak szociális tévtanai nem bírtak tért hódítani. Eltekintve ettől a cigányleánnytól hősnői mind rokonszenvesek, mert eszményi magaslaton mozognak.

Leghíresebb darabja tagadhatatlanul az *El Trovador*, de nem egyúttal a legjobb. Rendkívüli drámaírói tehetsége fokról-fokra emelkedett. Még öreg korabeli színművei sem mutatnak feltűnő hanyatlást. Ezt is inkább annak lehet betudni, hogy a régi spanyol környezettől a köznap eseményekhez fordult bennük. Kritikai megítélésénél épen a régi drámáit kell alapul venni. Az *El Rey Monje*, a *Venganza catalana* részleteikben szépek, de a főcselekményt eltoló lírai epizódok miatt inkább drámai legendák. Mintaszerű drámák ellenben a *Simón Bocanegra*, *El encubierto de Valencia*, az *El duelo a muerte* (Párbaj halálra, Lessing Emilia Galotti utánzata), az *El Paje* (Az apród) és a *Doña Urraca de Castilla*. A *Bocanegra* volna a legsikerültebb drámai alkotása, ha a kritika nem emelt volna kifogást a sok kitérés ellen, melyek bár költőiek, de zavart keltők is egyúttal. A vitéz génuai tengernagy győzelmes dicsőségét keseríti Mariana Fiesco egykori meggyalázása, akiért ellenséges atyja, Jacobo előtt is térdre borul. Ez beengedi egy szobába, ahol az ő imádotja fekszik látszólag holtan. Kilép az erkélyre, hallja a nép üdvívalgását, mely Duxnak kiáltja ki akkor, amikor sírt kíván magának. Még meghatóbb jelenet az,

midőn Susana Grimaldiban, illetve Simón Bocanegróban ráismer a leányra és atyjára! Vagy az, amelyben Mária vagy Zsuzsánna meggyónja Gabriel iránti szerelmét Simónnak. (III. felv., VII. jel.) Kifejlet: a Dux kibékül Gabriellel, Bocanegra s a megsértett Fiesco kölcsönösen megbocsát egymásnak, a bűnös szerelem ártatlan gyümölcse (Zsuzsánna) kedvéért. Simónt megmérgezi Albiani. Simón halálos ágyán megáldja Zsuzsánna és Gabriel frigyét s lemond javára a duxi méltóságról. Az érzés mily heve, mélysége és őszintesége vezeti a lelket a maga szabad útján, menten minden érzélgéstől a kiengeisztelő vég felé! Mily költői és mégis folyékony párbeszédeknek verselése. Milyen ihlet kellett hozzá, hogy ez a verselés nemcsak hogy nem ártott, de lényegében még emelte is az ellentétes helyzetek érdekességét. Csak elsőrangú művészi elme érhetette el ezt. Bebizonyította vele azt is, hogy a vers emeli, a próza pedig leszállítja a dráma színvonalát.

A hatásos jelenetek egymást érik többi színművében is. Lehet-e pl. tragikusabb párbeszédet elképzelni, mint A trubadur fináléja? Vagy amidőn Maria, Juan de Bilbao és Enrique közt folyó jelenetben a kiábrándult leány a hóhérnak adja át az ő zsákmányát, becsületes atyja életéért? Vagy amikor a szép Emilia arra kéri Contit, ölje meg, hogy a becsstelenségtől megszabaduljon. (Párbaj halálra.) Vagy amidőn bizánci Mária el akarja oszlatni Roger de Flor, Konstantinápoly katalán meghódítójának kételyét iránta mondván:

Maria : Az Istenre, ártatlanságom tanujára esküszöm . . .
(letérdel, mintha Istent hívná.)

Roger : Hazudsz s megcsalod Istened.

Maria : Szerelmedre ! . . . Szerelmemre ! . . .

Roger : Hazugság.

Maria : (fölemelkedve, büszkén és boldogan :
A gyermekre, mit szívem alatt hordok !

Roger : Mária ! Biztos ez? S őrült gyanúval
 Keserítem szíved?

Maria : Egy anya sem hazudik, ha fiának
 nevére esküszik.

(*La venganza catalana, III. felv. VIII. jel.*)

A szív mélységes rejtekeibe iparkodik leszállni lelkének intuitív ereje akkor, amikor *Juan Lorenzo* jellemének és tragikumának fölépítésébe fogott (1865). A lélekbúvár ebben csak a tiszta valót és igazságot kereste. Nem tudom mennyire sikerült ez neki, mikor a tisztességes elvért harcoló Juan földézi, az utcára dobja az anarchia veszedelmét, melynek ő is áldozatul esik. A szabadság eszménye hajtja, készíti cselekvésre. Nem törődik nemes küzdelmében még szerelmével sem. Bernarda fehér menyegzői ruhájában megsemmisülve áll vőlegénye teteménél. Sorolla, az áruló, szavai lelkifurdalásként hangzanak el a gyászos szobában. A külső láрма és zaj éles ellentéte a lakás belső csendjének, néma fájdalmanak és felcsukló imádságának. (Blanco García.) Az akkor uralkodó pártok türelmetlensége ezt a szociális drámát zátonyra vitte, az elfogulatlan utókor azonban kiszabadította. Megkülönböztető vonása : a calderóni líraiságnak szándékos kerülése az alapeszme megvilágítása érdekében. Későbbi alkotásai közül kiválik még a *Crisálida y mariposa* (A báb és pillangó) és az *El grumete* (A hajóinas). Szép, finom képei ragadták magukkal a nemes költészetért hevülő közönséget.

Gutiérrez drámái spanyol zamatjuknál és divatját multa líraiságuknál fogva az egy Trubadurt kivéve, nem igen bírták meghódítani a külföldet, talán az egy Németországot kivéve. Hasonló sors érte *J. Zorrilla* színműveit is. Hiába rajongott legendáiért és egyéb lírai meg epikai verseiért Spanyolország. El puñal del Godo, Sancho García, El Rey loco, El zapatero y el Rey stb. ugyanazon

hibákban és erényekben leledzenek, mint *D. Juan Tenorio*: dagályosak, szertelenkedők, fantasztikusak, drámai erő és valószínűség nélkül szűkölködők. A legutóbbi Fastenrath János szép és hű fordításában Bécsben és másutt színre került ugyan, de nem keltette azt a hatást, melyet romantikus népéből ma is kivált még. Legszínszerűbb darabja: *Traidor, inconfeso y mártir* azonban most is élvezhető, ha jó alakító színészre talál. Franc. Morano 1928 decemberében sok lelkes tapsot aratott vele, úgy mint a Zalameai bíróban.

A német atyától és spanyol anyától származó *D. Juan Eugenio Hartzenbusch* is dicsekedhetik egy olyan hatásos színművel, mint aminő A trubadur volt (1806—1880). Az idővel meseíróvá, költővé és tudóssá vedlett műasztalos aligha álmodta meg, hogy szorgalma és tehetősége akadémiai székbe ülteti s a Nemzeti Könyvtár igazgatójává teszi meg. Alig volt harmincegyéves még, mikor *Los amantes de Teruel* (A terueli szerelmesek) c. darabjával egy csapásra meghódította mind a közönséget, mind a kritikát (1837 január 19). Megismétlődött rajta az, ami Gutiérrezzel egy évvel ezelőtt: névtelen emberből neves íróvá vált. Ezt a témát már ismertettük egyszer mint olyant, amelyet először érdemlegesen Tirso de Molina dolgozott fel. De úgy ez, mint Pérez de Montalván darabja csak bibliografiai szempontból vehető tekintetbe. Hartzenbusch ásta ki ismét azt többszázados sírjából s adott életet porladozó hőseinek, akik nem költött, de élő személyek voltak. (1619 ápr. 13-án exhumálták őket.) Hartzenbusch a megrázó részletekben bővelkedő cselekményt megtisztította minden rendkívüliségtől és szörnyűségtől. A szereplő hősök minden akadálylyal dacoló szerelme, rokonszenvet keltő heve és szenvedélye, a körülmények végzetes találkozása, az érdekek összetűzése untilig elég volt neki, hogy cselekményét az elháríthatatlan tragikus véggel oldja meg. Shakespeare

ez ismerője Diego Marsilla és Isabel tragikus szerelméből egy spanyol Romeó és Juliát alkotott. Ezt a tragédiát a szerző olyan értékesnek tartotta, hogy első színpadi sikere után kétszer is átdolgozta. A második átdolgozás oly alapos volt, hogy a mesén kívül alig valami maradt úgy, mint az első szövegben. A költő első ihlete, vagy a műértő későbbi ízlése ér-e többet, az vita tárgya lehet. Az első mellett a nagy siker tanuskodik, a harmadik átdolgozás mellett M. Pelayo műérzéke. Másik darabja, a *Doña Mencía*, már az antiklerikális pártok befolyása alatt született, azért történeti háttére ép oly hamis, mint Gil y Zárate II. Károlyáé. Hőse, a liberális Gonzalo, az Inkvizíció korával és szellemével ellentétes alak, miért is ennek foglya lesz. Barátságában megszökik és becsmérszi magát egy apácázárda társalgójába, hol találkozik régi kedvesével. Mikor ez a bűnös hajlamú leány annak a tudatára ébred, hogy a jegyese tulajdonkép az ő apja, öngyilkossá lesz. Izléstelen s hozzá nem is valószínű tárgy, a környezet, a cselekmény és a vég egyaránt, de romantikus. Ugyane mulékony divatnak, illetőleg felfogásnak estek áldozatul *Alfonso el casto*, *Primero yo* s egyéb 1841-ig írt darabjai. Az előbbiben Alfonso szerelme nővére iránt, ha megmenekült is a büntől, nem való a színpadra. Sikertelenségük figyelmét a multra irányította, amelynek amúgy is alapos ismerője volt. *A Santa gadeai esküben* (La jura en Santa Gadea) Cid és Jimena jól ismert frigymondáját újítja fel a korábbi íróktól elütőleg, érdekesebben és eredetibb felfogással (1845). *Pelayo halála* gyengébb, *A faj törvénye* pedig ismét jobb alkotás. Mind a kettő meséje a gót uralom idejéből való. Tizenkét évvel később, 1858-ban léptette színpadra az *Életet a becsületért* cím alatt Villamediana gróf szintén nem ismeretlen kalandjait s egy auto kísérletet, *A rossz apostol és a jó lator* címűt. (Júdás és Dimas esete.) Ez a sok szépséggel dicsekedhető bibliai dráma volt az utolsó,

mellyel a színpadot gazdagította. A régi spanyol színpad kiváló kutatót és méltatót talált e szorgalmas és éleseszü bűvárban. Ő alkalmazta színre Lope Sevilla csillagát, Calderón Becsületének orvosát. Hajlama, mint láttuk, a komoly tárgyak felé irányult, de nem vetette meg azért a lengőbb öltözetű műzsát sem, amiről *A látnoknő*, *Juan de las Viñas*, *A varázspalack*, *Celestina anyó porai* c. vígjátékai tanuskodnak. Ha drámaírói tehetsége nem is termelt oly kiváló műveket, mint Gutiérrez, józan, higgadt és szerény föllépése, lelkiismeretes műgondja, alapos készülsége és tiszta nyelvű verselése ellensúlyozta az előbbinek és iskolájának képzelmi túlzásait. S ez érdeme előtt meghajol a kritika is.

Amilyen hajlékonynak, alkalmazkodónak mutatkozott a politikában *D. Patricio de la Escosura*, olyan ingatag ízlésű volt az irodalom és a dráma terén is (1807—78). Múló sikereit történeti darabjainak köszönheti. *A Buen Retiro udvara* — La Corte del B. R. — IV. Fülöp udvari életéből vett jelenetei révén keltett érdeklődést. Bourbon Izabella, Villamediana gróf és a kegyenc Olivares még elég eleven emlékü alakjai vezetik benne az udvari fondorlatok szárait, melyeket a modoros verselés és az esetek erőszakoltsága összevissza kuszál. Ügyesebb mese-szövéssre vall *Bárbara de Blomberg* regénye. E drámában V. Károly és Juan de Austria anyja közti viszony szárait igyekezett kibogozni. Ezt tartják legsikerültebb alkotásának. A többi nem tudta felizgatni már a kedélyeket, ha tárgyak, illetve hősük iránt meg is volt az érdeklődés. (Colón hajnala, Hernán Cortés ifjúsága, Hódító Jakab, Roger de Flor.)

D. José María Diaz hideg szívét nem bírták kellően fölmelegíteni drámai tárgyai (1808—88). Echegaray ez elődje jól értett az ellentétes helyzetek tragikus kihasználásához. Az öngyilkosság, a párbaj, az egyéni érdek és társadalmi felfogás összetűzése egy jól domborító művész

kezére vallanak, drámai reliefjei mégis idővel elmosódtak. Hiányzott belőlük a lélek, a szív. *Junio Bruto*, *Andrés Chenier*, *Földnélküli János*, *Gabriela de Bergy*, *Julio César* az életből rövid lét után átmentek az irodalomtörténetbe. Dumas, Ponson du Terrail és Sardou e követője tartósabb nevet vívott volna ki magának, ha nem tért volna el a spanyol nemzeti dráma hagyományaitól. Lett volna hozzá tehetsége és verstechnikája.

A maga korában rendkívül népszerű volt *D. Manuel Fernández y González*, mint romantikus regényíró és költő. Dús, könnyen szárnyaló fantáziáját nem tudta fékezni s azért drámái a romantika szörnyszülöttei. Meseszövések a tervtelenség miatt laza, jellemei következetlenek, kifejtetük nem megokolt s hozzá a színpad kellő ismerete is hiányzik belőlük. Líraiságuk is inkább hátrány, mint előny. Valószínűtlen meséjük a párbeszéd-szerű regény kereteiben folyik le. Egyetlen figyelemreméltó vonásuk a szép verselés.

Komolyabb színművek kerültek ki *Gertrudis de Avellaneda* műhelyéből. Nő léte férfias elgondolások foglalkoztatták lelkét. A francia drámai áramlatok túlzásai, szertelen hatásvadászata elől a nemzeti és keresztény hagyományok természetesebb, világosabb berkeibe menekült. Ezekből sikerült is egy pár szebb képet varázsolni a színpadra. Legsikerültebb nemzeti tárgyú tragédiája az *Alfonso Munio*, míg a bibliai vonatkozásúak közül a *Baltasar* c. emelhető ki. A bűnösnek nézett és saját atyja kezétől meghalt Fronilde méltó ellentéte a fátumnak áldozatul esett Ifigénia. A dráma szabályainak talán megfelelőbb lett volna, ha a borzasztó tévedés hatása alatt a szigorú apa öngyilkosságot, D. Sancho király pedig bosszút kísérelt volna meg. Avellaneda keresztény szíve nemesebb megoldást talált. A lelkiismeretétől furdalt apát, Muniót, a mórok elleni háborúba küldi: harcolni Kasztíliaért (1844). *Baltasar*-ban byroni lendülettel festi

meg e keleti zsarnok jellemét és azt az alapeszmét, hogy a hatalom, gazdagság és érzéki élvezetek teljével a csömör jár vele. Baltasar csak képviselője ennek az egyetemes eszmének, mint Hamlet és Segismundo. Ám ez csak viszonylagos. Nero, D. Juan Tenorio stb. ellenkező példák. Igaz, hogy ezek maniakusok voltak. De a kivételek nem gyöngítik, hanem erősítik a szabályt. Ez a célkitűzés: általánosítani az egyénit, a romantika lenyűgöző láncaitól való szabadulási törekvésén kívül nem a legutolsó érdeme a jeles költőnek (1858).

A katalán irodalom is meghódolt és eléggé adózott a romantikának. A liberális érzelmű *Victor Balaguer* volt annak a legelőkelőbb képviselője. Tragédiáit nemzete multjából vette át. *Foix grófja*, *A lefejezett kesztyűje*, *A holdsugár*, *A halott nő menyegzője* helyi és egyéni színezetük miatt a nagy hazában nem keltettek erősebb visszhangot. Méltatásuk inkább a katalán irodalom körébe való. A cselekmény maga a tág kerethez képest szűk, de jellemei plasztikusak és a történeti vonatkozások érdekeseek, amiért most is olvassák.

A vígjáték a hősi drámákkal szemben, az egy Moratínt kivéve, nem talált méltó művelőkre. Mintha lebecsülte volna a közvélemény azokat a szépségeket, amelyek benne és általa épen úgy kifejezhetők, mint a komoly tógában és kothurnuszokban mozgó tragédiákban. Egy *Bretón de los Herreros* kivételes talentumára volt szükség, hogy a vígjátékot régi jogaiba visszahelyezze (1796—1873). Ez a félszemű író is a verseken kezdte pályáját. Quintanai ódái, meléndezi anakreontikái, szatirái s egyéb alkalmi szerzeményei inkább alaki, mint tartalmi tekintetben tűnnek ki. Az aktuális társadalom és erkölcs megfigyelése veleszületett hajlamát a vígjátékra terelte. Már 1824-ben ért meg első ilyen gyümölcse: *Az öregeknek a himlő való*. E prózában megírt vígjáték az öregek

szerelmeskedését gúnyolja ki. *Visszatérek Madridba* (1828) a falusi élet képzelt boldogságát leplezi le Moratín modorában amellet, hogy a leány észszerű ellenállását szerelmi és házassági ügyekben a zsarnok apai tilalom ellen megvédelmezze. Ez a két darab feléje fordította a közönség figyelmét, de a *Marcela* színrehozatalára volt szükség, hogy azt tartóssá is tegye (1831). Marcela fiatal, kíváncsi, kokett özvegy, akit, mint Penelopét, három nevetséges alak ostromol. Ellenállhatatlan bájjal folynak a redondillás párbeszédék, az élcek és találó ötletek a szereplők ajkairól. A mese maga nem új, szövése sem épen kifogástalan és ha jellemei nem tükröznék vissza a helyzetet, a társadalmi rend fonákságát oly természetűen s oly erős komikai aláfestéssel, a darab megbukott volna. Az ostromolt özvegy az egyetlen komoly alak a többi nevetséges szereplővel szemben. Ez az éles kontraszt is a komikus helyzetek kidomborítására vezetett. Hozzájárult az a gyanu is, hogy a szerelmes D. Agapito költőben Cheste grófot, a fecsegő katonában Patricio de la Escosurát, s a harmadik kérőben D. Andrés Avelino Clemencint vélte fölismeri a közönség. Az életből ellesett fotográfiák. A Larra kritikájától felbőszült Bretón később ezt is kifigurázta az *Elmegyek Madridból* c. vígjátékban. Egy bankettra és Ventura de la Vega közbenjárására volt szükség, hogy a két ellenfél békejobbot nyújtson egymásnak. Bretón rendkívül termékeny író volt, mintegy 175 darabot írt és fordított. Leleménye azonban nem állja ki a versenyt termékenységgel. Egy témát háromszor is feldolgozott. Ilyen volt pl. a Marcelaé is. Legjobb darabjai: *Halj meg és látni fogsz*, *A legelő haja* (El pelo de la dehesa) és a *Pasajesi bárkásleány*. Az első: *Muérte y verás* (1837) érdekes kép a társadalomból. Hasonló némileg ahhoz, melyet Dumas rajzolt meg a Howard Katalinban. A különbség köztük az, hogy míg Ethelwood hóhéréjává lesz

Katalinnak, addig D. Pablo és Jacinta kölcsönösen megbocsátanak egymásnak.

Az *El pelo de la dehesa* sziporkázó humora és pompás verselése vetekedik a Marceláéval. Hőse, D. Frutos, kitörülhetetlenül él még a mai nemzedékben is. A *Baterera de Pasajes*-ben sikerült neki legmélyebben bepillantani a természetbe és a szív érzelmkohójába. Az egyszerű, naív halászleány, Marcelita és a világlátott Bureba kapitány mennyire különbözik a kacér Marcelától, illetve önző kérőtől! A szerelem nekik nem gyerekjáték, nem üres időtöltés, sem anyagi érdek, hanem a házaselet boldogító előálma. Bretón jeles tehetsége kitűnően érvényesült a hosszabb vígjátékokban, de legfőképpen az egyfelvonásúakban bizonyult páratlannak. Falrengető kacaj kísérte mindig borsos élceit és komikus helyzeteit. A lecke helyénvaló volt, mert erkölcsi háttér támogatta. Ha általában a felszínen mozgott is, mert nem ért rá, vagy kényelmetlen volt a szív mélyébe szállni le, neve a spanyol dráma első mestereié között fog ragyogni mindenha. Pompás humora, kifogyhatatlan jókedve, éles megfigyelő képessége és bámulatos versetchnikája biztosította azt neki. Az egykor megcsodált Scribe már a múlté, Bretón még mindig él a színpadon és a közönség emlékezetében. Egy művét Fekete Soma fordításában a Nemzeti Színház adta ki. (Muérete y verás?)

Tanítványai közül tapsok dolgában még a mestert is felülmulata a malagai *D. Tomás Rodríguez Rubí* (1817—1890). Mintegy 100 darabot és számos andaluziai ízű verset írt. Erkölcsi vígjátékainak ez a sikere elsősorban a színpad alapos ismeretére vezethető vissza. A magas társadalomból vett típusait az akkori színészek egyéniségéhez szabta, darabjait azok számára írta. *A szív viharjai*, *Az ő hajjonata* és különösen *Az élet lépcsője* meg *A meggazdagodás művészete* Diez Matild és Romea

alakító művészete nélkül aligha nyerték volna el a közönség tetszését. Hatásuknak nem utolsó titka továbbá a népszerűség hajhászása meg a szerencse. Ez történeti darabjaiban azonban mintha cserben hagyta volna. A szerencse kereke — *La rueda de la fortuna* — még megúsza úgy, ahogy a valószínűség vizeit, az *Isabel la Católica* azonban zátonyra futott a történeti hűség iránytűjének eltörése miatt. Nagyot vétett az ellen, amikor Isabel rokonszenvét a Gran Capitán iránt szerelemmé fújta fel. Ez rossz vért szült a dicső mult bámulóiban, akik előtt katolikus Isabella emléke szent volt és lesz.

A cádizi *D. Francisco Flores y Arenas*nak klasszikus szatiráinál több dicsőséget hozott a *Coquetismo y presunción* — Kacérság és igény — c. vígjátéka Bretón éles kritikája ellenére is. Többi, csekély számú darabja szerényebb igényű és értékű.

A romanticizmus és klasszicizmus ellentétes irányzatát szerencsésen át tudta hidalni két jeles költő: *Molins márki* és *Ventura de la Vega*. Az előbbi, családi néven D. Mariano Roca de Togores, (1812—1889) úgy mint az utóbbi, Lista híres kollégiumában nevelődött. Molins nagyon sokoldalú költő és nem közönséges államférfiú volt. Két ízben viselt miniszteri tárcát s három követséget vezetett, ú. m. a londonit, a párizsit és a vatikánit. Nevét azonban írói munkássága őrizte meg az utókor számára. Ódái hidegek, mint a legtöbb klasszikusé, romantikus fantáziái rapszodikusak, románcai és legendái részben leírók, részben történeti háttérűek ugyan, de egyébként az ő mérsékelt politikai nézeteinek hirdetői. A nemesek lovagisága, a jobbagyok hűsége, a királyhűség a követendő ősi mintaképek. A történeti hűség erényök ugyan, de közvetlenségben messze elmaradnak Zorrilla és Duque de Rivas fényes ihletű alkotásaitól, melyekben a történelem csak eszköz és nem cél. Doloráinak és szonettjeinek is inkább a klasz-

szikus forma, mint a tartalom adja meg a színt. Romantikus hajlama először az *El duque de Alba* (= La espada de un caballero) c. történeti drámában nyilvánult meg (1831). Ez azonban csak 15 év múlva jelent meg a színpadon, amikor a romantika már sokat veszített egykori varázsából. Ezért korántsem váltott ki oly hatást, mint *Doña María de Molina* (1837), ez a páros társa Tirso de Molina hasonló drámájának. Mária arc képe mind a kettőből szépen domborodik ki azzal a Menéndez Pelayotól észrevett különbséggel, hogy Tirsóé belső, történeti hűségű, Molinaé pedig inkább csak archeológiai. Alfonso Martínez nagy alakja azonban általánosabb, bár nem korszerűbb, mint Tirsóé. A Benavidesek és Carvajalok csak a nemességet képviselték, Martínez azonban az egész népet, a trónnal való egység kérdésében. Népszerűség dolgában többre vitte listai iskolatársa.

Ventura de la Vega (1807—1865). Ez a nem közönséges tehetség azt a nem könnyű feladatot tűzte ki magának, hogy a legjobb vígjátékot, drámát és tragédiát fogja megírni. Ez utóbbi csak félsiker volt. Mint a Spanyol színház igazgatója, senki sem ismerte nála jobban annak a technikáját. Ez a szakismeret. párosulva irodalmi tájékozottságával, jó műízlésével és önmérsékletével. képesítette őt kora e legjobb vígjátékának megtervezésére (1845).¹ A világfi férj — *El hombre de mundo* — Alarcón mintájára készült. Lüktetett benne a társadalmi élet. Ez nem másolat, nem is eredeti arckép, hanem maga a megtestesített világfi, aki saját egyéni tapasztalataira támaszkodva attól tart, hogy a felesége őt épen úgy fel fogja szarvazni, mint ahogy ő tett legény korában más asszonyok férjeivel. Az e félelemből eredő helyzetek komikuma hányszor kacagtatta meg a közönséget!

¹ A világfi férj, Körösi Albin kéziratárában.

De más tartósabb sikere is van. Példát mutatott arra, mily irányt kell vennie a jövő drámának. Ayala és Tamayo nagy sikerei azt bizonyítják, hogy a példa jó volt.

E vígjátékkal szemben a *Don Fernando de Antequera* visszaesést jelent. Vannak ugyan megható történethű jelenetei, nyelve komoly, hangja emelkedett. Az ambíció és kötelesség közti harc érdekes, de elveszti jelentőségét azzal, hogy megelégszik a félsikerrel: Fernando lemond a castiliai trónról, de elfogadja az aragónit. A csorbát némileg kiköszörülte a *Cézár halála*, mely egyúttal hattyúdala is volt (1862). Mikor a darab befejeződött, maga Duque de Rivas így gratulált neki elragadtatásában: «Ez római, Ventura, ez nagyszerű!» Ez a shakespearei dráma nem annyira a rideg római, mint inkább a modern érzelmek harcbavitelével alakítja ki hősei jellemét. Servilia, Brutus anyja, mikor megtudja, hogy Cézár Octaviust kívánja megtenni utódjának, végül aláírja az okmányt, mely tudtul adja, hogy Cézár az apja. A vér elárulja magát, győz az anyán és nőn, sutba dobva az akkori társadalom mesterkélt felfogását. Mily éles az ellentét Cézár fiára pazarolt jósága és ennek üres, embertelen sztoicizmusa között! Shakespeare hőseit Plutarchosz szemüvegén át nézi, Ventura Brutust a közfelfogás és a maga szemüvegén át festi meg. Ventura megbélyegzi a zsarnok- és apagyilkosságot. Az első azért, mert Cézárban a patriciátus eltörlőjét látja a nép érdekében, a másodikat azért, mert ellenkezik a természet törvényével. Március híres idusát vitte színpadra Ventura, ami Shakespeare előtt csak véletlen, másodlagos jelentőségű esemény volt. Ez az oka, hogy a tragédia nem vált be elsőrendűnek, mint A világi férj. Ventura de la Vega nagyon szerette a kényelmet. Tollat legtöbbször akkor fogott csak kezébe, ha az események vagy jóbarátai készítették. Pedig nemcsak jeles drámaíró

volt, hanem költő is. Dávid és Salamon ihlete tükröződik vissza *Az énekek éneké*-ben és *Salamon zsoltárai*-ban. A *Pusa partján* bájos költői leírás, az *Agitación* Byron és Leopardi hangulatát suttogja fülünkbe: «Magány, benned egykor szívem a boldogságot kereste, mint az erdő árnyában, a mező bús csendjében a békét. De csak a sír békéjére leltem bennök».

A buja életre kelt romanticizmus megtermékenyítette a színészetet is. Az olasz Grimaldi társulata *Concepción Rodríguez*, *Joaquina Baus*, *Jerónima Llorente* színésznőket nevelte föl. A Marcela *José Valerót*, a hősi drámák *Carlos Latorrét*, *Julián Romeát* tették népszerűvé. A női szerepek legjelesebb alakítói: *Matilde Díez* és *Teodora Lamadrid*, a közönség dédelgetett kedvencei voltak.

3. *A próza.* A szerencsétlen végű Larra nevét nem annyira *Macías* c. drámája és az *El doncel de Don Enrique el Doliente* c. hasonló tárgyú regénye őrizte meg, hanem az ő maró tollú szatirái, tartalmas kritikái és elmés társadalmi életképei. A *Pobrecito Hablador*, *Revista Española* és az *El Español* folyóiratok közönsége kacagva, néha kárörömmel is olvasta, falta *Figaro* e cikkeit. *Az egész Világ maskara*, *Az egész év farsang* stb. gúnyosnál gúnyosabb humorának nem állhatott ellen a legkomolyabb kedély sem. Nem volt akkor nála népszerűbb tárcaíró. Nem tett lakatot a szájára, amikor valamely helytelen vagy ferde eseményt, szokást, hibát vagy vétket akart kigúnyolni. Az irodalmi újdonságok és valláspolitikai kérdések sem kerülték el éles figyelmét. Mint *Macías*, ő is áldozata lett az önmérséklet hiányának. Reménytelen szerelme egy férjes asszony iránt a halálba kergette a jobb sorsra érdemes fiatal, szellemes és szép jövőjű író 1837-ben.

Nem kevésbé elmés megfigyelő volt *Ramón de Mesonero Romanos* sem (1803—1882). Kezdetben atyja üzletét vezette, aztán beutazta Franciaországot, Belgiumot és

1851-ben lépett a nyilvánosság elé *Manual de Madrid* c. városi kalauzával, mely több bővített kiadást ért meg. Szellemes és pikáns románcaiban Quevedo és Ramón de la Cruz hívének mutatja magát. Legkiválóbb életmegfigyeléseit az *Escenas matritenses* c. könyve foglalja magában (1842). Írása mentes minden pose-tól, könnyen, természetesen folyó és ötletes. «Curioso parlante» (írói álneve). *A bikaviadalok napja*, *A gyász véget ér a templomban*, *Egy átvirrasztott éjszaka*, *Claudia anyó* stb. a közvetlenség mezében jelentek meg. Később komoly irodalmi dolgozatai révén bejutott a Spanyol Akadémiába is. A Biblioteca de Autores Españoles szerkesztésében is részt vett. Tőle valók a Lope de Vega kortársai és utódai, továbbá Rojas de Zorrilla drámái c. kötetek. Öreg korában föllevenítette a régi Madrid történetét és élete élményeit a *Memorias de un setentón* c. érdekes könyvében (1881). Szobra a Paseo de Recoletos egyik szép emlékműve. 1925-ben indult meg összegyűjtött munkáinak sorozatos kiadása. Folytatója, illetve kiegészítője a Madridi Jeleneteknek *Antonio Flores*, aki az alsóbb néposztályok erkölcsét és szokásait igyekezett csipkedő borssal fűszerezve feltálatni az El Laberinto közönségének.

A romantikus regényekkel párvonalosan haladtak a maguk útján a társadalmi erkölcsrajzok. Az Inkvizitorok, a gúny nyílózónének kitett alakok, az álszenteskedők és más ferdeségek megtestesítői nevetséges, de egyúttal torzított vonásokban jelentek meg legelőször *Miñano* (El pobrecito, El Madrileño, D. Justo Balanza voltak álnevei) szatirikus *Leveleiben* (1820). Az akkori forradalmi és ultra liberális politikának és társadalmi viszonyoknak tudható be népszerűségök és keresettségök mind az anyahazában, mind Amerikában. A janzenizmus és a cádizi alkotmány is támogatta ezt az egyházellenes irányt.

Kevésbbé elfogult nyomokon járt *D. Serafín Estébanez de Calderón* tolla (1801—1867). Ez a malagai születésű író, bibliografus, magas állami hivatalnok, nagybátyja volt Cánovas del Castellónak, a monarchia helyreállítójának. Öccse írta meg életrajzát és rendezte sajtó alá műveit. Ezek közt versek is vannak (1831). A *Solitario* (írói álneve) nemcsak a legeredetibb, de sorrendben is talán a legelső a spanyol erkölcsrajzok írói között. Spanyol levelei épen úgy, mint Andaluziai jelenetei az életből átvett valóságos képek. Mint ilyenek okmányyszerű források lesznek idővel, ha a madridi, andaluziai és egyéb spanyol szokások kimennek a divatból, elmosódnak, vagy esetleg megváltoznak. A *Pulpete y Balbeja*, *A bölcsék az étkezöben*, *Az andaluziai sorsjáték* stb. és a *Curioso Parlante* meg a *Figaro* rosszmájú zsánerképei közt ég és föld a különbség. Ez utóbbiak mégis elhomályosították az előbbieket, mert lármásabbak, rikítóbb színűek, könnyebb fajsúlyúak és köznapi nyelvöknél fogva hozzáférhetőbbek voltak. A tudós arab nyelvész és irodalom-búvár egyes tájszavait és kifejezéseit ugyanis csak a közvetlen környezet értette meg. Ez lehet érték, de hiba is a kritika mérlegelésében. Ma már a *Curioso Parlante* és *Figaro* munkái is csak irodalmi csemegeszámba mennek, a nagy közönség legfőljebb kíváncsiságból olvassatja őket. Arcképeik, jellemeik tehát nem örökéletűek, mint a *D. Quijote*, *Sancho Panza*, a *Rinconete y Cortadillo* és egyéb teremtményei Cervantes lángeszének.

Önként kér itt helyet a XVIII. század szokásainak, erkölcsleinek, előítéleteinek előkelő festője, *D. José Somoza*. Bájos közvetlenséggel megírt jeleneteinek egyike másika versenyez a Kiváncsi Fecsegő legsikerültebbjeivel, másokat pedig csak Goya és Ramón de la Cruz reális érzéke múl fölül. Értéküket növelik személyes vonatkozásaik is. Az *El Abenámar* c. folyóirat szorgalmas munkása *D. Santos López Pelegrín* (Abenámar), nem-

különben az *El Estudiante* cikkírója, *D. Antonio María Segovia*. Karöltve mártották epébe tollukat tárcáik fogalmazása közben (1838). Irodalmi ízű cikkeik azonban nem tudták megtörni a nagyközönség jegét. Jobban sikerült ez *Modesto Lafuente*-nak, máskép Fray Gerundiónak, mert politikai karcolatainak szatírája mohóbb érdeklődést keltett még a parlamenti tárgyalásoknál is. Az ily irányú szakirodalom ismeretkörének kiegészítését elősegítheti az 1843-ban megjelent *Los españoles pintados por sí mismos* című könyv, melybe Rivas hg., Bretón, Gil y Zárate, Rodríguez Rubí, Zorrilla stb. is írtak életképeket.

Más irodalmakban is megtalálhatók az effajta zsánerű elbeszélések és rajzok. A spanyolok főleg azért neveztetik, mert jeles nevű íróik a széppróza nyelvét megcsinosították. Nem lekicsinylendő érdemek továbbá az is, hogy jellemzően megfestett képeik és jeleneteik adatokkal szolgáltak az utókornak művelődéstörténeti munkákhoz.

Ebben az időben maga az élet is romantikus volt. Különösen annak látszik, ha arra a ma szemüvegén keresztül nézünk vissza. Csoda volna, ha a regény, az élet e festője, ábrázolója, akkor, amikor a fantázia szabdjára volt eresztve, eltérő utakat követett s nem a közizlést szolgálta volna. Ezt az egész Európára az angol és francia írók erőszakolták rá. Érzelmes irányuk is kedvezett elterjedésüknek. A félszigetbe elsősorban *Chateaubriand* Atalája tette be a lábát (1801). Utána vonultak be a többiek: *Richardson*, *Rousseau*, *Marmontel* és *Florian*. Ez utóbbi a D. Quijotét forgatta ki valójából. Iparszerűleg kezdték fordíttatni spanyolra egyes kiadók: a madridi Boix, Jordán és Manini, a barcelóniai Bergnes de las Casas, J. Oliva és a valenciai Cabrerizo, a francia és angol romantika regényeit. Eredetiek írására még kevesen vállalkoztak, így a többi között *Pascual Pérez*,

Arolas e hü piarista társa és *D. Isidoro Villaroya*. Úttörőjük Cabrerizo volt (1818). Walter Scott csak 1831 és Fenimore Cooper és Bulver pedig csak ezután egy-két évvel lépték át a Pireneieket. Az elsőnek skót vártörténetei, legendái és mondái jobban hódítottak korrajzaikkal, mint maga a történelem. Hozzá Spanyolország is bővelkedett ily helyekben és érdekfeszítő eseményekben. Valenciában kelt ki az első Walter Scotti mag. *Ramón Lopez Soler* Hattyú-lovagja — Los bandos de Castilla o el Caballero del Cisne — prologusa az irányt is körvonalazta. *Estanislao Cosca, J. M. Larra* — A beteg Henrik apródja — siettek hozzászegődni. *Espronceda* is megkísérelte erejét e műfajban, de a forróvérű költő Sancho Saldaña című regénye époly kevésbé sikerült, mint Figaróé. Valamivel ügyesebb regényírónak bizonyult a tudós *D. José García*. El golpe en vago c. művében egy házasságot akart meghiúsítani bűnös eszközök segítségével. Hőse: Pedro Facundo de Santiesteban, az alkimisták feje, a jezsuitának csak torzképe.

Mindezeknél nagyobb érdeklődést tudott kelteni a termékeny, sokoldalú, de egy műfajban sem kiváló *D. Patricio de la Escosura*. Még a regény iránt volt tehetsége a leghajlamosabb. Történeti regényeiben a különben heves idegalkatú író még Walter Scottnál is jobban mérsekeli elbeszélő erejét, minek következtében a kelleténél szárazabb és színtelenebb jellemrajzokat ad (VII. Alfonz, Doña Urraca, a Conde da Candespina regényben). Érdekesebb az ál-Sebestyén portugál király esete (Ni Rey, ni Roque 1595-ből), mely még most is foglalkoztatja a történeti epizódok iránt érdeklődőket. Ennek a jellemei is ki vannak forgatva valójukból, aminthogy hamis az a föltevése is, hogy a portugálok elszakadási törekvéseit a protestánsok szították volna. A fantasztikus *El Patriarca del Valle*-ban Eugène Sue Bolygó zsidóját mintázta át spanyolra, akivel kapcsolatban idézi fel a XIX. század

első felének egyes szereplőit és nevezetesebb eseményeit, a többi közt Esproncedáét Eduardo de la Flor byroni jellemrajzában. S. *Estébanes Calderón Cristianos y Moriscos* c. regénye egy keresztény lovag és egy mór nő szerencsétlen szerelmi viszonyát írja le helyyel-közzel szépen, vonzóan, de egyúttal természetellenesen. Az eset nem épen lehetetlen, de mégsem valószínű. Csak rokoni elfogultság állíthatta párhuzamba ezen rövid novella révén íróját Manzoni-val vagy Walter Scottal, ha el is ismerjük, hogy az andaluziai háttér festői volta előnyére szolgál. Ugyancsak mór háttére van *Martínez de la Rosa* Doña Isabel de Solís, Reina de Granada c. történeti korrajzában is (1837—39—46), mely három folytatólagos részben hagyta el a sajtót. Tárgya a katolikus és mór királyok küzdelme Granadáért, mellékeseménye pedig D. Isabel de Solís (Zoraya) tervbe vett eljegyzése D. Pedro Benegas-szal. A történeti szálak földerítése, műgondja és szép nyelvezete ellenére is a tekintélyes szerző nem hódította meg vele sem a kritikát, sem a közönséget. E sorsban osztozott némileg *Enrique Gil* El Señor de Bembidre c. regénye is (W. Scott *The bride of Lammermoor* spanyol társa), bár ezt bizonyos bájjal vonja be a Doña Beatriz és D. Alvaro jellemeibe csempészett egyéni szín és a sok akadály ellen küzdő szerelem, mely rendesen rokonszenvet vált ki az olvasókból. Bár Beatriz a rákényszerített házasságból özvegyen szabadul meg és Alvaro templáriust a pápa fölmenti fogadalma alól, az újból feléledt ábrándok mégis szétfoszlanak Beatriz halála miatt. Egyes részletei és leírásai elfeledhetetlenül vésődnek az olvasók lelkébe, mint a kor képe, melyet találóan és valószínűen ábrázolt.

Az első romantikus regények között voltak rosszak és közepesek, de olyanok, amelyek írójuk fejét az igazi népszerűség fénykoszorújával övezték volna körül, csak akkor kezdtek hódítani, mikor Dumas, Jorge Sand,

Montepin, Féval, Aimard, Ponson du Terrail és Victor Hugo rontottak neki a társadalmi rendnek és a tisztes korlátok közt mozgó szerelemnek. A szabadság elvét erre is, az utóbbira is kiterjesztették, mi a félvilági szerelem kitenyésztésére vezetett. Ezek a konfliktusok a szerelem és társadalmi előítéletek között, nem lehet letagadni, tetszettek a polgári társadalomnak s azért színpadon és regényben frenetikus tapsvihart támasztottak. Hogy vétettek is a közerkölcs ellen, azzal ez a közönség nem sokat törődött. A fő a romantikus beállítás és az érzékiség becézgetése volt. A régi lovagregények plátói érzésvilágától oly messze esett ez az érzékiségtől gőzölgő szerelem, mint a föld az égtől. A naturalizmus emberi bestiáját tulajdonképpen a romantika utókora szülte és nevelte föl. A bête humaine Spanyolországban, hála a mélyebb vallásos és tartózkodóbb faji érzésnek, elvesztette ragadozó fogait, minél fogva sokkal szelídebb formában jelent meg, mint másutt. Bizonyítják ezt G. Gómez de Avellaneda Sab., Guatimozin és Espatolino c. regényei. Az előbbi kettőt kizárta ugyan irodalmi műveinek sorozatából, bár nem kell szégyenkeznie azért, hogy az elsőben Beecher Stowe Henriette Tamás bátya kunyhójának mintájára a rabszolgaság fölszabadítása mellett szállt síkra (1840). Sab és Guatamozin iránt oly lángoló rokonszenvet akar támasztani, aminő csak egy női szívben fogamzik meg hébe-korba. Az Espatolino Schiller Rablójának olasz kiadása. Ideális légkörben mozog a jeles D. Nicomedes Pastor Diaz Villahermosától Kínáig c. regénye. Ennek szinte emberfeletti hőse, Javier (Xavér!), kiváló egyéni tulajdonságai révén fölkelte Irén, Zsófia és más nők szerelmét, melyek elől kitér, Kínába megy hithirdetőnek s meghal mint mártír. Abelard és Heloïse, Werther e spanyol leszármazottja, annyiból nevezetes, mert a spanyol lélektani regény első fecskéje. *Ayguals de Izco* oktató irányú munkái idegen elméletek szolgálá-

latában állottak, a Proudhon-féle kommunista rémtanoktól azonban távol tartja magát. A többször említett *Antonio Flores*-nek *Hit, remény és szeretet* című regénye sokkal szélesebb népszerűséget szerzett, mint az ő erkölcsrajzai. Sue Jenő módjára szövögeti össze-vissza cselekménye szálait, miközben csodás dolgokhoz folyamodik, hogy az olvasó érdeklődését állandóan ébren tartsa. Párizs titkaira emlékeztetnek szertelen jellemei, erkölcsi problémája azonban elfogadhatóbb, mint azoké. A boldogok álma elnyomta mind a kettőt.

A francia irányt, ha nem is annak egyes képviselőit, követték több-kevesebb sikerrel még *D. Francisco J. de Orellana*, *D. Manuel Ibo y Alfaro*, *D. Fermín Gonzalo Morón*, *D. Vicente Barrantes*, *D. Ramón de Navarrete* és *D. Antonio Hurtado*. Ez utóbbi tehetséges, szertelenkedésre hajló költő volt. Az arisztokrata világból vett regényeiben már erős naturalizmus jelentkezik.

Vérbeli regényírók benyomását keltik fel az olvasóban *D. Manuel Fernández y González* (1821—88), *Enrique Pérez Escrich* (1829—97) és *Maria del Pilar Sinués*. Az első a termékenység netovábbja volt. Egy könyvtárra valót írt össze (600 mű). Rövid katonáskodás után 1846-ban került Madridba s látott irodalmi munkássághoz, melyet szakadatlanul folytatott haláláig. Bár a romantikus irányzat már a végéhez közelgett, tüzes fantáziájának, leleményes ihletének mégis sikerült azt megállítani. Ez a spanyol Dumas hihetetlen könnyűséggel dolgozott, hogy eleget tegyen a kiadók zaklatásának. Megtörtént, hogy egyszerre három regényt mondott tollba. Ezt a szokást 1862 óta gyakorolta, amikor félig-meddig megvakult. Népszerűsége egy ideig nőttön-nőtt. Előmozdították azt sikamlós vígjátékai, történeti tragédiái, formás versei, de legfőképen regényei. *Luchar contra el sino* (Harc a végzet ellen 1848), *El Cid*, *Un duelo a tiempo* (Időszerű párbaj), *Padre y Rey* című színművei hozták

meg neki az első zajosabb sikereket. Fokozták azokat jelesebb regényei: *El cocinero de Su Majestad* — Ő Felsége szakácsa —, *Luz y Sombra* — Fény és árnyék — *Los hermanos Plantagenet*, *Amparo y memorias de un loco*, *La dama de noche*, melyeket füzetes vállalatok terjesztettek. Kár, hogy kiváló tehetsége rögtönző természetén és kiadói üzleti érzékén megfeneklett. Terveket szőni, jellemeket alkotni, a cselekményt észszerűen bogozni és vinni előre, erre nem volt ideje. Lélektani elmélyedést és valószínűséget éppen azért ne is keressünk műveiben. Egy-egy gályarab, bandita, az élet egy hajótörött férfi- vagy nőalakja több-kevesebb szerencsével sodorta magával a félművelt közönséget, sőt egyik-másik kínpadra is vonta kíváncsiságát. Akad itt-ott egy megható erkölcs-jelenet is, akárcsak Dumasban vagy Sueben, de ez is inkább a véletlen, mint a szándékosság szülötte. Az irodalom e sevillai születésű napszámosát az idegölő munka emésztette meg. *Blasco Ibañez*, a nemrég elhunyt híres regényíró is egyideig az ő íródeákja volt. Utódja azonban nem lett, mert megváltozott az élet és vele együtt a műízlés, mely a realizmus és naturalizmus felé kezdett hajlani.

Spanyol irodalmi működésem elején tartottam még, mikor Fernández és *Enrique Pérez Escrich* egy-egy műve akadt kezembe. Megvallom, hogy ez utóbbinak hosszú lére eresztett regénye: *El cura de aldea* — A falu lelkesze — úgy meghatott, hogy majdnem lefordítottam. Kiadó hiányában azonban a tervemről, mint több másról, le kellett mondanom. Erkölcsi háttere kifogástalan, meséje érdekfeszítő most is. A falusi lelkész jelleme azonban oly ideális magaslaton áll, hogy valószínűségéhez sok szó férhet. Ilyen túleszményies keretben mozog *El mártir del Gólgota*, *La calumnia*, *La comedia del amor*, *La mujer adúltera*, *La esposa mártir*, *Las obras de misericordia*, *Los ángeles de la tierra* s egy csomó más regénye is. A tragédiás

regények szerzője: *Ortega y Frias* véres jelenetei, élére állított helyzetei (Los hijos de Satanás, La sombra de Felipe II.) Echegaray drámai előképeiként tűnnek fel, mint az említett életképek és jellemrajzok Pérez Galdós és Pereda modelljeinek. Jelentőségük a műfaj fejlődésének megállapításában kétségtelen. Azért előre is felhívom a figyelmet erre a körülményre. Mad. de Dûdevant és Mad. Cottin modorát igyekezett utánozni *Pilar Sinués* asszony nagyszámú regényeiben. Céljuk oktató, de moráljuk nem mindig találja fején a szöveget, vagyis laza és tág keretek között mozog (Rosa, La dama elegante, La Gitana; Hija, esposa y madre stb.). A hamis, ferde beállítású történeti regények legkedveltebbjei azok voltak, amelyek az Inkvizícióval foglalkoztak, vagy a szerelem és társadalom fonák összetűzéseit tárták elő élénk színekkel, szenvedélyes helyzetekben. Megállapítható, sajnos, az a tény is, hogy bár sok volt az író, de egy Walter Scott, egy Manzoni sem akadt köztük. Az egy Fernández y González válhatott volna azzá, ha nem élt volna vissza istenadta tehetségével. A bő termés egyébként megfelelt a nők alacsony ízlésének, mely az írók ezt a nagy tömegét táplálta és kitenyészttette. Nagyot kellett fordulnia a világnak, míg a kalandos történetek helyét a lélektani problémák feszegetése foglalhatta el. Ez a közel jövő zenéje volt.

Az irodalmi kritika már a múlt század közepén kezdte bontogatni a szárnyait. Francia források, Boileau, Voltaire irányították azt kezdetben. Nem igen tértek el ezek tanításától a XIX. század író-kritikusai sem, legföljebb Hugo Blair-, Batteux-, La Harpe-, Marmonteltől kértek egyik-másik esztétikai kérdésben tanácsot. *D. José Quintana* fiatalkori kísérletei járnak elől az irodalmi kritika terén. (Cervantes élete, 1797., Bevezetés a spanyol költészetbe, 1807 és 1830.) Lelkiismeretes, okos észrevételek fordulnak elő, de elmélyedés még nincs bennök. Rosszul,

vagy legalább tévesen értékelte a románcokat is, mikor a régieket a XVI. századbeli műrománcokkal szemben háttérbe szorította. *Dionisio Solís* önállóbb, de merészebb is volt az ő ítéleteiben, így állást foglalt a többi közt a 11-es rímes verssorok használata ellen a tragédiákban. A kilépett kispap *Marchena* a kereszténység eszméit költészetre nem alkalmasaknak nyilvánította, azért leszólta a misztikusokat, csak Luis de Leónnal és Granadával tett kivételt, akiket égis magasztalt fel. Ennek ellenére A megfeszített Krisztushoz írt ódája elsőrendű. Klasszikusan írt latinul. Türelmetlenül, sőt kegyetlenül bánt el Lope de Vega és Balbuena gyarlóságaival *D. José Gómez Hermosilla*, ez a különben jeles grammatikus, Aristoteles, Boileau szolgái híve. (Arte de hablar en prosa y verso Madrid, 1826.) *Martínez de la Rosa* Arte poetica-ja inkább ártott, mint használt a külföldön a spanyol irodalom nagyjainak azok tartózkodó, hüvös beállítással. (Viardot, Études sur l'Espagne.) Tapintatosabban és józanabban ítélte meg már a múlt és korabeli munkákat és szerzőiket *Lista*, akinek irodalomra serkentő tevékenysége Kazinczy Ferencre emlékeztet. A mithológia uralmát mégis megtűrte a költészet birodalmában, holott a keresztény szellem már mindenfelől kezdte kiszorítani. Lehetséges műfajnak tartotta továbbá a hőskölteményt is, sőt megkockáztatta azt az állítást is, miszerint a regény sem más, mint prózában írt hősköltemény. Főérdeme az, hogy a romantizmus szertelenkedéseit nem szűnt meg ostromozni. Szerinte ez a beteges, érzélgős, végzetben hívő és istenkáromló irány tulajdonképpen visszaesést jelent a pogányságba. Espronceda és Zorrilla természetesen kivételek, ahogy a nagy drámaírók is, kiket klasszikus rangba helyez. Az ő szemében Corneille és Racine romantikusabbak, mint Dumas és Victor Hugo. Relatív ítélet, mint a romantizmus fogalmának rugalmassága. A XVII. század nagy drámaíróit megértő tisztelettel kezelte. Akkor ez reakció-

számba ment, a későbbi kor azonban igazolta őt. Az ő Leckéinek (Lecciones) köszönhető továbbá, hogy a Riva-deneyra-kiadásban a dramatikusok újból megjelenhettek. *D. Agustín Durán*, a régi románcok nagyérdemű össze-gyűjtője és a spanyol színművészet kiváló ismerője, mé-lyebben járó elmének bizonyult az El Censor e derék kri-tikusánál (1793—1862). Megállapításai közül különösen figyelemreméltó az a különbség, mely a klasszikus és ro-mantikus dráma összehasonlításából folyik. Abban az ember elvont és külsőleges, ebben pedig a lélek belső élete nyilvánul meg a szenvedély, szabadakarat és lelkiismeret összeütközése révén. Röviden és velősen kifejezve : annak a hőse elvont elvi álláspontú, ezé konkrét, az észhez és környezethez alkalmazkodó. A kritikusok azonban ma-guk is késhegy alá kerültek. Folyt a vita természetszerűen pro és kontra egyaránt. Éles hadakozó hírébe került a nagy olvasottságú, de mérges epéjű *D. Bartolomé J. Gal-lardo*. Maró gúnyját kiöntötte kora legkiválóbb íróira. Lista, Reinoso, Burgos, Durán, Quintana, Bretón, Mar-tínez de la Rosa, sőt egykori barátjai : D. Ser. Estébanez és D. Adolfo Castro sem térhettek ki előle, mely azonban inkább őt mocskolta be, mint ezeket. Ellenben ismeretlen okiratok felkutatásában szerencsésnek és buzgónak mond-ható. *Juan Nicolás Böhl de Faber* ismertette meg elsőnek Spanyolországban Schlegel Vilmos spanyolbarát tevé-kenységét. Calderón e dicsőítőjét, sajnos, akkor félre-értették a klasszikusok. A többi közt D. Alcalá Galiano is megcsipkedte ezt a derék németet és feleségét, Boileauból vett nézetek alapján. Böhl visszacsípett ugyan, de belátva azt, hogy egy idegennek nehéz a helyzete egy bennszülöt-tel szemben, visszament hazájába. Nemesen bosszúlta meg magát. Kiadta Lipcsében a régi románcok gyűjte-ményét (1822—25) s a Lope de Vega előtti Spanyol Szín-házat (1832). Alcalá Galiano megismerkedvén Angliában az újabb irányokkal, 1834 óta szakított a francia klasszi-

kusok merev szabályaival a nemzeti politika és irodalom kedvéért. Neki tudható be, hogy Meléndez, Cienfuegos és Arriaza tekintélye, értéke aláhanyatlott. *Larra* szellemes kritikáit egyéni szemüvege és sorsa szállítja le. Futólag megemlíttük a többi író kritikai kirándulásait (Enrique Gil, Pastor Díaz, Gil y Zárate stb.). *D. Eugenio Ochoa* a régi és új spanyol írók párizsi kiadásával csinált propagandát. *Ferrer del Río*, *Marqués de Molins*, *Piferrer*, *Quadrado*, *B. Carlos Aribau* és *Milá y Fontanals* irodalomtörténeti és kritikai munkái ma is megbízható iránytűi az esztétikai bűvárlatoknak. Az előbbi a Biblioteca de Autores españoles c. hatalmas vállalat megindításával és vezetésével elévülhetetlen érdemekre tett szert. Mint a katalán irodalom egyik serkentője és munkása, szűkebb hazájában is nagy tekintélynek örvend. A 70 nagy kötetre rúgó könyvtár előzőírói között elsőrendű bűvárok és kritikuskok vannak. Az anyag nagy, érdekes, de a szöveg nem mindenütt megbízható. (D. Rufino José Cuervo y la lengua castellana, Bogotá, 1912.) *Hartzenbusch*-ról volt már szó. Végül *D. Diego Clemencín* neve azért sem mellőzhető el, mert a D. Quijote legkiválóbb értelmezője. (Comentarios al Quijote, Madr. 1833—1839, 6 k.) Nevezetesebb szép-irodalmi és kritikai folyóiratok ez időkből: *El Censor*, *La Revista de Madrid*, *Minerva*, *El Criticón*, *D. Javier García Burgos* négy lapvállalata, *El Piloto*, *El Laberinto*, *El Español*, *El Correo Nacional*, *El Artista*, *Revista Española de Ambos Mundos*, *Diario de Barcelona*, *La Palma*, *El Católico*, *La Fe* (Mallorca), *Aribau El Europeo*-ja, *El Semanario Pintoresco* (1857). stb. Ezek az akkori írók számos művének leltárai.

3. A realisták. (1850—1887.)

A francia romanticizmus Sainte-Beuve szerint 1848-ban szűnt meg. Körülbelül erre az időre esik a spanyolnak a kimulta is. Legjelesebb képviselője Zorrilla és mások éltek

még, de a megváltozott korszellem és ízlés elfordult régibb munkáiktól s modernebb íhletet és tevékenységet várt tehetségeiktől. Nehezen teljesíthető követelmény volt ez. A legtöbb író nem is bírt megszabadulni dicső emlékeinek varázsa alól s azért inkább hallgatásba merült, mint-hogy megtagadja szép multját. Újabb, fiatalabb nemzedékre volt tehát szükség, hogy ezt a feladatot vállalja s azonosítsa magát az új eszmeáramlatokkal. A nagy romantikusokkal, érezte, hogy nem veheti fel a versenyt tehetség, szellem tekintetében, de azok fogyatékos képzettségét alaposabb tanultsággal, tudatosabb műízléssel vélte pótolni. Részben a nagy költők égisse alatt fogott az elhallgatásukkal támadt ür betöltéséhez. A fülemülék és pacsirták lendületes, magasratörő dalát azonban nem pótolhatta a gyöngébb éneklők és verebek csiripelése. Akadt azonban néhány méltó ivadékuk is.

Ez időben nagyon divatba jöttek a *tertuliák* : írói össze-jövetelek, vagy ha úgy tetszik, ötőrai teák, zsúrok. Írók, művészek, politikusok, katonák s egyéb többé-kevésbbé tekintélyes, közszereplő egyének találkoztak azokon. Itt beszéltek meg a fontosabb eseményeket, értesültek a napi hírekről, vitatták meg a megjelent műveket s hallgatták meg egyik-másik vendég irodalmi kísérletét, beköszöntőjét. Természetes, hogy nemcsak a hazai, hanem a külföldi, főleg francia, német és angol írók törekvései is szóba kerültek. A megszűnt *Liceo de Madrid* helyét pótolták tehát ezek a tertuliák, emellett az *Ateneo* hanyatlásnak indult tevékenységét is ellensúlyozták. Valóságos Apollószentélyek voltak ezek a helyek.

D. Patricio de la Escosura volt talán első, tehát legrégibb alapítójuk. Vendégei között ott tündökölt a nagy tekintélynek örvendő Nicasio Gallego s a mérsékelt pártból Donoso Cortés, Pastor Díaz, Bretón de los Herreros, Ventura de la Vega, Rodríguez Rubí stb. Igen látogatott volt *Marqués de Molins* szerdai tertuliája is. Elmulattatták

itt a társaságot Ventura de la Vega, Bretón, Hartzenbusch szellemes versei s itt került először felolvasásra a később agyontárgyalt Julius Cézár halála (V. de la Vega, Duque de Rivas). D. Aureliano Fernández Guerra és D. Manuel Cañete tertuliái is nem egy szerző és jelesebb mű vált közismertté, a többi közt José de Selgasé és Antonio Arnaoé. Ez utóbbi estéin a zenét Morphi zongoraművész, a verseket pedig V. de la Vega, Campoamor s az amerikai Baralt szolgáltatta. Akik ez előkelő helyeken nem jelenhettek meg, azok egyes kávéházakban gyűltek össze eszmecsere végett. Különös jelentőségre tett szert a Berlinből hazatért *Eulogio Florentino Sanz* pártfogása alatt álló Cruzada-kávéház. Nemcsak azért, mert a spanyolok itt ismerkedtek meg Heine és más német költők Lied-jeivel, hanem mert találkozóhelye lett olyan kiváló íróknak, aminők José de Castro y Serrano, Pedro Antonio Alarcón, Manuel del Palacio, Luis Eguílaz és Antonio Trueba volt. Ebből idővel vívó-, majd felolvasó-helyiség lett. A többi közt Núñez de Arce is itt mutatta be első zsengeit

A mérsékelt és haladó pártok, melyek a forradalmi, polgárháborút szító, egyházellenes, romboló, radikális pártokat gyengíteni voltak hivatva, megfelelő sajtószervekkel is rendelkeztek. Ilyenek voltak a többi közt : El Clamor público (1844—64), Las Novedades, La Iberia (1854—1866), El Heraldo, La España (1848—1868), La Epoca, El Contemporáneo, mely utóbbiba a híres Becquer és Juan Valera is dolgozott. Új-katholikus, vagyis a közelmúlttal szemben reakciós lapok voltak : a La Regeneración, La Esperanza, El Pensamiento Español. Ezzel szemben a köztársasági sajtó igyekezett a maga kétes értékű magvait elhinteni. Rivero és a híres Castelar irányította a szolgálatában álló La Discusiónt és La Democraciát, melyek a nyugalom után vágyódó országot egyre izgatták.

E többnyire politikai újságok szokás szerint megnyitották hasábjait a szépirodalmi termékek előtt is. Nagyobb lévén az olvasóközönségük, az ambiciózusabb írók azok révén igyekeztek népszerűséget szerezni. De a keletkező szakfolyóiratok is felkarolták a tehetségeket. Az említett *El Semanario Pintoresco*, a *La Ilustración*, a *Museo de las Familias*, a *Museo Universal* s a most is virágzó *Ilustración Española y Americana* vegyesen jót és rosszat, értékest meg értéktelent egyaránt közöltek hasábjaikon a körülmények szerint. Ha nincs ló, számár is jó. Akadt egypár jobb vidéki folyóirat is, mint pl. a *Diario de Barcelona*, *La Revista de Cataluña*, *Revista de Ciencias, Literaturas y Artes* (Sevilla) stb.

A művelt közönség, az írók egyrésze olvasgatta az akkori francia költőket is. V. Hugóval az élükön többkevesebb tetszést váltottak ki Gautier, Banville, Baudelaire, Leconte de Lisle formás versei, csengő-bongó rímei, de utánzókat, iskolát nem teremtettek. A spanyol líra ez időben inkább a klasszikusok felé fordult. A németek közül még legerősebb visszhangot keltett Heine s az olaszok közül Aleardi. Leopardi. Byron világfájdalma elvesztette régi varázsát. A francia dráma és regény hatása már kézzelfoghatóbb volt. Ponsard, Latour, Augier, Dumas fils és V. Sardou erkölcsértő s nem egyszer ízléstelen irányát az újkatholikus spanyol írók a trágárságoktól megtisztítva tudták csak beadni a közönségnek. A párizsi, naturalisztikus ízű regényfordítások a spanyol nők budoárjaiban találtak búvóhelyre. Egyes szemérmetlen helyzeten el is pirulhattak a dueñák, hisz nem látta őket senki. Ha azonban az effélék kedvéért a színházba mentek volna, azon a jóízlés már méltán megütközhetett volna. Ez az oka, hogy a francia finomkodó élceket le kellett tompítani. Ponson du Terrail, O. Feuillet, J. Sandeau, George Sand és Feideau mindazáltal nem nagy pusztítást végeztek a félművelt közönség lelkében a spanyol konzervatív

és jámborabb érzület miatt. Nem is kellett azok után mohó kézzel nyulnia. *Fernán Caballero*, *P. A. Alarcón*, *Trueba* és mások nemcsak születésüknél fogva, de műveik spanyol tárgyáért is közelebb férkőzhettek hozzá. A napi politika, a társadalmi és vallási kérdések bőséges anyaggal látták el az írókat. 1848-ban egész Európa forrongott a demokratikus és liberális eszméktől. Narváez tábornok hősies közbelépte csirájában fojtotta el a forradalmat 1848-ban, mely azonban 1854-ben mégis kitört és két évig rombolt, míg uralmát Espartero és O'Donnell 1856-ban meg nem döntötte. Ez időtől fogva egészen II. Izabella bukásáig a hatalmat hol a mérsékelt, hol a liberális-unió párt ragadta magához. Egyik is, másik is színtelen és következetlen volt. Abban hasonlítottak csak egymáshoz, hogy a radikális reformoktól egyaránt irtóztak. Ez a politikai langyosság inkább kedvezett, mint ártott a konzervatív politikának, melynek diadalra jutása elé a liberalizmus állandóan újabb és újabb gátakat emelt. Ezeken bukott el az egyházi javak kártalanítása, a szerzetesrendek helyreállítása, a polgárháború megelőzése, illetőleg elhárítása, melyért a papságot tették felelőssé, mint amely látszólag V. Károlyal azonosította volna érdekeit. Az enciklopedista és voltairei emlékün nevelkedett műveltebb osztályokat *Balmes* mélyen szántó bölcselete és *Donoso Cortés* tüneményes szónoki és látnoki képessége rázta fel lidércálmából annyira, hogy be kezdte látni, miszerint az egyház és állam közti harc semmi üdvöset sem teremhet. E felfogásból született meg az 1851-diki concordatum s kezdett érvényesülni az egyház joga, nem a tétlenségre ítélt papok, mint inkább a harciasabb és tevékenyebb laikusok jóvoltából. Ebből a küzdelemből az újkatholikus irodalmi irány is kivette a maga részét. Krause bölcseleti iránya az egyetemeken, az újságírók racionális tónusa és a parlamenti szabadgondolkodás szóvirágai azonban nem adták fel a harcot, mely végre az

1868 szeptemberi forradalmat robbantotta ki. Kerek nyolc évre volt szüksége a trónhoz hű pártoknak (Cánovas, Sagasta), míg az ország ügyei XII. Alfonz trónra jutásával ismét rendes mederbe terelődtek (1874—76).

4. Az újkatholikusok.

D. José Selgas y Carrasco (1824—1882) és D. Antonio Arnao (1828—1889) nemcsak földiek, Murciából valók voltak, hanem rokonlelküknél és költői hajlamuknál fogva elválhatatlan jóbarátok is. Selgas néhány zsenigéjét is Arnao mutatta be azon a tertulián, amelyen Emilio Cañete, az elismert műkritikus is résztvett. A versek őszinte, természetes, minden nagy, üres frázistól mentes és gyöngéd mélabúval fűszerezett hangja kellemesen lepte meg a hallgatókat. Cañete el is vitt néhányat belőlük az El Heraldo napilap számára. S ime a költészet ez egyszerű virágai meghódították a bombaszthoz szokott közönséget. A szenvedelmes, retorikai tűz helyett közvetlen meleg érzés, áradt ugyanis belőlük. Az észak érzelmessége és félhomálya a dél verőfényével játszadozott bennük. Az ártatlanság, a naivság bája aranyfüsttel vonta be őket. Csakhamar megnyilvánult a vágy a természet e vad virágainak összegyűjtése iránt. Az első füzet: *Primavera* 1850-ben jelent meg, a második, *El Estío* (Nyár) pedig nemsokára utána. Rövid időközökben ez a két verskötet egyesítve, nyolc kiadásban hagyta el a sajtót. A formásabb és ötletesebb dalokat meg is zenésítették, ami szerzőjüket még ünnepeltebbé és népszerűbbé tette. A nyugodt lelkületű, nem nagy ihletű költő jól eltalálta a hangot, amellyel az olvasók és kritikusok szívéhez férközhet. A még divatos pesszimizmust is kivetkőztette eredeti nyerseségéből az ő finom, szalónos, kifogástalan katholicizmusa és túlkapasoktól irtózó nyugodt világnézete. Verseibe egy erkölcssértő hang sem vegyült, azért utat talál-

tak azok a legfinnyásabb ízlésű körökbe, még az Akadémiába is. Néhány belekerült e sorok írójának Anthológiájába, és a Kath. Szemlébe is. Mutatványul szolgáljon az itt közölt :

Az üres bölcső.

Leszálltak az angyalok,
Megcsókolták ajkit,
S ezt súgták a fülébe :
— Jer, a földet hagyd itt.
Látta őket a kiseded
Bölcsőjénél állni,
— Megyek, mondá, veletek —
S nőttek neki szárnyi.
Összecsapták aranyos
Szárnyukat mindnyájan
S föl az égbe repültek
Vele éjfél tájban.
A hajnalpír ráesett
A piciny bölcsőre,
De ki abban este sírt,
Kirepült belőle.

(K. A.)

Ilyen csinos apróságok a Chist, La espuma del agua, El sauce y el ciprés és a Flores y Espinas c. kötetének egyéb versei. Írójuk azon szerencsés emberek közé tartozott, kiknek nem akadt ellenségük. Ugyanezt mondhatni műzsája termékeiről is, ami még ritkább, mert a szellemi kincseknek mindig több és gonoszabb az irígye, mint az anyagiaknak.

Barátja, Arnao, műzsája karöltve tartott lépést Selgaséval. Termékenyebb és kitartóbb volt ugyan a munkában, de tehetségben mintha elmaradt volna azétól. A mélabús hangulat, a szelíd és tiszta érzület az ő ábrándos világából sem hiányzott. Selgas mégis egyszerűbben, közvetlenebbül, természetesebben tudta kifejezni szíve világát, kedélye hullámozását s természetszemléleteit. Arnao Him-

nuszai és Panaszai (*Himnos y quejas*, 1851), melyekhez Selgas írt előszót, telve vannak nemes veretű lírai ömlengésekkel, a természetből vett képekkel. Alakjuk szinte a túlságig tökéletes, kifogástalan. Ez az észlelhető műgond nemcsak előnye, de hátránya is egyúttal. Hiába, az igaz költészet nem tűr meg magán kényszerzubbonyt, ha fényes is. Neki lenge, kényelmes ruhára van szüksége, hogy bejuthasson a múzeumok szabad levegőjű csarnokába. A szobrot faragni kell, az eszme ellensége a vésőnek és merev, modoros formának. *Melancholiái*, *Dallamai*, *Taderi visszhangjai*, *Afrikai háborúja* és *A százak vezére* (verses regény) a hozzá közel álló körök részéről szíves fogadtatásban részesültek. Személyes jótulajdonságai előtt meghajoltak a kritikusok is, sőt Menéndez y Pelayo kiemelte «fegyelmezettségét, következetességét, egyensúlyban tartott lelkületét», mely imádott magányában formás szonetteiből áradt ki. A régiebb anthológiák nem lehettek el versei nélkül. Lelke költői álmodozásait talán legtalálóbban az Édes Ábránd c. költeményének ez alakhú versszaka foglalja össze :

Ó édes ábránd, kacsód légi ujja
 Oly dalt pendít meg lantom húrjain,
 Melytől a vesztett éden száll le újra
 S elhallgat minden lelkem fúrta kín.
 Angyal vagy? Szende homlokod azt mondja.
 Nő vagy? Csábító hangod erre vall.
 Angyal vagy, nő, te vágyaim központja,
 Vigy más világba dalod szárnyival. (K. A.)

A nemes költészet e lelkes barátjánál észrevétlenebbül pengette lantját életében *D. Francisco Zea*, pedig ihletének voltak szerencsésebb pillanatai is. Barátai halála után fölsímtették azokat és 1858-ban át is adták a nyilvánosságnak. Nem kisebb tekintélyű írók, mint Castro y Serrano és Eulogio Florentino Sanz törtek költői tehetsége

mellett pálcát. Fiatalkori versei egyenetlenek, csekélyebb képzettségről tanuskodók. Alapos és kitartó önképzés után sikerült neki lendületesebb költeményeket is írni. Az *Inspiración* c. felhős egén az ihlet villámai cikáznak keresztül, mint az Isten haragja, amikor lecsap gyújtó tűz alakjában a romlott emberiségre, elhamvasztva azt szent bosszújában. Hasonló hangú a November 1-ére, a Csillagokra írt ódája.

E szenvedelmes poétának éles ellentéte a higgadt, népies és tárgyilagosabb *Antonio de Trueba* (1821—1889). A baszk föld e lelki tehetséges fia magával hozta Madridba érdekes szülőföldje természetének és népének szeretetét. Nevét a Nép dalok könyve — *El libro de los Cantares* — hozta forgalomba (1851), mely több kiadást ért meg. Ritka jelenség ez olyan országban, ahol nem igen szeretnek olvasni. Hatásuk a külföldön is érezhető lett. Különösen Németország terjesztgette ezeket az egyszerű, de meleg és ötletes dalokat. Van bennök valami Béranger édesbús hangulatából. Bennök az ő népének szíve lüktet, jelleme domborodik ki. Tóni bácsi, a madridi vasúzet szerény alkalmazottja, ezek révén lett olyan népszerűvé, mint kortársai közül csak igen kevesen. Fokozták hírnevét kedves meséi is. *Cuentos populares* c. kötete a királyné költségén jelent meg (1862-ben, 2-dik kiadás). A hegyek könyvének — *El libro de las Montañas* — költészete is az ártatlan szerelem, a kedves otthon, a haza és hit eszméinek tiszta légkörében mozog (1867). Versei és elbeszélései ma sem veszítették el régi zamatjukat. A könyvesboltok polcairól le-lekiváncokznak a romlatlan ifjúság szórakoztatása végett. Lelke gyakran mereng el e népies, keresetlen formájú, de festői képeken. *Karácsony estéje, Völgyem, A vasárnap, Szent Juliána és Szent Péter, Praeludium* stb. a szív élményeit, a gyermek- s ifjúkor emlékeit elevenítik föl mindazokban, akik e regényes hegyvidéken születtek vagy megfordultak. *A tomillaresiak* c. elbeszé-

lése az olvasót akarva nem akarva kacajra készíti, *A ré-szegek* c. pedig könnyekre.

E népies és hazafias nyomokon haladt kezdetben *D. Antonio Hurtado* is az ő szépen folyó, választékos nyelvű lírikus elbeszélő költeményeiben (1825—1878). *Hernán Cortés* krónikása oly jól értett a románcokhoz, akárcsak Duque de Rivas, vagy a szép szavú Zorrilla. Romantikus drámái és egyéb költeményei sem találtak süket fülekre, aminthogy *Madrid dramático* c. alatt közrebocsátott legendáinak hangja és új verselése is érdeklődést keltett. ez elavult és elcsépelt műfaj iránt. De futócsillag volt ez csak. A forradalom felé haladó korszellem elhomályosította fényét. A mult elvesztette varázsát a modern kor eszméivel szemben. Pedig ezek a lendületes legendák versenyeztek a legjobbakkal, történeti tárgyuknál és emelkedett stílusuknál fogva. Költőjük idősebb korában, sajnos, a spiritizmus fantasztikus eszméinek esett áldozatul. Ezek keretében mozog a különben érdekes *Monólogo de Ultratumba* — Túlvilági monolog —, melyet e sorok írója foglalt a Spanyol téli esték darabjai közé. Hőse, D. Juan, az ismert típustól főleg abban üt el, hogy nem a női erényt, hanem a hitet és tudományt teszi csúffá. Ám meglakol érte. Gyilkosságaiért a spiritizsita tanok szerint bűnhődik: a megölt áldozatok testét kell magára öltetni és végig vezetelni az életet.

A ballada az észak európai tájak sajátos mûzsa-szülötte. Eljutott ugyan délre is, de nem talált megfelelő földre és iskolára. Trueba is megpróbálkozott e műfajjal. *La ordenanza militar* c. talán az egyetlen, mely megállja a helyét a németekkel szemben. Az ifjabb *Duque de Rivas* is tudott Uhland-ízû balladákat írni. Értékükről megoszlott a közvélemény. Az akadémikusok írójukat társuknak fogadták, a demokraták pedig leszólták. *Sentir y soñar* c. verskötetében Byron- és Leopardi-féle hangulatok is előfordulnak, de azok nem oly életkeserítők és vigasztalanok.

Ideje és sokoldalú tehetsége egyrészt neki szentelte az ugyancsak extremadurai *D. Vicente Barrantes. Spanyol balladái* — *Baladas españolas* — két kiadást értek meg. Ez idegenből átültetett versek még sem bírtak meghonosulni a nekik nem való környezetben. Valószínűleg azért, mert egy-kettő kivételével (*El alma en vela*, — *A virrasztó lélek* — és *El velo blanco* — *A fehér fátyol* —) nem sikerültek. Filozófiai költeményei — *Días sin sol* — sem állják meg a kritikát. Hogy mégis tagja lett a nyelv- és történettudományi akadémiáknak, azt inkább kiművelt értelmének, alapos tudásának és egyéb előkelő írásainak lehet betudni.

A bölcselkedő ész sugallatát és vezetését éreztetik az olvasóval *D. Eduardo Bustillo Évszakai* — *Las cuatro estaciones* — is. Eszméi keresztül-kasul szelik természet-szemléleteit, melynek titkaiba igyekszik elmélyedni. A képtel sulykát azonban egyik költeményében sem veti el. Ép erkölcsi érzéke megóvjá őt a divatos, mindent lefitymáló elszólalásoktól anélkül, hogy pedantériába esnék. *A Madrid cómico* c. vicclap hasábjain közölt tréfásangúnyos versei Quevedo humorát ízleltették meg a közönséggel, mely az aktualitások iránt igen fogékornak mutatkozik. A buenavistai vak — *El Ciego de Buenavista* — szatirikus románcai is duzzadnak egészséges humorától (1888).

Az ifjan elhunyt, szép reményekre jogosító *D. José Martínez Monroy* tüzes ihletéről is megoszlok a vélemények (1837—1861). Az *El Genio* c. sokat vitatott költeménye keltette azokat életre (1859). Egyes versei Bérangertől és olasz költőktől átvett reminiscenciáknak látszanak, ha ugyan nem véletlen találkozások a közös eszmék szövevényes útjain. 1864-ben összegyűjtött verskötete elé maga Castelar Emil írt előszót. E jó ajánlólevél ellenére is tartózkodó az utókritika. De ha ez javára szólna is, még sem bizonyos a közvélemény megnyerése, mire

holta után is pályázik az említett Geniuszban megnyilvánult quintanai tűz, szociális eszmevilág, külső forma és még kifejezettebben, szinte túlságos önérzettel a Szíriához intézett óda végsőhaja :

Y si caigo, habré acatado
La voz de la patria mia.
¿Perecerán algún día
Mi justicia y mi virtud?
¿Acaso no habrá un poeta
Que cante al mundo mi historia?
! Qué importa ! El sol de la gloria
Coronará mi ataud.

S ha elesem, se baj, hazámat
Tisztelni fogja a világ.
Elpusztul-e az igazság,
Erény, mely egykor éltetett?
S ha egy költő sem akad majd, ki
Megzengené történetem?
Se baj, a hír dicsfénye nem
Kerüli el hamvvedretem. (A Szíria !) K. A.

Ez a nyugtalan, a felvilágosodás lázában égő kor kitermelte a neki megfelelő szatírát is. *Eulogio Florentino Sanz, Fernández y González, José Iza és Manuel del Palacio* tűzték ki céltáblául a társadalmat és politikát. A *Semanario Pintoresco, La Víbora* s egyéb vicclapokból röptgették szét gúny-nyilaikat. Kiváló nyilas volt *D. José González de Tejada* is. Akit célba vett, azt el is találta, de nem terítette le. Nyilai nem voltak méregbe mártva. Szellemes románcai Madrid akkori társadalmi életének találó torzképei, aminthogy Anakreoni-versei sem mentesek a karrikaturákat jellemző éles vonásoktól. Villegas és Meléndez plátói Amorát teszi nevetségessé velük.

A múlt század derekának nemcsak legtermékenyebb, de egyik legizmosabb költője is *D. Manuel del Palacio*

(1832—1906). Életrője, Sánchez Moguel szerint mûzsatermékei húsz kötetet töltenének meg. Leridában született s Granadában élte le ifjúkorát. Madrid volt azonban írói mesterségének állandó színhelye. Hivatott és alkotásra termett tolla hozta meg neki a mindennapi kenyeret. A szatira volt az ő igazi eleme, melynek fegyvereit a demokrácia érdekében a királyság visszaállításáig bőségesen használta ki. Midőn portoricói száműzetéséből (1867) visszatért, az ő forradalmi láza is elpárolgott. Gondolatvilága változatos és gazdag, vénája kiapadhatatlan, fantáziája élénk s amellet eredeti. Lángesze megküzdött minden akadállyal. A mûza nem ura, hanem engedelmes szolgálja volt neki. A vers úgy ömlött tollából, mint másból a beszéd. Nem volt az a parlamenti szónok, akitől jobban rettegetek volna a közszereplők, mint ettől az éles-tollú vertribuntól. Éber őrszemként figyelte a fölmerülő eseményeket, eszméket és személyeket. Az akkori élet kaleidoszkópja bőven ontotta őket, alig győzte benyomásaikat tudomásul venni és adni. *Fejein és tőkjejein* mulatott az egész Madrid (1864). Ha szabad ideje akadt, akkor elmerült a saját egyéni belvilágába is. El-elbölcselkedett a látottakon s tömör, velős és mégis talpraesett szonettekbe sűrítette össze azokat. Találón jegyezte meg róla egyik kritikusa: «hogya Boileau szerint egy jó szonett fölér egy hosszú költeménnyel, akkor az ő gyûjteménye nagyon sokat érhet». (Blanco García.) És igazat kell, hogy adjon neki az, aki csak az Egészen a végig, a Vox clamantis, a Stella matutina, Tántalo, Lantom címűeket stb. elolvasta. Mennyi erő, mily fönség, mekkora tűz, mennyi szikrázó ötlet, szín és változatosság nyilvánul meg szobrászi strófaikban! Ha a bölcselkedő szonettet nem ő találta is fel, annak legkiválóbb mûvésze mégis csak ő. Utánzóí nem mindig találták el azok parnasszista hangját és modorát. Az ellentétes eszmék szerencsés összecsengéséből támadó összhang varázsuk titka és egyúttal meg-

különböztető vonása. Ezek az eredeti sajátosságok emelik ki műzsáját az iskolák, irányok és korszakok átlagos színvonalából s vonják be a bronzszobrok patinájával. Szíporakákat szór a Vásáron c. verse, legendái azonban nem emelkednek ki az átlagos színvonalból.

A maguk külön, őstradícióktól megszentelt útján jártak az andaluziai poéták. A *sevillai iskola* hagyományai Lista halála után sem veszítették el varázsukat. Lucanus, Góngora és az isteni Herrera modorát nem homályosíthatta el Quintana sokat utánzott páthosza. A különleges klíma, föld, faj, nemzeti mult nem hódolt meg a kozmopolita irány előtt. A nyugati műveltség centrumaitól távolabb állván, mint a félsziget modernebb közép- és északi része, népe most is konzervatívabb, ellenállóbb a divatos áramlatokkal szemben. Ezek a körülmények folytak be költészete elütő jellegének kialakulására. Az arab líraiság, az elbeszélő és leíró elem túltengése, a lélektani elemzéstől való tartózkodás jellemzik költőit és termékeiket egyaránt. A romantikából csak az a tárgy vonzotta őket, amelynek történeti távlata volt. Elmerülés, lelki és szellemi töprengés, gonddal való törődés nem természete a büszke, könnyüvérű, jó módhoz szokott andaluziainak. Most, hogy kardját rozsdá marja s nincs módjában hős-ködni és donjuanoskodni mint hajdanta, a dalban, táncban, muzsikaszóban, bikaviadalokban és lóversenyekben leli kedvét. S ez utóbbi hajlamainak legjobban megfelel az áradozó líra, a buja színekben tobzódó leírás, az epizódokban bővelkedő elbeszélés. Hogy az alak, a forma plaszticitása is nélkülözhetetlen kelléke, az természetes. Ilyen és hasonló hatások észlelhetők legtöbb sevillai költő verseiben, így *Puente y Azpecheában*, a vallásos ihletű *Fr. Rodríguez Zapatában*, *Juan Buenoban* és a tudós *José Amador de los Ríos* ősi dicsőségen merengő episztoláiban. A többször említett *D. Manuel Fernández* kiváló dalnokká fejlődhetett volna ki, ha nem pártolt volna

át a regényhez. Tanui kiadatlan Szatirái és Zorrilla-ízü románcai.

Ha megjelenik szépem arca,
Hogy megcsodáljon, ó hold téged,
Erkélye tágas ablakában,
Felhőbe rejtse el sápadt képed.
Mert ott, ahol Noémi jár-kel,
Eltűnnek a csillagrajok.
Az ő szeme nemcsak tenálad,
Száz napnál is szebben ragyog. (K. A.)

D. Manuel Cañete, a kiváló kritikus és irodalom-pártoló is el-eltévedt a költészet berkeibe. Az ész azonban mintha elnyomta volna ihletét. Azért kevés elfogadható vers maradt utána. A legsikerültebb még az El árbol seco — A száraz fa — c. ballada. Ingadozó, nem egyöntetű és egyirányú *Narciso Campillo* poézise, melyben Herrera, Luis de León mellett Zorrilla, Espronceda és Arolas nyomaival is találkozik a szemfüles kritika. *Bernardo López Garciát* a Dos de Mayo-ra írt lendületes ódájáért magasztalják még, amely tüzesebb, mint D. Nicasio Gallegóé, de nem oly klasszikusan tömör. D. *Pedro Antonio Alarcón*, a későbbi híres regényíró, fiatal korában szintén áldozott a költészet múzsájának. A természet bájait andaluziai szemmel és ecsettel tudta versvásznaira vetni. A humor is ki-kicsattant rövidebb lélekzetű ötleteiből. A dél gazdag színpompáját, heves vérét, érzelemháborgását senki sem domborította úgy ki költeményeiben, mint D. *Antonio Grilo*. Ezek a ragyogó, zengzetes lírai fellobbanások a fantázia és ihlet fékevesztett szárnyalása folytán elkábítanak, de szét is esnek a kritikai analízis boncoló kése alatt. Oly múltó a hatásuk, mint a szivárványé, vagy a szappanbuboréké. A többszöri olvasás megfosztja eredeti varázsuktól. Fennen szárnyaló dallama hasonlít a pacsirtához, vagy az öntudatlan fülemüléhez. Ő a költészet Castelárja.

Szép, színes, olvadozó, lágy, de erő nincs benne. A Jézus halálára írt óda olyan fönséges palotához hasonlítható, mely roskadozik a díszletek terhe alatt. Oszloppillérei mutatósak, de konganak az ürességtől. León bronz és márvány, érces tömör hangja nem szól belőlük, amint-hogy híjával vannak Lista klasszikus rövidségének és Verdaguer meleg, vallásos ihletének. Mennyivel mélyebben és tartósabban szántott a tolla, tisztábban vert a szíve, mikor A córdobai remetekápolnák benyomásait vetette papírra? Strófaik bája nemcsak egyszerűségükben, hanem ötletes képekben is rejlik.

A cella díszé a kereszt
Egy koponya felett :
Ez a halált jelenti,
Az meg az életet.

Nem áll messze tőle *D. José Velarde* sem. Ugyanaz a pompa jellemzi leírásait, ugyanaz a hév és szónoki dagály önti el gondolatait, ugyanaz a ritmus és dallamosság cseng ki strófaiból. Előbb Zorrilla, majd Núñez de Arce volt a mestere. Ez utóbbi poemáinak oktató hangját vissza tudta ugyan adni, de mélységét, erejét és tömör szobrászi formáját már nem. Még legjobban megközelíti Núñez de Arce nemes realizmusát az *Alegria* c. utolsó poemája. Velarde és mestereinek nyomait követte *Cavestany*, míg *Salvador Rueda* csillogó és föllengző lírizmusa inkább Grilóhoz vezet vissza. Zola és a naturalizmus hatása jelentkezik Andalúziai jeleneteiben, «A malagai bortól» mámoros múzsa nem riad vissza a női bájak kelleténél erősebb beállítástól. Azok érzécsiklandó gőze száll az orrba A hús himnusza — *Himno a la carne* — c. költemény tizennégy szonettjéből, mint Gabriele D'Annunzio *Peccato di Maggio* leírásából¹ s a *Studii di nudo* c. pasztelles szonetteiből. Egyazon

¹ G. D'Annunzio : *Intermezzo di Rime*. Roma, 1884.

idő, szellem, kéz mintázta mind a kettőt. (1884—1885.) Csak a l'art pour l'art igazolhatja ezeket a finom, szobor-szerűen kidolgozott, átlátszó, lenge ruhájú verses női aktokat. J. Valéra liberális érzése is megütközött rajtok. A később ünnepelt *Carlos Fernández Shaw* (1865—1911) múzsája is termelt néhány koraérett gyümölcsöt. Értékük alig van, mert a tetszetős külszín és forma alatt még ízetlen bél lappangott. *D. José Lamarque de Novoa*-t a quintanai ódák, feleségét pedig a vallásos és erkölcsi témák vonzották és szólaltatták meg. A nőírók közül különösen *Mercedes de Vella* és *Concepción Estevarena* gyöngéd, nőies érzelmű dalai arattak tetszést. Külsőjük a többi nagyhangú és magasabb röptű alkotással szemben egyszerűbb és közvetlenebb. Ez azonban még nem elég az érvényesülésre. Ahhoz megfelelő gondolatritmusba bujtatott mély érzelmi vagy eszmei tartalom is kell. A nem könnyű célt a Heine-követők közelítették meg.

Lamarque mutatta be a 15 éves *Antonio López Muñoz* M. Cañete tertuliáján (1850—1929). Aliatar c. mór legendájának zorrillai bája szinte megbűvölte a jelenlevőket. Mindenki nagy jövőt jósolt az újonnan föltűnt parnasszusi csillagnak. Ha ez a jóslat nem vált be egészen és ifjan színre került darabjai is csak biztató ígéretek maradtak, azt a fiatal költő megváltozott élet-körülményeinek lehet betudni. Ezek korán közéleti tevékenységre terelték jeles és sokoldalú tehetségét. Jogi és bölcséleti szaktudása, kiváló szónoki képessége, tiszta közéleti szereplése és a király bizalma három ízben is miniszteri székbe ültette, sőt grófi rangra emelte. Az 1923-iki államcsíny őt is félreállította. Mint igazságügyi miniszter ő vette ki az esküt Primo de Riverától a király és haza részére. Ez volt utolsó politikai szereplése a Zorrilla megkoszorúzását rendező lelkes hazafinak. Összegyűjtött művei nemrég hagyták el a sajtót (1924—28, 6 k.). Románok, szonettek, vegyes költe-

mények, drámák, mesék, politikai és ünnepi beszédek, jogi, filozófiai és esztétikai cikkek, valamint nemes stílusú levelei arról fognak beszélni az utókornak, hogy integer vitae et veritatis amicus volt, mint Cervantes, kinek nevére otthont létesített a rokkant, elaggott írók és művészek befogadására. Hozzám intézett intim és ideális levelei nemcsak fenkölt lelkéről, de Magyarország szomorú sorsa iránt érzett nemes rokonérzéséről is tanuskodnak.¹

5. Heine követői.

A klasszikusokon kívül kevés külföldi költő bírt és tudott visszhangot kelteni ebben a szellemileg is meg lehetőségen elszigetelt országban. Dante, Petrarca, Sannazaro az olasz renaissance útját egyengették. Rousseau, Boileau, Voltaire, V. Hugo, Lamartine és helyel-közzel Béranger hatottak úgy ahogy a spanyol lantosokra, a maguk idejében. Az angolok közül az egy Byron világnézete, illetve költői iránya bírt még gyökeret verni, a német talajból pedig úgyszólván Heine volt az egyetlen, akinek fanyar, bús szentimentalizmusa néhány évtizedre le tudta bilincselni a spanyol íróvilág és olvasóközönség szűkebb körét. Csak a francia romantika érvényesült és termékenyített az egész vonalon. A külföldi irodalom termékeinek ez a beözönlése azonban merő véletlennek játéka volt. Ha a spanyol uralom nem terjedt volna ki Itália egy részére, ha koronája nem származott volna át a francia Bourbon-családra, ha a XIX. század elején támadt politikai viharok hullámai nem vetettek volna angol partra néhány tehetséges író és államférfit, a spanyol irodalom aligha siklott volna ki az ősi merev vágányokból. Heinét *Eulogio Florentino Sanz* hozta magával Németországból, ahol a követség

¹ Conde de López Muñoz : De mi archivo, Madr., 1924—28. VI. köt.

tagja volt. Az első Heine-dalok az ő tollából 1857-ben jelentek meg a Museo Universal c. folyóiratban, melybe G. A. Becquer is dolgozott. Ezek a lélek mélyéből önként felbukkanó érzelmi gyöngyök első olvasásra már megtalálták útjukat a szívekbe. Kapva-kaptak rajtok és utánozni kezdték annak ellenére, hogy fésületlenségük miatt azokat «német sóhajocskáknak és tyúkszárnyalásoknak» nevezte a bravúros verseléshez szokott kritika. A közönség ez esetben nem csatlakozott vakon a lenéző bírálathoz, hanem annak ellenére szívesen fordult még Gérard de Nerval silány francia próza-fordításához is, míg azokat D. Mariano Gil y Sanz 1867-ben e szöveg után spanyolra át nem ültette. Ez előtt azonban egy homályban lappangó német-spanyol eredetű költő hírlapokban közzétett dalai kezdték magukra terelni a közfigyelmet. Mesteri szerzőjük

Gustavo Adolfo Becquer volt (1836—1870).¹ Mint annyi más tehetség, ő is szerény polgári szülőktől származott. Unokája volt egy Németországból Sevillába szakadt órásnak s már németül sem tudott. A korán árvaságra jutott gyermeket keresztanyja vette pártfogásába. Szorgalmas kereskedőt akart volna belőle nevelni. Ez a szándéka azonban a fiú önérzetén hajótörést szenvedett. A 17 éves ifjú otthagya nevelőanyját és esetleges örökségét, Madridba szökött. Itt tengette sanyarú életét Valeriano bátyjával együtt rajzolgatva, festegelve, újságcikkeket írocsgálva és hivataloskodva. A prózai foglalkozás és környezet sem fojtotta el bennük a velük született szép iránti érzéket és hajlamot. Amikor erszényük és idejük megengedte, kezükbe vették a vándorbotot és sorra látogatták hazájuk műemlékeit. Bár nem voltak szakemberek a műtörténetben, éles szemük biztosan meglátta és szívük nyomban meg is érezte mindazt

¹ L. bővebben Körösi Albin : G. A. Becquer Dalai és meséi, Bpest, 1902 és dr. Barna János : G. A. B. költeményei, Szatmár-Németi, 1914.

a szépet, amit a művészet Toledo templomaiban és egyebütt drága örökségül hagyott az utódoknak. *Spanyol-hon templomai* c. vállalatuk első kötetében maradtak fenn művészi meglátás alapján írt cikkei. Ezekről azt jegyezte meg a kritika, hogyha ez a vállalat nem bukott volna meg, ez lett volna a spanyol műtörténet legérdekesebb könyve. Az ő szomorú szívének története azonban mégis érdekesebb és értékeesebb. Rövid, rímtelen, de természetesen folyó dalokban írta meg boldog és boldogtalan szerelmét, annak lazán, de mégis összefüggő eseménysorozatát. A költő szíve egy akkoriban nagyon szépnek tartott úrileány iránt gerjedt első szerelemre. Az ábrándos lelkű fiatal költő kezdetben tetszett a leánynak, szívesen fogadta el hízelgő udvarlását, bókjait. Ám az ég másként határozott e benső viszony sorsa fölött. A szép leánynak választania kellett a szegény költő és a jómódú, de bizonyosan prózaibb lelkű úr között. A választás az utóbbira esett, a költő szíve összetört. A válás pillanatait Becquer az ő 30-ik dalában így örökölte meg:

Szemébe rezgő, súlyos könny lopódzott,
 És ajkaimra e szó: «megbocsáss!»
 De közbeszólt a góg, a könny felszáradt,
 S a szót elfojtá egy mély sóhajtás.
 Én jobbra tértem, ő meg balra fordult.
 Latolva vesztét mind a két kebel:
 Én mondom még: miért hallgattam, és ő
 Így szól: Mért fojtám akkor könnyem el?

A szakítás után a költő már csak haldoklott. Hozzá nem illő, őt meg nem értő feleségének önfeláldozó, hű ápolása sem gyógyíthatta meg halálra sebzett szívét, melynek vergődéseit utolsó dalaiba foglalta össze. Földi szerelme végre átégiesedett, eszményivé vált. Ez a folyamat azonban lassú volt. Lelke el-elragódott az emlékek

megmaradt csontjain és keserves szemrehányással illette hűtlen ideálját :

Előbb halok meg, mint te ; ámde lelkem
 Makacs lesz és szilárd,
 A halál kapuküszöbére ülve
 Fog várakozni rád . . .
 Hol a bezárult sír egy örök élet
 Kapuit tárja ki :
 Ott mindazt, amit elhallgattunk egykor,
 El kell majd mondani.

A két szerető szív tragédiáját és okait ez a négy sor mondja el híven :

Te szép, én büszke ; te parancsoló,
 Én meg nem hajtám soha térdemet ;
 Szűk volt az út, az ütközés heves ! . . .
 Isten veled ! (K. A.)

Kevés szóval sokat mondani, azt is hangzatos szókak és rímek szándékos mellőzésével, hogy ne a forma, hanem az eszmék tartalma és ritmusa hasson ; ez Becquer költészetének legsajátosabb vonása. A legendái sem egyebek, mint északi balladák prózában. Tárgyukat a lírai szubjektivitás vonja be aranyos ködével. Az El Contemporáneo c. lap közölte le elsőnek valamennyit. Sokkal eredetibb tehetség volt, semhogy Heinét utánozta volna. Ez utóbbi voltairei epéjéből egy szemernyi sem volt benne. Az ő gúnya és humora szelid, nem marcangoló. Elringat, fáj, de nem sért és nem árt.

Becquer rímtelen versei iskolát alapítottak. Utánzóinak nagy volt a serege, de a tanítványok közül egy sem bírta őt eddig utolérni, vagy felülmúlni. Hatása ma is észlelhető, még a külföldön is, ahol népszerűbb, mint hazájában. Sevilla erőt vett tradícióján, mikor a csengő-

bongó rímek e szándékos kerülőjének parkjában szobrot emelt. Ez a szobor a német és a spanyol kedély benső egybeolvadását s nemes ércce való kiszilárdulását jelképezi. Becquer rajongó tisztelője *D. Augusto Ferrán*, még a Rímek megjelenése előtt adta ki andalúziai dalait *La Soledad* és *La pereza* c. alatt. *M. Fernández y González* kedvezőtlenül bírálta meg azokat, holott Becquer előszava szerint «bennök mindig van egy jaj a fájdalom, egy mosoly a remény, egy könny a csalódás és egy sóhaj az emlékek számára». Kevésbé találták el a Becquer- és Heine-féle dalok búskomor dallamát *D. E. G. Ladavese* és *L. Sipos*. Közelebb férközött szellemükhöz *A. M. Dacarrate*, *Benito Más y Prat* és *Ricardo Sepúlveda*. Ez utóbbiak lantja már változatosabb hurokat is penget, bár az alap- és uralkodó akkord még mindig az egyéni fájdalomé. *D. Melchor de Palau* négysoros dalai a nép közkinsévé váltak. Széltében-hosszában dalolják copláit, mert szellemesek, ötletesek, valóságos lírai sóhajocskák. Dr. Barna János és Méry Károly közölt e vadvirágokból egy csokorra valót.¹ Hadd bővítsék ki azokat a következők, melyeket képeslevelezőlapokról gyűjtöttem össze. Ez is arról tanuskodik, hogy még nem hervadtak el egészen. A nép bú- és örömkönnye öntözgeti őket.

A szívemben lakol ugyan,
De a házbért nem fizeted,
S nagy szegekkel vered hozzá
A falába arcképedet.

Tegnap este kis várakat
Építgettem a homokba,
Ugyanakkor szerelmeden
S hűségeden gondolkodva.

¹ Ódái közül versenydíjat nyert «A Vasúthoz» című. Ihlete és tudása megnyitotta előtte a Spanyol Akadémia kapuját is. (1843—1910.)

Beléptem a temetőbe,
Azt mondtam a sírásónak :
Áss egy ici-pici gödröt
Szívemnek, a haldoklónak.

Azt mondod, nem vagyok irigy,
Nem áll, mert a kis fecskéket
Úgy irigylem, mikor házad
Ereszében raknak fészket.

Szeretem falum harangját,
Mert engem is nagyon szeret,
Őrült, amikor születtem,
És sírni fog, ha eltemet.

Fölfelé, ah, soha, soha
Se fog folyni a patak.
Mert a földön minden, minden
Csak lefelé megy, szalad.

A romantikus és újkatholikus irányzat ecsetelése közben volt alkalmunk kitérni az egyes költők epikus termékeire is. Ezek tárgyukat a nemzeti mult hagyományaiból merítették. Keretük és szerkezetük nélkülözi az eposz műfaji és esztétikai kellékeit : a szerves egységet a hős jellemében, a cselekményben és a következetesen keresztültülvitt versformában. A legendákba foglalt epizódok tartalmuknak megfelelő külsőben jelentek meg, hogy elkerüljék az egyhangúságot, mely a hosszú hősköltemények velejárója. A románcok lüktető ritmusa jobban megfelelt a spanyolok ősi népizésének, mint a fönسégtől duzzadó királyi oktáva. Ezt az egyszerű, fűlbemászó, dallamba önthető formát választották azok a jeles költők is, akik *Marqués de Molins* zászlaja alatt az 1859—60-iki dicsőséges marokkói háború hősi epizódjait zengték meg az öröm, lelkesedés mámorában tobzódó szívek számára.

A Tetuán elfoglalásával véget ért hadjárat románcokban megírt története önkéntelenül is a trójai háborút és az Iliászt juttatja eszünkbe. Azért az *El Romancero de la Guerra de Africa* (1860) nem egészen illetéktelenül csatlakozik a *Romancero del Cid*, az *Araucana*, a *Naves de Cortés* ismert nemzeti époszaihoz. A különbség köztük az, hogy míg a *Cid*-románcok szerzői a nép névtelenjei, addig a Marokkói hadjáratéi az akkori költői gárda legismertebb képviselői. Szándékosan hoztam kapcsolatba e közismert époszi műveket a marokkói *Romanceróval*, mert ezek együttvéve és a meg nem nevezettekkel kiegészítve alkotják a spanyol nép egyetemes nemzeti époszát. Az *Iliász* sem foglalja magában a görög nép egész hőstörténetét. E tekintetben talán a legteljesebb *Camões* *Os Lusíadas* c. nemzeti éposza, mely, ha epizódiként is, úgy mint *Aeneas* *Didónak*, mondja el a portugálok történetét elejétől végig *Vasco de Gamáig*. Aki a száraz háborús jelentéseknél többre becsüli a költészet mázával bevont verses híreket, az ez utóbbiakat fogja előnyben részesíteni. Belőlük ugyanis nemcsak a fényes fegyvertények zaja, hanem a harcosok lobogó tüze is kisugárzik. Vagyis ezek a románcok nemcsak történetet nyújtanak az olvasónak, hanem műélvezetet és honfiérzést is keltenek szívében. Az egyes románc-füzérek szerzőit azért iktatom ide, hogy betöltssem velük azokat a hézagokat, amelyek idő, de főleg tér hiánya miatt teszik fogyatékosná művemet. *Duque de Rivas*, *D. José Amador de los Ríos*, *D. Joaquín José Cervino*, *D. Antonio Flores*, *D. Antonio Alcalá Galiano*, *D. Pedro de Madrazo*, *D. Ramón de Campoamor*, *D. Juan Eugenio Hartzenbusch*, *D. Manuel Tamayo y Baus*, *D. Ventura de la Vega*, *Marqués de Molíns*, *D. Antonio Ferrer del Río*, *D. Angel María Dacarrete*, *D. Leopoldo Augusto de Cueto*, *D. Cayetano Rosell*, *D. Tomás Rodríguez Rubí*, *Marqués de Auñón*, *D. Eduardo Pedroso*, *D. Manuel Cañete*, *D. Antonio María de Segovia*, *D. M. Bretón de los*

Herreros és D. Franc Asenjo Barbieri. Nem üres nevek ezek. Alattuk többé-kevésbbé értékes irodalmi munkásság, élet és mult lappang.

6. A dráma.

A romantikus irányzat békőiből nem volt könnyű a szabadulás sem a közönségnek, sem az íróknak, de a kritikának sem. Még minden színházlátogató élénk emlékezetében éltek a Marcela, Don Alvaro, Los Amantes de Teruel, El puñal del Godo stb. érdekfeszítő jelenetei, amikor Tamayo bekopogtatott a Teatro del Principe kapuján 1853 végén az ő Virginiája kéziratával a kezében. Az alig 24 éves *D. Manuel Tamayo y Baus* (1829—1898) madridi híres színészek szülöttje volt. Úgyyszólván ezek körében és a színházak árnyékában töltötte el gyermek- és ifjúkorát. Semmi meglepő sincs tehát azon, hogy veleszületett hajlama és élményei a színpadra terelték figyelmét és tehetségét. Első kísérletei Schiller, Shakespeare és Alexander Duval hatását hordják magukon. Később érdeklődése Racine és Alfieri felé fordult. Azt hitte, hogy ezek nyomán életre tudja kelteni az óklasszikus tragédiát, ha kiragadja azt kora merev felfogásából és emberibb, modernebb lélektani eszközökkel tudja megértőbbé tenni hősi magaslaton szárnyaló személyeit. A Virginiáját kísérő siker igazolni látszik nemes igyekezetét és szándékait (1853 dec. 7.). A közönség értelmesebb része megérezte a hősnő sztoikus temperamentumának emberibb beállítást a női becsület és szerelem tusájában, de kifogásolta azt, hogy a tört nem maga, hanem atyja döfte szívébe. Virginia élete jog szerint ugyanis már nem az apjéé, hanem jegyeséé, Iciliusé volt. Ez a római társadalmi felfogással és történettel is ellenkezett. Ahogy ezt a tördőfést a szerző illusztrálja, az a hang és modor mégis csak római-spanyol, s ha nem valószínű, de drámai.

Virginia : Nesze, csókold meg homlokom és végezz. (Átadja a tört.)

Virginio : Szörnyű acél !

Virginia : Atyám vagy?

Virginio : Kétkedel?

Virginia : Igen, ha reszketsz. (V. felv., ut. jel.)

Virginia fölött meglehetősen hosszú idő repült el, de nem ártott hírnevének. Megtartotta rangját a legelső tragédiák között, amit szilárd lélektani fölépítésén kívül nem is külalakjának is köszönhet. Hasonló sikert ért el félév múlva *La Rica-hembra* c. drámája, melyet D. Aureliano Fernández-Guerra társaságában írt meg (1854 ápr. 20.). Hőse, Doña Juana de Mendoza (a híres Teodora Lamadrid kiváló alakítása) szerelmét feláldozza a becsület oltárán, amikor férjhez megy az őt felpofozta lovaghoz, csak hogy ne mondhassa senki, hogy férjén kívül más is bántalmazta. Az eset hasonló Lope de Vega magyar Máriájához, aki, mint láttuk, azért ment nőül Károlyhoz, mert meglátta fürdés után a lábszárait és ellopta övszalagját. E spanyol felfogáson épül fel az egész dráma. A nem-spanyol országok közönsége ezt a megokolást aligha fogadná el. Ott azonban senki sem ütközött meg a történeti mágnáshölgy e merev elvi álláspontján. Sem a római Virginia, sem a középkori Juana de Mendoza léghőre nem a mienk többé. Nem tudunk szabadulni a kétségtől, vajjon ez események valóban megtörténtek-e és hősnők élő személyek voltak-e. Alakjuk szinte glóriás magasságban ragyog le felülről ránk, gyarló utódokra, akiket a becsület ritkán sodor ilyen válságos helyzetekbe. Valószínűbb és közelebb áll már a valósághoz *Őrült Johanna* — *La locura de amor* — a történelemből is eléggé ismert esete (1855). Juana la loca örülden szerette hűtlen férjét, Szép Fülöpöt. A féltékenységgé éleslátóvá teszi. Detektívként fedezi föl férje minden egyes szerelmi kalandját. Aldarával, az ál-Beatrizzal való viszonyát is leleplezi, bár ez csak azért,

hogy Johannát bosszantsa, fogadja el Fülöp udvarlását. Aldara ugyanis D. Alvarba szerelmes, akiről azt hiszi, hogy Johannának nemcsak védelmezője, de kedvese is. Fülöp végre észretér, kezdi megbecsülni neje önzetlen érzelmét, de ennek önfeláldozó ápolása ellenére is meghal. Örült Johanna azt hiszi, hogy kedvese csak alszik: duerme, mi amor duerme... Johanna örületi jeleneit egy a lélek indulatvilágába mélyen belelátó bűvár érzékhítette meg így találóan. Megindító, nem, megrázó ez az okoskodása: «Örült én, örült! Vajha igaz volna! És mért nem lehetne az? Mindenki ezt mondja itt. Tehát minden az én örült eszem munkája és nem az imádott férj csalásága» stb. A darab Németországban is frenetikus tapokat aratott. A németen kívül vagy négy nyelvre fordították le. Tamayo neve európaivá vált. A szerelmi féltékenység színpadai ábrázolását még egyszer megkísérlette A hólabda — *La bola de nieve* — c. drámájával. Mint lesz a pusztá gyanuból gyötrő szenvedély, majd megérdemelt bűnhődés, ezt a lélektani folyamatot fejti ki Luis és Fernando testvérek szerelmével a szerző. Luis ugyanis nem hisz Mária, Fernando pedig Clara vonzalma őszinteségében. A két testvér egymásra gyanakszik, féltékenykedik. Ennek aztán az lesz a vége, hogy a gyanu az ő viselkedésüknél fogva párbajra hívja ki a testvért. A vak féltékenység azzal bosszulja meg magát a két egymásra gyanakvón, hogy gyanujok akarataik ellenére valóvá lesz. A szerepcsere után látják, hogy csalódtak és méltán bűnhődnek mind a ketten. Ez a szellemesen jelenetezett érzelmjáték nemcsak újabb sikert, de akadémiai széket is biztosított neki (1859). Több társadalmi színmű (*Lo positivo*, *Lances de amor* stb.) követte egymást még a színpadon, de egyikhez sem fűzött annyi reményt, mint az utolsóhoz: *Un drama nuevo* shakespearei levegője és drámai tárgya be is váltotta azokat. Mikor Yorik, Alicia és Edmundo színészek szerepe valósággá lesz s a neje és ba-

rátja közti viszonyból kifolyólag a férj gyilka tényleg a másvilágra küldi vetélytársát : a néző joggal kiálthat fel : színpad-e ez, vagy maga a való, az élet? Épen ezért Az új dráma Tamayo legérdekesebb drámája (1867 május 4). Lefordították németre (Johannes Fastenrath), sőt magyarra is. Ez utóbbi fordítás ott penészedik valahol a Nemzeti Színház irattárában más érdemes munkákkal együtt, várva a feltámadást a magyar színen is. Az 1868-iki évben előadott *Nincs olyan rossz, ami jóból nem származik* — No hay mal que por bien no venga — még növelte a szerző eddigi sikereit, de az ugyancsak ezévi és egyúttal utolsó darabja, a *Los hombres de bien* — Jóravaló emberek — megbukott azon a bátor, sőt vakmerő tételen, mely a társadalom szemfényvesztő hipokritaságát pellengérezte ki. Ez a balsiker mely Estébanez név alatt írt egyéb újkatholikus darabjait is kísérte, annyira elkeserítette, őt, hogy a színpad számára többé semmit sem írt. Hiába kérték, unszolták társai, jóbarátai, föltett szándékát nem másíthatták meg. Kora legnagyobb drámaírója mint a Spanyol Akadémia örökös titkára és a Nemzeti könyvtár igazgatója halt meg. A római Virginia, Johanna és Yorik szellemei virrasztanak örök emléke fölött. Időrendi szempontból mérlegelve a társadalmi, filozófiai színművet, annak ha nem is első, de legjelentősebb megjelenése a spanyol színpadon Ventura de la Vega Világfi férjével esik össze. A forradalmak utáni kor nyugodtabb világszemlélete elfordult a romantizmus valószínűtlen túlzásaitól s olyan színművek után kívánczozott, melyek közelebb állottak a való élethez, mind a jellemek, mind az élmények dolgában. Sikerült egyes átmeneti korcs kísérletek után végre ezt az utat is megtalálni *Eulogio Florentino Sanz*-nak. Ez a sokoldalú költő, *D. Francisco de Quevedo* immár történeti távlatú, de mindig érdekes jellemét elevenítette föl a maga eredeti, szabatos, elemző erejével (1848). A nagy spanyol író drámai arc-

képe azért volt olyan kor- és élethű talán, mert közte és a festő lelkivilága közt több volt a közös vonás. Az embe-
reket és eseményeket ő is, mint modellje, a szatira szem-
üvegén át vizsgálta és bírálta el. Ez a színmű nem is té-
veszthette el hatását. Olivares politikai ármányai, Que-
vedo tagadhatatlanul érdekes egyénisége, a mese terv-
szerű szövése, a helyzetek, a párbeszéddek szellemes fo-
lyása, az indulatok és ellentétek összecsapása, a komi-
kum és tragikum fokozatos váltakozása a közönség ér-
deklődését egy pillanatra sem függesztette fel. Másik da-
rabja: Az öregség bajai — *Achaques de la vejez* — is a
jól tervező művész munkája. Írója szép stílusban adta
elő és fejtette ki mondanivalóját, de tárgya már nem oly
érdekes, mint az előbbié s azért sikere is gyöngébb és
múló volt. Ez a meg nem érdemelt balsiker elvette a ked-
vét a további irodalmi munkától. A túlságba vitt önérzet
a teljes magányba és elzárkózottságba kergette ezt a kü-
lönben képzett és jeles tehetséget, akkor, amikor még
alkotóerejétől sokat várhatott az irodalom. Az élet azon-
ban ekkor is igazolta ezt az egyébként problematikus
tételt: senki sem pótolhatatlan ezen a világon. A kezéből
kiejtett tollat nem kisebb író, mint Ayala vette föl és for-
gatta ugyancsak ugyanolyan szerencsével, mint tehet-
séggel.

D. Abelardo López de Ayala (1828—1879) *Államfér-
fiúja* — Un hombre de Estado — három év múlva lépett
Sanz Quevedója után a színpad deszkáira (1851 jan. 25).
Tárgya a XVII. századból van véve, tehát ugyancsak
történeti. D. Rodrigo Calderón udvari szereplését, ármá-
nyait és tragikus történetét eleveníti fel benne, de sokkal
művészebb beállításban, mint elődje, D. Ramón de Na-
varrete tette. (D. Rodr. Cald. o la caída de un Ministro.)
Manuel Cañete elismerő kritikával tüntette ki Ayala ez
első drámai kísérletét. Persze akkor még nem sejtette,
hogy az csak előfutárja, beharangozója Az üvegtető és a

Százalék c. vígjátékok eszméinek és bennük alkalmazott módszerének. Nem is a történeti anyag hű szemléltetésében áll e színmű értéke, hanem a szívnek a nagyravágyás és szerelmi boldogság közti harcának lélektani fejtegetésében. A darab sikere nem felelt meg a beléje helyezett várakozásoknak. A még mindig divatos lírai terjengősség, a kitérések megokolatlan halmozása a főcselekmény természetes folyását minduntalan gátak, zökkenők elé állították. A darab ezeken hajótörést szenvedett ugyan, a szerző tehetsége azonban nem merült el a roncsokkal együtt. A színpad és a közönség meghódítása csak lassan, lépésről-lépésre haladt tovább. Nyolc darabbal ostromolta meg azt, a többi közt Cervantes Oktalan férjének színre alkalmazásával is, míg konok oktató iránya az *Üvegtetővel* utat talált a nézők szívéhez. Ez a vígjáték az ő kivételes lelkének tükre, belső énjének megtestesülése s azért utánozhatatlan. Tárgya nem egészen új. Megpróbálkozott vele már V. de la Vega is a Világfi férjben, a cselekmény szálainak a szövögetése az ő leleményes és mélyen járó eszének a munkája. Laurel gróf, a darab főhőse, *titkos* házasságban él Juliával, ami nem akadályozza őt abban, hogy ne udvarolgasson más nőknek is, a többi közt Doloresnek, Mariano hitvesének. E szerelmi kalandokban hű tanítványa neki Carlos, Julia titkos imádója. A két nő véletlenül jó barátok. Mikor Dolores mármár alig bírja L. gróf ostromát, Juliához fordul tanácsért, akiről nem tudja, hogy imádójának hites felesége. Julia természetesen megbotráncozik férje léhaságán s alig bírja elleplezni szíve felháborodását a hűtlenségi kísérleten. Carlost a gróf bátorítja a további küzdelemre s azzal a nyilatkozattal, hogy a férj és a mama között alig van különbség, látszólag meg is nyeri őt, mert utitársnak szólítja fel. Carlos sem tudja, hogy imádotja a gróf felesége. Győzelmét siet tudatni a gróffal, aki megtudja tőle, hogy a meghódoláshoz közel álló nő Julia, az ő titkos, de hites

életepárja. Ez a tapasztalat fölkelte benne a féltékenysé-
g és becsület érzését, eljárásának erkölcstelen voltát s meg-
szégyenítve kér bocsánatot hűséges és méltatlanul bán-
talmazott nejétől. A meseszöveg, a kifejtet ügyes, minden
érzést kielégítő volta, a szellemes technika és kifogástalan
verselés vívta ki neki azt az előkelő helyet az irodalom-
ban, amelyet a későbbi kritika is igazolt. Az újabb víg-
játékok között ugyanis ezt tartják a legjobbnak. Föléje
helyezik tehát a *Százaléknak*, valamint az *Új Don Juan*-
nak is, melyek előadásához kedves emlékek fűződnek.
Az előbbiben a nagy százalékos haszonért futkosókat gú-
nyolja ki, Andrés és Roberto nevű hősei nem karrikaturai
típusok, mint Molière mester Fösvénye. Erről mindenki
leolvassa, hogy alaphibáján kívül a többi csak ráaggatott
színpadi cók-mók. Roberto is fösvény, kapzsi, uzsorás,
de nem elvont típus. Ilyen konkrét személyek nemcsak
a darab kelte idején, de most is szembeötlenek a börzék
és a haszonvállalatok légkörében és szalónjaiban. A darab
szellemes részei, találóan megfestett jellemei, ötletes pár-
beszédei és komikus jelenetei ellenállhatatlan tapsvihart
keltettek mindannyiszor, ahányszor csak a színpadra ke-
rültek. Ez pedig sokszor történt, mert a Százalék ördögé-
nek füstbe ment ármánykodása ellenére Pablo és a grófnő
igaz szerelmi regénye kedvező megoldást nyer és érde-
kelni fogja a közönséget mindaddig, míg a jónak a ros-
szon való diadala a lelkiismeret ütőere, mérője marad. Jó
darab volt az *El nuevo Don Juan* is. A közönséget mégis
hűvösen hagyta, mert hőse nem volt oly szemtelen, oly
erőszakos, mint híres elődei. Ayalát ez a nem várt közöny
kijozta sodrából. Elnémult mint E. F. Sanz és Tamayo
és a politikában keresett kárpótlást megtépett irodalmi
babéraiért. Volt képviselő, csatlakozott az 1868-iki forra-
dalomhoz, de a köztársaság bukása után kijózanodva libe-
rális elveiből, Cánovas kormányának minisztere és a kon-
gresszus elnöke lett. Hallgatását 1878-ban szakította meg

Consuelo c. színművével. Ennek hangos sikere teljes elégtételt adott neki. Hőse, Fernando, nem adja be a derekát az anyagi érdeknek, mely elvakítja jegyesét, Consuelót, mikor helyette a gazdag Ricardónak adja a kezét. Ez elhanyagolja őt, mire Consuelo a féltékenység révén akarja visszahódítani veszendőbe ment hajlamát. Légyottra hívja fel az őt még mindig szerető Fernandót. Becsületével, szerelmével és a bosszúval kínos harcot vív ez a méltatlanul mellőzött jegyes. A légyottra mégis elmegy és elbukik. De becsületérzése újból felülkerekedik a szerelmen, lemond a más feleségről s magára vállalja a férj hűtlenségének megtorlását. A kínos helyzet dermesztő magánnal végződik. Consuelo nagy sikere kiköszörülte a tekintélyén ejtett csorbát s megpecsételte a róla alkotott véleményt, mely Ayalát a modern, előkelő vígjáték nagymesterének ismerte el. Találó G. Calvo Asensio e nyilatkozata : «Az olyan színmű, melyet Tamayo esze tervezett és Gutiérrez vagy Ayala tolla írt volna meg, megvalósítaná a lehetetlent : a tökéletest az emberiben».¹

Ayala számottevő drámai iránya megtörte a jeget a modern életből vett társadalmi színművek előtt. A forradalmak után következő csendesebb polgári élet s a külföldi példák is sarkalták az írókat erre az új útra, mely nálunk Csiky Gergelyt és utódait termelte ki. Spanyolországban sem maradt ez az irány meddő. Folytatták azt, ha kevesebb szerencsével Luis Eguílaz (1830—1874), Narciso Serra (1830—1877) és más *minores gentium* írók.

D. Luis de Eguílaz egyik szeme a multba nézett, másik meg a jelenre kacsintgatott. Azzal a veszendőbe indult nagy írók emlékét ásta ki a feledés sírjából, ezzel a társadalmi bűnök gyógyszerét kereste színműveinek erkölcsi háttere segítségével. Kár, hogy nemes igyekezete nem hozta meg a kívánt sikert oly mértékben, amint

¹ G. Calvo Asensio : *El teatro Hispano-Lusitano*. Madrid, 1875.

azt ő, jóakarató támogatói és a közönség is óhajtották. Történeti drámáit tiszta, önzetlen hazafias érzése sugalmazta, a romantika elcsévelt eszközei és formái azonban sokat ártottak nekik. A líraiságnak és a kellőleg alá nem támasztott helyzeteknek estek áldozatul Timoneda, Lope de Rueda, Santillana, Jorge Manrique és Bölcs Alfonz érdemes személyeivel foglalkozó történeti színművei. Nagyobb sikereket ért el társadalmi darabjaival, melyek közül különösen *A házasság keresztje* — *La cruz del matrimonio* — és *Az ólomkatonák* — *Los soldados de plomo* — váltak ki. Az első eszméje: visszavezetni a léha, kártyás, könnyelmű férjet a család meleg, bizalmas otthonába egy önfeláldozó anya és hitves anygali türelme, hősies szenvedése és odaadó szeretete segélyével, erkölcsi tekintetben nemcsak szép, nemes, de fönséges. Ezt még Cañete és az El Padre Cobos című folyóirat szigorú kritikája sem vitathatta el tőle. A megoldást azonban jobban is végre lehetett volna hajtani. Másodrendű tehetségétől és nehézkes verselésétől azonban többet követelni az adottnál nem volna méltányos. A közönséget egyes ügyesebb jelenetei és párbeszédei így is tapsokra ragadták. Különösen hatásos a Mercedes és Félix közti kibékülés jelenete és nemes párbeszéde. A közönség érdeklődése a téma iránt kitartott a darab végéig s egyes kiváló írók is meghajoltak szerzője érdemes munkája előtt. Babérkoszorú, aranyérem, Agustín Durán és Hartzenbasch üdvözlő levele is kifejezői a letagadhatatlan sikernek. A költő példás keresztény türelemmel viselte az ő magán keresztjét, a kínos és hosszas betegséget, melytől csak a halál váltotta meg. Csak ily érzelmetű lélek írhatta meg *A házasság kálváriáját*. A maga idejében népszerű költő nevének varázsa halála után foszladozni kezdett, de nem mult el nyomtalanul. Sikerekben úgy mint szenvedésben, méltó társa volt neki.

D. Narciso Serra, a katona-író, Bretón legtehetségesebb

és legtermékenyebb tanítványa. Írói pályája korai fiatalon és reményteljesen indult meg. Tizennyolc éves korában kiadott költeményeiből még ki-kicsillannak az olvasott költők egyes szebb eszméi. Leleményes esze és fürge tolla ügyesen alakítja át azokat. A vers különben úgy folyt belőle, mint másból a próza. Ez képesítette őt arra, hogy szellemes észrevételeit a költészet bájába bujtassa. A komikum iránt oly fogékony volt az elméje, akárcsak Moratínnak, vagy Bretónnak. Készséges fantáziája állandóan foglalkoztatta agyát és tollát. Ez a körülmény a nyitja az ő termékenységének és felszínes eljárásának. A rögtönző nem ér rá a lélek mélyébe leszállni, az érzelmek egymásutánját és összetűzéseit megfigyelni s e gyöngyöket bűvárként felhozva, a világ elé tárni. Azért az ő munkája nem a szív, nem a tenger mélyének rejtelmes életét, hanem annak csak felszínén mozgó hullámaait tükrözi vissza. Hogy ezek játéka is lehet szórakoztató, sőt gyógyító hatású is, azt beigazolta Serranak a komikum iránt fogékony vénája. Ez érzék nélkül nem érvényesülhettek volna sem a *Monterautica* — La calle de la Montera —, sem *San Placido órája* vagy a *Bicskára az ördöggel* című részben történeti, részben romantikus ízű színművek. Az *El amor y la Gaceta* és *A la puerta del cuartel* — A kaszárnya kapujában — az életből ellesett jellemek és esetek víg kópiái. Mások, mint *Az utolsó majom* — El último mono — meg a *Senki sem hal meg addig, míg Isten nem akarja*, a francia érzelgős humor áttételei spanyolba. Az operette-szöveget is kitünően kezelte. Az említett és más nem említett vígjátékok már aktualitásuk miatt is idejüket multák. *Don Tomása* azonban szeplői és egyéb fogyatkozásai ellenére is harsogó kacajt csikart ki a nézők kebléből. Elérte pedig ezt a derűtséget azzal, amivel előtte régen a Közönyt közönnnyel híres szerzője. Az ő Inocenciája is hasonló ravasz eljárással puhítgatja D. Tomás kemény

szívét, amelyre pályázik. Serra még élete és alkotóképessége delén agylágyulásba esett. A toll, mely annyi kacajt tudott kelteni, kiesett kezéből. *A fény és árnyék* bájos drámai idillje benne a bánat és szenvedés elégiájává változott. Vígjátékai, ha könnyebb fajsúlyúak voltak is, megérdemelték a tapsot, élete szomorú vége pedig a könyvet.

D. Luis Mariano Larra (1835—1901) drámái is vonzották a közönséget és az irodalom barátait. E méltánylásban valószínűleg szerencsétlen véget ért atyjának, a híres Figarónak is része lehetett. A vérbeli író azonban a maga erejéből is rászolgált a népszerűsége. Leleményes esze, előkelő, könnyed, helyel-közzel erővel párosult stílusa, szikrázó ötletei és természetes komikuma segítették hozzá. Azonkívül épen oly jól értett a színpadi hatáshoz, mint a nálánál külön és szerencsésebb kortársak. A dráma, a vígjáték és az operette vette igénybe alkotó erejét, de a regényt sem vetette meg. Termékenysége azonban neki sem engedett elég időt a mélyebb elgondolásokra. Jellemei épen ezért inkább csak odavetett vázlatok, mint kiemelkedő, lélektani képek. Maradandó, számottevő darabot nem írt, de a közönséget egyes jeleneteivel meg tudta nyerni magának. Legsikerültebb alkotásai a következők: *Éva leányai*, *Az esti imádság*, a *Boldogok, kik sírnak*, meg *A völgy virága*. Az előbbinek tárgya és hangulata hasonló Pérez Escrich Falu lelkészéhez, egyébként független tőle.

7. A regény.

A romantikusok nemcsak a lírát, drámát és elbeszélő költészetet karolták föl szabadabb társadalmi eszméik terjesztése végett, hanem a történeti és kalandos regényeknek is nagy, érdeklődő közönséget tudtak szerezni. A gyárilag készült és füzetekben is terjesztett ilyenmű

munkák gomba módra szaporodtak el. Az 1854—56 évek között végbement alkotmány-restauráció ezeket is háttérbe kezdte szorítani. A lojális «gutgesinnt» politikai és társadalmi átalakulás nem kedvezett nekik. A hivatalos és nem hivatalos körök megváltozott ízlése és pártfogása az újkatholikus reakció felé fordult. Trueba, Selgas és Caballero józan, szolid, szellemi és erkölcsi túlzásoktól tartózkodó irányát támogatta az udvar, a főnemesség és a hivatalos világ. Truebát, a vaszk nép kedvelt mesefíróját, már ismerjük. Selgas költészetét is méltányoltuk. Itt az ideje, hogy mint regényíró is bemutassuk néhány sorban. Selgas legjobb regényei: *Az őrangyal* — El Angel de la Guarda —, *Az arany alma* — La manzana de oro (1872, 6 k.) —, *Egy anya* stb. Kisebb elbeszélései közül e sorok írója a Kath. Szemle 1895. évfolyamában mutatta be *Az ész és szív* címűt a közönségnek. Ez utóbbinak könnyed modora, laza meseszövése és felszínes jellemfestése meglátszik nagyobb regényein is. Ezért ma már ritkán fordulnak meg az olvasók kezén. Caballero tehetsége már sokkal tartósabb és mélyebb nyomokat hagyott maga után. Tagadhatatlanul érdekes írói egyéniség rejtett álneve alatt. Igazi neve ugyanis

Cecilia Böhl de Faber volt (1796—1877). Kevés olyan író van e korból, akivel annyit foglalkozott volna a spanyol és külföldi sajtó és kritika, mint Fernán Caballeróval. Még ma is, 50 évvel halála után, érdemesnek tartják munkáit olvasni és bírálgatni. Az érdeklődés írói egyénisége iránt tehát még mindig nem csappant meg teljesen. Várdai Béla pl. Benedetto Croce róla szóló tanulmánya fordításával hívta föl nem régen (1626, I/1.) a Katholikus Szemle olvasóinak figyelmét e jeles írónőre. Kiegészítésül közöljük a következő adatokat. Faber Cecilia a hasonló nevű német kereskedő és spanyol irodalombúvár leányaként született a svájci Morguesban. Anyja Doña Francisca Larrea cádizi nő volt.

Svájcból visszatérve, fiatalon ment férjhez Antonio Planells kapitányhoz 1816-ban, ki azonban már két év múlva meghalt. A fiatal özvegy ezután kétszer vetette le özvegyi fátyolát. Az elsőt de Arco márkí, a másodikat pedig Antonio Arrom de Ayala kedvéért. Házasságai boldogok voltak, de nem tartósak. 1853 óta haláláig tartott özvegysége alatt elég alkalma nyílt megismerkedni az andaluziai élet minden csínjával-binjával, a városi és falusi társadalom sajátos szokásaival, s az emberi lét komikus és tragikus mozzanataival egyaránt. II. Izabella királyné iránta való rokonszenvét azzal is kimutatta, hogy az özvegy írónőnek a sevillai Alcázarban állandó lakást utalt ki. Megérdemelte, mert az írók közül senki sem szolgálta talán oly lelkesen és eredményesen az udvar újkatholikus politikáját, a hitet és vallást, a királyhűséget, mint ez a szellemes, éleslátású és kellemesen csevegő írónő. E páratlan történeti és művészi környezetben fogamzottak meg lelkében néprajzi meséi és regényei. Az úgynevezett *Novela de costumbres*-nek ő az első kiváló mestere. Első és legsikerültebb regénye, *A sirály* — *La Gaviota* — az *El Heraldo* hasábjain jelent meg folytatásokban 1848—49-ben. Az erkölcsöt és szokásokat ábrázoló képek, a hozzájuk fűzött, vagy a típusok szájába adott reflexiók egy csapásra meghódították a közönséget. Fernán Caballero neve közbeszéd tárgya lett. A *Sirályka*, nevezzük így, egy tipikus sevillai halászleány. Makrancos, csipkedő, senkinek békét nem hagyó teremtés megáldva sok bájjal és fülbemászó hanggal. Igazi neve Marisalada. Stein Frigyes német orvos nagybetegen kerül Villamar egy elhagyott kolostorába. Közéleben egy halászkunyhóban feküdt betegen a kis Gaviota. Stein meggyógyítja az eredeti leányt s feleségül veszi. Almanza herceg a pártfogójuk. Ennek biztatására elhagyják a falut s Sevillába költöznek. Az orvos keres, az asszonyka énekelget a tertuliákon. Mikor népszerű

lesz, még a herceg is érdeklődni kezd iránta. Ő maga azonban beleszeret Pepe Verába, egy bikaviadorba, akivel még egy mulató korcsmába is elmegy duhajkodni. Stein erre Amerikába vándorol ki — meghalni. Ám Vera Józsit is eléri sorsa a bikaviadalon. A Sirálykát a sok csapás megtöri, elveszti hangját, a herceg vonzódását, s magára hagyatva faluja egy borbélyához megy férjhez. A szépen, költőien indult életpálya ilyen prózai fináléban ér véget. A mesében van romantika. Leírásai és néprajzi képeinek színei oly természetesek és alakjai úgy kidomborodnak, mintha az olvasó andaluziai valóságukban látná őket. Ez a realizmus. Jellemeinek ez a természetes beállítása a mesébe, azok cselekvő szerepeltetése, a párbeszédnek szellemes eleveisége feledtetik gyarlóságait, melyek elbeszélése folytonossági hiányából, vagy Vera és a Gaviota szerelmének hosszadalmas részletezéséből származtak. D. Eugenio Ochoa kritikája e hibák ellenére is elismeri, hogy a Sirály a spanyol irodalomban annyit jelent, mint az angolban Walter Scott Waverleye. Ahol nem a nép, hanem a felső körök életét írja le, ott elhagyja jellemző alakítása. Ezért halványabbak és erőtlenebbek az *Alvareda*-család, *Clemencia* c. regényeinek képei (1856, illetve 1862). *Egy szolgalelkű és egy kis liberális* — *Un servilón y un liberalito* — meséje a múlt század elejének politikai torzsalakódásai közé vezeti olvasóját. Eléje vetíti a köztereken úgy, mint a családi otthonokban lefolyt civódásokat a liberális ember meg egy konzervatív iskolamester, illetve nejeik között. Eleven karrikatura mind a kettő, mint amily szomorú, de való a feleség és sógornője bánata a férj, illetve a testvér halálán. Az Isten akaratában való megnyugvás egyszerű, de fönséges apoteózisa ez. Osztottak e regények sikereiben a többi termékek is, ú. m. *Elia*, *Könnyek*, *Befejezett dolog*, *A farizeus nő*, meg a *Két Grácia* címűek. A francia és német fordítások révén

megismerkedtek velök a többi művelt népek is. A Magyar Könyvesház is közölt néhány rövidebb erkölcsrajzot és mesét ez ideális folkloristától. Írásait mély és mégsem bigott vallásosság jellemzi. A babona és balhit beleszövése meséi tartalmába nem hiba, hanem folklerei előny. Ezt tehát ok nélkül vetik a szemére. Enélkül sok népi hagyomány, közmondás, talány ment volna veszendőbe. Caballero néprajzai és falusi tájai erő dolgában Velázquez, színek tekintetében pedig Goya képeivel hasonlíthatók össze (Duque de Rivas). Befolyása a modern spanyol regény fejlődésére elvitathatatlan. Bájosak, gyermekesen naivak az ő meséi — Cuentos — is. A nagy emberek lemosolyoghatják őket, de ha gyermekeik örömeiket lelik bennök, komoly ítéletük megértő jóindulatnak ad helyet. A hangyácska meséjéből következtetni lehet nemcsak a többire, de a finom lelkű nő irányára és stílusára is. Rudyard Kipling kedves állatmeséinek előfutárja a következő:

Volt egyszer egy hangyácska, oly bájos, oly takaros, oly szorgalmas, hogy no. Egy napon épen háza előtt söpörgetve, egy filléren akadt meg a szeme. Mit csinálók én ezzel a fillérrel? — szólt magában. — Vegyek fenyőmandulát rajta? Nem, mert nem tudok boldogulni vele. Vegyek rajta cukorkát? Azt sem, mert az nyaláncság. Egy darabig még tűnődött, töprengett magában, míg végre megjött a mentő gondolat. Elszaladt egy boltba s egy kevés pirosítót vett rajta. Otthon aztán megmosakodott, megfésülködött, kipirosította ajkát és arcát s jól kiöltözködve az ablakához ült. Kikenve fenve várta a jó szerencsét. A csinos hangyácskán minden arramenőnek megakadt a szeme. Arra ment egy bika, így szólva hozzá: — Hangyácska, akarsz-e feleségem lenni? — És mivel fogod megnyerni a szívemet? — válaszolt a hangyácska. — A bika elkezdett bömbölni. A hangyácska mind a két lábával betömte a füleit. — Menj tovább utadon — mondá a bikának — mert félek, rettegek tőled. — Ugyanez történt a kutyával, aki ugatott, a macskával, aki nyávogott,

a malaccal, aki visított s a kakassal, aki kukorékolt. Mindannyitól húzódozott a hangyácska, egyikük sem nyerte meg a tetszését. Végül arra ment egy ici-pici féreg, aki oly finoman bókolt és udvarolt neki, hogy a hangyácska neki adta fekete kacsócskáját. Úgy éltek, mint a galambok s oly boldogok voltak, mint senki, mióta a világ áll. A balsors úgy hozta magával, hogy egyszer a hangyácska misére ment. Előbb azonban a tűzhelyre tette a fazekat, rábízta a férgecskére, s mint gondos háziasszonyhoz illik, figyelmeztette is, hogy ne a kis, hanem a nagy kanállal keverje főzetét. A férgecske azonban éppen ellenkezőleg cselekedett : fogta a kis kanalat s azzal keverte meg a levest. Megtörtént, amit a hangyácska előre sejtett : a férgecske beleesett a fazékba és belefulladt. Mikor a hangyácska hazajött, kopogott az ajtón. Senki sem válaszolt, senki sem nyitott. Akkor elfutott a szomszéd házába, hogy annak a tetején át másszon be a lakásba. A szomszédasszony azonban nem engedte ezt meg neki. Mit volt mit tenni, lakatossal kellett kinyittatni az ajtót. Egyenesen a konyhába futott, belenézett a fazékba és jaj, mit látott? A férgecske hulláját a forró lé gurítgatta körbe. A hangyácska keservében elkezdett zokogni. Arra repült egy kis madár, ezt kérdezte tőle : Miért sírsz? S ő így felelt : mert uram, a férgecske, belepottyant a fazékba. Akkor én lemeteszem a csőrömet. Utána odarepült egy galamb is, ezt mondva : Madárka, mért vágtad le a csőrödet? — Mert a férgecske beleesett a fazékba és a hangyácskának ez fáj és sír miatta. — Akkor én — szólta a galamb — levágom a farkomat. — Szólt a galambdúc : Galambom, mért vágtad le a farkodat? — Mert a férgecske belefűlt a fazékba s a hangyácska ezt fájlalja és siratja, miért is a madárka levágta a csőrét, én meg a farkomat. — Akkor én is ledőlök. — A tiszta forrás ezt látva, így szólt hozzá : Galambdúc, mért akarsz összedőlni? — Mert a férgecske beleesett a fazékba, a hangyácska ezt nagyon fájlalja és siratja, ezért a madárka levágta a csőrét, a galamb a farkát és én le fogok dőlni. — Akkor én, a tiszta forrás, elkezdek sírni. — Eljött ide végül a királyi herceg is, hogy megtöltse a korsócskáját. — Mért sírsz, tiszta forrás, ily keservesen? — Mert a férgecske beleesett a fazékba, a hangyácskának ez fáj és sír, ri egyre úgy, hogy a madárka

levágta a csőrét, a galamb a farkát, a galambdúc ledőlt és én, a tiszta forrás, ezért sirdogálok. Akkor én is, aki infánsnő vagyok, eltöröm a korsómat. S én, aki e mesét elmondám nektek, szintén fájlalom, hogy a férgecske beleesett a fazékba s ez a szegény hangyácska annyira búsul és sír, zokog.

Az eset ez ismételtetése *János*, az *Obsitos viléz* meséjét is szerfölött élénkíti és humorossá teszi. Sajnálom, hogy terjedelmes volta miatt itt csak a rá való utalással kell beérnem. Találó képmása ez a két kapitulációt kiszolgált, mellét verő és hetvenkedő, de jámbor és becsületes öreg katonának. Egy andaluziai Hány János!

A helyi vonatkozású táj-, erkölcs- és néprajzokban megelőzték őt más Walter Scott-féle írók, így a többi között *D. Enrique Gil y Carrasco* (1815—46). El señor de Bambibre a legkiválóbb történeti regénye (1844). Erről Fitzmaurice-Kelly azt mondja, hogy a XIX. század spanyol regényei közt a legerőteljesebb és legeredetibb, bár tárgya emlékeztet a Lammermoori menyasszonyra. A spanyol templomos-rend végnapjainak korát festi benne Alvaro Yáñez és Beatriz de Ossorio szerelme keretében. Természetesen folyó szép nyelvezete, élénk elbeszélése és megkapó leírásai ma sem tévesztik el hatásukat. Néprajzi vázlatai éles megfigyelő képességről tanuskodnak. (A galíciai arató, Az asturiai hegylakó, A vándor juhász.)

A kóperegény példája is követőre talált *D. Juan Federico Muntadas*-ban. Az ő Gil Pérez de Marchamala nevű modern parvenüben Lesage Gil Blas-ja testesült meg újra (1866). Ez az aljas, merész és tolakodó kalandor felküzdí magát egészen a miniszterségig. Egyes cselekedetei nem zárják ki az aktualitás célzatát. Azzal, hogy beismeri és megbánja csalásait, célravezető cseleit, bűneit, túltesz a Gil Blas erkölcsi érzületén is. Utána ez a regénytípus csak elszigetelve jelent még meg a spanyol irodalomban. Pedig lett volna tárgy és alkalom rá bőven,

nemcsak akkor, hanem a jelenben és más népek között is. De a feladat nem hálás! Tövises útja rendesen a Golgotára vezet.

A kisebb és könnyed elbeszélésnek a romantikus irányzat nem kedvezett. Trueba munkássága mégis követőkre talált. Egyszerű, ártatlan humora, mondjuk kedves gráciája egyidőre sírba szállt vele. A byroni lelkületű *Miguel de los Santos Alvarez* Irodalmi kísérletek c. könyve az angol kesernyés, frivol és embergyűlölő modorára emlékeztet. Maria c. költeménye is csak verses külsejében üt el tőlük. Egy szabó pártfogása Ráfaelt hozzásegíti ugyan a kívánt pártihoz a kifogástalan ruházkodás révén, de a turpisság kiderülésével boldogsága szétfoszlik. A tanulság ez evangéliumi tételben rejlik: Boldogok az együgyűek! *Carlos Rubio* Hoffmann-t és Andersent mintáztta. *Eduardo Bustillo* erkölcsrajzai már közelebb állnak az élet valóságához. *Ros de Olano* tábornok a furcsaságok és sületlenségek rajzolásában lelte kedvét. Szerette a szóvicceket, a talányszerű rejtelmes kifejezéseket, melyeket talán csak maga tartott mélyeknek és súlyosaknak. Legjóízűbbek az ő Katonai epizódjai. Többé-kevésbé sikerült anekdoták ezek Lañula doktor harci élményeiből. Nagyobb port vertek föl ezeknél *Ventura Ruiz Aguilera* Példás és komikus közmondásai az ő ugyancsak bájos, méregtelen szatirájukkal és *Hartzenbusch* Elbeszélései és Meséi, melyekben a csodás elem német hatásra vall. *D. José de Castro y Serrano* humoros tárcáit (Közönséges történetek) is élvezettel olvasták a *La Ilustración Española y Americana* képes folyóirat előfizetői terjengős voltak ellenére is. Ugyan e folyóiratba dolgozott mint tárcaíró *Fernández Bremón*, Dickens e spanyol utánzója. Összegyűjtött elbeszéléseit megjelenésük idején a sajtó nem minden alap nélkül emelte ki (Cuentos, 1870). *Carlos Coello* nem hiába illette Meséit a «valószínűtlen» jelzőjével — Cuentos inverosímiles (1878).

Valamennyi az, akár a tárgyakat, akár a jellemüket vizsgáljuk. Hogy még sem utasította vissza őket a kritika, az főképp a valóság álarcos ábrázolásának tudható be. Az álarc karrikaturája pedig elmés volt s így érdeklődést keltett az iránt, ami alatta rejtőzött. Félhomályukkal éles ellentétben álltak *Narciso Campillo* élénk, mozgó, világos és helyel-közzel szellemes Valera- és Boccaccio-ízű Meséi (1878, 1881). A spanyol humor kiapadhatatlan forrásából *Fernánfloron* és *J. López Valdemorón* kívüli számos író merítgetett még, az aktualitás elmúltával azonban tárcáikkal együtt a nevüket is elnyelte az idő feneketlen torka. A filozófiai és szociális irányzat hullámai újabb és tartalmasabb tehetségeket vetettek felszínre.

8. Filozófáló költők.

D. Ramón de Campoamor Zorrillával egyazon évben született az asturiai Naviában (1817—1901). Orvosnak készült, de ezt a pályáját a költészet kedvéért cserben hagyta. E mellett szorgalmasan, kedvvel foglalkozott a filozófiával is, miről a perszonalizmusról, a föltétlenről írt tanulmányai is tanuskodnak. Filozófiai gondolkodása azonban megnyilvánult költői műveiben is. Egyéni észjárása kicsillan Poetikájában, nemkülönben Colón, El drama universal, El licenciado Torralba c. költeményeiben. Az eklektikus rendszer érvényesült főleg írásaiban és erős egyéni impresszionizmus humoros bölcséleti verseiben. Ő a humoros költészet királya a XIX. században. Quevedónak, a nagy szatirikus írónak szelídebb, de nem kevésbé ötletes új megtestesülése. A politikában filozófiai képzettségének megfelelőleg a mérsékelt párt-hoz szított. Volt képviselő, kormányzó és szenátor. Bölcs önmérséklete visszatartotta őt az indulat kirobbanásaitól s ez sok barátot szerzett neki, de korántsem annyit, mint az ő derűs, ötletes, édesbús lírája. Ennek

köszönhette rendkívüli nagy népszerűségét, mellyel csak Zorrilláé, Becqueré és Núñez de Arce-é versenyzett.¹

Campoamor első költői kísérleteit már 1842-ben tette közzé *Ayes del alma* cím alatt. E *Lelki jajok és Mesék — Fábulas* — tehát a romantika virágzása közepén pályáztak az olvasó közönség kegyére. Az előbbieken a későbbi dolórák — panaszdalok — csiráztak ki (1846), az utóbbiak Hartzenbuschéival együtt a XIX. század legjobb ilyenmű termékei. Birtokomban van ez a Hartzenbuschnak ajánlott és érdekes illusztrációkkal díszített ritka kiadás s így alkalmam volt újból átnézni. Ezek a dalok régi ismerősként köszöntöttek. Találkoztam velük előbb a későbbi kiadásokban : a Dolórák könyvében. A többi közt A két lélek spiritista dolórája kézirataim lomtárában alussza több évtizedes álmát más társaival együtt. Tanulságánál és a költő egész irányát jellemző sajátságánál fogva kér itt helyet az előbbi redondillái helyett az utolsó dolórája az 1847-diki kiadásból.

Boldogság a halál.

I.

— Anyád ölében alvó pici gyermek !
A boldogságot, mondd, mit hajszolok,
Ártatlan szűdben vajjon nem lelem meg?

Az anya.

— Még keblemen is egyre sír, zokog :
Eredj odább ! . . .

II.

— Tündéri nő ! Adj nekem egy szilánkot
Az üdvből, mit ígérnek bájaid,
Mondják, hogy boldogít szerelmi lángod.

¹ L. Körösi A. : A spanyol költészet gyöngyei és dr. Barna János : R. de Campoamor, Doloras. Szatmár, 1923.

A szép nő.

— Jaj annak, kit sokan imádnak itt :
Eredj odább ! . . .

III.

— Mágnások ! Hadd forduljak im' hozzátok ;
Ha kincs, arany a ti üdvszeretek,
Adjátok kölcsön aranyunciótok !

Mágnások.

— Ne gúnyolódj ; ha élted szereted :
Eredj odább ! . . .

IV.

— Öregek ! Én, ki szentül eltökélém
Meglelni a boldogság otthonát,
Elérem-e azt végre a sír szélén ?

Öregek.

— Hiába csalt ide is babonád :
Eredj odább ! . . . (K. A.)

Bájosnál bájosabbak egyéb dolórai is (1846). Maga a költő így magyarázza meg ez önalkotta műfajt :
Könnyed formájú vers ez, melynek elengedhetlen magva egy filozófiai ötlet». Humora az ellentétek éle miatt inkább maró, mint megnyugtató. Találó példa erre a követ, kező dolóra :

Előbb szerelem, aztán feledés !
Ez a köny titka, bámész emberek,
Ami a bálon szememből pereg,
Míg sír mellett elfog a nevetés.
Ez a különös ellentét
Van a szív és az ész között.
Ha tudni vágyol a jövőt,
Olvasd el bölcs-titkú könyvét ;
S a bál után menj temetésre el :
Ott sírni fogsz, míg itt nevetned kell.

(K. A.)

A köztapasztalat ugyan más, de ezt a rejtvénybe foglalt tételt megfejtheti úgy az optimista, mint a pesszimista. A belőle vonható tanulság szóbeli kifejezése éppen ezért fölösleges. Világszerte ismert a *Ki tudná megírni* — *Quién supiera escribir* — meg az *Expresszvonat* c. poema tartalma. Azt a kedélyes, humoros előadás, ezt meg a szomorú végű mese tette híressé. Mind a kettő Körösi A. Spanyol antológiájában is előfordul. *Humorádái* rövid, epigrammaszerű élcés ötletek (1886—88). *Dolórái* ezek bővítései, *Poémái* pedig drámaszerű feldolgozásaik. Legtöbb vitára szolgáltatott okot az *El licenciado Torralba* c. a filozófiai szimbolizmus és a legendai elemek összehorronálása miatt. Ez a protestáns spanyol tudós boldogságát felváltva hol a szellemben, hol pedig az anyagban és pokolban keresi, de csak a halálban találja meg. A legendai rész a cuencai Inkvizíció hagyományait újítja fel. Különös jellem a hősnőé is. Catalina előbb Zaquiel angyalba szeret bele, ki később engedve az évai csábnak, ördöggé lesz. Ezt is megúnva a tudás dicssége, boldogsága után fut, melyet Torralba mester karjaiban vélt feltalálni. Ezt azonban, mint annyiszor csak a halál adja meg neki. Ez a költő vezéreszméje.

Széles, ha nem is alapos bölcseleti elmélyedés szüleménye a terjedelmes, nyolc énekre (jornada) osztott Egyetemes dráma — *El drama universal* (1869). Sokat törhette a fejét, míg meséje bőséges anyagát összegyűjtötte és egybe kovácsolta. Hőse, Honóriusz, meglátja a kolostor kertjében sétáló szép Soledadot és beleszeret, mint bátyja, Palaciánusz. Hogy vetélytársától megszabaduljon, elmondja a körülötte settenkedő mágus Jézusnak — ez a darab ellen-mefisztója — hogy P.-t elzáratta. Soledad e közben meghal, mire H.-t az ő kérelmére Jézus márványemlékké változtatja s mint ilyen végig szenved a féltékenység borzalmait a S. sírját látogató P. bánkódása miatt. H. bűnhődése, kálváriája elkezdődik.

A nép e márványszobrot bálványként imádja. H. megborzasztott s Jézus jóvoltából lelke szellemek kíséretében elhagyja az élettelen kőruhát. (I. ének.) A második felvonás elején H. lelke egy nagy emberbe akar költözni. Fölkeresi V. Károly hamvait. Csontváza megrémül a lélek láttán, fölrázza a sírbolt összes lakóit, akiknek szellemei H. lelke elől elmenekülnek a világba. H. lelke ismét visszatér S. sírjához, belebujt a föltötte emelkedő ciprusfába s hinni kezd boldogságában. De ebben sem leli a nyugtát s azért fokanként mindig egy tökéletesebb lénybe költözve keresi azt. A ciprusból sasba, ebből egy ifjú szerzetesbe vándorol át. Jézus mágus ezután Dante módjára végig kalauzolja a hét fő bűn ellen vétettek csillagkörein. A világ- és a spanyol történelemből vett példákön szemlélteti bűnhődésüket. Az utolsó ítélet előtt a holtak feltámadása és üdvözülése evangéliumi alapon történik. Vagyis az indiai, a spiritizista és keresztény világnézetet akarta összeegyeztetni a költő e bölcselmi költeményében. Kifejlete szép, de nem felel meg a keresztény felfogásnak. Honoriusz ugyanis úgy kerüli el az elkárhozást, hogy Soledad felfogja az anya könnyeit s megöntözi velük Honoriusz homlokát. E könnyek és a nyomukban fellépő bűnbánat menti át lelkét az üdvbe. Dantei képei és egyes epizódjai magukban is megállják helyüket.

Az Egyetemes dráma valóságos vihart támasztott a kritikusok között. A láрма mégsem menthette meg a közöny csendjétől. Dante után szinte reménytelen feladat hasonló művet alkotni. Ha nem írta volna meg dolóráit: nem állna szobra a madridi Retiróban, hírét sem hirdetné a róla elnevezett utca. Zorrilla után őt kívánta a közvélemény az élő költők királyává avatni. A mozgalom azonban elaludt a szerencsétlenül végződött gyarmatháborút követő elcsüggedésben. Műveit azonban ma is élvezik, sőt a dolóra tovább virul még Honoriusz

ciprusa Soledad sírján, míg a sugár pálma Colón nyugvóhelyén már elszáradt.

Míg Egyetemes drámája inkább a színpadra kívánczik, addig Háború a háború ellen, Az igazság palotája, dráma-dolóriái, valamint az Okosok és bolondok, A becsület, a Házastársi khémia c. vígjátékai és a Dies irae, Így írják a történetet c. drámái inkább olvastatják magukat. Az ellentétek összeütközéséből eredő *bölcselmi humor* kiszikrázik ezekből is. Campoamor egész költészetét ez teszi egyénivé és egyúttal vonzóvá. Nevén nem egyhamar fog győzni az idő és enyészet szelleme.

Campoamor tömör, lapidáris és velős versein megláttszik, hogy nem a hangzatosságot kedvelő délvidék szülöttjei. Bár általában véve könnyen folynak a rímeik, még sem külső alakjuk, hanem a tartalmuk ragad meg. A bölcséleti reflexiók a nemes érzelmek tüzeiben megtisztulva vitetnek a mélységes ihlet szárnyain a magasba, az igazi költészet trónja elé, melyet García Tassara, Ruiz Aguilera és Núñez de Arce állandóan ostromolt. Báj, színpompa, erő és tűz egyesült e három egy testvér költői alkotásaiban.

Gabriel García y Tassara volt a legidősebb köztük (1817—1875). Társai mér régen sütkéreztek a népszerűség tüzeinél, amikor Spanyolhon e washingtoni követének költeményei — Poesías — megjelentek (1872). Szociális ízű, széles távlatú versei megannyi ékes rímekbe és strófákba foglalt szónoklatok. Mintha Donoso Cortés nagy szelleme, ihlete és heve öntené őket. Ha a tapasztalt visszasságok a pesszimizmus bizonytalan talajára csalták is néha, fenségesen megzengett témái majd bibliai, majd klasszikus és modern eszmékbe burkolózva harsognak ki ódáiból. Magasztosabbak ezek még Herrera és Quintana himnuszainál is. Az ő tárgyai: A Messiás, Horatius, Napoleon, Dante, Donoso Cortés további elgondolásokhoz vezetnek. Az olvasó órákig eltöprenghet

az általuk életre kelt eszmesorozat hullámzó képein, míg kedélyvihara elsimul. Ami csak nagy költőknél fordul elő, voltak profétai meglátásai is. Méltóságosan hőmpölygő és súlyos mondanivalókkal telített verseinek szépségei előtt meghódolt nemcsak a korabeli, hanem az utókritika is. Napoleon 1840-ben hazaszállított hamvaihoz intézett ódájának majdnem minden egyes strófája egy főséges gondolatot örökített meg. Értéke vetekszik Manzoni világhírű ódájával: a Cinque Maggióval. Lásuk egy pár strófáját a 38-ból.

1. Térj vissza: árnyad úr az óceánon,
Elült a vész, hallgat az óceán;
Ő ismer téged, rajta mint lóháton
Nyargaltál egykor hír, babér után.

2. Nem ez vala-e mennybe küldött vágyad,
Mikor egyedül Isten volt veled,
Mikor vak éj borítá kínos ágyad'
S bőszerű hullám zúgott küszöböd felett?

- — — — —

33. A sors megadja, mitől élve megvont,
Végőhajod betölti a halál:
Egész Európa, Cézár, Brutusod volt,
Királyok Brutusa meg te valál.

(A Napoleon.)

Ha nem is a legnagyobb spanyol lírikusa ő a XIX. századnak, de helye az elsők között van és lesz mindenkor. Épen ezért feltűnő az ő méltatásának, sőt nevének is mellőzése egyes külföldi irodalomtörténetekben. Az *egy ördöggel több* című költeményének andaluziai humora és gondolatmélysége, a *Laurához* írt szerelmi emlékekkel tele remekszép elégia, *Az új Rómához*, *Az új Attilához* stb. c. ódák nemes ívelésű szárnyalása tiltakozik az ily felszínes elbánás ellen.

Te vagy az értelem és
 Én a Hit, a Gondviselés.
 Kettőnké a világ. Dereng az új fény
 Attila s Róma ősi sírhelyén.
 A rab Európa süllyedt benne el,
 De még mielőtt az életre kel,
 Te s én tűnődve a vonagló népen,
 Egyesülünk a jó Isten nevében
 S megszüljük az új Európát, világot,
 Minőt eddig a szem sohase látott!

(*A la nueva Roma.*) K. A.

Mért éljük túl a legelső szerelmet,
 Az első Isten, hit el mért köszön?
 Mért építünk oltárt más isteneknek,
 S mért marad meg csak egy: a hűs közöny?

— — — — —
 Ó szép ábrándok, örömök s emlékek!
 Te édes mese, ó mily messze vagy!
 A szép napok, Laurám, vissza nem térnek,
 De meg se halnak, míg eszmél ez agy.

(*A Laura.*) K. A.

Nem ily fönséges, hangzatos és erőteljes, de annál közvetlenebb, melegebb volt *Ventura Ruiz Aguilera* nemes, emberies költészete (1820—81). Hazafias, morális, szociális az alaphangja és iránya. Az emberszeretet őszinte, félreismerhetetlen megnyilvánulása érezhető ki minden verséből és strófájából. Benső meghatottság, honszerelmi hangulat vesz erőt az emberen, aki élénk *Csataképeit*, bús *Elegiáit* figyelemmel olvasgatja (1863). A leánya elvesztése alkalmából támadt atyai bánata diktálta neki ezeket, meg a Karácsony-est legendájának gyöngéd románcait. Bár jó keresztény volt s igaz hite megnyugvásra készítette, még sem bírta elfojtani könnyeit, melyek ennek az édes-bús elegiának minden sorát átítatták. A karácsony estéjének öröme és bűja viaskodik bennük. Csitíthatja,

altatgatja atyai és emberbaráti szíve háborgását a földi javak egyenlőtlen megoszlása fölött. *Dalai* — Cantares — szellemesek, mint Campoamoréi vagy M. Palauéi, *Harmoniái* (1863) és *Évszakai* — Las estaciones del año, (1879) egy buzgó, ájtatos lélek idealizmusának tükörképei. A Szatirái közé fölvetett Arcadia moderna versei gúnytárgyává teszik a pásztorélet fonák és hamis eszményítését (1868). Az erős szociális érzés, az emberbaráti szeretet vörös fonálként vonul végig egész költői tevékenységén, miért is méltán nevezhető az emberszeretet apostoli dalnokának. Ez a nyitja az ő honi és külföldi népszerűségének. Költészetével nálunk legbehatóbban Kőrösi A. «A XIX. század spanyol költői» c. műve foglalkozott, A spanyol költészet gyöngyei c. antológia pedig néhány csinos versét közölte. Méltatlan és érthetetlen is, miért feledkezett meg róla az egyébként oly széles látókörű Fitzmaurice Kelly is nagy irodalomtörténetében?

Campoamor Dolórái vagy 16, Aguilera versei is több kiadásban forognak közkézen még ma is. De mit szóljunk ahhoz a többszáz kiadáshoz, melyet Núñez de Arce költeményei értek meg? Az irigyek azt fogják mondani: reklám, szerencse dolga ez a siker; a költészet lelkes rajongói pedig vissza fogják utasítani ezt a vakmerő ráfogást, nemcsak azért, mert valótlan, hanem mert ellentétben áll az illető költő és művész igazi értékével.

D. Gaspar Núñez de Arce, mint nagyhírű elődje és mestere, *D. José Zorrilla*, Valladolid szülötte volt (1834—1903). Az afrikai háborút P. Alarcónnal együtt élte át, mint haditudósító. A fürge újságíró résztvett azután kora politikai és társadalmi mozgalmaiban. Cikkei és versei csakhamar ráirányították a közfigyelmet. Barcelona kormányzója (főispán), képviselő, miniszter, majd a Szenátus örökös tagja lett. E nagy politikai állásoknál azonban mindig többre becsülte költői hivatását, a miniszteri tárcánál az ő bájos *Idill-jét*, mely nemcsak a poétikákba

került bele, hanem az irodalmi estéknek is vonzó darabja lett.¹

Komoly, felvilágosodott, képzett ember volt. Megérezte kora új szellemét. Egy bizonyos fokig úszni is tudott a Castelar-féle radikális árral, de a forradalmak borzalmi csakhamar észreterítették. Az utcai tüntetések, a jogrend felborulása, az egyéni és közszabadságon elkövetett erőszak tollát a haza és emberiség érdekében szólította síkra. *Csatahangjai* — *Gritos del combate* — szakadatlanul dörögtek a nép és vezérei fülébe. Bár liberális volt a szó nemesebb értelmében, nem tűrte a demagógia túlkapásait s ha szükségesnek látta, nekiment Castelárnak s a lázítóknak egyaránt.

Győzött veled a respublica elve !
Sokáig tartott az agónia,
Míg végre jámbor lelkét kilehelve
Kimult e dicső, szent monarkia.
Nem úgy terült el, mint a büszke cédrus,
Ha mennykő sujtja, vagy ledönti szél,
De mint a nyáron még viruló és dús
Fáról az ősszel elsorvadt levél.

— — — — —
Szegény anyánk, ó drága Spanyolország,
Utcai sárból készül szemfedőd !
A közrendet tapossák részeg hordák,
A hon haldoklik, öld vagy mentsd meg őt !

(*A Emilio Castelar.*) K. A.

Castelar, Ruiz Zorrilla, Salmerón és más republikánusok, Núñez de Arce csatanyilaitól annyira találva érezték magukat, hogy megingott lábuk alatt a talaj. Amadeo pünkösdi királysága nem bírt gyökeret verni

¹ Körösi Albin : Idill. Irta : Gaspar Núñez de Arce. Bpest, 1899. (Különleny. a Kath. Szemle XIII. kötetéből, elfogyott.)

e tradícióhoz ragaszkodó országban, az utána következő köztársaságban is csak koronkénti injekciókkal tartották a lelket. Cánovas, Sagasta és más mérsékelt honfiak fáradozása végre visszaállította az alkotmányt, melyre a visszahívott XII. Alfonz megesküdtött (1876). Megkezdődött a csendes, békés, építő munka. Núñez de Arce is félretette éles csatanyilait. Nem verte félre a harangokat többé. Kobza szelídebb húrokat kezdett pengetni. Sastekintete az új társadalom felé fordult. Abban kereste és találta meg azokat a szociális bajokat, amelyeket Poémáival hitt gyógyítani. Nem üres szórakozás, hanem oktatás volt a céljuk. A legenda formája ez időben már nem vonzott. Helyette költői novellákat írt versben. Campoamor, Velarde, Núñez de Arce poémái szerintem nem egyebek, mint reflexiókkal átszőtt verses novellák. Campoamor hozta divatba őket, de Núñez de Arce lángelméje és ritka műérzéke emelte a tökély legmagasabb fokára. A madridi színészek legkiválóbbjai szavalták el őket az Ateneo zsúfolt nagytermében. Még a Csatahangok megjelenésének évében, 1875-ben próbálta megnyerni a közönség kegyét *Raimundo Lulio* c. terzinás beszélyével. A Doctor illuminátusnak nevezett mallorcai Boldognak a romantikus legendáját festi meg benne, mely az ő első szerelmével foglalkozik. A vak indulatra lobbant ifjú addig üldözi, kíséri Blancát, míg ez a lakásán meg nem mutatja neki rákfenés keblét. Raimundo visszahökken és bűnbánó életre lép. Menéndez y Pelayo szerint a két szerelmes az ész és hit szimbóluma. *A sötét erdő* — *La selva oscura* — ugyancsak szimbolikus költemény. Beatriz, az erény ez eszménye és jutalma jelképezi a reményt, amelyre szüksége van Dantenak és minden halandónak, hogy földi bolyongásában, ebben a sötét erdőben el ne tévedjen. (1879). *Az örület* — *El vertigo* — Kain-féle legenda. Gaz hőse testvére megkínzásában leli kedvét. Tizes verseit tömörségüknél és rímeiknél fogva ép oly nehéz lefordí-

tani, akárcsak Manzoninak Napoleonról írt súlyos hatóságait. Erkölcsi tanulságát ez az utolsó strófa fejezi ki :

Nem alszik a lelk'ismeret,
E hű tanuja a büntettnék ;
A rosszat neked kell büntetned,
Nyugodnod addig nem lehet.
Törvény hallgat, világ feled ;
Ki rázza ám le rabigádat,
S az Isten tervén át ki láthat?
A nagy bűnösnek, azt akarja,
Te légy bírāja, hóhér-karja
S te támogasd a kétes vádat.

A Halászat — La pesca — gyászosan végződő tengerparti idill. A halászélet szokásai nemcsak híven, de mesteri módon lépnek előtérbe benne. Miguel elvész a viharban. Ifjú özvegye : Róza, keservében pusztul el (1884). *Maruja* a neve annak a kis rongyos árvaleánynak, akit egy grófi pár gyermekéül fogad. Az emberszeretet e megható példája az árvák érdekében száll síkra e gyönyörű poemában (1886). *Márton barát látomásá-ban* — La visión de fray Martín — Luther lelkiállapotát, belső vívódását az érzékiséggel és a kétellyel világítja meg a lélekbúvár költő (1888). Fastenrath fordította le németre. A bájos Idillnek párja az az *Elegia*, melyet A. Herculano portugál író emlékezetének szentelt. *Byron utolsó keservében* — Ultima lamentación de Lord Byron — (1879) e brit költő kedélyállapotát igyekszik kibogozni a görög-török háborúba való elindulása előtt. Childe Harold lelke beszél mesteri nyolcasaiból, különösen mikor honától s leányától búcsúzik (1823) :

Arcom rózsás ajkad nem éri sohasem !
Ölelő karjaid se nyujtnak menhelyet !
Örökös bolyongás, vergődés, gyötrelem
Az én osztályrészem vígság, öröm helyett.

Ha lesz szívedben egy mákszemnyi érzelem,
 Mikor az emberek becsmérlik nevemet
 S az én emlékemet szitkokkal illetik :
 Sajnálkozz', sírj rajtam, de ne, ne higgy nekik.

(XXXVIII. str.)

Núñez de Arce az irodalmi kritika szemében a kétely költője. Az is volt, mert a hit és ész harcából a kivezető békés útát egy költő sem kereste oly búzgón és lelkiismeretesen, mint ő. Ha e szinte lehetetlen küzdelemben meg is botlott és felbukott, volt bátorsága talpraállni s tovább küzdeni az elérhetetlen, de szép, fönséges célért. Nem pogány, de keresztény rajongója volt a szép, jó és igaz eszméinek, nem úgy mint Voltaire s a vele egyhúron pendülő anyagelvűeké. Borongós egét bearanyozta az őszinte bánat (l. A bánkódás c. versét a Kath. Szemle 1903. I. sz.), titáni töprengéseit pedig a remény napja. Kétség és remény közt vergődött a szíve, mentő deszkaszála a vissza-visszatérő hit, mely Feszületemhez írt remek fohászából sír ki. *A paradicsom egyetlen napja* c. szonett-sorozatos költeményében az összülők bukásának miltoni leírását is ez az engesztelő szonett zárja be :

XIII.

Ó áldott hajnal, fényövezte képed
 Egy nem várt napnak lett előfutára !
 Vigaszt öntél te Ádám bánatára.
 Melynél e zord éj sem vala sötétebb.
 A nap feljő, a föld mély álma széled,
 Ragyogó köntöst ölt az ég magára,
 S egy karba forrva minden földi pára,
 Dicshimnusz zeng, fönséges hajnal, néked.
 Mióta szent, költői mezbe bújva
 Ádám szívében az új hajnalpírnak
 Egy sugara a *hitnek* mécset gyujta :
 Kit vándorútján kór, nyomor, bűn tör le,
 E nap legelső sugarában írnak
 Te szálltál le, örök *Remény*, a földre.

Méltó párja ennek a márványba faragott szonett-füzérnek *Az alkonypír* kedves szerelmi idillje is (Kath. Szemle, K. A.)

Núñez de Arce költészetéből hiányzik a humor. Mintha irtózott volna tőle, azt híven, hogy vele kockára teszi nemes, oktató célzatainak komolyságát. Nem is illett volna az hozzájuk, nem az ő aranyveretű lantja ünnepies zengéséhez, azokhoz a kifogástalan, szobrászi strófákhoz, melyeknél különbeket egy spanyol költő sem írt. Egy szó sem fölösleges bennök és mindegyik a maga legmegfelelőbb helyén van. Az ő személyében tehát a költő a művésszel a legharmónikusabban egyesült. Mert a legnehezebb formákat használta, nehéz lefordítani. Legtöbb versét, a Csatahangok majdnem mindegyikét, e sorok írója közölte le a Katholikus Szemle hasábjain. Magyar fordításukból egy kötetre való telnék ki.

A líra terén termett számára a legtöbb babér. Ám drámái is számos, lelkes tapsot csaltak ki a nézők seregéből. Egyeseket barátja, Antonio Hurtadóval együtt írt meg (*El laurel de la Zubia*, *Herir en la sombra*, *La jota aragonesa*); mások az ő ihletének gyümölcsei: *Deudas de la honra*, *Quien debe paga*, *Justicia providencial* és az *El haz de leña*. Ayalai realizmus nyilvánul meg bennök. Legkiválóbb a legutolsó, az *Egy nyaláb fa* (1872). A Schiller-féle D. Carlos-legendát szedi szét benne. Az ő II. Fülöpje nem a zsarnok és szívtelen uralkodó, mint az Alfierié és Quintanée. Közel áll ahhoz a reális felfogáshoz, melyet a tárgyilagos és okiratokra támaszkodó történeti kritika már akkor alkotott róla s az utókor igazolt. A romantika vesztett, de az igazság csak nyert vele. Cselekvénye nem szövevényes, de bámulatosan átlátszó; a helyzetek nem erőszakoltak, a nyelve pedig józan és erőteljes, a tárgy komolyságához illő. Mint parlamenti szónok is nagy tekintélynek örvendett. Köztisztelet környezte élete végéig. Temetése impozáns gyászt váltott ki.

Magyar fordítója pálmakoszorúja külön kocsin kísérte el utolsó útjára.¹

Becquer, Campoamor és Núñez de Arce hatása meglátszik számos követőik művein. Ez utóbbi legjobban *José Velarde, Emilio Ferrari és Manuel Reina* költészetén. Az elsőt ízekre tépte szét Clarín marcangoló kritikája, melyet ma túlzottnak tartanak. Verseinek a szép leírások és az oktató célzatok a főértékük. *Ferrari* a hű tanítvány lelkesedésével követte nagy mesterét (1850—1907). Leginkább megközelítette azt La *musa moderna* és Pedro Abelardo c. költeményei révén. A spanyol Akadémia e modern irányú költőt hajlékony, tömör és súlyos eszméket fölvető verseiért választotta be tagjai közé. *Manuel Reina* (1856—1905) andaluziai ihletű költeményeinek színpompája és harmónikus zengése korán magára vonta G. Núñez de Arce és a nagyközönség figyelmét. Az előbbi azzal tüntette ki különösen, hogy a *Sursum corda* c. szózatot neki ajánlotta (1900). Ebben a spanyol gyarmatok vesztén kétségbeesni kezdő nemzetbe föcskendezi bele a vigasz reménykeltő étercsöppjeit. Kívüle még Espronceda, Byron és Musset volt hatással az Andantes y Allegros, Cromos y acuarelas, La vida inquieta verskötetek e népszerű lantosára.

Federico Balart éles, de finom érzékű hírlapi és színházi kritikáinak köszönheti, hogy észrevették az irodalomban is (1831—1905). Ezek nem voltak olyan élesek, mint Clariné, de oly jóindulatúak sem, mint Valeráé. Rájok már csak az irodalomtörténet tart számot, a felesége halála alkalmából írt Elegiák megkapó hangja azonban ma is könnyet csálnak az olvasó szemébe. Összefoglaló címük: *Dolores*, nemcsak drága felesége nevét, hanem az ő igaz bánatát is megőrizték az utókor számára. Meg-

¹ Y. del Castillo y Soriano, Núñez de Arce, Madrid, 1904 és 1907. Ez életrajz szerzője ügyes verselő is volt, Versos de antaño c. verskötetete 3 kiadást ért meg s nemrég halt meg.

adás címet adtam a Katholikus Szemlében nemrég közölt egyik elégiának, melynek végsorai ezek :

— Bocsáss meg, ha fenséges hajlokodban
 Panaszaimra szűd haragra lobban ;
 S mert kegyes, igazságos vagy mindig, Isten,
 Ahogy Te akarod, úgy legyen minden.
 Halálos ágyamon csak arra kérlek :
 Ha egynek veszni kell, úgy őt kíméld meg ! (K. A.)

Joaquín Bartrina, az élettel és önmagával is meghasonlott költő (1850—1880). Algo c. verskötete tele van anyagelvű, pesszimista hangokkal. Annyiban új és modern, mert költészetébe beviszi a fiziológia és mechanika tanait :

Tudom, a pír az arcon
 Nem más, mint oxydált vér,
 A csepp, a bú, öröm jele,
 A könymirigyből kél,
 A bűn s erény, amelynek rabja
 Az egész emberi nem,
 Se más, mint piciny adagokban
 Egy albumin-, fibrinszem.

A *valenciai iskola* is termelt néhány ismertebb nevű tanítványt, a többi közt *Vicente Querolt* és *Teodoro Llorentét*. A virágjáték eszméi : a hit, haza és szerelem hevítették őket. Az utóbbi Goethe Faustjának jeles fordításával is beírta nevét az irodalomtörténetbe. A mallorcai *Juan Estelrich* nemcsak egy gazdag olasz antológiájával ajándékozta meg nemzetét, hanem e sorok írójának kérelmére Petőfi hét szép versét is átültette spanyolra. A külföld spanyol irodalmi törekvésein állandóan szemlét tartott ez a nemes érzésű és képzett főiskolai tanár (1856—1923).

Az újklasszikus iskolából került ki *Serafín Estébanez Calderón*, bájos anakreoni versek szerzője és Juan Gon-

zález de la Pezuela márki, a későbbi *Conde de Cheste*. Ez utóbbit klasszikus érzéke és műveltsége A felszabadított Jeruzsálem (Tasso), a *Lusiadák* (Camões), a *Divina Commedia*, az *Orlando furioso* (Ariosto) átültetésére ösztönözte. Ezekért és egyéb drámai munkáiért a spanyol akadémia elnökévé választotta. A venezuelai *Rafael M. Baralt* a romantikusok ellenlábasa volt, s mint ilyen vívott ki elismerést tiszta, de hidegfényű verseivel. *Fernando de la Vera e Isla* becses szonettjei és J. Zorrillával való barátsága révén tűnt fel.

A vallásos líra modern hangulatát és formáit legjobban eltalálta *Larmig* († 1874., igazi neve Luis A. Ramírez Martínez y Güertero volt). «Milton keserve» c. hosszabb lélekzetű verse meghat bölcs reflexióival és reálisan szép leírásaival. Ádámot lelkitusája Éva kísértésével szemben e dilemma elé állítja a bűnbeesés előtt :

Veled halál, tenélküled üdv, élet.
Elvesztlek, ha az Urat hallgatom.
Nem habozom. Sorsom megosztom véled,
Szűd nélkül mi vón' a paradicsom?

— — — — —
Az élet a balsorssal együtt nő.
Az Isten vajjon igazságos-e,
Ha az erényt szenvedni hagyja ő
S a bűn az ő bírása s győztese?

(*Las querellas del vate ciego.*) K. A.

Ez az utóbbi strófa megmagyarázza szíve vergődését és lelkiállapotát, mely végre úrrá lett az éssen s halálba kergette az «Evangéliumi asszonyok s a «Szamaritánus nő» fenkölt dalnokát. Azért az ő szavaival énekelünk Szűz Máriához :

Ne vesd meg azt, ki szenved, szomorú,
E völgyben Rád is szállt a bú, ború. (*A María.*)

E klasszikus zamatú vallásos költőn kívül sikerrel pengették még Dávid hárfáját *Aparisi y Guijarro, Francisco Sánchez y Castro* (Cantico al hombre, La Iglesia católica stb.), *Muñños* atya (Szent Terézhez írt ódája pályadíjat nyert) stb.

9. A modern dráma.

Az 1868-iki forradalom nemcsak a politikai és társadalmi, hanem az irodalmi életben is nagy felfordulást okozott. A monarchia bukásával újból felszabadult a gondolat és erkölcs azokból a békókból, melyeket az állam és egyház jószándékú gyámsága rakott rájuk. A magát immár teljesen szabadnak érző társadalom új szellemet követelt a drámaíróktól is. A régiek, úgymint Tamayo y Baus, López de Ayala egy-egy balsiker után végleg visszavonultak a színpadtól. A náluknál fiatalabb írói nemzedék még a kezdet nehézségeivel küzdött. Ezt a csendet és zürzavart csak egy tehetséges író tudta kiaknázni a maga javára:

D. *José Echegaray y Eizaguirre* (1832—1916). Ez a baszk eredetű író Madridban született s itt fejezte be Murcia-ban megkezdett műszaki tanulmányait. Kedvenc tárgyai a matematika és nemzetgazdaságtan voltak. Szakképzettsége és liberális érzülete előkelő állásokhoz segítette. Pénzügyminiszterségének legjelentősebb sikere a Spanyol Bank megalapítása (1874). Ez évvel kezdődik fényes drámai pályafutása is, bár első föllépte (*El libro talonario*, Jorge Hayaseca álneve alatt) az érdeklődésen kívül nem keltett különösebb feltűnést. A tartózkodó fogadtatás azonban nem vette el a kedvét. A középkorból vett tragédia-legendája: *A halál ölében* nagyobb tetszéssel találkozott, mint a Clarintól agyondicsért *Part nélküli tenger* s egyéb hasonló célzatú darabjai. *A bosszúszomj jegyese* — *La esposa del vengador* — lovagias meséje még a romantika ingoványos talaján mozog; szereplőit

ugyanis vak végzet irányítja cselekvésükben. A végzet, Echegaray színműveinek ez a bonyolító ördöge, ettől kezdve állandóan békókban tartja a szabad akaratot. Ez a pogány világnézet nagyon alkalmas a szenvedélyek összecsapására, az élére állított helyzetekben a szándékosan keresett hatás előidézésére. A tervszerű, nem spontán eredetű tragikumépítés az ő drámai varázsa, de egyben gyenge oldala is. Akik ezt föl nem ismerték, vagy tagadhatatlanul nagy hatása alól nem bírtak megszabadulni, azok nem győztek betelni dícséretével. Akiknek ellenben volt bátorságuk, mint az éles szemű Revillának, bontókés alá venni drámáinak motivumait: a keresztény fel fogással, a szabad akaratallal ellenkező beállítást, a végzet rúgóit, azok pálcát törtek fölötte. A harc elkeseredetten folyt a kritika terén mellette és ellene, ami azonban népszerűségét a bel- és külföldön is egyre növelte. Tetőpontjára jutott ez a *Nagy galeotto* színrehozásával (1881).¹ Hogy a pletyka a társadalomban mindig sok bajt okozott, azt nem szükséges bővebben taglalgatni. De hogy az egyes kedvező véletlen összetalálkozások révén döntő érv legyen egy férfi és férjes asszony gyanus viszonyának bűnperében s neki adjon igazat: ezt a rokonszenvesnek feltüntetett tételt a keresztény erkölcsstan nem igazolhatja és egyetemesnek el nem fogadhatja. A kezdetben alaptalan pletyka végre fátumszerűen egymás karjaiba kergeti Ernestót és Teodorát. Az akkori társadalom kétes erkölcsi nézete azonban nemcsak hogy nem ütközött meg ezen a tarthatatlan tételen, hanem világszerte ünnepelte írójával együtt, sőt mint V. Hugo, Ibsen, Balzac, Björnson, Strindberg, Sudermann, Hartmann stb. irányának kiváló képviselőjét, a Nobel-díjhoz és az aranygyapjúhoz is juttatta.² Ez utóbbi oly kitüntetés volt, aminő írók még

¹ Ford. Patthy Károly. Bpest, 1890. Olcsó könyvt.

² U. attól. U. ott, 1895.

keveset ért az utóbbi időben. Echegaray e szédítően nagy sikere után korlátlan feje lett a spanyol színpadnak vagy 20 évig. Babérait szaporították *A szent vagy őrült*, *Bernardo Montilla* (Lo sublime en lo vulgar), *Folt, mely tisztít* s egyéb, részben nálunk is melegen megtapsolt színművei, melyeket az akkori színészek és színésznők jeles alakítása nagyban támogatott. *A szent vagy őrült*-ben egy gazdag házaspár elhalt gyermekét egy cselédével pótolja. Évek multán ez a cseléd meglátogatja fiát s elárulja neki, hogy ő az igazi anyja és nem aki nevelte. Ebből megrendítő eset támad. Az önérzetes fiú lemond eddig viselt nevéről, állásáról, vagyonáról a jogosultak javára. A család a fiú nemes tettét őrültségnek tulajdonítja s elviteti a bolondok házába.

D. *Juan fia* Ibsen : A kísértetek c. drámájának hatása alatt született meg. Az *Egy egyiptomi csodát* Ebers Mardája sugallta. *A halál az ajkakon* c. darab Servet máglyahalálát vitte a színpadra. *Az oszlopon és a kereszten* c. a spanyol protestánsok korában játszik. Az eddigieken kívül még sok színműve aratott kisebb-nagyobb sikert a színpadon. A szimbolizmus vizeire tévedt *Az őrült Istenben*. Ennek Gábora egyesek szerint az igazság, mások szerint a jóság jelképezője. Ma a Nagy Galeottón és a Szent vagy őrültön kívül ritkán kerül műsorra más. Az utókor kritikája inkább Tamayónak és Ayalának kedvez, mint neki. Minek tudható ez be? Elsősorban a liberalizmus térvesztésének a pozitív világnézettel szemben. Ez ugyanis nem szereti, sőt elítéli az anyagi és morális kételyt, a lelkiismereti és a társadalmi erkölcs drámai túlzásait, a tört, mérget, a párbajt és öngyilkosságot, mint az elvi összeütközésekből kivezető eszközöket ; a házasságtörési jeleneteket s a túlhajtott becsületkérdéseket, melyek a XVII. század drámaéletében oly fontos szerepet vittek. Ezenkívül önkényesen, az ő egyéni elgondolása szerint, az általa felállított tétel elvét tüskén-bokron

követve igyekszik célhoz jutni, még erőszakolt helyzetek és hatások révén is. A hatásvadászat, melynek kedvéért meséje tervét is feláldozta, a cselekményt támogató eszközök merészsége, a színészek egyéniségéhez való gyakori alkalmazkodás, tételeinek, eszméinek ingatag volta, nem egyszer homályossága és a szenvedélyek és idegek szeretlen felcsigázása a szereplőkben és nézőkben, inkább ártott, mint használt jövő hírnevének. Akár tetszik, akár nem, a tapasztalati tény az, hogy Echegaray hírneve már sokat veszített egykori fényéből. Az idő elvetette az ő *nsoromantikus irányzatát* és iskoláját, melyet inkább a tervező ész hideg gondolataival, mint a szív közvetlen, meleg érzéseivel igyekezett életképessé tenni. De mert az élet meghazudtolta tanait, iskolája is rombadőlt. Hiába támogatták azt olyan neves írók, mint Sellés, Cano, Novo y Colson, Feliú y Codina és mások. A déli Ibsen a múlté és az irodalomé.

D. *Eugenio Sellés*, Marqués de Gerona is újságíró, politikus és spanyol akadémikus volt (1844—1926). A színpadra négy évvel később lépett, mint Echegaray. *El nudo gordiano* a legkiválóbb darabja (1878). Témája a házasságtörés és válás problémája körül forog. Annak a társadalmi kérdésnek megoldása: mit tegyen a férj hűtlen feleségével; megölje-e, vagy váljon el tőle, kemény dió volt a pszichológizáló költőnek. Ő, mint spanyol, a tradícióhoz ragaszkodva, a dilemma első megoldása mellett tört pálcat, így okoskodván: vagy állítsa vissza a bíró a becsületet, vagy oldja fel a bűnt (a gyilkosságot). A válást ugyanis, mint mentődeszkát ilyen esetekben, a spanyol bíróság nem ismerte el. E nagy sikert aratott darabját még több társadalmi dráma követte, úgymint: *Az ég és föld*, a *Hússzobrok*, *A megtorló nők* (1892), *Lóth felesége* és az *Icara*, mely az Icarus-mesét alkalmazta a mai viszonyokhoz. Történeti színművei: *A talaverai torony* — (Enrique Trastámara) —, *Gonosz igazságok* — Maldades

que son justicias —, *Aki a saját képére féltékeny*. Sellés gyöngébb tervező, de ügyesebb verselő volt Echegaray-nál. Élete utolsó szakaszában ő is hallgatásba merült.

Leopoldo Cano y Masas (1844) is Echegaray nyomdokai-ban jár Egy költő babérai, A közvélemény, A szenvedés rózsája — *La Pasionaria* — s a Leányvásár c. drámaiban. Legsikerültebb műve a *Pillangó*, mely a boldogság tűzét addig kerülgeti, míg bele nem ég. Luis a boldogságot egy nő lelkében keresi. Eszközei: lutricédula, költői babér, katonai érdemkereszt. Egyikkel sem éri el célját, mely elérhetetlen a földön.

Pedro Novo y Colsón talán az egyetlen azon drámaírók sorában, kik reményt keltettek első föllépésükkel, de azt később meg nem valósították. Novo drámái tehetsége fokról-fokra izmosodott A Lópokróctól kezdve Vasco Núñez de Balboa c. romantikus tragédiáig. A közbülső fokozatnak legfinomabb drámája *A pofon* — *La bofetada* volt — (1890), melynek számos megismétlése Echegaray legzajosabb sikereire emlékeztet. Amily szellemes, eredeti és új, oly megindító, lélekbemarkoló az az erkölcsi pofon, melyet Albert az ő saját atyjának ad, amiért ez anyját azzal gyanúsítja meg, hogy ő, Albert, nem az ő fia. Az apa egy jelenetben, pofonvágja a katonatiszt Albertet, s ez a kapott sértést így bosszúlja meg: Neked, mint apának, jogod van engem megfenyíteni. Ezzel nemcsak az anyja becsületét menti meg, hanem erkölcsi leckét is ad a feleségére és fiára gyanakvón néző férjnek és apának. Kár, hogy ezt a szép, drámai mesét nem versben, hanem prózában írta meg.

José Feliú y Codina is elégszer részesült ünnepeltetésben az elmúlt század végén (1847—97). Legjobb darabjai: *María del Carmen* (1896) és a *Real moza* meséje a hagyományos, ősi becsületkérdés keretében oldódik meg.

Inkább Tamayo, mint Echegaray irányát és módszerét utánozták: *Ramón Nocal* (álnév alatt küzdött a sikerért

El juez de su causa, La Carmañola c. drámáival), *Carlos Coello* (1850—1888). Legjelesebb műve *Cézár felesége*, a Galeottóval ellentétes témát viszi diadalra (1888), mikor azt vitatja, hogy többet ér a nőnek becsületesnek lenni, mint annak látszani.

A zaragozai *Marcos Zapata* a forradalmi események és hősök emlékét támasztotta fel *Lanuza kápolnája* és *Simancas kastélya* c. darabjaival. A tűzijátékszerű jelenetekben szinte röpködnek a hazafias, politikai célzatú rakéták, szólamok s föl-fölvillannak, el is puffannak, de nem gyujtanak. Más idők, más emberek. Verselése azonban elsőrangú.

Mikor *Fr. Sánchez de Castro* Theudisa 1878 őszén színre került, egyelőre elhallgatott a meglepődött kritika szórólhasogató hangja, hogy helyet adjon a nemes lelkesedésnek. Az irigység is visszavonult sötét odújába. A tragédia célja a szabad akarat elvének diadalrajuttatása a művészet keretében, mivel Aiszkhülosz óta annyi nagy tragikus foglalkozott. E calderóni felfogású darab meséje a következő: Tuscia, Theudis gót király igazságtalanul eltaszított neje, Balta-val, Eurico szerelmesével együtt, vissza akarja ezt tartani, hogy saját nem ismert apját, Theudist, amért állítólagos és annak hitt apját, Theodatót megölte, meggyilkolja. Ezt a bosszúját akkor hajtja végre Theudison, a tulajdon, apján, amikor ez fiának akarja elismerni, Baltával összeházásítani és anyját, Tusciát régi jogaiba visszahelyezni. Balta egy új Hamlet Ofelia-szerepét tölti be. Hibája a történeti háttér fogyatékosága s előnye a pompás, klasszikus verselés. Drámaiság szempontjából némelyek föléje helyezik ennek a szörnyű tragédiának előbb kelt művét, az *Hermenegildo-t* (1875), melynek hőse a szentséget jelképezi. Mind a kettőnek a sorsát megpecsételte a szélső divat, melynek rabközönsége mulatni és nem okulni jár a színházakba.

Ez okokból virrad fel az operetteknek. Úttörő volt az 1849-ben előadott Konviktorok és katonák (szövege Pína y Lumbreras ; zenéje Hernandótól való). *Luis de Olona* megírta *A szellem, A magyarok*, *Catalina* címűeket. *Ventura de la Vega—Barbieri* Ne játsszál a tüzzel-t, *Luis Eguílaz* A subizai molnár-t, *L. M. Larra* Az ügyetlen borbély-t, mely most is műsoron van. (Barbieri.) A legtermékenyebb operettszerző azonban *Camprodón* volt (A kék dominó, a Koronagyémántok stb.). Versenyeztek vele *L. M. Larra*, *José Picón* (Kenyeret és bikaviadalokat ; zenéje Barbieritől) és a népszerű *Ricardo de la Vega* (Lola dala ; zenéje Valverde y Chueca-tól, La verbena de la Paloma ; zenéje Bretóntól stb.). Sok tapsot arattak *Javier de Burgos* vígoperettjei is (A világ csak komédia, *Luis Afonso* lakodalma ; zenéjük G. Giménezről). *D. Ramón de la Cruz* követőjének bizonyult a fentiekén kívül a madridi életképeket festő *Tomás Luceño* (A trafikos leánya ; zenéje Chapítól stb.) és *José López Silva* (1861—1925). Számos megtapsolt darabja közül legjobb A makrancos hölgy — La revoltosa — (1897), melyhez szintén Chapí írta a zenét. Offenbach darabjai is vonzották a közönséget.

10. A modern regény.

A modern regény útját egyrészt a neoromantikusok, másrészt a nép és kortörténeti szépiírók egyengették. Az elsők a fősúlyt az érdekesítő kalandokra és szeretlen jellemekre vetették. A néprajzi írók egyes vidékek néperkölcseit és szokásait igyekeztek visszaadni. A korrajzok festői *Walter Scott* alkotásait tartották szem előtt. Ez utóbbiak közül *Fernando Patxot* (Las ruinas de mi convento, 1851), *Antonio Cánovas del Castillo* (La campana de Huesca), *Benito Viceto Pérez* (a galíciai *W. Scott*) és *Victor Balaguer* váltak ki. Egyikük kép-

zelme és tudása sem termelt azonban olyan értékes regényeket, mint a vaszk *Francisco Navarro Villoslada* és *Emilio Castelar*, a világhírű szónokpolitikus.

Villoslada (1818—1895) regényeiben érdekes szülőföldje és még érdekesebb népe, a vaszk, jutott szóhoz. Trueba csak miniatűrökben mutatta be a vaszk föld néprajzi képeit. Villoslada korrajzi körképeket festett. Kiváló történeti érzéke és intuitív elmélyedése tette ezt lehetővé. *Doña Blanca de Navarra* vaszk hagyományokról rántotta le a leplet (1847), *Amaya vagy a VIII. századbeli vaszkok* című regénye pedig ősi népének hőskölteménye (1877—79). Ez a halhatatlan, rendkívül érdekes mű majdnem észrevétlenül maradt P. Galdós és J. Pereda munkássága delelő fokán. Időbe került, míg a karlista érzelmű író patriarkális és homeroszi légkörben mozgó korképe magára vonta a figyelmet. A gótok és vaszkok egymás ellen folytatott elkeseredett harcát mutatják be színes epizódjai, melyekből a vaszk nép lelke bontakozik ki. Amayában, ebben a tiszta erkölcsű vaszk leányzóban foglalja össze az euszkarak (vaszk) jövődő sorsát. Atyja, Ranimir, gót, anyja, Lorea vaszk. Ez utóbbi révén nevezhető Aitor leányának (a vaszk nép ősatyja — mondjuk Árpádja). Ez a bájos leány jegyese, García Jiménez vezér segítségével győz a zsidók ármánykodásán és a vaszk nép ellenségein. Trónja később a visszahódításnak, a Reconquistának támasza lesz. García a hős Cid vaszk kiadása, anyagi lelkű atléta, a hit és szerelem védője. Nem ismerheti meg alaposan a roncesvallesi győztes nép lelki világát az, aki ezt a műemléket el nem olvassa.

Emilio Castelar y Ripoll a forradalmi és köztársasági eszmék ellenállhatatlan szónok-bajnoka volt (1832—99). Izgató munkássága szüneteit bölceleti, művészettörténeti és regényművek írásával tette termékennyé. Ez utóbbiak közül nevezetesebbek voltak: *A szeretet*

növére (1881), *Fra Filippo Lippi* (1877), *A mór sóhaja* (Granada meghódítása) (1885), és *Néro*. A kápráztató stílus ezekben a művekben is megtévesztette kortársait.

Ezek a regények voltak a romantika utáni időknek utolsó mohikánjai. A következőkben erkölcs-lélektani tételek megoldása került sorra. A modern eszmék harcának kürtje fújta hozzájuk a kíséretet. Juan Valeráé a kezdet, P. Alarcóné pedig a betetőzés dicsősége.

D. Juan Valera y Alcalá Galiano márkí a híres Antonio Alcalá Galianónak volt az unokaöccse (1824—1905). Az andaluziai Cabrában született s malagai és granadai tanulmányainak befejezése után diplomáciai pályára lépett. Követi minőségben élt Lisboában, Bécsben, Frankfurtban, Washingtonban és Brüsszelben. E nagy kulturái központokban bővítette és egészítette ki tanulmányait. Nyelvismerete, képzettsége nagy tekintélyhez juttatta, mely józan ítélőképességgel párosulva megnyilatkozott szépirodalmi, történeti és esztétikai munkáiban egyaránt. Ezenkívül rendkívül szorgalmas és igen olvasott ember volt. A műbírálás mesterségét jó indulattal és igazságosan kezelte, azért az írók közt sem igen akadt ellensége a finom, előkelő modorú diplomata-tudósnak. Írásait 46 kötetben adja ki a Spanyol Akadémia. Irt költeményeket, regényeket és műbírálatokat. Goethe, Th. Moore és egyéb költők fordításának piszmogó munkájától sem idegenkedett. Dafnisz és Kloe spanyol fordítása is tőle való.

Versei nem egy iskola lenyomatai. Nem is lehetett ezt várni attól a tehetségtől, mely szellemi kincsesházát nem az iskolák fakó ismereteivel, hanem az autodidaxis fárasztó, de egyéniségre vezető útján gazdagította. Verseinek jellemző vonásai «a reflexió, a tudóskodás, bölcsesség és célzatosság». (M. P.) Egyesek Leopardira, mások bölcs Salamonra, vagy Fray Luis de Leónra emlékeztetnek. A neoplatonizmus és latin-görög szellem

hangja is kicseng belőlük. Legszebb talán az Isteni tűz — El fuego divino — című.

A lírai költészet, mely nem is volt az ő főcélja, nem termelt számára annyi babért, mint regényírói működése. Az ő «*Pepita*»-ja a modern spanyol regényirodalom első fecskéje (1874). Pepita Jiménezt számos nyelvre fordították le, a többi között magyarra is.¹ Minthogy úttörő jellegű, nem lesz fölösleges megismernedni tartalmával. Luis de Vargas, ez a gazdag úri fiú misszionárius papnak készül a szemináriumban. Szülőfalujában találkozik egy húsz év körüli csinos, zárkózott, de elegáns megjelenésű özvegygel, kinek Luis atyja csapja a szelet, de sikertelenül. Ez a körülmény Luis figyelmét is reá irányítja. Pepita okos, szerény viselkedése, jó híre szerelemre gyújtja szívét, melyet Pepita is viszonz. Az engedelmes fiú szökéssel akar megszabadulni apjától és tőle. Eközben P. megbetegszik, cselédje pedig úrnőjéhez csalja búcsulátogatásra L.-t. A köztük megindult eszmecsere hatása alatt L. belátja, hogy az ő papi hivatása ábránd. Ugyanazon az éjjelen P. megrágalmazása miatt párbajban megsebzti ellenfelét. Titkát siet bevallani atyjának, aki lakodalmát már előkészítette. Egyszerű a mese, a két jellem lélektani elemzése azonban annyira ügyes, hogy típusuk realitása több mint valószínű. Fele levél formában folyik le. Nyelve szabatos és tiszta. Fernán Caballero Egy nyár Bornosban című regényének alapeszméje hasonló ezéhez. Jeles regények a *Doña Luz* (1879) és az *El comendador Mendoza* (1877). Az előbbiben egy barát szeret titokban Doña Luzba, az utóbbinak témája pedig Echegaray Örült vagy Szentjével cseng össze. *Juanita*, a hosszú egy ötvenéves férfinak egy fiatal nő iránti szerelmét festi meg (1896). *Faustina doktor csalódásai* egy mágia, ördög és túlvilági hatalmak nélkül

¹ P. J. ford. Barna János, Makó, 1927. Rövidített fordítás.

dolgozó Faustot mutat be, míg a keleti bölcséletbe merült író utolsó regénye, a *Morsamor* anyaga több régi és új íróból van összeszedve és hindu keretbe foglalva (1899). Kisebb elbeszéléseiben Voltairet vette mintaképül. Hibája, hogy a szereplő személyek — tekintet nélkül állásukra — oly választékosan beszélnek egymással, mintha tudós akademikuskok volnának. Ettől eltekintve a jellemelek lélektana világos és tömör építkézés.

Emilia Pardo Bazán grófnő nemcsak tisztelője, de éles szemű kritikusa is volt. Valera akadémiai beszédei «mélyen szántók, kiváló műérzékre vallók és józan ítéletűek». (Avellaneda, Donoso Cortés, Castelar, Necedal, Núñez de Arce stb.) Tartalmas tanulmányok a Don Quijotéről, az Amadísról, Camoësről és Shakespeareről szólók. Ez utóbbit Lope de Vegával és Tirsóval egy rangba sorozza. Alapos irodalomtörténeti ismereteket árul el «A XIX. század lírai és epikai költészete Spanyolországban». Személytelen, inkább jóindulatú és szelíd gúnyú kritikája nem helyeselte a romanticizmus és naturalizmus új formáit, kinövéseit.

Drámaival nem aratott sikert (Asclepigenia 1878, Gopa = Buddha felesége stb.). Nagy antik és modern tudásánál fogva hona egyik legjelesebb humanistája volt. Szépen, világosan írt, mint a klasszikusok, népszerűvé azonban csak a tudósok közt vált. A tömeg, a vulgus, nem érhetett fel e tudós kivételes elméjéhez.

D. Pedro Antonio de Alarcón y Ariza a granadai Guadixban született (1833—91). Elszegényedett nemes családjától nem sok tellett, azért jogi és theológiai tanulmányait abbahagyva, Granadába sietett, ahol a Cuerda Granadina íróársaság egyik lelkes tagja lett. Írói hajlama aztán Madridba szólította, hol az egyházellenes El Látigo — A korbács — című lapot szerkeszti egyideig. Ez eltévelyedéséből csakhamar kiábrándult.

A tékozló fiú című drámáját a versenytársak támadása következtében visszavonta (1857). Azután haditudósítónak ment ki az afrikai harctérre (1859—60). Cikkei és hadinaplója élénk érdeklődést keltettek a vitéz katonairodára. A *Diario de un testigo de la guerra de Africa* több mint 50.000 példányban kelt el. Fokozták ezt *Nápolyi úti emlékek*, melyek Pastor Diaz és O'donnell pártfogása révén megnyitották előtte a madridi körök kapuit és képviselőséghez is juttatták. Az iskolákból hozott kis tudását öntanulás útján pótolta. Írói ízlését W. Scott, az id. Dumas, Victor Hugo, Balzac, George Sand és A. Karr műveinek olvasása révén nemesítette meg. Azután önállósította magát ezeknek hatása alól. Versei közül a jutalomban is részesült *A mór sóhaja* című epikus éneke aratott sikert.

La Alpujarra Alarcón egyik legjobb műve (1873). Benne a mór lázadás epizódjait festette meg alapos és találó ecsetvonásokkal. Ilyenek *Spanyol útirajzai* is. «Szerelmi» történeteiben (*La comendadora*, *El clavo*) a hűséget tartotta szem előtt, de nem feledkezett meg a megfelelő művészi keretről sem. *El carbonero alcalde* képe Velázquez és Cervantes ecsetkezelésére vall. Gyöngébbek már a *Valószínűtlen elbeszélések* — *Narraciones inverosímiles*. — Hosszabb regényeinek sorát a *Norma finaléja* nyitja meg (1855). Erről maga az író is elismeri, hogy egy fiatal, tapasztalatlan elme és képzelem szüleménye. Magasan fölötte áll *A háromszögű kalap*. Ez a rövid, de népies zamatú regény E. Pardo Bazán szerint «a spanyol elbeszélések királya». Meséje az *El molinero de Alarcos* románca révén került a nép ajkára és innen az ő színes tollára (1874). Ez, valamint *A botrány*, *A földgolyó*, *Venegas Manuel* — *El niño de la bola* — magyarul is megjelentek. Jelentősebb regényei még *A mérges kapitány* — *El Capitán Veneno* — s *A tékozló nő* — *La pródiga* (1881 és 1882).

Az *El sombrero de tres picos*¹ — A tripics kalap — vise-lője egy guadix-környéki csinos molnár menyecske körül legyeskedik s nem más, mint maga a városbíró. Hogy elérje tisztességtelen célját, Frasquita asszony urát, Lucas bácsit, valami ürügy alatt le akarja csukatni. Éjfél tájban, a férj föltételezett távollétében, belopódzik a malomba. Az okkal-móddal meglépett molnár is haza-jön, magára ölti Corregidor uram szárítás végett kályha elé tett hivatalos ruháját s ellátogat a városbíró fele-ségéhez, hogy szeget-szeggel módjára bosszút álljon rajta. A két nő erényén azonban csütörtököt mond a két férj ravasz szándéka s kiderül az ügy turpissága. Ahogy ez az egyszerű, a kópéregényekre emlékeztető esemény le van írva, el van mondva, a helyi színezet, a személyek külső és belső jellemzése, a környezet, a háttér meg-rajzolása, a párbeszédék élénksége kiváló megfigyelő képességre és írói érzékre vallanak. Személyei valósággal élnek, mozognak és beszélnek. (A városbíró és Lukács bácsi, a Frasquita és Doña Mercedes stb.) Goya és Ramón de la Cruz szeme látott és elevenített meg csak ilyen életképeket.

Alarcón regényírói képessége még egy különb művel ajándékozta meg olvasóit és az irodalmat: az *El escán-dalo*-val. Ez a XIX. század egyik remekműve és Alarcón legnagyobb dicsősége (1875). A botrány hőse Fabián Conde, egy gazdag, előkelő tábornok Istentől elrugasz-kodott fia. Kalandos magaviselete botrányt-botrányra halmoz, míg Gabriela iránt érzett szerelme jobb útra nem téríti. Bűnbánó módjára fordul Manriquehez, egy okos jezsuita páterhez vigaszért, tanácsért. Már-már közel jár a lelki megújhodása, mikor egy lenézett asszony, Diego barátja neje, rágalmai annyira kihozzák sodrából a lelkét, hogy majdnem mindent elveszít: a becsületet,

¹ A háromszögű kalap. Ford.: dr. Haraszti Gyula. Olcsó könyvtár.

a vagyont, az életet és a boldog jövőt. Ebből a kétségbejuttató helyzetből végre Manrique atya bölcsesége, jó szíve, barátai közvetítése és Gabriela nemes szerelme szabadítja ki ezt az új Tenoriót. A lelkiismeret küzdelmének meg-látása, a jellemek lélektani boncolása elsőrendű mester munkája. Különösen a Diegóét (Fabián barátja), tartják mintaszerűnek. Az indulatok viharának fokozatosan növekvő ereje az olvasó érdeklődését egyre feljebb és feljebb csigázza, úgy, hogy most is oly mohón és oly tömegesen olvassák, mint amikor megjelent. A konzervatív, pozitív irány, mely az egész művön, de különösen a jezsuita páter működésén átvonul, fellázította a vallási közönyt, a szabad gondolat, a liberalizmus kritikussait a szerző ellen. A türelmetlenség e kornak egyik kör-tünete volt. A szerző nem maradt adós a válaszokkal, melyekre az ellenséges tábor végre hallgatással felelt. Ez a méltatlan bánásmód végig sértette a nagy író-t. Mikor a *La pródiga* című utolsó regényét is ugyanez a nemtelen némaság fogadta, megcsömörlött az élettől, letette a tollát s magányába vonult vissza — az irodalom nagy kárára, mely még sokat remélhetett volna ez isten-adta tehetségtől. Pardo Bazán szerint «Alarcón született író volt. Le tudott bilincselni, el tudott bűvölni, jelle-meket alkotni, indulatokat és szenvedélyeket kelteni, gyönyörűen kifejezni gondolatait s ügyesen összekötni fejezeteit». Az újkatholikus irányzatnak ő volt a leg-jelesebb novellistája. Vele egy időre sírba szállt a tételes regény, helyet adva a naturalizmusnak és a helyi vonat-kozású irodalmi irányzatnak, melynek *Pareda*, *Pérez Galdós*, *Pardo Bazán*, *Palacio Valdés*, *Picón* és *Coloma* voltak a legszámottevőbb munkásai.

A spanyol naturalizmus a Zola-félétől oly messze esik, mint az ég a földtől. Zola és követői tudvalevőleg az állat-ember ösztöneinek beteges kielégülését undorító rész-letezéssel tárták a betegösztonősek szeme elé. Túl-

hajtották a naturalia non sunt turpia elvét, amikor széppé akarták tenni a rútát, menteni az erkölcstelent, elfogadni a józan ízléssel ellenkezőt. Érthető, bár pedagógiai szempontból kifogásolható a festőnek az ocsmányságok élethű vászonra-vetése. A l'art pour l'art nem ítéli el a naturalizmust, ha nem túloz, ha undort kelt a szemlélőben, ha célja javítani és nem rombolni. De ha pusztán érzékcsiklandoztatásra törekszik, akkor pálcát lehet törni fölötte. A spanyol naturalizmus célja és eszközei, különösen kezdetben, ideálisabbak voltak. Művészeik ugyanis arra törekedtek, hogy *tájéképeik, néprajzi vázlataik és típusaik* a természetet hüen és vonzóan adják vissza. Ha ez eljárásuk közben nem térhettek ki az érzékiség esetei elől, azokat mindig józanul, szelíden, mondjuk diszkréten kezelték és nem per longum et latum, mint Zola iskolája. Bármint vélekedjenek is az ellentábor esztétikusai, a Nanák és Bovary asszonyok nem egészséges emberi típusok, de betegtestű és lelkű egyének, kiknek inkább a kórházban, mint az irodalomban volna a helyök. Az az író, aki e kényes természetű tárgyakkal is kesztyűsen tud élbánni s nemcsak undort, de szánalmat is tud kelteni az ily erkölcsi tévelyben szenvedő betegek iránt, az nem könnyű feladatot old meg. A spanyol naturalisták velők született szemérme félt, sőt visszaborzadt az érzékiség szennyének piszkálásától. A közönségnek és a kormányoknak sem kellett a könnyen utcai pornografiává sülyedhető irányzat, éppen azért a francia naturalizmus meddő maradt Spanyolországban. Különösen a mélyen vallásos Pereda tiltakoznék, még hamvaiban is, az ily hamis beállítás ellen.

D. *José María de Pereda* Santander közelében, Polanconban született, hol tekintélyes birtoka volt (1833—1905). Tüzérnek készült Madridban. A katonaságot azonban csakhamar faképnél hagyta s hazament gazdálkodni.

Ez idilli foglalkozás közben bő alkalma nyílt megismerkedni a kantábiai hegyvidék: a Montaña és népe természetével. Trueba irodalmi sikerei sorompóba állították az ő írói tehetségét. Trueba megmaradt egyszerű néprajzi festőnek. Pereda tájképeibe nemcsak testet, hanem lelket is tudott önteni. Színei élénkebbek, ecsetvonásai jellegzetesebbek, megfigyelései élesebbek és kezei művészeibbek. Ezek az előnyök azonban inkább hátrányára váltak. Trueba Madridból igyekezett meghódítani a vidéket, Pereda pedig az ő ősi fészkeből, a távoli Montañából pályázott a fővárosi körök kegyére. Ez nehezebb feladat volt. *Escenas montañeses* Trueba előszavával léptek a nyilvánosság elé (1864). E hegyvidéki jelenetek közül legjobban kapta meg a közönség lelkét az *Elhajózás* — La leva —, de a többinek is megvolt a helyi zamatja. Követték ezeket a rajzokat mások, úgymint *Típusok és tájképek*, *Vázlatok és karcok* stb. Érdekes népminiatúr valamennyi. A regény terére azonban csak később lépett. Első ilyenmű kísérlete az

El buey suelto — A magános ökör — (1877). Az agglégényi állapot ellen harcol benne Balzac célzatával szemben. (A házaselet apró-cseprő bajai.) Hasonló szellemi párbajban mérte össze katolikus ércű fegyvereit a liberalizmuséival. Pérez Galdós Gloriája¹ hatalmas port vert fel a spanyol társadalomban a katolikus-zsidó házasság érdekében. Hősnője: Gloria becsülete, a jöttment zsidó legénynek esik áldozatul. Pereda az *Apja fia* — De tal palo tal astilla — c. ultramontán regényében a darvini és modern eszmék rabja. Fernando az áldozat, mert Agueda hajthatatlan hitét nem bírván megingatni, öngyilkossággal vágja ketté a gordiusi csomót. Ez a megoldás keresztényellenes, amiért meg is rótták, de következetes és a címben foglalt tétel igazolása. E szem-

¹ P. G. Gloria, ford.: Nagy István, 1881. (Egy spanyol leány története.)

pontból ez a két regény rendkívül érdekes. Mind a kettő magyarul is megjelent.¹ *Don Gonzalo*, melynek csirája a *Los hombres de pro* c. regényében is megtalálható, a közigazgatás basáskodása ellen fordult. Vidéki ízű a *Földecske zamatja* — *El sabor de la tierra* — s közérdekű a *Pedro Sánchez* c. politikai regény (1891). Egyik műve sem versenyezhet művészi érték szempontjából a *Sotilez*a-val (1884) s a *Peñas arriba*-val — Fölfelé a hegyeken — (1893).

A *Sotileza* — Horgocska — egy santanderi halászleány neve. Az árvaleány érzéketlen, hideg, de csinos, tiszta leányzó. Két legény settenkedik körülötte: a szurtos, rút Muergo és Andrés, egy hajóskapitány fia. Ennek atyja a szegény Michelint, *Sotileza* nevelőatyját, egy halászbárkával ajándékozza meg. Mocejón, a S.-ért hevülő Cleto apja, ezt gyanús szemmel nézi. Andrés, hogy a pletyka elejét vegye, távortartja magát S.-tól, viszont ez látszólag Muergo felé hajlik. S. ellenségei hírbe hozzák őt, sőt botrányra is vetemednek, csak hogy Andrést és családját meggyanúsítsák vele. Andrés baját növeli még az is, hogy főnöke leánya, Luisa is érdeklődik iránta. Ez elmenekül a lakásból, elmegy halászni, bárkáját eléri a vihar, maga csodálatosan megmenti az életét, Muergo belepusztul. S. férjhez megy Cletóhoz, Andrés pedig készülődik a Luisával való házasságra. Jellemei sikerültek, nyelve a beszélő egyének állásához alkalmazkodó. S. a hegyvidék női lelke, Polinar barát Manzoni *Fra Cristoforo*jának mása.

Peñas arriba. Marcelo, a madridi uracs, nagybátyja. Celso meghívására a montañai községbe, Tablancába megy. Az életet itt egyhangúnak találja. Elviselhetetlen unalmát enyhítik a hegyi kirándulások, a szülőföldjükhöz ragaszkodó ismerősök és legfőképen Lita, nagy-

¹ José Pereda : Az apja fia. Ford. : Körösi Albin. Budapest, 1897.

bátyja egy barátjának a leánya. Még is meg akar szökni ez új környezetből, miben csak nagybátyja betegsége akadályozza meg. Ennek halála után megbarátkozik a vidéki élettel, beleül nagybátyja örökébe s feleségül veszi Litát. Festői részletei vannak, melyekben leíró képessége remekel úgy, mint Az apja fiában és más műveiben. Plasztikus, színes képek mind.

Egyéb művei: *La Montálvez*, a madridi előkelő világ ecsetelése, *La puchera* — A fazék —, *Nyári felhők* — Nubes de estío —, a santanderi nyaralók életéből, *Az első röptülés* — Al primer vuelo —, szerelmi történet és *Pachín González*, az utolsó regény, mellyel a Cabo Machichaco nevű hajó felrobbanásának rémes jeleneteit örökítette meg.

Peredában a tájregény csúcspontjára jutott el. A paraszt, matróz, halász, a hegyvidéki nemes, politikus, pap és kubai visszatért utólérhetetlen arc- és jellemképek. Párbeszédei oly tökéletesek, akár csak Cervanteséi. Humora egészséges, erkölcsvilága tiszta, nyelve a népé, finomított kiadásban. Ez utóbbinak tájzolása — a montaños — nehezítette meg fordítását és szélesebb elterjedését.

Peredánál ha nem is kiválóbb, de népszerűbb író volt *Benito Pérez Galdós* (1843—1920). Szülővárosából, a Kanári szigetek Las Palmasából, Madridba ment, hol festeni tanult, jogot hallgatott és újságcikkeket írt. A zavaros politikai viszonyok, Izabella trónfosztása, a forradalom hatása alatt baloldali monarkista érzelmei elpárologtak a köztársasági eszmék tüzeiben. Liberális elveit nem mint képviselő, hanem mint író terjesztette a megoszlott érzületű társadalomban. Míg azonban egyházellenes erkölcsű tételei viharokat idéztek elő, veleszületett írói készsége a Nemzeti történetek megírására ösztönözte (1873—1879).

Az Episodios nacionales maradandó tanuja éles meg-

látásának, történeti érzékének, elbeszélő ügyességének és ritka termékenységének. E történeti elbeszélések, melyek a Trafalgari csatával kezdődnek és 1834-ig tartanak, hű és érdekes tükörképei az ezen időszakok közt végbement jelentős és kevésbé jelentős, de mindig érdekes eseményeknek. Húsz kötetet töltenek meg 7000 lappal. A szereplő személyek száma meghaladja az 500-at. Az első sorozat eseményei Araceli, a másodiké Monsalud személye körül csoportosulnak. A franciák elleni gyűlölet lobog ki valamennyiből, hősei honfiak, de jellemük nem mindig következetes. A történeti és néprajzi adatok együttese kellemes összhangot ad. Fel-tűnő az is, hogy e rengeteg tömegű anyagban jól tájé-kozódik, el nem téved és nem ismétli magát. A guerrilla-harcosok, összeesküvők stb. egy malomban őrlő, de mégis egymástól különböző egyéniségek. E regény-epepeja legsikerültebb epizódjai: Trafalgar, IV. Károly udvara, Zaragoza, Cádiz és a Gerona címűek. Erckmann Chatrian nemzeti regényei bírhatták Galdóst ez epizó-dok megírására, melyek egy csapásra népszerűvé tették Pereda e meghitt barátját, nemes ellenfelét.

Szövögetésük közben ráért nagyobb és mélyenszántó lelki és társadalmi problémákon törni az esztét. Liberális elveit akarta győzelemre juttatni a konzervatív egyház- és társadalomjogi kérdésekben. Az ez időben sokat vitatott vegyes házasság és elválás útját egyengették a *Doña Perfecta* (1876), *Gloria* és a *Familia de León Roch* (1879) c. regényei. Gloria ellen, mint láttuk, legjobb személyes barátja, Pereda, a harmadik ellen (A válás problémája) pedig *Ramón Nocedal* szállt síkra (Párbaj halálra). *Marianela* (1878) Goethe Mignon-epizódját, illetve V. Hugo Nevető emberének történe-tét idézi az olvasó emlékezetébe, míg az *El amigo Manso* (1882) a nevelés problémáját igyekszik megfejteni. Ez utóbbit úgy, mint *Electrát*, színre is hozták.

Naturalisztikus, de nem materialista irányúak a *Lo Prohibido* — A tiltott dolog — (1882) meg a *Tormento* — A kín — (1906) c. regényei. E madridi történetekben a fiziológiára, a lélek és temperamentum viszonylatára veti a súlyt. Pesszimizmus és az elnyomottak iránt érzett rokonszenv irányítja *A kitagadott* — La desheredada — (1890) c. regény meséjét és jellemeit. Inkább realista természetű a *Fortunata y Jacinta* madridi férjes nők életregénye (1887). Kár, hogy az esztétikai környezet nem tiszta a népsalaktól. Archeológiai értékű a vallási elfogultságtól nem egészen mentes *Angel Guerra* c. novella (1891—2).

A Tolstoj-irány is megihlette e sokoldalú író alkotásra termett tollát. *Nazarín y Halma* egy modern Krisztus deista beállítása (1895). A fősvénység elemzése a tárgya a Torquemadáról szóló négysorozatos regénye (T. a máglyán, a kereszten, a purgatoriumban, T. és Sz. Péter, 1889—95), míg *A nagyapa* — El abuelo — Shakespeare Lear királyának a leszármazottja (1897). Egyik legjava regénye a *Misericordia* (1897). E szimbolikus mű rövid meséje a következő.

Benigna szánalomból koldul tönkrement beteg úrnőjének érdekében Madrid egytemplomában azon ürügy alatt, hogy távollétében kiszolgál egy papot. Egy vak mór, Almudena, könyörületéhez is fordul, ki házasságot ajánl föl neki. Az öreg Francisco Pontét, úrnője öreg és beteg rokonát, Benigna úrnője lakásába helyezi el, ami Almudena féltékenységet kelti fel s elhagyja kunyhóját. B. keresi az eltűnt vak koldust, kiengeszteli, a cigányok azonban kővel dobálják meg s eltalálják a vakot. Ez alatt Romualdo, az ürügyül felhasznált pap meglátogatja úrnőjét. A S. Andrés-templomban koldulásért elfogják őt és Almudenát s egy menhelyen helyezik el őket. Romualdo értesíti Doña Pacát és Don Frascuitot, hogy örökölték s az évjáradékból nyugodtan élhetnek

tovább. A menhelyről visszatért Benignát s a leprás vak koldust hidegen fogadják, kiutasítják, megengedve nekik, hogy ételmaradékukat elvigye két hatossal együtt, amit hű, önfeláldozó szolgálatáért szántak neki. Frasquito elveszti az esztét, szemére hányja Pacának szívtelen hálátlanságát B. iránt, sőt Paca szoptatós dadája B.-hoz fordul, hogy gyógyítsa meg beteg gyermekeit. A koldus így vigasztalja meg: «Ne sírj, menj haza és ne vétekezzél ismét». Ezekkel az igékkel végződik a megható regény. Mikor a koldus keserves sorsát ecsetelte, sejtette-e, hogy öreg napjaira ő is elveszti szeme világát? Ezek a szemek sokat dolgoztak, sokat könnyezhettek, sírhattak az emberiség nyomorának láttán, melyet meglepő realitással tudott festeni. Hogy megakadt az alsó néprétegekben vigan burjánzó erkölcsi személen is, ki veheti rossz néven tőle? Még a gyóntatószék sem dughatja be a fülét az erkölcsi métel meghallgatása előtt. Miért lenne kivétel ebben a művészi ecset, véső és toll? Az a vak koldus is élt és ott koldulgatott Tamames herceg palotája előtt. Ha az irgalom megszemélyesítője, Benigna, nem is lett volna élő személy, valószínűségéhez semmi kétség sem férhet. Az ily önfeláldozó irgalom ritka ugyan, de a hálátlanság — sajnos — annál gyakoribb jelenség az életben.

Meg akarta hódítani a színpadot is. Ily célzatú álmái azonban nem valósultak meg. A *San Quintín asszonya* Ibsen modorában akar útmutatással szolgálni a tönkrement nemességnek a munka révén való megváltásához. *Alcestesét* Euripides sugalmazta. *Santa Juana de Castilla* Tamayo Őrült Jankájának folytatása, de csak látszólag. A többi dráma anyagát regényei szolgáltatták. *Marianela* sorsán azonban még a Quintero-testvérek jeles közreműködése sem lendíthetett. Megbukott, mint a többi kísérlet.

A naturalizmus ösvényén egy kakaslépéssel tovább

jutott *Emilia Pardo Bazán* grófnő (1852—1921). E coruñai születésű írónő az apai könyvtárt bujta már süldőleány korában. Első és állandó olvasmányai voltak : a biblia, az Ilias és a D. Quijote. Leginkább kora irodalma érdekelte, de a klasszikusok kedvéért megtanult latinul is. Alapos és széles volt a műveltsége már, mikor férjhez ment D. José Quirogához (1868) s megnyitotta szalónját az irodalom előtt Madridban. Aztán beutazta Európa nagy részét. A feminizmus érdekében is rendkívül sokat fáradozott és tett. Nagy tudása, írói tekinvélye meghozta neki az ateneói, majd a központi egyetemi tanszéket, melyről az új latin irodalomtörténetet hirdette. A spanyol akadémiai tagsághoz is közel járt. Hogy nem ülhetett bele egyik székébe, az csak az alapszabályokon mult, melyek a nőket a testületből eleve kizárják. Eleinte karlista érzelmű volt, később megalkudott a viszonyokkal és átpártolt a jelenlegi dinasztiahoz.

Emilia P. B. vagy ezer kisebb elbeszélést írt. Legszembek : *Cid unokája*, *Az olló*, *Megbocsátás* (Indulto), *La Ehucha* (fiahordó) stb. Minden nap délelőtt és este néhány órát töltött el íróasztala mellett. Azért irodalmi hagyatéka meghaladja a 100 kötetet s Lope de Vega, Fernández y González mellett egyike a legtermékenyebb spanyol elméknek. Nagy műveltsége, finom szépérzéke és lélekelemző képessége megnyilatkozott egyes nagy költők és írók jellemzése közben (Zorrilla, Nűncz de Arce, Feijóo, Alarcón, Valera, Gabriel y Galán, Campoamor, T. Llorente, Coloma). A naturalizmusról alkotott nézetét a *La cuestión palpitante* c. tanulmányában tette közzé. Ezt Zola megdicsérte, de J. Valera erősen megtépázta.

Az ő nevét azonban nem cikkei, irodalmi arcképei, hanem jeles regényei hozták forgalomba és fogják megőrizni. Első kísérletei e téren : *Pascual López* (1879), *Az új házaspár utazása* (1881), *A tribün* (1882) és *Vila-*

morta hattyúja. Legjobbnek tartott regénye, *Los pazos de Ulloa*, (Ulloa utasai), 1886-ban jelent meg. Ez egyúttal a legnaturalistább műve. Inkább determinista jellegű *Az anyatermészet*, *A napsütés* (1889) c. regényei, míg *A boszorkányok üdvözlése* Daudet Száműzött királyához látszik közeledni. A *Dulce dueño* a misztika terméke (1911).

Tisztultabb, ideálisabb légkörbe vezetnek *Egy keresztény nő* és *A próba* (1890) címűek. Furcsa egy nő hőse, mert ahhoz megy férjhez, akit nem szeret, csak azért, hogy ellenállhasson annak, akihez vonzódik. Férjét csak később, mint ápolónője, szereti meg. Itélik meg a nők maguk, vajjon lehetséges-e ez az eset?

Emilia az első Tolstoj-ismerők közé tartozott. Ily szelleműek: *A fekete szirén* (1908), meg *A khiméra* címűek (1905), míg a történeti tárgyú *Misterio XVI*. Lajos fiával foglalkozik. Tájirodalmi, helyi vonatkozású művei közül kiválik a *Morriña*, *Egy régi bélzsigerelő* és *Bucólica*. Galicia tájvilága és néprajza beszél belőlük.

Egyik legérdekesebb irodalmi regénye az *Asszisi Szent Ferenc* (1882). Adatait művészi formába öntötte benne. Most is sok az olvasója. Drámai művei nem keltettek feltűnést, Becquer-hangulatú dalai sem (Jaime, *La puerta*).

Jelesebb regényei külföldön is népszerűvé tették nevét. Francia, angol, német, sőt orosz nyelven is megszólaltatták azokat.

Armando Palacio Valdés, a ma élő írók Nesztora. (Sz. 1853.) Az aszturiai Oviedóban kezdte meg tanulmányait és Madridban fejezte be a jogiakat. Nemzetgazdaság és bölcsélet felé tájékozódott, míg íróvá nem lett. Egy ideig a *Revista Europeá*t szerkesztette. Itt közölte le az *Irodalmi arcképek* címe alatt megjelent cikkeit. 1905-ben a spanyol akadémiába választották Pereda megüresült helyére.

Első regénye az *El señorito Octavio* (1881), a második, a legjobbak egyike, a *Márta és Mária* (1883). Ricardo tüzértiszt el akarja venni Elorza mérnök Mária leányát. Ez a misztikus hajlamú, rendkívül ájtatos leány azt kéri vőlegényétől, ha egybekelnek, úgy éljenek, mint Szent Erzsébet és Lajos. Ettől a mai időben szokatlan tervről le akarja beszélni atyja és vőlegénye is. Nővére, Márta, épen ellenkezője nénjének: víg, eleven, házias természetű leány, akit a vízbe estéből jövendő sógora ment ki. Mária erős karlista érzelmű. Rájönnek arra, hogy egy fegyvergyárnak a karlisták kezére való átjátszásban ő sem ártatlan. Éjjel, mikor zálogosdit játszanak, megjelennek a katonák, elviszik Máriát. Anyja belehal az esetben. Máriát ugyan fölmentik apja iránt való tekintetből, de Ricardóval úgy szünteti meg a további viszonyt, hogy apácává lesz. A magára maradt Ricardo a hozzá amúgy is simuló házias Márta kezét kéri meg. Mária és Márta bibliai esetét jelképezi ez a regény, Mártának adva igazat. Szép a tertulia, Gertrudis halála, Mária fölavatása és Ricardónak Mártával való idilli eseteinek leírása.

Ennek ellentéte *A negyedik hatalom* (1888). A két nővér közül az egyik kacér, könnyelmű, a másik mély érzésű. A kacér hozzá megy nővére vőlegényéhez, az utóbbi feláldozza magát érte.

Aszturiai vonatkozású regényei *Egy beteg idillje* (1884) és *José* (1885). Ez utóbbi a halászálet szokásait írja le azon bonyodalmakkal kapcsolatban, amelyeket a két leendő anyós szó gyermekeik egybekelése ellen. *Az elvesztett falu* egy aszturiai község életét festi le, mielőtt a bányaipar elpusztította volna patriarchális szokásait (1903).

Madridban játszik *Riverita* (1886) és *Maximina* (1887), az előbbi folytatása, tele van pesszimista nézetekkel.

Sevillai, illetve andaluziai környezetben folynak le azok az események, melyek a galíciai becsületes, de nyers mo-

dorú Ceferino Sanjurjo és a víg, természetes eszű és érzékű apácánövendék, *La hermana San Sulpicio* közti érintkezésből fakadnak. A leányt anyja apácának szánta. Hogy tervét nem hajthatta végre, az Sanjurjo és barátja, Padul gróf ellenzésén bukott meg. Sok érdekesítő akadály után ez a szerelmespár végre eljut a házasság boldog révébe. A két hős jelleme s a többi szereplőké is, tipikus színezetű, a szevillai élet és nép képei a megszólalásig hűek. Ez a regény a legelterjedtebb és legismertebb a külföldön is (1889).

La espuma a madridi haute volée (1891), a *La Fe* pedig egy falusi papnak és egy úgynevezett szent asszonynak naturalista regénye, átítatva a hitkétely maszlagos főzetével. *El maestrante* egy házasságtörés körül forog, míg *A gondolat eredete* az áltudás ellen irányítja gúny-nyilait. Az andaluziai alsóbb néprétegekbe száll le *A cádizi piperkőcök*-ben, a kevélységet elemmezve benne. A valenciai néprajzú *Ribot kapitány öröme*-ben két férfijellemet szemez egymásnak, az egyik a házasságtörést kívánja, a másik feláldozza magát azért, hogy azt elkerülje és vígan éli napjait (1899). Ellentéte ennek a *Tristán vagy a pesszimizmus* c., melynek hőse mindent rossznak lát és szándékosan boldogtalanná lesz az emberiség eszméjéért (1906). Ez a szerző kedves műve.

Egy nem öregedő írói tehetségről tesznek tanubizonyoságot utolsó regényei, illetve elbeszélései: *Papeles del doctor Angélico* (1911, mesék, filozófiai elmefuttatások), *Años de juventud del doctor Angélico* (való személyiségek távoli ködképei?, 1918), *Egy regényíró regénye*, *Válogatott beszédek* (1923) és végül *Natália leánya* (1924). Ezenkívül még sok kisebb-nagyobb elbeszélés fűződik nevéhez. Legtöbbje találó életkép.

P. Valdés regényei érdeklődést keltettek a külföldön s a Nobel-díjra is pályáztak. Életképei az asturiai, madridi, valenciai és andaluziai eget, földet és népet ábrázol-

ják, de nem oly eleven erővel és típusi tökélyel, mint Peredaéi. Jellemei inkább konkrétak, egyéniek, mint tipikusok.

Egy-két kivétellel az említett regények inkább a realizmus, mint a naturalizmus bélyegét viselik magukon. Ilyenek a jezsuita *Luis Coloma* nagy feltűnést keltett alkotásai is (1851—1914). Ez andaluziai író fiatal korában Fernán Caballero és G. Avellaneda tertulián a benfentesek közé tartozott. Jó családból származván, alkalma volt úgy a sevillei, mint a madridi felső tízezrek életmódjával megismerkedni, melyről, mikor belépett a jezsuita rendbe és íróvá lett, rendkívül jellemző, maró gúnnyal átítatott képeket festett. Első elbeszélései Fernán Caballero tanítványának mutatják be. (Fájdalmas péntek, Pilátuska, Ranoque, Juan Miseria.) A naturalizmus sajátságos, egyéni módja nyilatkozik meg *A por és sár, La Gorriona* (nőstényveréb) c. «olvasmányai»-ban (Lecturas). A *Szent volt* éle az álszenteskedés ellen irányult. Ezek egyike sem fogható siker dolgában

A kicsiségek — Pequeñeces — világot megjárt regényéhez (1891). A madridi arisztokrata társadalmat pellengezte ki benne. Némelyek szerint a restauratio visszaállításán dolgozó összeesküvők torzképe. Lehet, hogy típusai túlzottak, a gúny mindent nagyító szemüvegén át néz, de a szabadkőművesség beállítása a mese eleven gépezetébe és a kifejlet előmozdításába mesteri kézre vall. Currita Albornoz jelleme élő arckép. Nyelve nem egyenletes és helyenként pongyola, de mindig eleven és természetes. Sok vihart keltett a spanyol írók és kritikusok körében. (Valera, E. Pardo Bazán, ez utóbbi erősen síkra szállt mellette.) Ezután még csak a *Boy* c. regény került ki a sajtó alól (1910). Elbeszélései történeti személyek körül forognak. Kisebb műveit a szatíra epéjébe mártott tollal rajzolgatta, ezek írói mivoltának legjellemzőbb kinyomatai. Az oktató szándék a kísérőjük.

Mérsékelt, spanyol naturalista volt E. Pardo Bazán tisztelője, *José Ortega Munilla* is (1856—1922). Idejét újság- és regényírássra fordította. Tolla bőven ontotta őket, de jelentősebb egy sem akadt köztük. Goncourt, Balzac, Dickens és Thackeray hatása érzik meg rajtuk. Zolától abban is elüt, hogy tartózkodik a részletes leírásoktól. Nyelve egyébként virágos és könnyed.

A naturalizmus francia modorához legközelebb állanak *Jacinto Octavio Picón* és *Leopoldo Alas* (Clarín) regényei. Mind a ketten a napilapok és folyóiratok jól ismert, ünnepezt írói és kritikusi voltak. Különösen *Clarín* marcangoló tollától reszkettek az írók. Megvesztegethetetlen bátorsággal esett az neki a szerinte meg nem érdemelt babérokra. A purgatórium tüze azonban inkább használt, mint ártott az irodalomnak. Ez oviedoi jogtanár (1852—1901) a regény terére is elkalandozott. Amikor a terjedelmes *Regentát* írta (1884), akkor épen a naturalizmus volt divatban, amelyet védelmébe vett s érvényre is juttatott benne. Oviedo életéből több festői kép bontakozik ki ebből a Bovary asszonyhoz hasonló regényből. *Az ő egyetlen fia* — Su único hijo — sem maradt hatás nélkül. Kritikái, sajnos, nagyon is egyéniek, pillanatnyi hangulatok szülöttei s azért egyre vesztenek egykori élükből és érdekességükből.

J. O. Picón (1853—1924) kezdetben szintén a műbírálatot vallotta mesterségének. *A karrikatura történetéhez* c. munkája eredetiségénél fogva elég kedvező fogadtatásban részesült. Köztársasági és antiklerikális hajlama Salmerón és Castelar mellé állította. Elbeszélései: *Cuentos de mi tiempo* (1895), *Mujeres* (1911) sok hívet szereztek neki. Megoszoltak azonban a vélemények antiklerikális és erotikus regényeiről. Az előbbiekhöz tartoznak a *Lázaro* (1882) és az *El enemigo*; az utóbbiakhoz pedig *La hijastra del amor*, *Dulce y sabrosa*, *La honrada* (1890), *Sacramento* s a *Juanita de Tenorio* (1910). Tiszta, választékos nyelve,

ritka meglátó képessége és nem közönséges olvasottsága megnyitotta előtte a spanyol akadémia kapuját. Ez utolsó négy naturalista műben a szerelem megváltó ereje mellett foglalt állást, akárcsak V. Hugo és ifj. Dumas.

José M. Matheu és Eduardo López Bago is fáradoztak a francia naturalizmus meghonosításán, mely törekvés átment a XX. századba is.

A divatba jött *género chico* — könnyed zsánerű elbeszélés — sem maradt elmés munkások nélkül. Tárcáik előzőlötték a napilapokat és folyóiratokat s nem egynek a nevét tették népszerűvé. Lehetetlen kimerítő képet festeni róluk egy ily szűkre szabott szemlében, mint aminő a mienk, de hiba volna meg nem emlékezni e kismestereknek legalább a legjelesebbjeiről. Szellemes, finom tárcákat írtak : a *La Ilustración Española y Americana* egykori szerkesztője, D. Manuel Silvela (Velisla), D. José de Castro y Serano (Animales célebres, Cartas trascendentales, Historias vulgares, Novela del Egipto, 1879), D. José Fernández Bremón, Francisco Silvela volt miniszterelnök, Mária Cristina meghitt embere (fia a magyar gyermekakció lelkes pártfogója volt 1821-ben), Mariano de Cavia, Luis Taboada és Juan Pérez Zúñiga tolla csak úgy ontotta a humoros, satirikus, tréfás mókákat. Az előbbinek Tréfás Madrida, Ledér élete s az utóbbinak Historia cómica de España kacagtató történetekkel van tele. A mult évben meghalt Carlos Luis de Cuenca színművei (Az isteni operette) s Visszaemlékezései is sok kellemes percet szereztek olvasóiknak.

11. Történelem és irodalom.

Mint másutt, úgy Spanyolországban is számos értékes művelőt termelt. Főjellege a levéltári kutatás feldolgozásában állapítható meg. Innen a monografiák nagy száma. Akadtak azonban nagy összefoglaló művek is. Ilyenek :

Historia de España desde los tiempos primitivos hasta la mayoría de la reina doña Isabel II. (Madrid, 1844—46, 7 k.) *Alcalá Galianá*-tól, továbbá *Victor Gebart*: Historia de España, Barcelona; *A. Cavanilles*: Historia de España (Madrid, 1860—65, 5 k.) és valamennyi közt a legteljesebb és legkimerítőbb: *Modesto Lafuente*-é (Madrid, 1850—57, 30. k.), melyet J. Valera folytatott és ez évben új kiadást ért. Hatalmas munka az *España sagrada* is, melyet a Történeti Akadémia ad ki. Eddig több mint 50 kötet jelent meg belőle.

Irodalom, műkritika és szónoklat. A XVIII. század az irodalom és költészet terén kiváló munkákat nem termelt ugyan, de az irodalomtörténet mezején való tarlózása és gyűjtögetése épen nem mondható meddőnek. A búvárkodásnak a sok belzavar következtében el-elszakadt fonalát a XIX. század számos szorgalmas munkása vette fel újra. Tájékoztatásul álljanak itt a következő személyi adatok.

Juan Nicolás Böhl de Faber, Fernán Caballero atyja, kiváló érdemeket szerzett a régi klasszikus színpad és a Romancero anyagának felkutatása körül. (Floresta de rimas antiguas castellanias, Leipzig, 1822—25. és Teatro español anterior a Lope de Vega, 1832.) Igen képzett, de egyúttal nyugtalan vérű és ennek következtében hányatott életű volt *Bartolomé José Gallardo y Blanco*, kritikái nem kímélték meg az érdemes írókat sem. (Lista, N. Böhl, Reinoso, Hermosilla.) Mikor a feltűnést keltett *El Buscapié* c. munkát *Adolfo de Castro* mint Cervantesét kiadta (1848), hevesen neki támadt *Estébanez*nek, akit e hamisítvány szerzőjének tartott, mit ez egy maró szonettel utasított vissza. Polemiáinál értékesebb a Ritka és érdekes spanyol művek könyvtára c. posthumus munkája (1863—89). *Blanca Flor* c. költeménye a romantizmus egyik előfutárja. — A madridi *D. Agustín Durán* Böhl szellemében kutatott tovább az ősi román-

cok és drámák után nem csekély sikerrel. Ő nevezte el Lope de Vega és Calderón iskoláját romantikusnak, melyet később történetinek nyilvánítottak, hogy megkülönböztessék az újtól. 1828-ban kezdte kiadni híres Romanceróját, amelyen nemcsak javítottak, de bővítettek is Milá y Fontanals, M. Pelayo, M. Pidal, majd Foulché-Delbosc, Cejador stb. Maga is művelte a románcot. A magyarokat is érdekelheti a *La infanta de Francia y sus amores con el hijo del Rey de Hungría* c., melyre bátor vagyok ime a magyarok figyelmét is felhívni. — *Antonio Ferrer del Río* 1846-ban kiadott *Galeriája* a korabeli költők életéből és verseiből tartalmaz egy ügyes gyűjteményt. A Baena-féle Cancionero elé írt Bevezetés megvilágítja a XIV—XV. századok költészetét. Szerzője *Pedro José Pidal*. — *José María Quadrado* mallorcai régész Spanyolország Emlékeit és Szépségeit kellette életre. — Korszakalkotó vállalkozás volt a *Biblioteca de Autores Españoles* c. klasszikus írók kiadása, melyet a katalán *B. C. Aribau* és *Manuel Rivadeneyra* indítottak meg (1846—1880). Nem kevesebb, mint 76 kötet hagyta el addig a sajtót. Természetesen vannak jó és kevésbé jó kötetek benne. A spanyol irodalom java-részét őrizték meg az utókor számára. További összefoglaló művek: *Biblioteca clásica* Madr. 200 k., *Colección de escritores castellanos* 1907-ig 129 k., *Colección de autores españoles*, Leipz. 1886-ig, 48 k., *Colección de bibliófilos españoles*, 30 k., *Obras publicadas* és *Biblioteca Selecta de autores españoles*, a Spanyol Akadémia kiadása stb. Jeles irodalombúvár volt *Leopoldo A. de Cueto*, *Marqués de Valmar* (1815—1901). Ettől a finom tollú költőtől és tudóstól *Cleopatra* klasszikus tárgyú, de romantikus keretű tragédiáján kívül két becses irodalomtörténeti munka maradt az utókorra: A XVIII. század költészetének történeti vázlata és Bölcs Alfonz, Cántigas jegyzetekkel és szótárral. A tudós, katalán eredetű *Milá*

y *Fontanals* (1818—1884) Trubadurtörténete, «A hősi népköltészetéről» szóló műveivel a külföld is kénytelen volt foglalkozni. Katalán románcgyűjteménye is becses. Előbbi munkája főleg azért nevezetes, mert beigazolja a kasztíliai hősköltemény létét, amit F. Wolf, Gaston Paris és mások kétségbe vontak. — Aki spanyol drámai tanulmányokkal foglalkozik, az nem tájékozódhatik e rengeteg adaterdőben *Cayetano Alberto de la Barrera* Drámakatalógusa nélkül (1860). Lope de Vegáról írt életrajzáról már megemlékeztünk. Ugyancsak jó ismerőseink már *Amador de los Ríos* és az ő hétkötetes irodalomtörténete (1861—1865), nemkülönben *Manuel Cañete*, *J. Valera*, *Cánovas*, *F. Balart*, *L. Alas* és *Melchor de Palau* stb. műbírálok. A Cervantes-kutatók névsora a következő: *Pellicer*, *M. F. Navarrete*, *Diego Clemencín*, *Fr. Tubino*, *Nicolás Diaz de Benjumea*, *José M. Asensio* y *Toledo*, *Mariano Pardo de Figueroa*, *Jerónimo Morán*, *León Mainez*, *José Sbarbi*, *Luis Vidart* a régi gárdából; az újabbról *Francisco Rodríguez Marín*, *Bonilla*, *Icaza*, *J. T. Medina*, *Clemente Cortejón*, s a hazaiak közül Kőrösi Albin és Reményi Ferenc.¹ A spanyol esztétikai kritikában kitűnt továbbá *Manuel de la Revilla* madridi egyetemi tanár. (1846—81, *Principios de Literatura general*, *Obras*, *Críticas*.)

Nem egy malomban öröltek, de a tudományos irodalom terén szépen megférnek egymás mellett *Balmes*, *Donoso Cortés* és *Castelar* európai hírnű bölcselek nevei.

Jaime Balmes, a vichi pap és vallásbölcselek, nyitja meg időrendben az ez irányú munkálatok sorát (1810—48). Az áldatlan és kegyetlen karlista polgárháborúknak úgy vélt egyszersmindenkorra véget vetni, ha Montemolin grófja és II. Izabella között házasság jön létre. Ez nem

¹ Kőrösi Albin: *Cervantes élete és művei*. Budapest, 1918 stb. — Reményi Ferenc: *A D. Quijote eszmetartalma*. Budapest, 1925.

történt meg. Aztán a filozófia és a nevelésügy megjavításán fáradozott. *Alapvető filozófiájában* az általa könyv nélkül tudott Summa követőjének mutatta be magát, a részletekben azonban eklektikus (1846). *El criterio*-ja tulajdonképen nem egyéb, mint az emberi ész tiszta, mély, logikai vizsgálata (20 kiadás). Legkiemagaslóbb munkája a *Protestantizmusról* szóló (1844, 4 k., 9. kiad.). E történetfilozófiai művében azt igyekszik igazolni, hogy a hitújítás az emberiséget eltérítette a szabadság, civilizáció és haladás azon útjától, melyet az Egyház kezdeményezett és jelölt ki számára. Jogi, illetve szociális irányú a *La Civilización* (1842) meg a *La sociedad* c. munkája. Tömör, rendszeres, világos és egyúttal logikus elme szüleménye valamennyi. Meglát-szik rajtuk, hogy meggyőzni és nem vakítani akart.

Juan Donoso Cortés, Marqués de Valdegamas, nagy tekintélynek örvendett úgy is mint politikus, ügyvis mint állambölcsező. Az 1848-diki forradalom ellen senkinek a szava nem dörgött rémesebben, mint az övé. Legkiválóbb műve ez erősen katolikus és konzervatív lelkületű szónok-írónak *Ensayo* (kísérlet) *sobre el catolicismo, el liberalismo y el socialismo* c. remek apologiája (1851), mely megjelenésekor nagy vihart támasztott. Bonald és De Maistre eszméitől áthatva szórja szónoki villámaint a szabados, modern gondolatokra. Polémiája valósággal lesújtó, szónoki heve elragadó, bár nyelve nem mindig egyenletes, nem egyformán gyújtó. Bibliáról szóló akadémiai székfoglalója a szónoklat és irodalombölcselet remeke (1848 április 16). Ez a lobogó szónoki tűz, eszmeáradat, ellenállhatatlan erő újból megtestesült a trón-döntőgető, a féktelen egyéni és állami szabadság rajongó tribunjában :

Emilio Castelar y Ripoll-ban (1832—99). A századeleji forradalmak, alkotmányharcok városának, Cádiznak e kiváltságos szülötte megtelt ennek izzó levegőjével már kora

ifjúságában. Tanári pályára készült s 1858-ban Spanyolország történetét adta elő. 1866—68 között Párizsban tartózkodott, 1873-ban pedig a végrehajtó hatalom elnöki tisztét bízták rá. Személyében politikai, bölcséleti, történet- és regényírói tehetség egyesült. Mindegyik pályán kitűnt, de legnagyobb sikereket a szónoklat terén aratta. Ékesszólása buja, virágos és amellettt erőteljes, tartalmas is volt. Széles látóköréről tesznek tanuságot történelmi művei: *La civilización en los cinco primeros siglos del Cristianismo* (1859—62), *La fórmula del progreso*, *Cartas sobre política europea*. Elmélyedésre vallanak irodalmi és politikai beszédei, munkái: *Discursos políticos y literarios*, *Tragedias de la historia*, *Galería histórica de mujeres célebres* (1888—89). Lélekelemzésről tanuskodnak regényei s a koreszmék átérzéséről politikai beszédei. Castelar radikális köztársasági érzelmű volt. Mikor 1868 nov. 13-án megalakult a köztársasági bizottság, oly fulmináns antidinasztikus és antiklerikális beszédet mondott, mely megadta a kegyelemdőfést a Bourbon-dinasztiának. A pápaságot sem kímélte szorongatott helyzetében fenn hangoztatva, hogy a hit, a vallás uralma véget ért s most az ész, meg a korlátlan szabadságon alapuló radikális köztársaság következett el. Akkor a lábrakapott liberális eszmék hatása alatt bizony aligha sejtette, hogy 20 év múlva a Bourbon-monarchia visszaállításakor kénytelen lesz magát megcáfolni ugyanabban a parlamentben, amelynek bálványozott szónoka volt. 1888 febr. 7-én elmondott búcsúbeszédéből való ez az önbeismerő nyilatkozat: «A ti monarchiátok most liberális, holnap azonban az esküdtszék és titkos szavazati jog behozása után demokratikus lesz. Mint ahogy egykor hangoztattam, de ti nem hallgattatok rám: köztársaságunk legyen konzervatív. E nemzedék monarchiája csak akkor marad fenn, ha sikerül azt demokratikussá tenni.» Mily elvi különbség tátong e két beszéd tartalma

között? A későbbi tények megmutatták, hogy legalább egyelőre, ragyogó eszméi csak fellengző álmok, hiú ábrándok voltak! Kívüle még jeles szónok volt *Rios Rosas*, *Ruis Zorrilla*, *Pi y Margall*, *Cánovas*, *Sagasta* stb.

Fermín Caballero nemcsak jó agrárpolitikai művet, de irodalmi életrajzokat is írt. A maga idejében sokszor szerepelt *Dr. Thebussem* (Pardo de Figueroa), *Concepción Arenal*, *Joaquín Costa* y *Martínez* is hozzájárultak munkáikkal az értelmiség terjesztéséhez. Ez utóbbi főleg a népköltészet és keltahiszpán irodalom kutatása körül szerzett érdemeket. Jelentősebb egyéniség volt náluknál

Angel Ganivet García (1862—98). Klasszikus és jogi képzettsége nyitotta meg előtte az ügyvédi, levéltárosi és konzuli állást. (Antwerpen, Helsingfors, Riga.) A tudós férfi a Dvinában lelte halálát. Jelesebb művei: *Granada la bella* (1896), *Cartas finlandesas*, *Hombres del Norte*, *Idearium español* (a spanyol szellem mivolta) stb. Jó barátja és munkatársa volt a toledói *Francisco Navarro Ledesma*, az ABC elterjedt illusztrált napilap egyik alapítója. Az Instituto de San Isidro e jeles tanára nevét egy összefoglaló Spanyol irodalomtörténet és Cervantes élete c. modern munkája óvja az elfeledéstől.

A XIX. század spanyol tudományos irodalmának legnagyobb, európai hírű, lankadatlan szorgalmú bűvára *Marcelino Menéndez y Pelayo* volt (1856—1912). E santederi születésű tudós a barcelonai, valladolidi és madridi egyetemeken képezte ki magát jeles humanistává, bölcselővé, kritikussá és irodalomkutatóvá. Szülővárosának hatósága s a közmunkák minisztériumának támogatásával átkutatta Lisboa, Róma, Firenze, Milano, Párizs, Belgium és Hollandia levéltárait és könyvtárait. Széles és alapos tudása a madridi egyetem irodalomtörténeti székébe ültette, honnan 20 éven át terjesztette

szakismereteit, míg 1898-ban nehéz tanári tisztét a nyugalmasabb, de tudományos kutatásra még alkalmasabb igazgatói állással föl nem cserélte a Nemzeti Könyvtárban. Bámulatot munkássága kihatott nemzete egész mult és jelen kultúrájára, mely halálával sem szállt sírba, mert a jelesnél jelesebb tanítványok nagy serege folytatja azt. (Hinojosa, Rodríguez Marín, Bonilla, Menéndez Pidal, Blanca de los Ríos de Lampérez, Asín, Puyol, Rubió y Lluch, Estelrich, Cotarelo, Serrano y Sanz, Lomba stb.) Az ő *Horacio en España* c. munkája az antik műveltség klasszikus példája. Szép a Horatiushoz írt költeménye is.

Filozófiai tudását a Senecáról, Raimundus Luliusról, Aben Gabirolról, Aben Tofailról, León Hebreóról, Francisco Sánchezről és Vivesről írt tanulmányai hirdetik. A spanyol bölcselek elhanyagolását méltán rója fel bűnül honfitársainak. Nem feledkezik meg továbbá Descartes spanyol elődjéről sem (Gómez Pereira, Francisco Vallés). Különösen becses munkája a *La ciencia española* meg az *Historia de las ideas estéticas en España*. Felhívta a figyelmet ugyancsak Európa első népjógszára, Francisco Vitoriára is. Amily érdekes, époly tanulmányos az *Historia de los heterodoxos españoles* — A más-hitű spanyolok története — is.

Ám nem hanyagolta el kora nagy íróit sem, sőt a külföldiekről sem feledkezett meg. Rodrigo Caro, Tirso de Molina, Quintana, Martínez de la Rosa, Núñez de Arce, Quadrado, L. A. de Cueto, Pereda, Pérez Galdós, Rodríguez Marín, Heine stb. megértő műbírálót találtak benne. A fekete legendát Spanyolországról ő oszlatta el, de csak azok szeméről távolította el az elfogultság e hályogát, akik szenzációs leleplezéseiről tudomást szereztek. Nem kicsinylendő érdeme az sem, hogy a bibliografiát, mint ismeretterjesztő művelődési eszközt nemcsak méltányolta, de maga is művelte. (Inventario de la ciencia

española.) A spanyol kultúra egén az ő neve örök csillagként fog tündökölni.

Az exakt tudományok XVI. századi történetéről *Acisclo Fernández Vallín* nagy és rendkívül érdekes munkája rántotta le a leplet. (*Discursos leídos ante la Real Academia de Ciencias exactas* stb. Madrid, 1894.) E két tudós adataira szüksége van annak, aki Spanyolországot helyesen akarja megítélni. Másképp nevetségessé válik.

VIII. A XX. SZÁZAD.

ORUNK irodalmának külső képét a szellemi túltermelés szabja meg ; belső, vagyis lelki vonásai egyelőre még meghatározhatatlanok. Hiányzik az értékmegállapításhoz okvetlenül szükséges történeti távlat. Ezért óvakodnak a modern irodalomtörténészek úgy, mint az anthologisták, ítéletet mondani róluk, vagy fölvenni az írók sikerültebb termékeit a már kialakult irodalmi értékek közé. Ha a nehézségek ellenére mégis rálépek e bizonytalan, ingoványos talajra, azt csak azért teszem, hogy bevilágítsak a mai spanyol írók rejtelmes műhelyébe, kiemelve belőle azt, ami egyik vagy másik okból kikíváncozik az európai nyilvánosság elé.

A jelenkor íróit és munkáit a *modernizmus* neve alá szokták összefoglalni. Nem sokat jelentő kifejezés ez, mert egyrésztől minden korszak a maga idejében modern volt, másrésztől meg a divatosságon kívül semmit sem mond, semmit sem határoz meg. Talán jellemzőbb az impresszionizmus szó a hangulatrögzítések összegezésére. A modern líra irányát a francia parnasszisták, szimbolisták és dekadensek szabták meg. Ezt hozta át Spanyolországba a nicaraguai *Rubén Darío*, s ezek jegyében írta az új költői nemzedék az ő modernista szüleményeit. Uralmuk 1908-ban kezdődik. Főjellemvonások : hol rím-telen rithmus, hol rímes szózene ; egyenetlen, hosszú verssorok, bosszantó szó- és frázisismétlések, a zenemű alapeszméjét utánózva ; szokatlan metaforák keresése (neo-

gongorizmus), eszmehiány, hangzatos és színes frázisok, homály, sejtelmesség a fény és világosság rovására s ebből kifolyólag többértelműség, a női test és nuditások kultusza, az érzéki szerelem dicsőítése, pesszimizmus, búskomorság, kétely, hitetlenség, perverz hajlamok stb. A beteges, romlott értelmiségi osztálynak kezdetben tetszettek ez új szinhangok és hangszínek, a józanabb rész azonban nem bírja befogadni őket, aminthogy a néplélektől is mindenkorra idegenek maradnak. Verlaine és Baudelaire egy időre elbódíthatta velök Európát és Amerikát, ma, legalább a spanyol népeknél, csillaguk fénye homályosodni kezd. A természet és művészet visszaköveteli elrablott jogait.

1. A *lira*. Rubén Dario költészetében egyesültek legkifejezőbben ezek az általános és furcsa jellegek: piros csók, kék sóhajok, tengermély szüzek stb (1867–1915). Kiváló technikai érzéke, veleszületett költői ereje azonban nem egyszer diadalmaskodott az új irány-szabta kereteken. Sok bűvös-bájos verse lopódzott be az olvasók fülébe és szívébe. Legjobb alkotásai nem is a modernnek, hanem a klasszikusok nyomdokain haladók. A nyelv annyira birtokában volt, hogy pompás hexa- és pentameterek ömlöttek készséges tollából. Góngora és Verlaine e kedvelőjéről már Juan Valera is úgy nyilatkozott, hogy versei eredetiek, ha hasonlítanak is más spanyol költőkéhez. Azúl . . . , Prosas profanas. Főbb művei: *La caravana*, *Cantos de vida y esperanza*, *Los cisnes* stb. Összesen vagy 25 kötetet írt össze vegyesen verset és prózát. Rubén az életet romantikus oldaláról fogta fel, a művészetet pedig klasszikus szemmel nézte és rögzítette meg.

E tekintetben épen ellenkezőleg járt el az ő spanyol versenytársa, *José María Gabriel y Galán* (1870–1905). Ez a salamancai kiscsajda nem volt tanult poéta, mint Rubén, hanem született naturalista. A természet öléből nőtt fel, öntapasztalásból ismerte a föld, a mező minden

munkáját s meleg közvetlenséggel tudta visszaadni a jól megfigyelt költőiséget. Versei éppen ezért szemléltetők és hangulatkeltők. Kifejezéseit, szavait a földműves nép ajkáról lesi el. Falusi tanító volt, mielőtt visszament volna apái ekéjéhez. Az 1901-iki salamancai virágjátékok zsürije egyhangúlag az *El ama* c. költeményének ítélte oda a jutalmat. Ez a siker bátorította fel, hogy *Castellanas* c. verskötetével próbáljon szerencsét. A falusi életből vett e típusképek (A gazdasszony az ő anyja emléke, Az én csőszöm, Ének a munkához stb.) nagy feltűnést keltettek, melynek én is tanuja voltam. Növelték hírét Extremadurai dalai (e dialektusban), Cristu benditu, El embargo, Sibarita, Falusi és Vallásos költeményei s Pereda modorában írt elbeszélései. Eredeti, erős, kifejező költői egyéniség. Salamancában máris egy szobor hirdeti nem múló dicsőségét. Luis de León Falusi élet c. horatiusi versének végstrófája talán senkire sem illik jobban, mint Spanyolország e Burns-ére:

Heverni hív gyepágyam,
Babér, repkény fonódik fóm fürtjére,
S így figyelek a lágyan
Pengő lant ütemére,
Amit nagybölcsen íhletem lemére.

Harsányi K. fordított le néhány szép életképet belőle. (Foglálás, Pásztorok).

A modern líra egyéni tempója több fogékony költő szívét hozta együttregzésbe. *Enrique Diez-Canedo*, *Emilio Carrere* is közéjük tartozik. Az előbbi (sz. 1873) nemcsak költő, de műkritikus is, még pedig a javából. A modern világirodalom alapos szakértője. Hogy jó szeme és érzéke van, az kitűnik Petőfi első spanyol kiadásából is, melyet ő rendezett sajtó alá (1921). *E. Carrere y Alonso* (sz. 1881) Verlaine-t utánozta a szerelem, fájdalom és misztérium világából merített költeményeiben (Del amor, del dolor

y del misterio, Nocturnos de otoño, Poemas saturnianos. (1909—1921). A modernizmus legtúlzóbb követője, *Juan Ramón Jiménez*, több kötet verset írt az Ibolya-lelkek óta (1900). *Salvador Rueda Santos* (1857) előbb, a múlt század utolsó tizedében érdekes, de kissé laza erkölcsű regényekkel igyekezett feltűnést kelteni (*El gusano de luz*, 1889 ; *La reja*, 1890 ; *La gitana*, 1906). Verselni csak később kezdett. Mintha megirigyelte volna Rubén babérait, vagy azok egy részétől meg akarta volna fosztani őt, kiadta «Összes költeményeit» 1911-ben, megtoldva őket 1914-ben még egy kötettel (*Cantando por ambos mundos*). E malagai költő buja fantáziája az andaluziai verőfény színpompájában jelentette meg hangulatait, természet-érzékleit. Az elért sikertől elvakított önérzete Az én esztétikám c. amerikai cikkében nekiment Rubén fogatkozásainak, Verlainizmusának s magát vele szemben így emeli ki : «Ha nem sarjadtam volna ki vadon, fertőzetlenül és ősi módon a természetből, a kasztíliai költészetnek ma nem volna meg a szilárd és tömör alapja». Verlainétől ugyan megóvta magát, de Góngorától már kevésbbé s ez mindenesetre az ő javára írandó. Ő egészen spanyol, míg Rubén Darío csak felerészben az. Érezte ezt maga is és beismerte a *Prosas profanas* c. művének küszöbén : Őregapám (Hispániát érti), meg kell mondanom magának, hogy a feleségem hazámbeli, de a szeretőm párizsi.¹ A többi érzés Spanyolországnak jutott.

Közel áll hozzá a sevillei *Antonio Machado y Ruiz* (sz. 1875-ben), akit 1927-ben beválasztottak az akadémiába is. A *Soledades* elé Rubén írt nem sokat mondó költői bevezetést. Már ez is mutatja, hogy Verlaine—Rubén befolyása alatt fogamzottak meg Duero-képei, Űti hangulatai, Énekei és népdalai, Fantáziái, Galériái és egyéb versei. Ódái is egészen új vágányokon haladnak.

¹ Enrique Díez-Canedo : *Conversaciones literarias*. Madrid, 1921.

Semmi frázis, szárnyalás, retorikai pompa nem emeli magasba hősiüket. *A fény visszhangjai*, a néma vizek, *fehér szavak*, beszélő csend, merev és alázatos nap, *zöld fiúst*, lelki boltívek stb. kifejezések tanuskodnak az ő szimbolikus érzékeléséről. A színek nála is hangok, a hangok illatok, az ízek hol ezek, hol azok, az élő természet holt, a holt meg élő. Merő Adyzmus, illetve Verlainizmus. Az öregek fejüket csóválják ezeken a furcsaságokon, a természet e felfordult rendjén. Az ifjak tapsolnak nekik, mintha csak ők értenék meg. Szerencsére vannak előnyei is. Egyes gondolatok mélysége, a megkapó ború, a tájképek szépségeinek művészi megérzése, a művészet jelképezése párosulva a nemes erkölcsi felfogással teszi értékessé az ő 1917-ben megjelent költeménykötetét (*Poesias completas*).

Csak a verstechnikában mondható modernnek *Francisco Villaespesa*. Ihlete és tárgyai Zorrilla tanítványának mutatják be (sz. 1877-ben). Szereti a mór világ romantikáját költeményeiben és drámáiban egyaránt. Új fajta szatirikus verseket, zürzavaros hangokat — greguerías — vezetett be az irodalomba *Ramón Gómez de la Serna*. *Enrique de Mesa y Rosales* a Guadarrama, *Antonio Reyes Huerta* a bánat, *Vicente Medina* a murciai huerta színes poétája. *Juan Menéndez Pidal* az aszturiai, *Fr. Rodríguez Marín* az andaluziai népdalok lelkiismeretes gyűjtője. Ez utóbbi klasszikus madrigálokat és szonetteket csalt ki régiveretű lantjából. A madrigálokat érdemesnek találta latinra fordítani Jerónimo de Córdoba piarista tanár.

A *népdal*, ez az örökéletű műfaj is megtalálta a maga természetes érzékű mestereit. Melchor de Palau, Becquer, Trueba, Fernán Caballero, Aguilera, Ferrán és Cano méltó utódja a malagai *Narciso Diaz de Escovar* és *Gloria de la Prada*. Az előbbi a népdalok királya, Malagai coplái meghódították a spanyol nép egyetemét. A spanyol népdalok négysoros ötletek, a spanyol nép sírva-vigadó kedély-

állapotának folyton hullámzó humorának fölvetődő gyöngyszemei. Mindegyik egy-egy élc, melynek sava-borsa van, de vidékenként eltérő zamatú. A galíciai *muñeira* édes, naív és egyhangú; az aragón *jota* ritmikusan táncoló; a vaszk *zortzico* panaszosan zúgó-búgó; az andaluziai *cantar* vagy *copla* ideges, türelmetlen, szenvedélyes, hol szelíden, bánatosan rezgő, hol hangosan dörgő, mint e bájos táj ege és népének változó hangulata.

Diaz de Escovar népdalaiból.

A te szerelmed rózsabimbó,
Ha kinyílik, szirma lehull,
Az én szerelmem örökzöld,
Sohse hal meg, mindig virul.

Elmesélem búm a légnek,
A füveknek, a köveknek,
Mert nincsenek olyan szívek,
Melyek tőle fölengednek.

A boldogság vonaton jár,
Egyre fordul, mindig szalad,
Ha megáll egy állomáson,
Tova robog egy perc alatt.

Szívem drága méhecskéje,
Ajkamat virágnak nézed,
Ellopod a csók fejében,
Mint a méh, a teljes mézet.¹

(K. A.)

2. A dráma. Echegaray neoromantikus irányát folytatta *Joaquín Dicenta y Benedicto* (1863—1917), de nem szolgai módon, hanem a modernizmus eszközeivel. Aratott is sikert a többi közt a Juan José (1895), Daniel

¹ N. D. E.: Coplas y más coplas, Soria, és Guitarra Malagueña. Málaga, 1916.

(1907) és az *El lobo* (A farkas, 1913) című szociális darabjaival. Babérokhoz jutott *Eduardo Marquina* is (sz. 1879-ben). E modernista drámaíró epikus tárgyakat vonultat fel a színpadra: *Las hijas del Cid* (1908), *Doña María la brava* (1909), *En Flandria se ha puesto el sol* (1910, ez utóbbi akadémiai pálmához is jutott). E történeti háttérű színműveken kívül írt néhány társadalmi darabot s *Hernández Catá* társaságában egy *Zorrillai-ízű Tenorio* drámát, a *Don Luis Mejía*-t (1924). Jó neve van *Luis Fernández Ardavin*-nak is, mert nemcsak tiszteletben tartja a hagyományt, hanem folyékonyan is versel. Legjobb műve a *La dama de armiño* (1921, A hermelines hölgy), mely a XVI. század Toledóját varázsolja színpadra. Magyar tárgyú a *La vidriera milagrosa*, mert a magyar Szent Erzsébet életéből van véve. Érdekes a Larrára vonatkozó *El doncel romántico* című alkotása is. *Antonio Rey Soto* papi teendőit hasznosan cseréli fel vers- és drámaírással. Ez utóbbiak közül figyelmet keltett *A szerelem*, mely legyőzi a szerelmet — *Amor que vence el amor*, 1917 — és *Cuento de lar* című misztikus tragédiájával (1918). Ezekről külön ösvényre lépett *Gr. Martínez Sierra* *Juan de España* című drámájával. Hőse ugyanis kizárólag a sexuális szerelem képviselője s mint régen, a trubadurok világában, túlteszi magát a házasságból folyó kötelességeken, vagyis hogy a szerelemnek nem lehet akadály a házastársi viszony. Tisztább légkörbe visznek *Bölcsődala* (1911), *A láng és Rozina* gyarló, című realiztikus drámaképei. Maeterlinck e fordítója tud finom és gyöngéd lenni.

Jacinto Benavente a mai spanyol színpad uralkodó csillaga (sz. 1866-ban). A Nobel-díj e nyertese versíráson kezdte, elbeszéléseken folytatta és drámákon végezte írói tevékenységét. Hogy mennyire ismeri a női lelket, azt legjobban *Asszonyok levelei* című kötete bizonyítja (1893). Szelleme leghűbb tükre azonban a dráma. E sok-

oldalú tehetség műsorát az arisztokrata, a művészi világból, a szerelem, a társadalmi kérdések és tapasztalatok, valamint hazafias érzések köréből válogatta össze. Pesszimista a társadalmi bűnök és visszaessagok megítélésében, amelyeket ostoroz. Személyeit szereti szimbolikus mezbe öltöztetni eszméi érdekében. Számol az emberi akarat és jószándék gyarlóságával, de el is veti a sulykot a végzetszerűség megállapításával. Szerinte végzet uralkodik a születésen, az életen és a halálon. Bele mer nézni az emberi lélek szövvényes mélyébe, meg tudja látni az akaratot mozgató erőket, egyéni érdekeket, gondosan ír, szellemesen dialogizál és ami fő, jól ismeri a színpad technikáját. Ezeknek a tulajdonságainak köszönheti nagy népszerűségét a liberálisan érző körökben. A konzervatív elemek azonban inkább a *Quintero-fivérek* alkotásai felé hajlanak.

Benavente abban is hasonlít a nagy spanyol drámaírókhoz, hogy bámulatosan termékeny. Műveiből eddig vagy 30 kötetet adtak ki (több mint 100 darabot foglalnak magukban). Főbb művei a következők: A vadállatok ebédje — *La comida de las fieras*, 1898 —, Hermelinmező — *Campo de armiño*, 1916 (az arisztokrata körből); — Áldozatok — *Sacrificios*, 1902 —, Szombat éjjel — *La noche del sábado*, 1903 —, A tüzes sárkány — *El dragón de fuego* és *La princesa Bebé*: (szimbolikusak); — Az angorai macska — *La gata de Angora*, 1900 —, Őszi rózsák — *Rosas de otoño*, 1905 —, Az úrnő — *Señora ama*, 1908 —, A nyerserő — *La fuerza bruta*, 1908 stb. (a szerelem világából); Az előkelőség — *Lo cursí*, 1901 —, Természet után — *Al natural* —, *A csinált érdekek* — *Los intereses creados*, 1909 —, Benavente legjobb darabja *A vidám, bizalmas város* — *La ciudad alegre y confiada*, 1916, az előbbi második része, *Kenyérkereset* — *Ganarse la vida* — (a szociális életből) stb.

Benavente követője *Manuel Linares Rivas* (sz. 1887-

ben). Eszméiből tételeket farag s drámai alakban jelenteti meg azokat. Az *Almas brujas* — *Varázslélek* — című darabja az emberek veleszületett és javíthatatlan gonoszságát igyekszik bizonyítani, A *Lo pasado o concludo o guardado* — A múlt befejezendő vagy megőrzendő — a második feleség nehéz helyzetét emeli ki nevetséges körülmények között. Ha nem a lélekbűvár szerepét játsza, akkor költőibb darabokat ír, minők az *El abolengo* — Az ősiség, 1904 —, *Lady Godiva*, *La garra* — A karom, 1914 —, *El caballero lobo* — A farkas lovag, 1919 — dramatizált assopusi mese stb. E termékeny jó hírű drámaírók, valamint *José López Pinillos* (1875—1922) a szociális kérdések megfejtését bízzák a szenvedélyek lázában vergődő hőseikre. Főbb drámái: *Hacia la dicha* — A boldogság felé, 1900 —, *Esclavitud* 1918 — *La red* —, A háló, 1919, — *El embrujamiento* —, *Varázslat*, 1922. — Regényei is hozzájárultak népszerűsége emeléséhez. (*La sangre de Cristo*, *Doña Mesalina*.)

Az *Alvarez Quintero-testvérek* (Serafín és Joaquín) írói cégére alatt nagy drámai, vígjátéki és egyéb színpadi munkásság rejtőzik (sz. 1871, 73). Termékenyséjük vetekszik ötletességükkel. Bár első sikereik a múlt század végébe nyulnak vissza: A jobb szem, 1897, A jó árnyék, 1898, közönségük, a színészvilág nem szűnik ünnepelni őket. Erejük nem a drámában, hanem a vígjátékban és sainetekben nyilatkozik meg. Andaluziai képeik nemcsak hüek, reálisak, de bájosak és elragadóak: *El genio alegre* (1906), *Las flores*, *Amores y amoríos* (1908), *Morritos* (1906). Az éles megfigyelés és jellemző beállítás azonban egyéb tájról vett életképeikből sem marad el: *Los galeotes*, *Los de Cain*. Drámáik közül sok tapsot arattak a *Malvalcca* (1912), *La calumniada* (1919), valamint a *Ramo de locura* című vígjátékok. Benavente, a Quintero-testvérek M. Linares Rivassal az akadémiában a ma drámai költészetét képviselik.

Népszerű színműírók még a méltatottakon kívül *Carlos Arniches* és *José Juan Cadenas* a kisebb műfajok (género chico), illetve a színpadi revuek terén, míg *Jacinto Grau* a hagyományos tárgyú tragédiákon, *Ramón Goy de Silva* pedig a Maeterlinck-féle szimbolikus színműveken próbálta ki alkotó erejét.

3. *A regény.* Erről nem vált be az a mult századvégi jóslat, mely szerint kiélte magát, mint a hősköltemény. A valenciai *Vicente Blasco Ibáñez* tekinthető e század ha nem is legjobb, de mindenesetre legnépszerűbb, európai híré írójának (1867—1928). Hogy nevét szárnyra kapta a hír, azt nemcsak regényeinek, hanem politikai ellenzéki ségének és köztársasági izgatásainak is be lehet tudni. Ez utóbbiak miatt többször került fogházba, s hagyta el hazáját. Jó ideig Argentínában is farmereskedett, vadászgatott, legutóbb pedig a monarchia elleni viselkedése miatt kénytelen volt a francia Mentonban keresni menedéket, ahol meg is halt. Egyike volt azon kevés íróknak, aki írásaival vagyont szerzett. Első regényei nem keltettek feltűnést. Ezt csak valenciai életképei szereztek meg neki: *Arroz y tartana* — *Rizs és talyiga* —, *Flor de Mayo* (1895), *La barraca* (1898, ez a legjobb műve), *Entre naranjos* (1900), *Sonnica la cortesana* (Saguntum őstörténetéből, Flaubert Salam-bójára emlékeztet, 1902), *Cañas y barro*, (a valenciai Albufera-laguna halászata). Aztán Zola evangéliumi munkáinak hatása alatt megírta radikális regényeit: *La Catedral* (1903), *El intruso* (1904 a jezsuiták ellen), *La bodega* (az andaluziai gazdagok ellen), *La horda* (a madridi alsó néposztály érdekében). A lélekvizsgálat anyagát szolgáltatják *La maja desnuda* és a *Sangre y Arena* (1908, A vérző aréna) című külföldön is megjelent művei. Pérez Galdós Gloriája nyomában haladnak a mult hagyományai ellen írt zsidóbarát regényei, ú. m. *Los muertos mandan* és *Luna Benamor*. Amerikai

tárgyúak és célzatúak: *Los argonautas* (1914) és a *La tierra de todos* (1922). A világháborúban természetesen a franciák, illetve a nagy entente érdekében forgatta tollát. Innen az a nagy, példátlan lelkesedés, melyet az *Apolakalipszis négy lovasával* keltett Angliában (1916). A *Mare nostrum* (1918), *Los enemigos de la mujer* (1919) ugyancsak ily malomban örölnék. Anatole France, Pierre Loti, Zola és Flaubert voltak a mesterei. Loti festői útirajzaira emlékeztetnek az övéi is. Stílusa lapos, de a tájképet mesteri módon írja le, jobban, mint a jellemeket. Impresszionista, azért hiányzik belőle az a részletes elmélyedés, mely Zolának annyira jellemző ereje. Inkább realista, mint naturalista, de mind a kettő, amikor leír vagy fest.

A Zola-féle naturalizmus később az erotika bűzös mocsaraiban kutatott és turkált. Nemes gyöngyöt ugyan nem hozott fel a piszkos talaj iszapjából, de orrot és tapintást ingerlőt annál többet. Az öngyilkos *Felipe Trigo* (1865—1915) e két utóbbi érzék foglalkoztatására vállalkozott nagyszámú regényeivel, melyek busásan jövedelmeztek. Nőalakjai a jövő perspektívájának bábjai. *Las ingenuas* (1901), *Del frío al fuego*, *Las Evas del paraíso* (1910) a naturalizmus fattyúhajtásai, melyek sajnos, nem maradtak gyümölcs nélkül. *Rafael López de Haro*, *Antonio de Hoyos*, *Alberto Insúa* stb. az ő szája-íze szerinti termékekkel igyekeztek figyelmet ébreszteni maguk iránt. Mérsékeltabb irányban tettek eleget írói hajlamuknak a manapság eléggé népszerű *Pedro Mata* (Corazones sin rumbo, *Un grito en la noche*, *Irresponsables*, 1921) és *José Francés* (*La guarida*, *La estatua de carne*, *La mujer de nadie* stb.). Ez utóbbi egyébiránt jeles műkritikus. Ha nem volna annyira elfoglalva a madridi társaság e közkedvelt írója, bizonyára tartósabb értékeket is tudna termelni, mint aminőkkel eddig gyarapította a ma irodalmát.

Az akadémikus *D. Emilio Gutiérrez-Gamero* összefüggő regénysorozata a madridi társadalmi osztályok egyes szereplő alakjainak belső világát tárja fel. Címe *Los de mi tiempo*. Tartalmuk egyszer majd Madrid erkölcsrajzához érdekes adatokat fog szolgáltatni. Egyéb kisebb elbeszéléseiben önállóan jár el, rá a modern irányzatok nem igen hatottak. Választékos, szabatos a nyelve, mint akadémiai székfoglalójáé, melyben a szociális regényt taglalta (sz. 1844-ben).

Sokat tanult, olvasott regényírója korának és környezetének *Pío Baroja y Nessi* (sz. 1872-ben). Orvosi gyakorlatánál többre becsülte az írói mesterséget, mely eddig több mint 30 regényt termelt. Sötét életek című első kötete Poe, Dickens, Dosztojevszki hatásának nyomait hordják magukon (1900). E képekből sarjadtak ki Vaszk idilljei s egyéb ily irányú és tárgyú regényei, mint: *La casa de Aizgorri*, *El mayorazgo de Labras* (Labraszi majorátus) és *Zalacain*, a kalandor. E tájregények után érdekelni kezdte a lélek élete: *Silvestre Paradox* a madridi bohème-társadalom szatírája (1901). *A Camino de perfección* és a *Pasión mística* vallási problémákat feszeget. Társadalmi rajzok keretében festi le a madridi alsó népréteg életét *A küzdelem a létért* című trilogiája. A vidéki néprajz és szemlélet termékei: *La feria de los discretos* (andalúziai élet, 1905), *Los últimos románticos* (Párizsi élmények, 1906), *La ciudad de niebla* (London élete, 1909). Legjobb művének az ő *Tudás fáját* tartja (1911). Legújabb regényeinek célja a liberális eszmék terjesztése. Egyike-másika P. Galdós epizódjaira emlékeztet azzal a különbséggel, hogy míg ez kortörténeti egységre és felfogásra törekedett jutni, addig Baroja a lelkiséget, a verizmust, az apró eseményeket és szenzációt kereste. Bármily tárgyat dolgoz fel, mindig eredetiségre törekszik. Éles megfigyelő, egészséges humorú, természetesen leíró tolla van. Világnézete szerint

agnosztikus és pantheista. Bár fölmelegíteni nehezen tud, mert száraz és hideg, tájképei és jellemei mégis sok olvasót és barátot szereztek neki. Ő maga is rideg, zárkózott életet folytat bilbaói magányában. Nincs szüksége sem reklámra, sem Mecenásra. Ember ő a maga talpán is és önérzetes, mint minden vaszk.

A galíciai *Ramón María del Valle-Inclán* a modernizmus vizein evezgető író (sz. 1869-ben). Kisebb elbeszélései sűrűn jelentek meg a lapokban, velük rokonszenvet is keltett maga iránt. Sikerültebbek a *Corte de amor*, *Sonata de Otoño* s a *Sonata de Estio* (Őszi és nyári szonáta, 1905). A vallás és radikalizmus harcol bennük egymással. A karlista háború trilogiája a galíciai polgárháború eseményeiről számol be. Néhány darabja a színpadot is megjárta (*El marqués de Bradomín*, 1907). Nem épen eredeti ihletű író, mert Barbey d'Aureville, D'Annunzio, Casanova s a portugál *Eça de Queiroz* hatása megérzik hőseink és sikamlós kalandjaikon. Ha lírai, költői és tájképek iránti érzéke eleven is, modernizmusa kihívta a komoly kritikát.

Clarín irányának folytatója *Ramón Pérez de Ayala* (sz. 1880-ban). Lírája modernista. Andrenio c. regénye a jezsuita kollégiumok életét vázolja. *A rókaláb* pathologiai ösvényeken halad. *Troteras y danzaderas*, *Belarmino y Apolonio*, *Luna de miel, luna de hiel* (1923) úgy, mint irodalmi kritikái akadémiai székbe ültették 1928-ban.

A modern regényírók sorában küzd a babérért *J. M. de Acosta* is. Még fiatal s máris egy sereg regény jelent meg fürge tollából. A társadalom mai hibái és ferdeségei érdeklik, melyeket tanító célzattal, de nem pedáns modorban rajzol. Saturnája oly anyának a képe, aki özvegyen maradván, gyermekeiért áldozatul dobja női erényét. Ez az erkölcsi megtévelyedés nem menti meg őket, sőt ellenkezőleg az ő és leánya boldogságát ássa alá. Mint az ABC munkatársa, figyelmét a magyar hispanológokra is ki-

terjeszti. A katonai és exakt tudományokban is jártas tüértiszt az *Amor loco y amor cuerdo*, az *Entre faldas anda el juego* c. regényei számos példányban keltek el.

Az érdekesen író *Gómez Carrillo* (El alma japonesa stb.) guatemalai, *J. M. Vargas Vila* pedig colombiai származású írók. Mindkettő igen termékeny. Az előbbi jellemző erővel rendelkezik, az utóbbi irodalmi értéke még vitás. *A. González Blanco* (sz. 1888-ban) nemcsak gyakorlott regényíró, de regénytörténész is. *Historia de la novela en España* (1909) és a modern költőkről közzétett kritikai tanulmányai alapos készületségről és kialakult műízlésről tanuskodnak. Főbb regényei *Matilde Rey*, *El paraíso de los solteros*, *Cuestión de ambiente*, *La vejez de Heliogabalo*, *El árbol genealógico* komoly tartalmúak, a *Doña Violante* pedig a diák-kópéságok mulattató rajza.

A jelenkor modern realizmusának hódolnak a következő jeles írók: *Arturo Reyes Aguilar* (1864—1913), *Ricardo León* (sz. 1877-ben) és *Concha Espina* (sz. 1877). Az első andaluziai románcokkal és történetekkel gazdagította az irodalmat. Ez utóbbiak vidám külseje alatt tragikus háttér lappang (*Cosas de mi tierra*, 1893; *Sangre torera*, 1912 stb.). Az akadémikus *R. León* neves költő *Casta de hidalgos* c. regénye *Santillana* márkí életét ecseteli keresztény szellemben. A *Comedia sentimental*-nak hőse a szerelemben csalódott öreg ember. Az *El amor de los amores* misztikus hangulatú, a *Pepita Jiménez*-zel ellentétes kifejeletű; egyes jelenetei *Duque de Rivas* Csodatevő liliomát (ford. Kőrösi A.) juttatják eszünkbe. Szívesen elmélyedt a spanyol filozófiába, klasszikusokba, de feszült figyelemmel kísérte a világháború eseményeit is, melynek történetét *Europa trágica* c. krónikája rögzítette meg (1918—20). *Alarcón* és *Pereda* e követőjének nagy olvasóköre van.

Concha Espina de la Sernát (sz. 1877-ben) nem azért emelte szárnyaira a hír, mert nő, hanem mert vérbeli rea-

lista író. Természetesen ír, jellemeit reális mezbe öltözteti és szocialista környezetben szerepelteti. Bús pesszimizmus ömlik el egyik-másik regényén. Nagy olvasó közönsége feszült figyelemmel kíséri minden regényét. Kedvező fogadtatásban részesültek a következők: *La niña de Luzmela* (1909), *Agua de nieve* (1911), *Ruecas de marfil* (trilogia, 1917), *El metal de los muertos* (1920) stb. Szóba került a Nobel-díjra való jelölésnél is.

A bölcsélet kimeríthetetlen mélységű vizeiből fakadt *Antonio Zozaya* néhány értékes cikke. Érett felfogásról és józan ítéletről beszélnek regényei is: *La dictadura*, *Almas de mujeres* stb.

Aki a spanyol lapokat és folyóiratokat olvasgatja, az gyakran találkozik *Azorín* nevével. Igazi neve José Martí-nez Ruiz (sz. 1874-ben). Inkább eredeti műbíráló, mint regényíró. Előbbi minőségében nem mondható épen következetesnek, mert hangulatai vezetik s ezek, bár szellemesek, nem mindig helytállóak. Érdekes *La ruta de Don Quijote* c. műve. Munkái összegyűjtve 26 kötetet töltenek meg. *Voluntad*, *Las confesiones de un pequeño filósofo* és *Don Juan* (1922) c. regényei nagy írói készségének és eredeti észjárásának tanui, melyek újabban akadémiai tagságra is érdemesítették.

Nem kizárólagosan regényíró, mint inkább tudós és bölcselkedő a köztársasági eszmékért rajongó *Miguel de Unamuno* (sz. 1864-ben). a salamancai egyetem volt rektora. Tanulmányai hét kötetben jelentek meg. *A Vida de D. Quijote y Sancho* (1906) már tárgyánál fogva magára tereli a figyelmet. Az entente e barátja politikai izgatásaival európai hírre tett szert. Nevezetesebb regényei: *Niebla* (1914), *Abel Sánchez* (1917). *Ganivet* és *Nietzsche* hatottak rá.

Mindezek a felsorolt és fel nem sorolt irodalmi adatok azt bizonyítják, hogy a regény további sorsa fölött végítéletet mondani még korai volna. Ha nem volna annyi

olvasója, keletje sem volna. A statisztika szerint egy országban sem oly bőséges a szépirodalmi termés, mint Spanyolországban. Más kérdés, hogy az itt ismertetett szerzők és művek fölött mikor térnek napirendre? A válasz a jövő titka.

4. *Az irodalomtörténet és kritika.* Menéndez y Pelayo korszakos tudományos búvárkodása uralkodik most is és szab irányt az irodalmi és esztétikai kutatásoknak. E téren iskolát alapított, mint Pérez Galdós a regényben. Hálás, érdemes tanítványaiból egész sorozatot lehetne összeállítani, melyből itt azonban csak a legkiválóbbakat emelhetjük ki. Az első helyen áll

Ramón Menéndez Pidal (sz. 1869-ben). Tudományos tekintélye nemcsak a spanyol akadémia élére állította, hanem a *Revista de Filología Española* szerkesztőségét is ráruházta. Az ő komoly, levéltári és irodalmi búvárlatai nélkül még sűrű homály fedné a Lara-infánsok legendáját, a *Poema del Cid*-et és a *Crónica* generált. Kiegészítik középkori búvárlatait a *Romancero*, a *Juszuf-költemény*, *Juan de Montemayor* legendája, Az elkárhozott kishitű (*Tirso*), a juglárokról (regős) közölt tanulmányai (*Poesía juglaresca y juglares*, 1924) és legújabb nagy munkája: *Cid* Spanyolországa (1929). Mint a spanyol nyelv története is nagy tekintélynek örvend a madridi egyetem ez európai híru tanára. Az ő adatokra támaszkodó nyomait követik:

Tomás Navarro, *Garcilaso* és *Szent Teréz* *Las moradas* c. művének kiadója; *Americo Castro*, a madridi egyetemen a spanyol nyelv tanára, aki *Rennerttel* együtt *Lope de Vega* életét írta meg s az *El Buscón*t adta ki; *Federico de Onís*, a newyorki *Columbia University* spanyol tanára, *Fray Luís de León* kiadója és magyarázója, valamint *Ant. García Solalinde*, *Vicente García de Diego*, *Fed. Ruiz Morcuende* és *Juan Menéndez Pidal*.

Mély barázdákat vágott *Adolfo Bonilla* y *San Martín*, a

spanyol irodalom, jog és bölcselet mezején az ő mélyreható kutatásaival (1875—1926). A madridi központi egyetem e kiváló tanára állapította meg, ki volt a maga korában Vives, milyen értéket képvisel a spanyol bölcselet a tudományban, (*Historia de la Filosofía Española*, 1908—1911) stb. Egyéb munkásságáról fogalmat adnak a következő munkák címei: *Obras completas de Menéndez y Pelayo*, *Libros de Caballería*, *Tristán de Leonis*, *Libro de los Engaños*, *Diablo cojuelo*, *Obras de Cervantes*, *Anales de la literatura española*, *Leyendas de Wagner en la Literatura española*, *Comedia latina del siglo XII.*, *Los Bacantes o los orígenes del teatro* (1921) stb. Jó barátja és buzgó munkatársa volt *Julio Puyol y Alonso*, kasztíliai II. Sancho Gestáinak helyreállítója, a Cid-krónika és Hita főpap magyarázója, a Pícara Justina jegyzetes kiadója stb.

Szorgalmas és lelkiismeretes kutatónak bizonyult *Blanca de los Ríos de Lampérez* (sz. 1862). Amador de los Ríos e leánya alaposan ismeri hazája irodalmát, de különösen Tirso de Molinát, akiről sok téves adatot igazított helyre.

Jeles bűvár és tudós *Francisco Rodríguez Marín*, a Nemzeti Könyvtár érdemes igazgatója is (sz. 1855). A spanyol népdalok gyűjteményén kívül több régi költőt adott ki, legnagyobbak az érdemei azonban Cervantes és D. Quijote körül, melynek szövegét korrigálta, magyarázta és illusztráltatta. Írásait levéltári adatokkal szilárdította meg.

Emilio Cotarelo y Mori, a spanyol akadémia örökös főtthkára, évről-évre, szakadatlanul bocsátja közre tanulmányait a régi írókról és műveikről (sz. 1858). (Villamediana, Ramón de la Cruz, Iriarte, Amantes de Teruel stb.) Tirso de Molina újabb kiadása is az ő érdeme.

José Ramón Lomba y Pedraja, az oviedói egyetem tanára, buzgó és alapos készütségű bűvár. P. Arolasról, Pé-

ter király színpadi életéről és a D. Juanról szóló tanulmányaira a kritikusok nem egyszer hivatkoznak.

Hangyamunkát végzett a spanyol nyelv és irodalom terén *Julio Cejador y Frauca*, a madridi egyetem paptanára (1864—1926). Valóságos leltára az adatoknak az ő 14 kötetes Irodalomtörténete, mely az amerikai írókat is felöleli. A Lectura-vállalat több klasszikust rendezett sajtó alá az ő közreműködésével, a többi között a Lazzarillo de Tormest is.

Narciso Alonso Cortés a Valladolidra vonatkozó irodalom és történet lelkes bűvára. (*Miscelanea vallesoletana* 1912 ; *Casos cervantinos*, 1916 ; J. Zorrilla.) Moreto és Villegas munkáit is ő rendezte sajtó alá (sz. 1875).

Az arab kultúra szolgálatában állanak *Julían Ribera Tarrago* és *Manuel Asín Palacios* madridi egyetemi tanárok. Az első főleg azzal örököltette meg a nevét, hogy megállapította Bölcs Alfonz, a trubadurok és minnesingerek énekeinek kóta-kulcsát, a második pedig a *Divina Comediában* szereplő muzulmán escatologia kimutatásával s egyéb spanyol-arab bölcsesetre vonatkozó jeles tanulmányaival keltett feltűnést.

Manuel Serrano y Sanz Villalón, Saavedra Fajardo, a spanyol írók és India íróinak kiadója. *Miguel Artigas*, a Góngora és más írók finom elemzője, akadémiai jutalomban részesült.

A mejicói *Francisco A. de Icaza* (sz. 1863), kiváló Cervantes-bűvár és könnyed verselő. Éles szeme nem hiába kutatott Cervantes Példás elbeszéléseinek forrása után (*La tía fingida*, 1916). Juan de la Cueva-, Cétina- y Mateo Alemán-ról közölt tanulmányai sem hanyagolhatók el.

A spanyol irodalom kritikusainak jegyzéke megtoldható még *É. Gómez de Baquero* és *Agustín González de Amezúa* neveivel. Gómez de Baquero a modern jelenkori regényírók szellemi és lelki műhelyébe világított bele (*Novelas y*

novelistas, 1918), Amezúa pedig a cervantesi elbeszélések mezején végzett eredményes tarlózást. (El casamiento engañoso, Coloquio de los perros.) Ezévi akadémiai székfoglalójában a Celestina és a kópérégek eredetét «az udvari mesék»-ben — novelas cortesanias — véli megtalálni. (1929 febr. 25.)

J. E. Rodó «Ariel»-e a spanyol-amerikai ifjúság bibliája lett. «Nyelvi értéke azért jelentős, mert azt Cervantes ideje óta a legszebben megírt kasztíliai prózának tartják az egész világon.» L. Alas írt hozzá Előszót. Spanyol-Amerika e legkiválóbb esztétikusának egyéb művei a következők: Hombres de América, El que vendrá, El camino de Paros, Motivos de Proteo, Páginas escogidas. (L. Hispania, Stanford University, California, 1929, May.)

Lezárom a spanyol irodalombúvárok felett tartott szemlémet *Juan Hurtado* és *Ángel González Palencia* külföldön is elismert tudósok neveivel. Jeles irodalomtörténetük még idejében jutott birtokomba, hogy az elavult vagy téves adatokat helyreigazítva, szerény munkámat e tekintetben is a kor színvonalára emeljem. A többi forrásra a maga helyén utalok, azért felsorolásuk fölösleges.

Budapest, 1929 május 1.

TARTALOM.

	Oldal
I. A spanyol faj	3
II. A spanyol nyelv	19
III. A néphagyományok	22
IV. A középkor	29
1. Nyelvemlékek, hősi énekek és misztériumok. A Mágus-királyok. A Lara-monda. Bernaldo del Carpio. Fernán González. II. Sancho Gestái. Cantar de Mio Cid. Crónica rimada del Cid. Egyiptomi Mária. Apollonius könyve. A lélek és test vitája... ..	29
2. Bölcs Alfonz és kora. (XIII. sz.) Berceo. D. Sancho el Bravo. Kalila és Dimna. Pantsatantra. Lucidario. Libro de los castigos. Conquista de Ultramar. Köz- mondások könyvei	49
3. Az oktató irányzat kora (XIV. sz.). Juszuf poé- mája. J. Ruiz, arcipreste de Hita. D. Juan Manuel infans. Sem Tob. A Doctrina cristiana és a Halál- tánc. D. Pedro de Ayala, Rimado de Palacio. A kasztíliai királyok krónikája... ..	65
4. Az allegória és humanizmus kora. (XV. sz.) Baena Cancioneroja. Santillana. Juan de Mena. Rodríguez de la Cámara. Gómez és Jorge Manrique. Juan de Padilla. Fernán Gómez de Cídadreal. Alfonso de la Torre. A Provinciális coplái. Antón de Montoro. J. Alvarez Gato. Történetírás: Fernán Pérez de Guz- mán. Pedro Taful. P. Rodríguez de Lena. A. Mar- tínez de Toledo. II. János udvara. Katolikus kirá- lyok. Juan del Encina. A lovagregények. Amadís de Gaula. Cárcel de amor. Celestina.	77
V. A spanyol irodalom aranykora. (XVI—XVII. sz.)	
1. I. Károly és II. Fülöp korszaka. (1516—1598.) Can- cionérok és Romancérók. A románc. Boscán. Gar- cíliso de la Vega. Cristóbal de Castillejo. León.	
Kőrösi Albin: A spanyol irodalom története.	29

Fr. de la Torre. Fr. de Figueroa. Sánchez el Brocense. Fr. Sánchez Fernando de Herrera. Baltasar de Alcázar. Rioja. A misztikusok és aszkéták. Sz. Teréz. Keresztes sz. János. Luis de Granada. Fray Diego de Estella. P. Malón de Chaide. Fray Fernando de Zárate. Juan de Avila. Az epikusok. A. de Ercilla. Fray Diego de Hojeda. Crist. de Virués. A dráma. Lope de Vega elődei. Torres de Naharro, Gil Vicente, Lope de Rueda. J. de Timoneda. L. Argensola. Az akkori színészet. Pásztori költészet. Sannazaro. Jorge de Montemor. Kóperegények. La vida de Lazarillo de Tormes. Vida del pícaro Guzmán el Alfarache, Pícaro Justina. «Vicente Espinel». Vélez de Guevara Santa ördöge 110	110
2. Cervantes élete és művei 155	155
3. Bölcsélet, történetírás és exakt tudományok. Juan de Valdés. F. Pérez de Oliva. Antonio de Guevara. Arias Montano. Diego Hurtado de Mendoza. Avila y Zuñiga. Juan Mariana. J. de Zurita. A. Pérez. Fernández de Oviedo y Valdés de Oviedo y Valdés, Fray Bartalomé de las Casas, Bart. Leandro de Argensolas. Francisco Sánchez. López de Velasco. A Roquete-testvérek. Pedro Esquivel. Servet. Kal. sz. József. Fray Vitoria. Luis Vives... .. 163	163
4. III., IV. Fülöp és II. Károly korszaka. (1598— 1700.) A lira. Kulteranizmus és konceptizmus. Góngora, Fr. Gómez de Quevedo. Baltasar Gracián. Nieremberg. Az önállók: Est. M. de Villegas, J. Jauregui, Fr. de Borja. A. de Mirademescua. Elbe- szélő költészet. Luis de Ulloa, J. de Villaviciosa 175	175
5. A spanyol dráma virágkora. (XVIII. sz.) Lope de Vega és kortársai. Tirso de Molina. L. Vélez de Guevara. J. Pérez de Montalbán. G. de Castro. Sor Juana de la Cruz. Ruiz de Alarcón 195	195
6. Calderón és kortársai. Fr. de Rojas Zorrilla. A. Moreto 224	224

VI. A francia hatás kora. (XVIII. sz.)

1. Lira. J. Luzán és követői. A salamancai iskola: N. Moratín, J. Cadalso, Ign. López de Ayala Fray Diego González, J. Iglesias de la Casa, Juan Meléndez Valdés, Jovellanos, Samaniego, Irarte, Forner, Cienfuegos. 2. Az eposz: N. Moratín, J. M. Vaca de Guzmán, F. J. Reinoso. 3. Dráma: A. de Zamora,

J. Cañizares. Huerta, Moratín, Jovellanos, L. Fernández de Moratín, Ramón de la Cruz. 4. A próza : J. Fr. de Isla, Fray Gerundio, Mor de Fuentes, Ben. Feijóo, M. Sarmiento, Greg. Mayáns y Siscar, Capmany y Montpalau, Hervás y Panduro, Enrique Flórez, J. F. Masdeu, J. Vargas y Ponce...	254

VII. A XIX. század.

1. <i>A neoklasszikusok.</i> J. Quintana. J. N. Gallego, M. de Arjona, A. Lista, Marchena, Mor de Fuentes, F. Martínez de la Rosa, M. de Cabanyes, J. Gallardo, J. M. Maury, J. de Larra.	275
2. <i>A romantikusok.</i> El Duque de Rivas. Espronceda. Arolas, J. Zorrilla. Donoso Cortés. E. Gil. Bermúdez Castro. L. A. de Cueto, G. Avellaneda. C. Coronado. Dráma : Gil y Zárate, García Gutiérrez, Escosura. J. M. Díaz. V. Balaguer. Bretón de los Herreros. Rodríguez Rubí. Molins. V. de la Vega. Próza : Mesonero Romanos, Estébanez de Calderón, Somoza, M. Lafuente, Escosura, Pastor Díaz, Fernández y González, Pérez Escrich, María del Pilar Sinués. Kritika : Quintana, Martínez de la Rosa, Lista, A. Durán, J. N. Böhl de Faber, Galiano, Larra, Molins, Aribau, Milá y Fontanals, J. Cuervo. Lapok, folyóiratok	287
3. <i>A realisták.</i> (1850—1887.) Tertuliák. Liceo de Madrid. El Ateneo. Folyóiratok	335
4. <i>Az újkatolikusok.</i> Selgas, Arnao, Zea, Ant. Trueba, Ant. Hurtado. Ballada. E. Bustillo, Monroy-Manuel del Palacio. Manuel Cañete. B. López García. Antonio Grilo. José Velarde. Shaw. Mercedes de Velilla, Concepción Estevarena. A. López. Muñoz.	340
5. <i>Heine követői.</i> Eulogio Florentino Sanz, G. A. Becquer. Dacarrate. B. Más y Prat, R. Sepúlveda. Melchor de Palau. El Romancero de la Guerra de Africa	352
6. <i>A dráma.</i> Tamayo y Baus. E. Florentino Sanz. A. López de Ayala. Eguílaz. N. Serra. L. M. Larra ...	359
7. <i>A regény.</i> C. Böhl de Faber. Gil y Carrasco. M. de los Santos Álvares. Fernández Bremón. C. Coello. Fernán Flor. López Valdemoro	369
8. <i>Filozófáló költők.</i> Campoamor. Tassara. V. Ruiz Aguilera. G. Núñez de Arce. F. Balart. J. Bartrina.	

	Valenciai iskola : T. Llorente. Vic. Querol. Estelrich. Conde de Cheste. Larmig és a vallásos költők... ..	Oldal 377
9.	<i>A modern dráma.</i> J. Echegaray. E. Sellés. L. Cano y Masas. J. Feliú Codina. R. Necedal. C. Coello. Sánchez de Castro. Zarzuela (operette)	394
10.	<i>A modern regény.</i> Villoslada. Castelar. J. Valera. P. A. de Alarcón. J. M. de Pereda. Pérez Galdós. Emilia Pardo Bazán. A. Palacio Valdés. L. Coloma. J. O. Picón. A. Genero chico művelői	400
11.	<i>Történet és irodalom.</i> Alcalá Galiano, V. Gebart, M. Lafuente. España sagrada. — N. Böhl de Faber. B. J. Gallardo y Blanco. A. Castro. A. Durán. A. Ferrer del Rio. P. J. Pidal. J. M. Quardrado. Gyűjteményes kiadások. Marqués de Valmar. Milá y Fontanals. C. A. de la Barrera. Cañete. Valera. Amador de los Ríos. Cervantes-kutatók. M. de Revilla. Jaime Balmes. Donoso Cortés. Castelar. Fermin Caballero. A. Ganivet García. F. Navarro Ledesma. Menéndez y Pelayo	421

VIII. A XX. század.

1.	<i>Lira.</i> Rubén Darío. J. M. Gabriel y Galán. E. Diez-Canedo. E. Carrerre. J. R. Jiménez. Salvador Rueda. A. Machado. Fr. Villaespesa. R. Gómez de la Serna. A. Reyes. J. Menéndez Pidal. Rodríguez Marín. A népdal. N. Diaz de Escovar. Gloria de la Prada	430
2.	<i>Dráma.</i> J. Dicenta. J. Benavente. Quintero-testvérek. M. Linares Rivas. J. López Pinillos	435
3.	<i>A regény.</i> V. Blasco Ibáñez. F. Trigo. R. López de Haro. A. Le Hoyos. A. Insúa. José. Francés. P. Mata. Pio Baroja. Valle Inclán. R. Pérez de Ayala. J. M. Acosta. Gómez Carrillo. Vargas Vila. A. Reyes. R. León. Concha Espina. A. Zozaya. Azorín. Miguel de Unamuno.	439
4.	<i>Irodalomtörténet és kritika.</i> R. Menéndez Pidal. T. Navarro. Américo Castro. Bonilla y San Martín. Blanca de los Ríos de Lampérez. Fr. Rodríguez Marín. E. Cotarelo y Mori. R. Lomba y Pedraja. J. Cejador y Frauca. N. A. Cortés. J. Ribera Tarragó. M. Asín Palacios. M. Serrano y Sanz. Fr. A. de Icaza. E. Gómez de Baquero. A. de Amezá. I. E. Rodó. J. Hurtado. A. González Palencia	445

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katolikus kultúrát fejleszteni, katolikus tudományt terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a Szent István-Társulatnak, ez a hivatása a kiadásában megjelenő Szent István Könyveknek.

A Szent István Könyvek sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A Szent István Könyvek a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban jelentetjük meg, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a Szent István Könyvek mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ilymódon, reméljük, elérjük azt a célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katolikus közönségnek oly műveket nyújtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmasak arra, hogy a tudás és műveltség eszközeivel is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

Természetesen e program megvalósítása nagyban függ attól, hogy a kath. közönség felkarolja-e, támogatja-e nagylelkűen e vállalatot. A Szent István-Társulat igen nagy anyagi áldozatokat hoz, amikor fenntartja és továbbfejleszti a Szent István Könyvek sorozatát, a nagy közönségtől függ, hogy a könyvek eljussanak oda, ahová szánva vannak.

A Szent István Könyvek sorozatában eddig megjelentek :

	Pengő
1. Zubriczky Aladár dr.: Jézus élete és a vallástörténet	—
2. Wolkenberg Alajos dr.: A teozófia és antropológia ismertetése és bírálata	—
3—4. Wolkenberg Alajos dr.: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene	5-60
5—6. Balanyi György dr.: A szerzetesség története	5-60
7—8. Alszegehy Zsolt dr.: A XIX. század magyar irodalma	—
9. Miskolczy István dr.: Magyarország az Anjouk korában	2-80
10. Palau-Timkó Jordán: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei	2-80
11. Quadrapant-Babura László dr.: Útmutatás jámbor lelkerek számára	2-80
12. Prohászka Ottokár: Elbeszélések és utirajzok (Elfogyott.)	—
13. Trikál József dr.: Természetbölcselet	2-80
14. Bognár Cecil dr.: Értékelmélet	2-80
15. Prohászka Ottokár: A bűnbocsánat szentsége	2-80
16. Babura László dr.: Szent Ágoston élete	2-80
17. Lepold Antal dr.: Szalézi szent Ferenc válogatott levelei (Elfogyott.)	—
18. Áldásy Antal dr.: A kereszteshadjáratok története	—
19. Marosi Arnold dr.: Átöröklés és nemzetvédelem	2-80
20. Zoltány Irén dr.: Erotika és irodalom	2-80
21. Horváth Sándor dr.: Aquinói szent Tamás világnézete	2-80
22. Balogh Albin dr.: Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt	2-80
23. Marczell Mihály dr.: A katolikus nevelés szelleme	—

	Pengő
24—25. <i>Molz Atanáz dr.: A nemzet irodalom története</i> ...	5-60
26. <i>Babura László dr.: Szent Ambrus élete</i> ...	2-80
27. <i>Marki Sándor dr.: II. Rákóczi Ferenc élete</i> ...	—
28. <i>Kiss Albin dr.: A magyar társadalomtan története</i> ...	2-80
29. <i>Szabó Zoltán dr.: A novények életmódja</i> ...	2-80
30. <i>Weszelszky Gyula dr.: A rádium és az atomelmélet</i> ...	2-80
31. <i>Balanyi György: Assisi szent Ferenc élete</i> ...	2-80
32. <i>David Antal: Babel és Assur. I. Történet</i> ...	3-40
33. <i>Fejér Adorján: Római régiségek</i> ...	4-50
34. <i>Balogh József: Szent Ágoston, a levélíró</i> ...	3-40
35. <i>Babura László dr.: Szent Jeromos élete</i> ...	3-40
36. <i>Karácsonyi János dr.: Szent László király élete</i> ...	3-40
37. <i>Miskolczy István dr.: A középkori kereskedelem története</i> ...	4-50
38. <i>Széman István dr.: Az újabb orosz irodalom</i> ...	4-50
39. <i>Bán Aladár: A finn nemzeti irodalom története</i> ...	3-40
40. <i>Trikál József dr.: A gondolkodás művészete</i> ...	4-50
41. <i>Kuhár Flóris dr.: Bevezetés a vallás lélektanába</i> ...	4-50
42. <i>Babura László dr.: Nagy szent Gergely élete</i> ...	4—
43—44. <i>Kuhár Flóris dr.: A keresztény bölcsélet története</i> ...	8—
45. <i>Weszely Ödon dr.: Korszerű nevelési problémák</i> ...	5-60
46. <i>Somogyi Antal dr.: Vallás és modern művészet</i> ...	3—
47. <i>Divald Kornél: Magyar művészettörténet</i> ...	5-60
48—49. <i>Birkás Géza dr.: A francia irodalom története</i> ...	8—
50. <i>Wodetzky József dr.: A világegyetem szerkezete</i> ...	3-50
51. <i>Záborszky István dr.: Rabindranath Tagore világnézete</i> ...	3-50
52—53. <i>G. Kurth-Michel K.: A modern civilizáció kezdetei</i> ...	10—
54—55. <i>David Antal: Babel és Assur. II. Művelődés</i> ...	7-30
56. <i>Horváth Jenő dr.: A modern Amerika története</i> ...	3-30
57. <i>Balogh Albin dr.: Ország és nyelv</i> ...	4-70
58. <i>Meszlényi Antal dr.: A katolikus egyház és az állam 1848/49-ben</i> ...	7-30
59—60. <i>Rado Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. I. Összövetség</i> ...	8-30
61. <i>Kecskés Pál dr.: A házasság etikája</i> ...	4—
62. <i>Huszár Elemér: A katolikus házasságjog rendszere</i> ...	3-30
63. <i>Petró József dr.: Az ósegyház élete</i> ...	5—
64—65. <i>Rado Polikárp dr.: A kereszténység szent könyvei. II. Újszövetség</i> ...	8-80
66—67. <i>Trikál József dr.: A jelenségekből a valóságba</i> ...	7—
68. <i>Erdey Ferenc dr.: Kant valláserkolcsi világnézete</i> ...	4—
69—71. <i>Hartmann Grisár: Luther Márton élete (Fordította Hoitsy Lajos Pál.)</i> ...	12—
72. <i>Tóth Ágoston: Bevezetés a meteorológiába</i> ...	5-80
73—74. <i>Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története</i> ...	6-60
75—76. <i>Divald Kornél: A magyar iparművészet története</i> ...	7-50
77. <i>Balanyi György: A római kérdés</i> ...	6-40
78—79. <i>Bánhegyi Jób dr.: A magyar irodalom története. II. Kisfaludy Károlytól napjainkig</i> ...	7—
80. <i>Pitroff Pál dr.: Bevezetés az esztétikába</i> ...	3—
81. <i>Kuhár Flóris dr.: A vallásbölcsélet főkérdései</i> ...	5—
82—84. <i>Korosi Albin: A spanyol irodalom története</i> ...	11—
85. <i>Sigmond Elek dr.: A mezőgazdasági növények termelési tényezői</i> ...	4—
86—87. <i>Kalmár Gusztáv dr.: Európa földje és népei</i> ...	8—
88. <i>Kiss Albin dr.: Szent Ágoston «De Civitate Dei» című művének méltatása</i> ...	4—

Újdonságok.

MIHÁLYFI ÁKOS BESZÉDEI

I. kötet : **Egyházi beszédek.** 372 oldal.

II. kötet: Társadalmi beszédek. 360 oldal.

Egy-egy kötet ára 10 pengő.

ERDŐSI KÁROLY:

NAPSÜTÉSES INDIÁBAN

Újabb, bővített (IV.) kiadás; olcsóbb, de elsőrangú kiállításban. Egészvászon díszkötésben 7.— pengő. Fűzve 6.— pengő.

WOLKENBERG ALAJOS dr.:

A KATHOLIKUS VILÁGMISSZIÓ KÖNYVE

716 lap, 14 térkép.

Fűzve 25 pengő.

Megrendelhetők

a Szent István-Társulat kiadóhivatalában

Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.